T. C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
ESKİ ESERLER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

IX.
KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI
I

ANKARA — 6 - 10 NİSAN 1987

Not : Bildiriler kazı başkanlarından geldiği şekliyle ve sunuş sırasına göre yayınlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Berna ALPAGUT
Bursa - Paşalar Köyü Kazısı - 1986 1

Işın YALÇINKAYA
1986 Yılı Karain Kazısı 15

Halet ÇAMBEL, Robert J. BRAIDWOOD, Mehmet ÖZDOĞAN Wulf SCHIRMER,
1986 Yılı Çayönü Kazısı 39

Refik DURU
Kuruçay Höyüğü Kazıları, 1986 65

Manfred R. Behm BLANCKE
1986 Yılı Hassek Höyük Kazıları 71

Ufuk ESİN, Savaş HARMANKAYA
Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı 1986 79

Alba PALMIERI, Marcella FRANGIPANE
Excavations At Arslantepe, 1986 127

Manfred KORFMANN
Beşik - Yassıtepe, 1986 Kazı Raporu 131

Nurettin YARDIMCI
1986 Dönemi Harran Kazı Restorasyon Çalışmaları 135

Önder BİLGİ
İkiztepe Kazılarının 1986 Dönemi Sonuçları 169

Muhibbe DARGA
Şemsiyetepe Kazıları 1986 Yılı Çalışmaları 181

Edibe UZUNOĞLU
Malatya İmamoğlu Höyüğü 1986 Yılı Kazısı Çalışmaları 205

Sayfa

Altan ÇİLİNGİROĞLU
Van - Dilkaya Höyüğü Kazısı 229

Peter NEVE
Boğazköy - Hattusas 1986 Kazıları 249

Veli SEVİN
İmikuşağı Kazıları, 1986 299

David H. FRENCH
1986 Tille Arkeoloji Kazısı 335

Armağan ERKANAL
Panaztepe Kazıları 1986 Yılı Sonuçları 345

Aykut ÇINAROĞLU
Kemerhisar - Ambartepe 1986 Kazısı 351

Hayat ERKANAL
1986 Girnavaz Kazısı 361

George F. BASS
Excavations At Ulu Burun (Kaş) : 1986 Campaign 371

BURSA - PAŞALAR KÖYÜ KAZISI - 1986

Berna ALPAGUT*

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi tarafından finanse edilen Bursa ili - Mustafakemalpaşa ilçesi - Paşalar köyü kazısının III. çalışma sezonu, 1.7.1986 - 8.8.1986 tarihleri arasında yapılmıştır[1].

Bakanlık temsilcisi olarak Bursa Müzesi elemanlarından Goncagül Hançer'in katıldığı kazı ekibinde; yabancı meslektaşlarımızdan Dr. P. Andrews, Dr. L. Martin, Dr. M. Fertilius, W. Martin (mulaj işleri uzmanı); Araştırma Görevlisi Ayhan Ersoy, fotoğraf işleri uzmanı Hürkan Çelebi, M. T. A. Müzesi elemanlarından Söngül Alparslan, topoğraf Ahmet Keçeci, çizim işleri uzmanı Yüksel Şengül ve öğrencilerimizden Gonca Ünal, Zübeyde Kaya, Fatma Yıldırım, Filiz Erdem, İbrahim Ekiz, Gökhan Yerlikaya yer almışlardır.

PAŞALAR KÖYÜ FOSİL YATAĞININ KONUMU

Kuzeybatı Anadolu'da Bursa iline 68 km., Mustafakemalpaşa ilçesine ise 12 km. uzaklıkta olan Paşalar köyü; 1/25.000 ölçekli haritada i 20 b₁ paftasında yer almaktadır.

Günümüzden yaklaşık 14 - 12 milyon yıl eskiye tarihlendirilmiş olan fosil yatağımız, Gönen havzasının güneyinde ince bir şerit halinde uzanmaktadır.

Miyosen dönemde akarsular tarafından havzaya birikmeye başlayan fosiller, bir süre sonra çökelerek fosil yatağını oluşturmuşlar ve etraftaki Paleozoik yaşlı anakayalardan sağlanan kalsiyum karbonat sayesinde fosilleşme imkanı bulmuşlardır.

Fosil sedimanımız, vadi benzeri çöküntünün yaklaşık en derin yerinde oluşmuştur[2] ve yola paralel olarak bugün ölçülen uzunluğu 42.60 m. yüksekliği ise 4 m. civarındadır.

(*) Doç. Dr. Berna ALPAGUT, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Paleoantropoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, ANKARA.

(1) Verilen Bu çalışma fırsatından dolayı Dr. N. Yardımcı'nın şahsında Eski Eserler ve Müzeler Genel Md. ve Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dekanlığına teşekkürlerimizi sunarım.

(2) Erol, 0.1985

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan fosil yatağımızın güney ucu yakın bir dönemde erezyon sonucu kesilmiş, kuzey ucu ise eski bir yol kesiği tarafından oluşturulmuştur.

Fosil yatağının üç tarafı iyi tabakalanma gösteren granit kuarts ve Paleozoik yaşlı mermerlerle çevrilmiş olup, bu metamorfik kireçtaşları sayesinde dişler ve kemikler iyi korunarak günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır.

Mustafakemalpaşa çevresinin jeolojik etüdünde,[3] Paşalar yöresi sadece Paleozoik mermerleri ile temsil edilmiş, fosil lokalitenin ise detaylı stratigrafik etüdü yapılmamıştır.

Bu alandaki Paleoantropolojik ve Paleontolojik kazımız nedeniyle bizler bu eksiği gidermek üzere çalışmalarımızı sürdürmekteyiz. Kazı bitiminde, fosil yatağımızın tüm stratigrafik tanımlanması yapılacak ve jeolojik raporlara eklenebilecek bir duruma getirilecektir.

1986 KAZI SEZONU ALAN ÇALIŞMALARI

Bu yıl fosil yatağımızın uzak çevresini de içine alan bir topografik harita hazırlandı (Plan : 1, 2).

Haritada işaretlendiği gibi; 1984 yılında P-I ve T-II alanlarında; 1985 yılında P-II ve T-I alanlarında çalışmalar yapılmıştı.

1986 sezonunda ise; çalışmalara yine P-II ve T-I alanlarında devam edilirken, bunlara ek olarak yolun batı yamacında T-VI ve T-VII açmaları (trench) yapıldı. Verimsiz olan bu son iki açmaya ileriki yıllarda stratigrafik amaçla tekrar dönülecektir.

P-II alanında daha önceki yıllarda oluşturulan A-B kolonlarına C-D kolonları ilave edilerek 11 plankare hazırlandı (Resim : 1) ve çalışmalar çok ince uçlu dişçi aletleri ve küçük fırçalarla oldukça ağır bir tempoda sürdürüldü.

P-II alanının güney profili (Plân : 3), (Resim : 2) çıkarılarak kum ünitelerinin son durumu tesbit edildi. Geçen çalışma sezonlarında tanımlamış olduğumuz her üç kum ünitesi ve alt ünitelerinin, bu yıl açığa çıkan alanlarda da ayni kurallara göre çökelmiş oldukları ve yayılım gösterdikleri izlendi.

T-I açması doğu ve kuzey yönü de genişletilerek kısmen hızlı bir tempoda kazıldı ve yıkama havuzunda çok sayıda fosil ele geçti. T-I açmasının doğu kesitinde (Plân : 4), ilk kez fosil içermeyen çok ince taneli

(3) Yalçınkaya, S; S. Afşar, Ö. 1980

kum ünitesinin dar bir alanda tortullandığı gözlendi (Resim : 3). Bu kum örneği de boyut açısından değerlendirilerek, Paşalar Kazısı için hazırladığımız Tane Boyu Ölçeğine ilave edildi.

T - V açmasında ise zaman darlığı nedeniyle kısıtlı bir çalışma yapılabildi.

Miyosen dönemde akarsular tarafından eriyik halde taşınarak fosil yatağımıza çökelen manganez kalıntıları T - V açmasında yoğun olarak ele geçti; ve bu çökeltiler, A - I karesi ve T - I profili ile korele edildi.

A - 4 karesinde kuzeydoğu yönünde alt kalkerli silt ünitesi ile ilişkili olan ve akarsuyun hızındaki azalma sonucu oluşmuş olabilecek bir seri burgaç ya da girdap oyuklarına rastlandı (Resim : 4).

Yaklaşık 40°lik ortak eğim açısı gösteren bu seri oyuklar, 25 - 30 cm. derinliğinde cepler oluşturmuş ve içleri inceden - ortaya kadar boyutlanan kum ünitesi ile dolmuştur.

A - 4 karesinde ayni sonuçla meydana gelmiş olan farklı yükseltilerdeki öteki burgaç çukurlarının birinde ise Miyosen dönemin fillerine ait bir azı dişi ele geçmiştir. Bu diş ile birlikte bulunan kum ünitesi iridençakıl boyutuna kadar boylanma göstermektedir.

Bulduğumuz bu burgaç oyukları bize; fosil yatağımızın oluşması hakkında önemli ipuçları verecektir. Çünkü bu tip oyukların; akarsuların hızlarındaki azalma sonucu ya da sığ göletlere ani olarak gelen akıntıların balçık kıvamındaki ortamlarda yatağı oyarak, fosillerin de taşınmış olmasıyla oluşabileceğini düşünmekteyiz. Nedeni hangisi olursa olsun, taşınan fosillerin yatağı burgaç hareketiyle oyarak bu oyukları meydana getirmesi ve fosillerin de bu oyuklarda harınması bize, fosil yatağının yani sedimanter bir ortamın çökelme şartları açısından çok önemli ipuçları verecektir.

Gelecek sezonlarda ayni yerde kazı devam edeceğinden, bu oyukların yayılım alanlarını saptamak mümkün olacaktır.

1986 SEZONU FOSİL BULUNTULARI

Günümüzden yaklaşık 14 - 12 milyon yıl eskiye tarihlenen Paşalar fosil yatağımız, memeli hayvan kalıntılarının yanısıra 100 kadar primat dişlerini de - ilk araştırmalarda görüleceği gibi - içermekteydi[4]. Sedimanımızın (fosil yatağının) D noktasında 1965 - 69 yıllarında ele geçen memeli hayvan fosilleri, zengin bir topluluğa işaret etmektedir.

(4) Andrews, P.; Tobien, H. 1977

Anadolu yarımadasında, primat fosilleri içeren lokalitelerin sayısı oldukça sınırlı olup bunlar; Sinap (Ankara)[5] ve Çandır[6] (Kırıkkale) lokaliteleridir ki, her ikisi de Paşalar primatlarından daha gençtirler. Paşalar fosilleri, Anadolu'muzun Primat tablosuna eklenen yeni bir halkayı oluştururken, kronolojik olarak en eskisidir.

Paşalar primatlarının, dünya primat kuşağındaki taksonomik yerinin tam olarak belirlenebilmesi için, izole olan bu dişlerden elimizde çok sayıda olması gereklidir; çünkü göreli boyut analizi yapabilmek ve istatistiksel bir sonuca sağlam varabilmek ancak sayısal değerlerin artışı ile doğru orantılı olabilmektedir.

Dişlerimiz hernekadar tek tek (izole) olarak ele geçiyorsa da bu yıl iki parça halinde üst çeneye ait diş dizilerini elc geçirmiş bulunmaktayız (Resim: 5). Umudumuz ileriki yıllarda daha iyi durumda fosillere ulaşarak, yalnızca istatistiksel bilgilerle değil ayni zamanda morfolojik açıdan da primatlarımızı tanıtabilmektedir.

Şimdilik elimizdeki fosil primat dişlerini bir ön rapor niteliğinde olan bu makalede; ilk sınıflamalara paralel olarak değerlendirerek küçük boyutta olanları Sivapithecus alpani (Candır)[7] ile büyük boyutta olanları ise Sivapithecus darwini (Vivana)[8] ile ilişkilendirmekteyiz.

Kazımızın sonunda, yapılacak olan tüm değerlendirmeler bir arada ele alınacak ve taksonomik statüleri ancak o zaman kesinleşecektir.

Primat dişleri dışında kalan öteki fosiller, Miyosen dönemin yaşam tablosunu oluşturmakta ve bize ortam hakkında çok önemli ipuçları vermektedir.

Uzmanları tarafından etüde alınan her grup memeli hayvan fosillerimizin çalışmaları devam etmekte olup, raporları geldikçe, bir ön çalışma raporu niteliğinde olan bu makalede sonuçlara yer verilecektir.

Miyosenin paleoekolojik ortamını primatlarımız ile paylaşan memeli hayvanlar örneğin, ot yiyiciler ve et yiyiciler, kemirgenler, filler (Resim: 6), gergedanlar, bize; daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan insanoğlunun evrimi hazırlayan ekolojik ortamların nasıl olabileceği hakkında bilgiler sağlaması açısından önem taşımaktadır.

Acaba bizim primatlarımız dik yürüyebiliyorlar mı? Nelerle besleniyorlar? Öteki canlılarla hangi ortak besini paylaşıyorlar ve nerede ba-

(5) Ozansoy, F; 1957, 1961, 1970; Andrews, P., Tekkaya, İ. 1980
(6) Tekkaya, İ., 1974; Andrews, P. Tekkaya, İ. 1976
(7) Tekkaya, İ. 1974
(8) Abel, 1902; Lewis; 1934; Andrews, P., Tobien, 1977

rınıyorlar? Bu soruların dolaylı yanıtlarını aramaktayız ve bu fosil yatağımızda bulacağımıza güveniyoruz.

BİLİMSEL SONUÇLAR (1984 ve 1985 SEZONLARI)

1984 de kazısı tamamlanmış olan yatağımızın güney sınırındaki P-I alanından çıkardığımız fosil toplulukları üzerinde saptanan çeşitli izlerden yani bir tür ipuçlarından; 14 milyon yıldan beri, kemik ve dişleri üzerinde doğa şartlarının etkilerini, kum ünitelerindeki sayısal dağılımları, yatağa çökelme kurallarını ayrıntılı bir biçimde inceleyerek, Paşalar'ın Miyosen ekolojisinin rekonstrüksiyonunu yapabilmek için, paleoekoloji alanında kullanılan metodlardan biri olan taphonomic analizler (fosillerin gömülme kuralları) uygulandı.

Araştırma Gör. Ayhan Ersoy tarafından tez konusu olarak hazırlanan[9] 1984 P-I alanı fosil toplulukları yatağımıza gömülme kuralları birkaç grup altında toplanarak titizlikle incelendi. Bunlar; akarsular tarafından taşınarak farklı hızlarda biriktirilen kemik ve dişlerdeki aşınma, kırılma, yuvarlaklaşma, kuru ortamda bitki köklerinin çökelmeden sonraki izleri, ısı ve iklimin etkisinde oluşan kimyasal ve fiziksel değişimler şeklinde gruplandı.

Varılan istatistiksel sonuçlara göre; 7.5 m^2 lik 3 plankareden toplanan yaklaşık 15.000 adet kemik ve diş parçalarında aşınma oranı % 7, taşınmadan ötürü yuvarlaklaşma oranı % 10, kemiklerdeki kök izleri % 3, dişlerdeki ise % 10'dur. Boyutları 5-15 mm. arasında 3 kategoride toplanan kemik parçacıklarının, büyük boyutta olanları çakılı-kum ünitesinde; küçük boyuttakiler ise ince kum ünitesinde yoğunluk göstermektedirler. Isı ve iklim şartlarının ise ancak % 1 oranında görülmesi, fosil topluluklarının bu konuda fazla etkilenmediklerine işaret etmektedir.

P-I alanından aldığımız bu çok önemli sonuçlar, yatağımızın öteki kesimlerinde de tekrarlanacak ve fosillerin yatağa dağılımı, çökelme kuralları hakkında geniş ve güvenilir bir genellemeye gidilebilecektir.

1985 yılında; miyosenin küçük memeli hayvan fosillerini içeren sedimanlar, P-II alanında A ve B karelerinden yükseltiler dikkate alınarak toplandı ve analizleri yapılmak üzere Teksas Güney Metodist Üniversitesi Jeoloji bölümüne gönderilmişti. Dr. Louis Jacob ve Dr. Lindsy tarafından incelenmekte olan örneklerimize ait kum ünitelerdeki sayısal dağılımı gösterir ilk taphonomic bilgiler rapor edilmiştir.

(9) Ersoy, A. 1987

Kazı alanımızda mikron düzeyinde dereceli eleklerle, havuzda yıkama yoluyla topladığımız kum üniteleri örneklerinin içerdiği bu minik boyuttaki memeli fosilleri, adı geçen laboratuvarda kimyasal ortamlarda yüzdürme metodu ile ayrılarak toplanabilmektedir.

Bugüne kadar yapılabilmiş 16 adet sediman örnekten - ki yaklaşık her örneğin 1 kg. ağırlığında olmasına dikkat edildi - 316 adet mikro fosil toplanmıştır.

Kum ünitesi içerisindeki sayısal dağılıma göre; A 4 karesi en zengin fosil örnek sayısına sahip iken, B 4 ikinci sırada ve A 3 - A 5 kareleri bunu izlemektedir.

A 4 ve B 4 karelerinde - 110 cm ile - 160 cm. arasındaki yükseltilerde en çok fosil içeren bölgeler tesbit edilmiştir ki bu da üst kısmı kalkerleşmiş olan ince kum ünitesinin alt sınırına rastlamaktadır. Faunal analizleri devam etmekte olan ve bize işgücü açısından bundan sonraki yıllarda büyük bir kolaylık getiren bu taphonomic sonuçların ışığında; küçük memeli fosilleri, kazı alanının belirli yükseltilerinde ve belirli ünitelerinde aramaya yönelecceğiz.

KAYNAKÇA

1) Alpagut, B. 1984 Paşalar Köyü Araştırması - 1983. II. Araştırma Sonuçları Toplantısı, İzmir 16 - 20 Nisan 1984, s. 233 - 245. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

2) Alpagut, B. 1985. Paşalar Köyü Kazısı - 1984. VII. Kazı ve Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 20 - 24.5.1985. s. 1 - 16. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Md. Yayınları, Ank.

3) Alpagut, B. 1986. (Bursa) Paşalar Köyü Kazısı, 1985. VIII, Kazı ve Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 26 - 30.5.1986. s. 1 - 20. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

4) Andrews, Tobien, 1977. New miocene locality in Turkey with evidence on the origin of Ramapithecus and Sivapithecus. Nature, vol. 268, no. 5622 pp. 699 - 701.

5) Andrews, Tekkaya, 1976. Ramapithecus in Kenya and Turkey. Union Inter des sciences Prohistoriques et Protohistoriques. IX. e congrès, Nice, pp. 11 - 26 France.

6) Andrews, Tekkaya, 1980. A. revision of the Turkish miocene hominoid Sivapithecus Meteai. Palaeontology, vol. 23, part 1. London.

7) Erol, O. 1985. Mustafakemalpaşa - Paşalar Köyü Memeli Hayvan Fosil Yatakları Dolayının Jeoloji ve Jeomorfolojisi Hakkında bir ön not. s. 8, harita 1, profil kesit 1, 1986 Ankara.

8) Ozansoy, F. 1957. Faunes des mammiferes du Tertiare de Turquie et leurs révisions stratigraphique. Bull. Min Res. Explor. Inst. Ankara, 49, 29 - 48.

9) Ozansoy, F. 1961. Ankara bölgesi fauna teakubu etüdünün esaslı sonuçları, MTA Derg. no. 56, Ankara.

10) Ozansoy, F. 1965. Etudes des gisements continentaux et des mammiferes du Cenezoique de Turquie. Mem. Soc. Geol. France, Mem. no. 102, p. 89. Paris.

11) Ozansoy, F. 1970. İnsani karakterli Türkiye pliosen pongidesi Ankarapithecus Meteai. TTK. Bült. cilt XXXIV, sayı 133, Ankara.

12) Sickenberg, Becker - Platen, Tobien H. 1975. Die Gliederung des höheren Jungertiar und Altquartars in der Türkei nach Vertebraten und ihre Bedeutung für die internationale Neogene - Stratigraphie. Geol. Jahrbuch, B, 15, 1 - 167, Hannover.

13) Tekkaya, İ. 1974. Anadolu'da Tortoniyen yaşlı bir Anthropoid (Primata Mammalia) türü, MTA Derg. Sayı 83, pp. 194 - 210.

14) Yalçınkaya, S., Afşar, Ö. 1980. Mustafakemalpaşa (Bursa) ve dolayının jeolojisi. MTA Enstitüsü, Ankara.

BURSA - PAŞALAR KAZISI - 1986 SEZONU HOMİNOİD DİŞLERİ ENVANTERİ

Daimi Dişler :

I^1 : 15	I^2 : 11	C^1 : 10	P^3 : 7	P^4 : 8
I_1 : 3	I_2 : 10	C_1 : 6	P_3 : 8	P_4 : 8
	M^1 : 4	M^2 : 18	M^3 : 16	
	M_1 : 16	M_2 : 13	M_3 : 11	

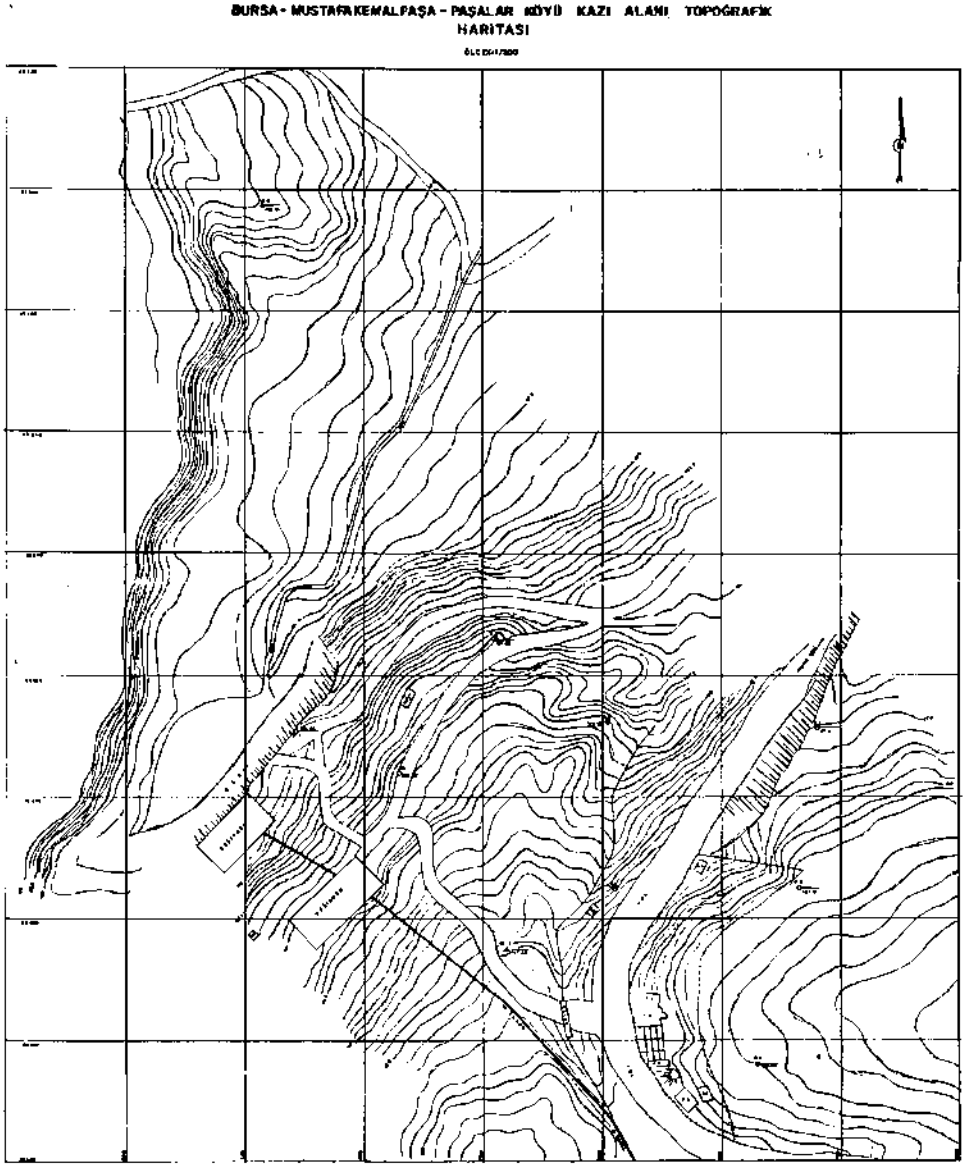
Süt Dişleri :

Üst Süt Dişleri : 10
Alt Süt Dişleri : 10

TOPLAM DİŞ SAYISI : 184 (1986)
499 (1977) (1983, 1984, 1985)

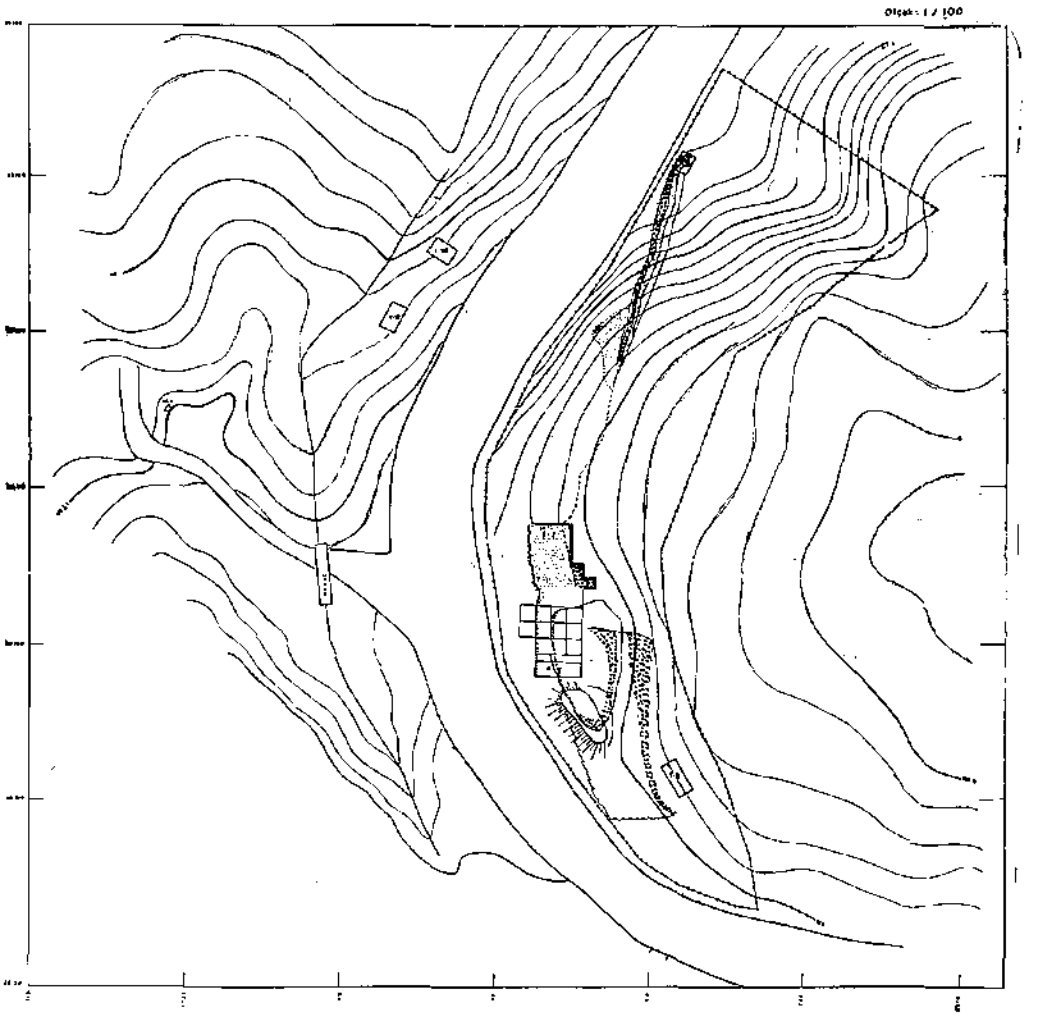
683

Tablo — I

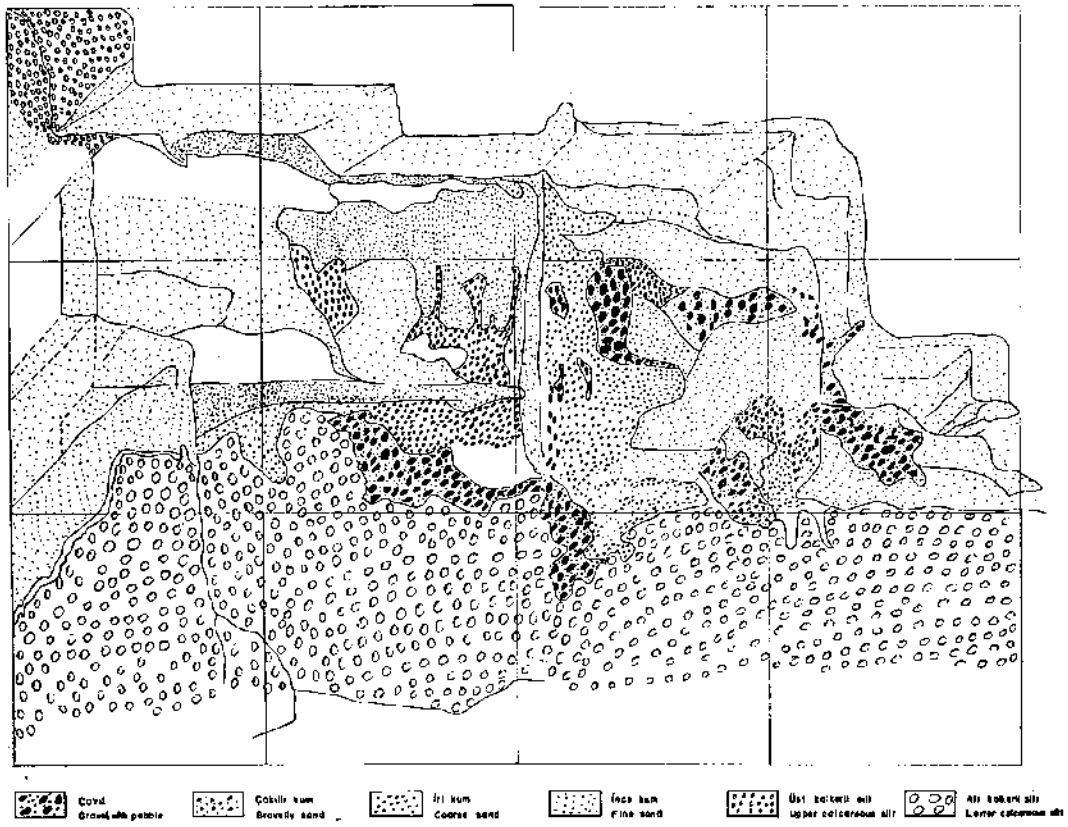
Plan : 1 — (1 : 200'lük haritadan küçültülmüştür.)

BURSA MUSTAFAKEMALPAŞA PAŞALAR KÖYÜ KAZI ALANI TOPOĞRAFİK HARİTASI

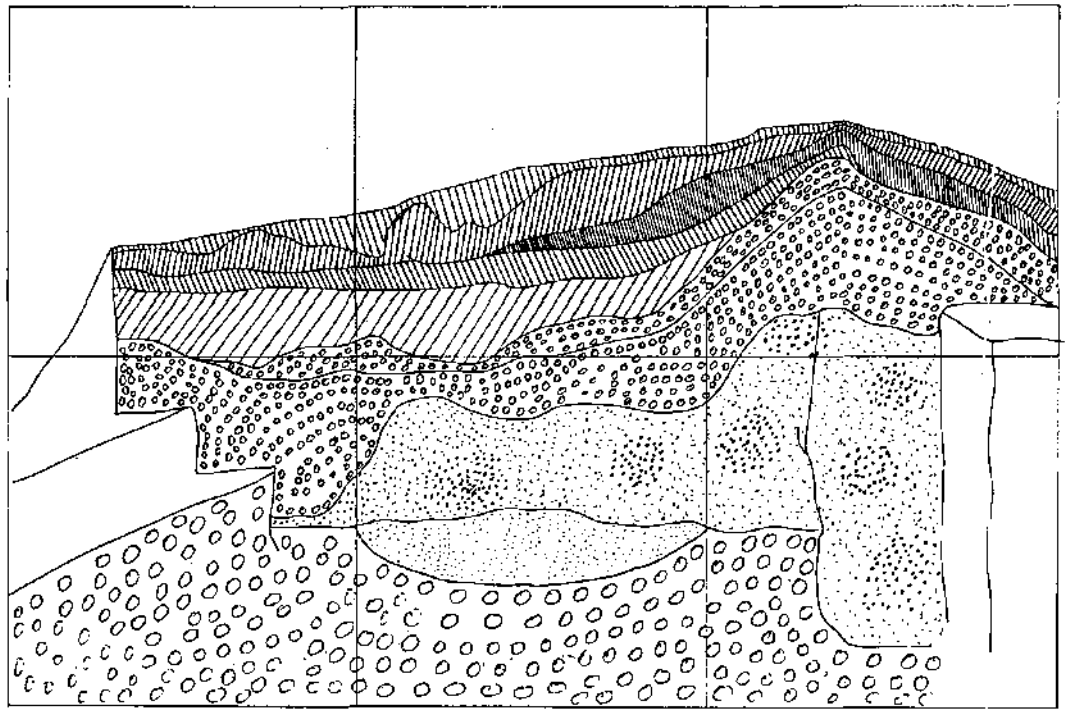
Plan : 2 — (1 : 100'lük haritadan küçültülmüştür.)

P-II KAZI ALANININ GÜNEY PROFİLİ
SOUTH PROFILE OF THE P-II EXCAVATION

Plan : 3

T-I DOĞU KESİTİ
EAST SECTION OF THE T-I

Toprak
Soil

İri kum
Coarse sand

Üst kalkerli silt
Upper calcareous silt

Çok ince kum
Very fine sand

Kirli sarı silt
Dusty yellow silt

İnce kum
Fine sand

Alt kalkerli silt
Lower calcareous silt

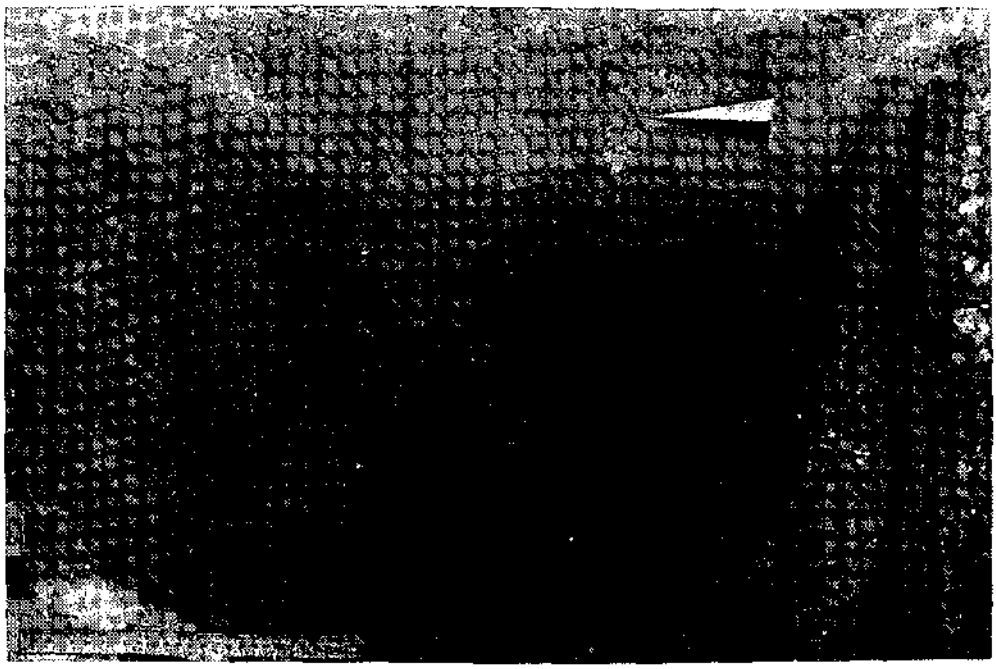
Plan : 4

Resim : 1 — (P - II kazı alanının üstten görünümü)

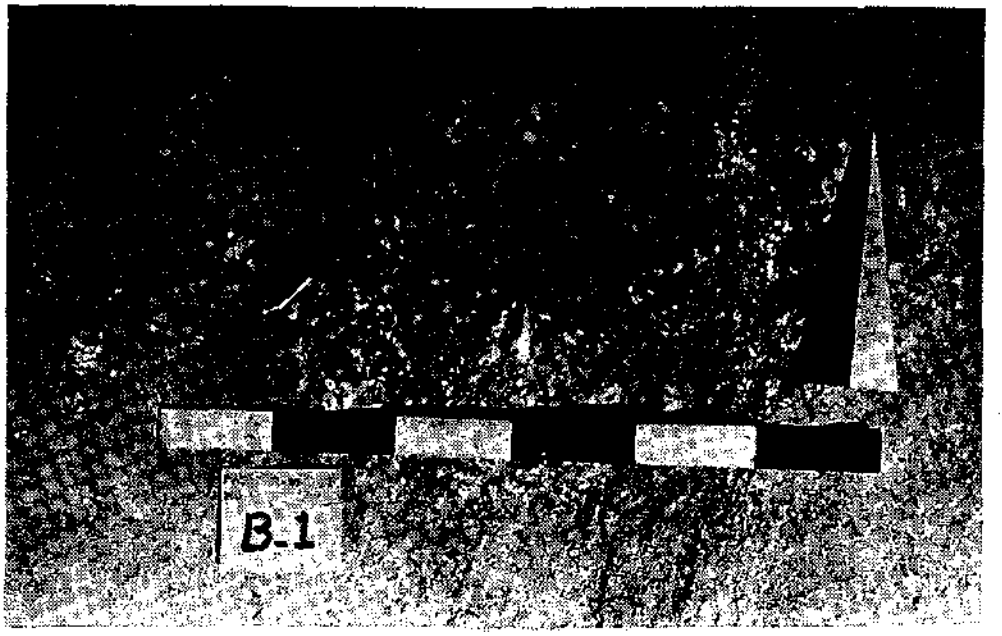
Resim : 2 — (P - II kazı alanının güney profili)

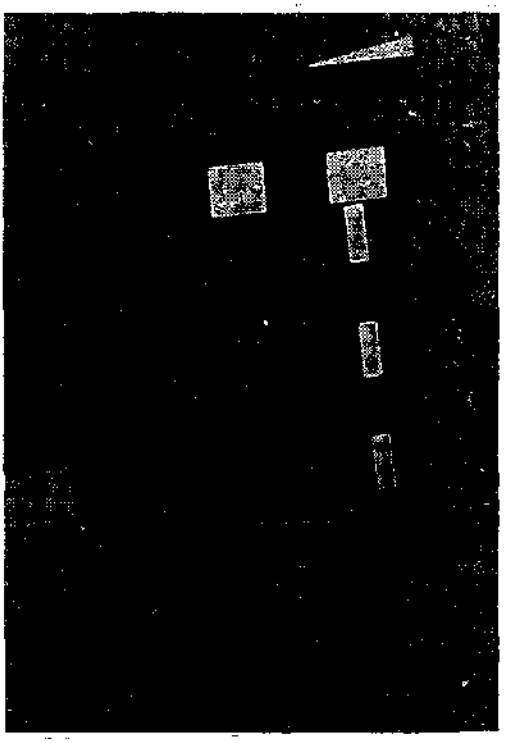
Resim : 3 — T - I açmasındaki çok ince taneli kum ünitesi

Resim : 4 — A - 4 karesinde rastlanan burgaç oyukları

Resim : 5 — Sivapithecus üstçenesi ve dişleri

Resim : 6 — Fosil filin azı dişi

1986 YILI KARAİN KAZISI

Işın YALÇINKAYA*

Uzun bir aradan sonra, 1985 yılında yeniden başlatılan Karain Mağarası kazıları, 1986 yılı Ağustos ve Eylül aylarında, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Prehistorya Anabilim Dalı'nın 20 öğrencisinden oluşan bir ekiple sürdürülmüştür[1]. Ayrıca, Yard. Doç. Dr. Aliye Özten, seramikleri incelemek; Maden Tetkik Arama Enstitüsü elemanlarından Ahmet Keçeci ve Yüksel Şengül, topografya ve plân çıkarma işlemlerini gerçekleştirmek; Sanat Tarihi Anabilim Dalı öğrencilerinden Hürkan Çelebi ise, fotoğraf çekimlerini yapmak üzere ekibe katılmışlardır. Adana Müzesi araştırmacılarından İsmail Salman, Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak görev yapmıştır[2].

KAZININ AMACI

Karain kazısının daha önceki raporunda sözünü ettiğimiz nedenlerden ötürü[3] 1985 yılında mağaranın «B» ve «E» gözlerinde başlatılan kazılara, 1986 yılında yalnızca «E» gözündeki ana dolguda devam edildi (Resim : 1, 2). Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu gözde bulunan, büyük bir doğal tahribata uğramış ve halen uğramakta olan bu dolgudaki yıkılmalar, son derece önemli bir kültür silsilesinin gözle görünür bir şekilde yok olmasına neden olmaktadır (Resim : 3). Nitekim, 1985 yılı kazılarına başlarken yapılan temizlik çalışmaları sırasında metreküplerce toprak kaldırılmıştı. Bu yıl yaptığımız temizlik çalışmaları sırasında ise, yaklaşık olarak 90 kova döküntü toprak atıldı. Kuru elemeye tâbi tutulan bu topraklar içinden, stratigrafik konumlarından ayrılmış yüzlerce taş alet

---

(*) Doç. Dr. Işın YALÇINKAYA, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı, ANKARA.

(1) Müzeler Genel Müdürlüğü ile Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi adına yapılmış olan 1986 yılı Karain kazısı, adı geçen kurumların izin ve maddi desteği ile gerçekleştirilmiştir. Gerek Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dekanlığı'na, gerekse Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkürlerimizi sunuyoruz.

(2) Kazıya katılan bütün elemanlar, çok zor ve sınırlı koşullar altında gerçek bir özveri ile çalışmışlardır. Kendilerine değerli katkılarından ötürü teşekkürlerimizi tekrarlıyoruz.

(3) Yalçınkaya, 1987 : 22

ve kemik toplandı. Bu buluntu topluluğu içinde son derece tipik taş alet örneklerinin varlığı dikkati çekmiştir. Bunlar «in situ» olma özelliklerini kaybetmiş olduklarından, ne yazık ki, üzerlerinde sağlıklı bir değerlendirme yapmak mümkün olmamaktadır.

Bu durum, sözü edilen dolgunun zaman kaybetmeksizin hızla kazılarak kaldırılmasını gerektirmekteydi. Bu noktadan yola çıkarak, 1985 yılında kazmaya devam ettiğimiz ve kazı sezonu sonunda kuru duvar örerek güven altına aldığımız «B» gözündeki profil çalışmasını[4], daha sonraki yıllara bırakarak bütün teknik ve insan gücünü «E» gözü kazısına yönelttik.

KAZIDA UYGULANAN YÖNTEM

Kazıya başlarken öncelikle dolgudaki doğal tahribatın en çok hangi noktalarda yoğunlaştığı belirlendi ve sonuçta yıkılma tehlikesiyle daha fazla karşı karşıya bulunan doğu yönü çalışma alanı olarak seçildi. Bu yüzde dolgunun eğimine uydurulan 4.5 m. yüksekliğinde iki platformlu bir iskele kuruldu (Resim : 3, 4).

Bir önceki yılda batı yüzde yapılan çalışmalarda saptanan arkeolojik ve jeolojik seviyelerin doğudaki uzantılarını görebilmek ve tabaka korrelasyonu yapabilmek için, batıda bulunan ve değeri 5.02 m. olan «O» noktası doğu uca taşındı. Taşınan bu noktanın değeri 5.64 m. olarak saptandı ve bütün «z» yükseltileri bu değere göre hesaplandı.

Dolgunun yüzeyi 3 kareye bölündü. Ortadaki 1 m^2 «A»; kuzeyindeki kare «A_1»; güneyindeki ise «A_2» olarak adlandırıldı. En sağlam ve kazı güvenliği açısından en iyi durumda olan A karesinde kazıya başlandı. Ancak, karenin kenarları çok tahrip olmuş olduğundan, herhangi bir göçmeye neden olmamak için, söz konusu karenin önce doğu yani dış kenarına denk gelen yarım metrekaresinde çalışıldı. Birkaç arkeolojik seviye inildikten sonra, kazı aşamalı olarak 3/4 ve 4/4 m^2 içinde genişletildi. 8. arkeolojik seviyeye kadar inildikten ve göçme tehlikesi giderildikten sonra, duruma göre, basamak yöntemiyle dönüşümlü olarak A_1 ve A_2 kareleri de kazıldı.

Böylece, önümüzdeki aylarda yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğuna hiç kuşku olmayan kısmın büyük bir bölümü kazılmış ve kurtarılmış oluyordu. Bir bakıma kurtarma çalışması niteliğinde olan ve daha birkaç sezon sürecek olan bu kazı sırasında, Paleolitik Çağ'a ilişkin kazılar açısından oldukça önemli olan «kartezyen koordinatları» yani «üç boyutlu ölçüm» yöntemi, durumun ivediliği ve kazılacak alanın özelliği

(4) Yalçınkaya, 1987 : 22 - 25

nedeniyle, özellikle uygulanmadı. Çünkü bilindiği gibi, böyle bir yöntem uzun ve ağır yürüyen bir çalışmayı gerektirir. Oysa, bir yandan tabakalar arasında yer alan ve ancak kırılarak kazılabilen traverten kuşaklarının bulunması, öte yandan sedimanların en ufak bir sarsıntı ile yıkılmaya hazır oluşları, böyle bir yöntemi uygulamaya imkân vermiyordu ve uygulanmasının yararından çok zararı vardı. Ancak elverişli bir zemine ulaşılınca bu yöntem kullanılabilecek ve buluntuların dispersiyonlarına göre gerçek oturma tabanları saptanabilecektir.

Bununla birlikte, çalışılan karelerde her 10 cm. de bir, çeşitli noktalardan alınan ölçümlerle, milimetrik kağıtlar üzerinde plân çıkarma işlemleri uygulanmıştır. Kazının bitiminde ise, profil üzerinde kesit çizimi yapılmıştır (Resim : 5).

Kazı sırasında travertenleşmiş kısımlar, balyoz ve keskilerin yardımıyla elden geldiğince, büyük bloklar halinde çıkarılmıştır. Ait oldukları arkeolojik ve jeolojik tabakalar ile çıkarıldıkları kareler fişlere işlendikten sonra bu bloklar, kovalarla mağaradan aşağıya taşınmıştır. Burada laboratuvar çalışmaları ile görevli ekip elemanları tarafından mekanik işlemlerle kırılarak içlerinde bulunan taş, kemik, bitki, kömür ve yumuşakça kabuk parçaları elverdiğince çıkarılmıştır. Yumuşak kazı toprağı ise, aynı şekilde taşınmış ve ince eleklerde, bol su altında yıkanarak elenmiştir. Eleme işleminden sonra, geriye kalan tortu içindeki buluntular ayıklama işlemine tâbi tutulmuştur. Ele geçen buluntular temizlendikten ve sınıflandırıldıktan sonra, bulundukları kare ve arkeolojik seviyelere göre markajlanarak incelenmek üzere torbalanmışlardır. Bu arada, daha sonra, ilgili uzmanların incelemesine sunulabilecek olan yanmış kemikler, mollüsk kabukları, kömür ve bitki kalıntıları ile determinasyonu yapılabilecek nitelikte kemikler, kare ve arkeolojik seviyeleri belirtilerek ayrı ayrı gruplandırılmışlardır.

STRATİGRAFİ

Kazı sonucunda «A» açmasında 11. arkeolojik, 3. jeolojik; «A_1» açmasında 9. arkeolojik, 3. jeolojik; «A_2» açmasında ise 7. arkeolojik, 3. jeolojik seviyelere kadar inilmiştir. En fazla inilibilen «A» açmasında 116 cm. lik bir dolgu kaldırılmıştır (Resim : 5).

Her üç karede de ancak 3 jeolojik seviyenin ayırdedilebilmesi dolgunun doğu yönünün, batısına göre daha homojen olduğu izlenimini vermiştir. Gerçekleştirilmekte olan tortul analizleri tamamlandıktan sonra durum daha da açıklık kazanacaktır. Ne var ki, tam ve emin bir gözleme ulaşabilmek için dolgunun kuzey ve güney yönlerinin de kazılması ve buralardan alınacak tortul örneklikerinin analizlerinin, yani mağara sediman-

tolojisi ile ilgili çalışmaların sürdürülmesi gerekmektedir. Bununla birlikte şimdilik ancak, «E» gözündeki jeolojik tabakalaşmanın oldukça karmaşık olduğu söylenebilir.

Kazılan her üç karede saptanan arkeolojik seviyeler, açık bir biçimde Orta Paleolitik tipte aletler vermiştir. Oysa 1985 yılında batı yüzde yapılan kazının ilk üç seviyesinin geç Üst Paleolitik nitelikte aletler verdiğinden söz etmiştik[5]. Böylece, jeolojik katlaşım açısından görülen farklılık, arkeolojik katlaşım açısından da kendini göstermektedir. Esasen dolgunun batı ile doğu uçları arasında saptanan 0.62 m. lik kod farkı da bu durumu kanıtlayan bir diğer veriyi oluşturmaktadır (Resim: 6). Nitekim daha önce, «E» gözünün daha holosen'in başlarında dolmuş olabileceğinden ve burasının geç Üst Paleolitik insanları tarafından yoğun bir biçimde iskân edilmemiş olduğundan da söz etmiştik[6]. Bu yılki kazılar, bu yöndeki düşüncemize biraz daha kesinlik getiriyor gibi görünmektedir. Kaldı ki, yıkılmalar sonucunda döküldüğünden söz ettiğimiz topraklar içinden ele geçen aletlerin hemen hemen tamamının tipolojik ve teknolojik açıdan Orta Paleolitik özelliklerini taşımaları da bir diğer kanıtı oluşturmaktadır.

Kazılan karelerden «A_1» de holosen dönemde yaşayan insanlar tarafından açılmış gibi görünen ve tabanı büyük bir olasılıkla 6. arkeolojik seviyeye kadar inen bir çukurun varlığı da saptanmıştır. Çukurun dibinden yoğun olarak kümelenmiş, çevresinden ise intrüzyon yolu ile dağılmış sporadik seramik parçaları çıkarılmıştır. Bu çukur, yine aynı karenin içinde bulunan bir dikitin önüne açılmış izlenimini vermektedir (Resim: 5). Seramik parçalarının, yandaki A karesinde seyrek olarak bulunuşu, genişliğinin daha çok kuzeye ve güneye doğru uzanmış olabileceğini akla getirmektedir. Ancak dolgunun sözü edilen yönlere doğru uzanan kısımları Kökten tarafından kazılmış bulunduğundan, bu çukurun gerçek çaplarını belirlemek mümkün olmamıştır.

BULUNTULAR

— Yukarda sözü edilen çukurdan ele geçen seramikler ilk belirlemelere göre erken Kalkolitik Çağ özellikler göstermektedirler[7] (Resim: 7).

— Bunun dışında, oldukça uzun sürmüş gibi görünen Orta Paleolitik'in çeşitli seviyelerinden ele geçen aletler, tipolojik açıdan çeşitli uç-

(5) Yalçınkaya, 1987: 28

(6) Yalçınkaya, 1987: 28

(7) Seramikler hakkındaki bu ön bilgi, üzerlerinde titizlikle çalışmakta olan Yard. Doç. Dr. Aliye Özten tarafından verilmiştir. Kendisine teşekkür borçluyuz.

lardan (Resim : 8) ve büyük çoğunluğu kalınlığı az olan yassı kenar kazıyıcılardan oluşmaktadır (Resim : 9). Bu özellikler bir tipik moustérien'in varlığını düşündürtmektedir. Bu topluluk içinde dişlemeli aletler yok denecek kadar azdır. Yine ön kazıyıcı (Resim : 10), taş delgi (Resim : 11) gibi Üst Paleolitik tipte aletler de oldukça seyrek olarak ele geçmektedir. Buna karşılık disk aletler (Resim : 12 a - b) ve disk biçimli çekirdekler (Resim : 13, 14/b-c), küçük boylu levallois çekirdekler (Resim : 14/a) endüstri topluluğu içinde oldukça yoğun olarak görülen formlar arasındadır. Çekirdeklerle birlikte levallois tipte yongalar, yongalama tekniğinde parçanın formunun çekirdek üzerinde, koparılmadan önce tasarlandığını göstermektedir. Yonga ve dilgilerin topuklarının yüzcüklü olması da bilinçli bir yongalama tekniğini yansıtmaktadır. Gerek taş aletler, gerekse yonga, dilgi ve çekirdekler Batı Avrupa örneklerine göre bir hayli küçüktür. Büyük parçalar yok denecek kadar azdır. Arkeolojik seviyelerden ele geçen yontma artıkları ve çekirdek gibi üretim artıklarının bolluğu ise, endüstrilerin mağara içinde üretilmiş olduklarını bir kez daha göstermektedir[8].

— 1986 yılının ilginç buluntularından biri de A ve A_1 karelerinin 8. arkeolojik seviyelerinden ele geçen delinmiş iki kalker kolye tanesidir (Resim : 15). Bilindiği gibi, insanların süslenme istekleri, ya da inanç sistemleri ile yakından ilgili bulunan bu tür belgeler, Orta Paleolitik için ünik sayılabilecek buluntulardır. Şayet bunlar, yukarıdaki tabakalar içine açılmış seramikli çukurdan sızma yoluyla bu tabakalara inmemişlerse, Karain Orta Paleolitik'i için büyük bir önem taşıyacaklardır. Ancak, bu buluntuların yanyana iki karenin aynı tabakalarında bulunmuş olmaları ve seramik parçalarının ancak 7. arkeolojik seviyeye kadar sızmış görünmeleri, yani 8. seviyede hiçbir seramiğin bulunmaması bunların Orta Paleolitik'e ait olmaları şansını arttırmaktadır. Ne var ki, kesin bir yargıya varabilmek için, gelecek yıllarda, diğer karelerde yapılacak olan kazıları beklemek gerekmektedir.

— Hemen hemen bütün arkeolojik seviyelerden ele geçen çok sayıdaki yanmış kemik, çakmaktaşları ile yanmış bitki ve kömür kalıntıları, Kavain Orta Paleolitik insanlarının ateşi yoğun olarak kullandıklarını, dolayısiyle de onu üretmesini bildiklerini göstermektedir.

— Arkeolojik seviyelerden bu yıl da çok sayıda hayvan kemiği çıkmıştır (Resim : 16). Bu anlamdaki fosil kalıntıları iki ulamda toplamak olanaklıdır. Bir grup, mağaranın doğal favnasıdır ki bunlar, kemirgenler, yumuşakçalar gibi hayvanlarla temsil edilmektedirler. Diğer grup, Orta Paleolitik avcıları tarafından avlanarak mağaraya taşınmış av hayvanları-

(8) Krş. Yalçınkaya, 1987 : 27

nın kalıntılarıdır. 1985 yılı kazı raporunda adlarını kısmen saydığımız bu hayvan kalıntılarına[9] bu yıl bir ilginç kalıntı daha eklenmiştir. A karesinin 8. arkeolojik seviyesinde bulunan bu parça (Resim : 17), bir hayvana ait iri bir talus (sağ bilek kemiği)'tur. Bu kemik, iki ayrı paleontolog tarafından incelenmiştir[10]. Her iki uzmanın da birbirlerinden az çok farklı olan görüşlerini aktarmak istiyoruz :

Dr. İbrahim Tekkaya'nın, 1/4/1987 tarihinde vermiş olduğu rapora göre, «...bu fosil kemiğin Giraffa sp.'ye ait bir sağ talus (astragalus) olduğu anlaşılmıştır.

Anadolu'da bugüne kadar yapılan paleontolojik kazılarda Miosen ve Pliosen periyodlarına ait hayvan toplulukları içinde değişik cins ve türde zürafa temsilcilerine rastlanmıştır Pliosen'de çok yaygın bir görünüm arz eden zürafalar Asya ve Avrupa arasında faunik birliğin kurulmasına katkıda bulunmuşlardır. Ancak, Pleistosen periyoduna girildiğinde Anadolu'da birdenbire zürafa neslinin kesildiği görülür.

İşte Karain Mağarası'nda ele geçen bu sağ talus, Pleistosen periyodunda bugüne kadar ele geçmemiş olan Anadolu zürafa temsilcilerinin varlığını ispat etmesi bakımından çok önemlidir».

Dr. Alan Gentry tarafından yollanan 3/6/1987 tarihli raporda ise, Anadolu'nun bu örneği, Afrika'nın Olduvai fosil Giraffa; Hindistan'ın Swalik yöresinin Sivatherium; yaşayan iki Giraffa ve İngiltere'nin çok büyük boyuttaki Pleistosen Bos'larının astragalus'ları ile morfoloji ve boyut açısından kıyaslanmaktadır.

Bu kıyaslamaya göre, Olduvai astragalus'ları Giraffa ya da Sivatherium'unkiyle benzeşiyor. Sivatherium ile Giraffa'ların farkı ise şöyle açıklanıyor : Sivatherium'da orta yüz (medial) daha kabarık; orta yüz, yan yüze (lateral) oranla daha basıktır. Swalik Sivatherium'larının astralagalus'ları, Olduvai Sivatherium'larınınkinden daha az eğiktir.

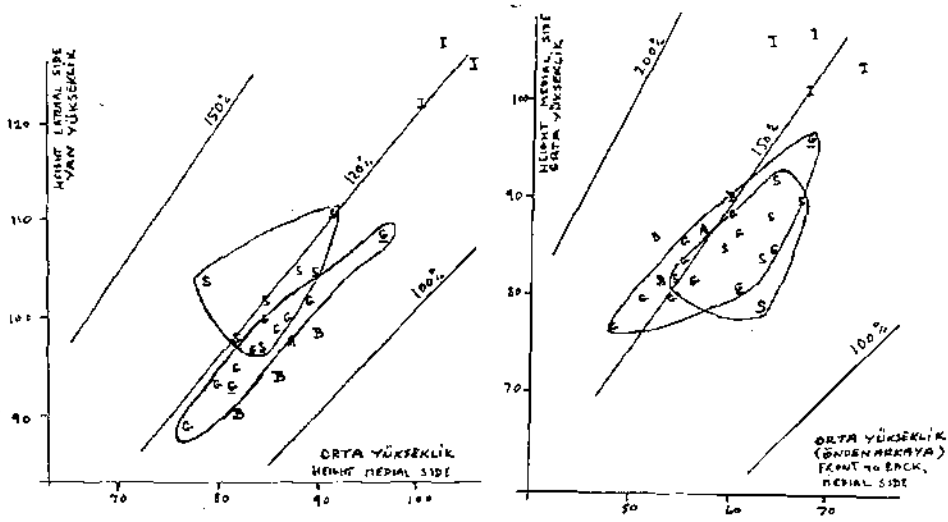
Şemada (A) ile gösterildiği gibi, yaşayan iki zürafada ve Olduvai'den 9 örnekte, ön yüzde bir çıkıntı görülmektedir.

Ayrıca aşağıda çizilmiş olan iki grafikte görüldüğü gibi, astralagus'lar üzerinden alınan ölçümler, kıyaslanarak gösterilmiştir.

(9) Yalçınkaya, 1987 : 27

(10) Söz konusu kalıntıyı ilk inceleyen, M. T. A. paleontologlarından Dr. İbrahim Tekaya'dır. British Musoum'dan yurdumuza gelerek Fakültemiz'i ziyaret eden Dr. Alan Gentry'nin de ilgisini çeken bu kalıntı, kendisi tarafından mukayeseli olarak incelenmiştir. Her iki uzmana da, katkılarından ötürü teşekkür etmek istiyoruz.

Lejand : I Swalik Sivatherium
S Olduvai Sivatherium
G Giraffa
G Yaşayan Zürafa
B İngiliz Pleistosen Bos
A Anadolu astragalus'u

Her iki grafik, Anadolu örneğinin boyut orantıları gereği, Giraffa, Bos ya da Sivatherium'a ait olabileceğini gösteriyor. Yani merkezde bir durumu vardır. Ancak, Dr. Gentry'e göre, şemada gösterdiği (A) çıkıntısının bizim örneğimizde bulunmayışı, onun Giraffa olmasına ciddi bir engel oluşturuyor. Bununla birlikte «Giraffa» olmadığını kesinkez söyleme yoluna da gitmiyor. Böyle bir yargıya varabilmek için Karain'den, özellikle diş gibi, diğer kalıntıların incelenmesi gerektiğini vurguluyor. Yine örnekte oldukça düz olan medial yüzün Sivatherium değil, Bos morfolojisi için uygun bulunduğunu belirterek astragalus'un **Giraffa**'dan çok **Bovinea**'ya ait olabileceği görüşünü ileri sürüyor.

Durum ne olursa olsun, elimizdeki kalıntının, özellikle zürafaya ait olması durumunda gerek Karain, gerekse Anadolu Pleistosen favnası açısından büyük bir önem taşıyacağı açıktır.

Favna kalıntıları içinde yine, çeşitli hayvanlara ait «koprolit» yani «taşıl dışkılar» ele geçmiştir. Karain Pleistosen favnasının kimliğinin ortaya konulmasında bu tür buluntuların da incelemeye tâbi tutulmaları gerekmektedir.

— 1986 yılı Karain kazısının en önemli buluntu topluluğu, arkeolojik seviyelerden ele geçen üç adet insan dişidir (Resim : 18). Bunlardan ilk ikisi kazı sırasında, eleklerde yapılan ayıklamalar sırasında ele geçmiştir. Ancak üçüncüsü, traverten bir zarf içinde bulunduğundan, daha sonra yapılan laboratuvar çalışmaları sırasında, kemiklerin temizliği ve incelenmesi sonucunda tanılanmıştır[11]. Bunlardan bir tanesi modern karakterler göstermekle birlikte, en son tanılananın da dahil olduğu iki tanesi Neanderthal çocuklara aittir.

Mağarada bulunan Neanderthal çocuklara ait ilk diş, İ. K. Kökten tarafından, 1949 yılında, «D» gözünde çeşitli memeli hayvan kemiklerini kapsayan travertenleşmiş bir tabakanın üst seviyelerinden ele geçirilmiştir[12] (Resim : 19). Aynı yıl bu kalıntıyı inceleyen M. S. Şenyürek, yayınladığı bir ön raporda, sol üst çenenin ikinci süt azısı şeklinde tanımladığı bu dişten; «Morfolojik özellikleri bu dişin fosil Neanderthal adamına (Homo primigenius-Homo neanderthalensis) ait olduğunu açıklamaktadır. Bu süt moleri Anadolu'da şimdiye kadar bulunmuş olan ilk fosil insan ve ilk Neanderthal adamı numunesidir»[13] şeklinde söz etmektedir.

Bu yıl bulunan dişlerin konteksti içinde, yukarıda sözü edilen dişi yeniden ele alan Alpagut'un 1.4.1987 ve 3.5.1987 tarihlerinde verdiği önraporları birarada sunuyoruz[14]:

---

(11) Söz konusu edilen dişler, İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Altan Gülhan ve Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Berna Alpagut tarafından incelenmekte ve yayına hazırlanmaktadır.

(12) Kökten, 1949

(13) Şenyürek, 1949 : 834

(14) Söz konusu dişlerin odontometrik çalışmaları Doç. Dr. Berna Alpagut tarafından yayına hazırlanmıştır. Kendisine büyük bir özveri ve titizlikle yaptığı bu çalışmalardan ötürü teşekkür borçluyuz.

«LM_2 : Alt sol daimi ikinci büyük azı dişi (Karain A_1 -GH 2 - AH 6)
Bu dişin rengi beyaz olup, ölçüleri ve morfolojik bazı özellikleri günümüz insanının dağılım tablosu içine girmektedir. Ancak, dişin (buccal) dış yan tarafında gözlenen bir oluk, çürük ile ilgili olmayıp, henüz teşhis edilememiştir.
4 tüberküllü olan bu dişin çiğneme yüzeyinde, aşınma izleri yok denecek gibidir; bu da henüz pek fazla kullanılmadığını gösterir ki, diş çıkış sırasına göre en erken 9-10 yaşlarında bir çocuğa aittir (Resim: 18 sağ alttaki).

$L\,dm^2$: Üst sol ikinci süt azı dişi (M. Şenyürek, 1949)
Dişin minesi kristalin, oldukça beyaz renk görünümünde, ölçümleri ve morfolojisi **neandertaloid fosil insanlar** içersinde (Resim: 19). Üst daimi küçük azı dişi (LP^4) henüz soketin içinde; buna ait mine tabakası matrix'e yapışık duruyor. Bu durumda, daimi küçük azı çıkmamış ve süt ikinci azı dişi oldukça aşınmış yüzeylere sahip olduğundan, diş gelişim ve çıkış sırası tablosuna göre bu dişin 6-7 yaşlarında bir çocuğa ait olduğu düşünülebilir.

LM^1 : Üst sol daimi birinci azı dişi (Karain A_2 -GH 2 - AH 7)
Kahverengi mine, yanmanın uzak etkisinde olabilir. Bu dişin metrik ölçüleri neandertal grup dişler arasında yer alıyor. Morfolojik karakterleri arasında iç-arka tüberkülün (hypocone) boyutu primitif özelliklere sahip ve iç-ön tarafta, bugünün insanın da % 60 oranında bulunan ve insanın evrim aşamalarında fosil gruplarda görülen özellikle de Neanderthaller arasında yaygın olan CARABELLİ TÜBERKÜLÜ görülmüştür.
Dişin soketinden henüz çıkmamış olduğu, çiğneme yüzeyinde aşınma izlerinin olmayışı ve kök oluşum zamanından anlaşılmaktadır. Bu bulgulara göre diş, yaklaşık 5 yaşında bir çocuğa aittir. (Resim: 18, en üstteki).

$L\,dm_2$: Alt sol ikinci süt azı dişi (Karain A_2- GH 2 - AH 5)
Çok aşınmış ve tüberkülleri iyice silinmiştir (Resim 18 sol alttaki). Boyut açısından bu süt dişi, Neanderthal moustérien çocuğunun dişlerinin ölçülerine yakındır (Gibralter altçenesi ve Anadolu Sardis-Bizans Dönemi altçenesi ile kıyaslandığında).
Kök morfolojisi açısından; Karain dişinde, kök ayırım noktasının, öteki dişlere göre daha aşağıda olması; daimi azı dişleri karakterini işaret etmektedir. Bu durum, con-genital olarak, daimi azı dişinin bulunmadığı durumlarda, süt azılarının, daimi azı göre-

vini ömür boyu üstlenmesi şeklinde kendini göstermektedir. Dişe ait altçene parçası ele geçmediğinden, daimi azı dişinin germ'inin bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Ama kökün gösterdiği morfoloji, bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir.

SONUÇ : Karain grubu dişleri, metrik ve morfolojik olarak genel açıdan Neanderthal insanlar ile benzerlik gösterirken, daha çok İsrail'in Mount-Carmel grubu ve Irak'ın Shanidar çocuk fosil örnekleriye kıyaslanabilecektir. Bu bakımdan, günümüzde sürmekte olan Neanderthal insanının taksonomik problemine, Anadolu'nun konumu gereği, Karain insanları yeni bilgiler ekleyecektir.»

Böylece son bulunan dişler, özellikle izole durumda olan eski dişe yeni bir boyut kazandırmış ve gereği gibi bir bilimsel sonuç çıkarma yolunda çok önemli bir aşamaya varılmasını sağlamıştır. 1946 yılından bu yana yapılan kazılardan ele geçen son derece ender insan kalıntılarına yenilerinin eklenmesi; bir yandan daha önce bulunanları bilimsel açıdan daha anlamlı kılarken, öte yandan insanlığın atalarının gün ışığına konulması ve Anadolu iskân tarihi açısından büyük bir önem ve anlam taşıyan bu türden buluntuların artacağı umudunu da kuvvetlendirmektedir.

Ne var ki, problemler bir yandan çözümlenirken, öte yandan yeni bir takım problemler ortaya çıkmaktadır. Karain'in Orta Paleolitik seviyelerinden ele geçen diş ve kafatası parçalarının mağara içinde çeşitli noktalara saçılmış olarak bulunması; ele geçen bütün kalıntıların yalnızca çocuklara ait olması ve daha da önemlisi, bunların yenilen hayvanların kemikleriyle birarada bulunması; bunun yanı sıra bir tanesinin yanma izlerini taşıması olası bir antropofaji ya da kurban etme olayını akla getirmektedir. Ancak, şayet böyle bir sistem var ise, bunun daha çok «ritüel» kökenli olması gerekir. Zira, Karain insanının içinde yaşadığı paleoekolojik ortam, proteinli gıdaları rahatça sağlayabileceği zengin bir favnaya sahiptir. Hiç kuşkusuz, zayıf sayılabilecek bu kanıtlarla bu tür olayların varolduğunu kesinkez iddia etmek istemiyoruz. Ancak böyle bir durumun olup olmadığı probleminin ortaya konulabileceğini ve insan kalıntılarının yorumuna bu açıdan da bakmanın yararlı olabileceğini vurgulamak istiyoruz.

KAZI SIRASINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN DİĞER ÇALIŞMALAR

— Sonuçlarını genel çerçeve içinde sunmaya çalıştığımız 1986 yılı kazılarına paralel olarak mağaranın dış yüzünde bulunan Yunanca yazıtların estampajlarını alarak okutulmak üzere S. Şahin'e teslim ettik[15].

(15) Yazıtlar üzerinde çalışmakta olan Prof. Dr. Sencer Şahin'e teşekkür ediyoruz.

— Maden Tetkik Arama Enstitüsü elemanlarından A. Keçeci ve Yüksel Şengül tarafından mağaranın plânı çizildi, lokal topografik haritası çıkarıldı[16] (Resim : 20).

— Gerek kazıların sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesi, gerek turizmimiz, gerekse Müze binasının aydınlatılması açısından kaçınılmaz bir gereksinme olan ışıklandırma sorununu çözümleyebilmek amacıyla elektrik hattı çekilmesi işleminin başlatılması sağlandı[17].

1987 yılı kazısında yine «E» gözündeki dolgunun kazılması öngörülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

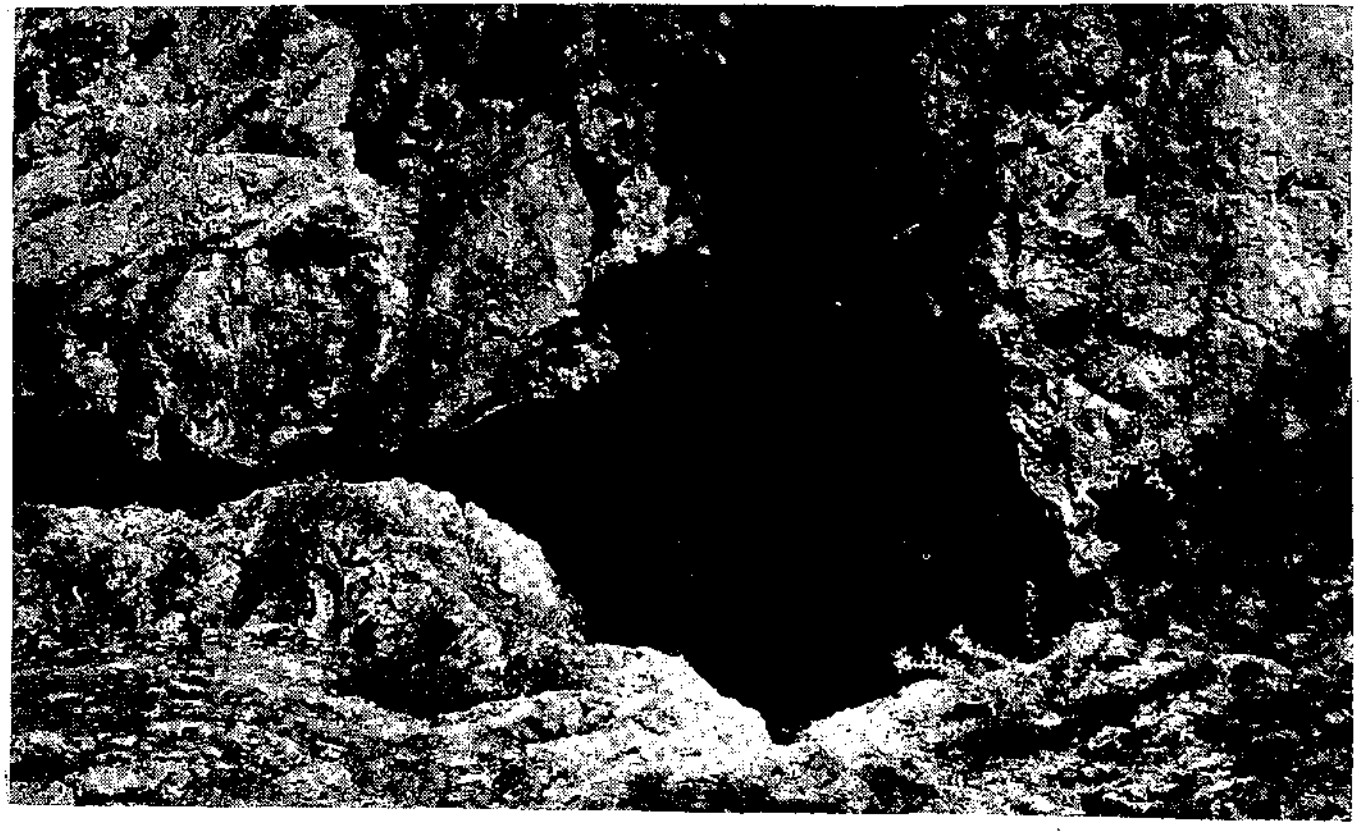
KÖKTEN, İ. K., 1949. «1947 yılı tarihöncesi araştırmaları hakkında ilk kısa rapor». Belleten XIII/52, Ankara, 1949, ss. 811 - 831.

ŞENYÜREK, S. M., 1949. — «Türk Tarih Kurumu adına yapılan Karain kazısında bulunan iki fosil dişe dair kısa rapor». Belleten XIII/52, Ankara, 1949, ss. 833 - 834.

YALÇINKAYA, I., 1987. — «1985 yılı Karain kazıları». XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 26 - 30 Mayıs 1986, Başbakanlık Basımevi, 1987, ss. 21 - 37.

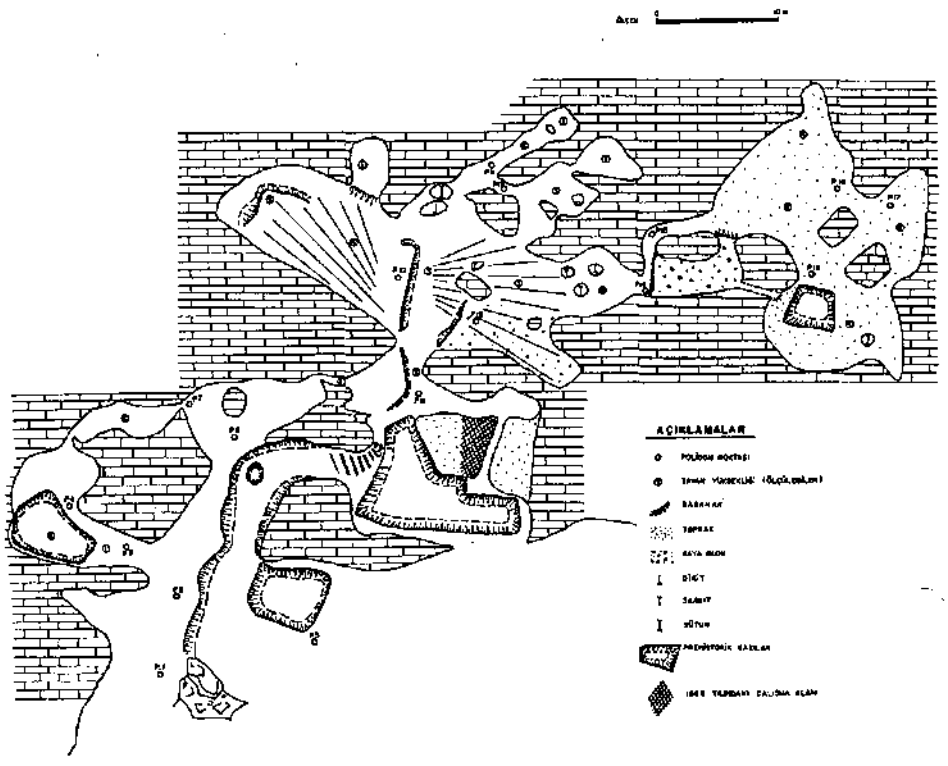
(16) Büyük maddi kaynak isteyen bu çalışmaları gerçekleştirmek üzere, hiçbir karşılık beklemeksizin bize eleman ve araç gereç sağlayan M. T. A. yetkililerine ve Ahmet Keçeci ile Yüksel Şengül'e, yaptıkları çalışma ve katkılardan ötürü teşekkür ediyoruz.

(17) Bu soruna büyük bir anlayış ve hassasiyet ile eğilen başta Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Sayın Suudi Türel olmak üzere Antalya Valisi Sayın Bahaeddin Güney, Kepez Elektrik Santralı Genel Müdürü Sayın Ahmet Ünal ile Antalya Müzesi Müdürlüğü'ne teşekkürlerimizi sunarız.

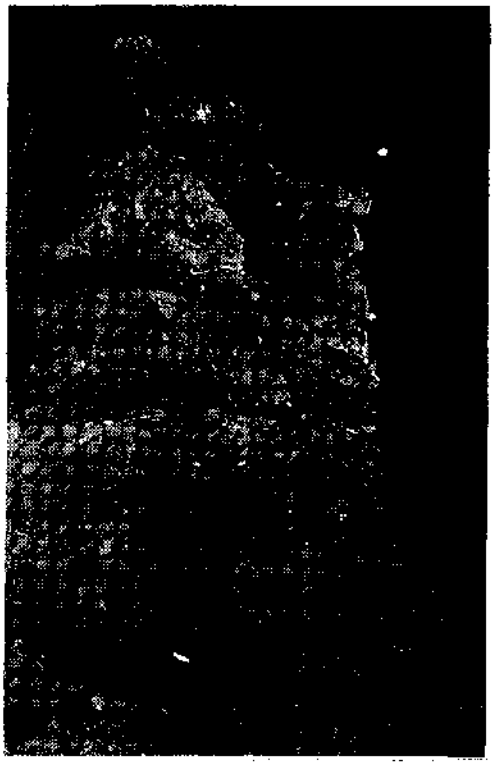

Resim : 1 — «E» gözünün güneyden görünüşü

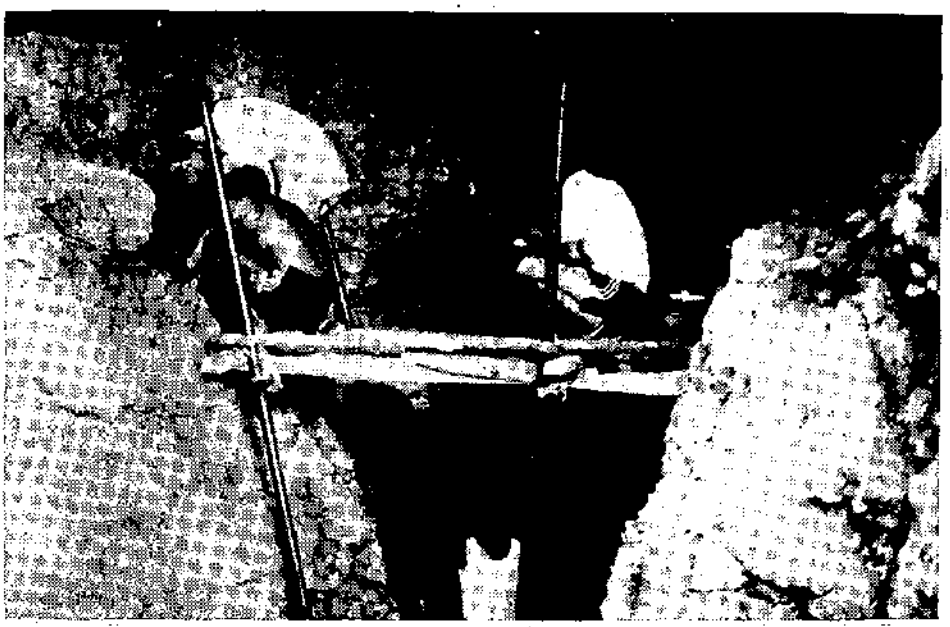
KARAİN MAĞARASI PLANI
(ANTALYA)

Resim : 2

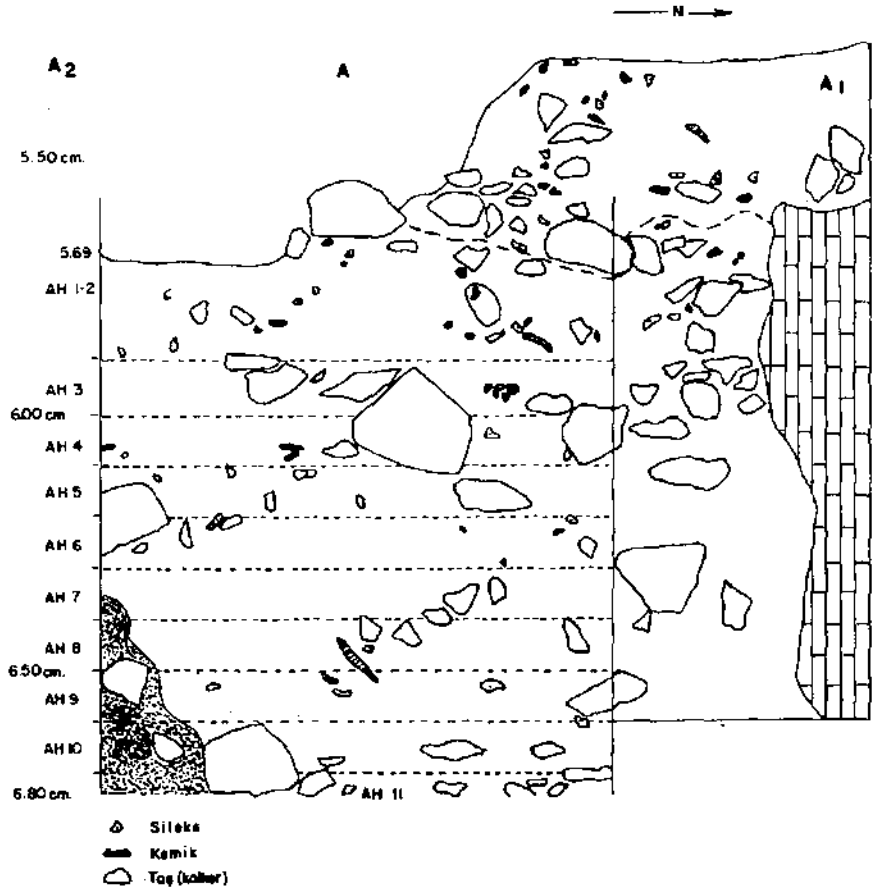

Resim : 3 — «E» gözündeki ana dolgu ve tahribat

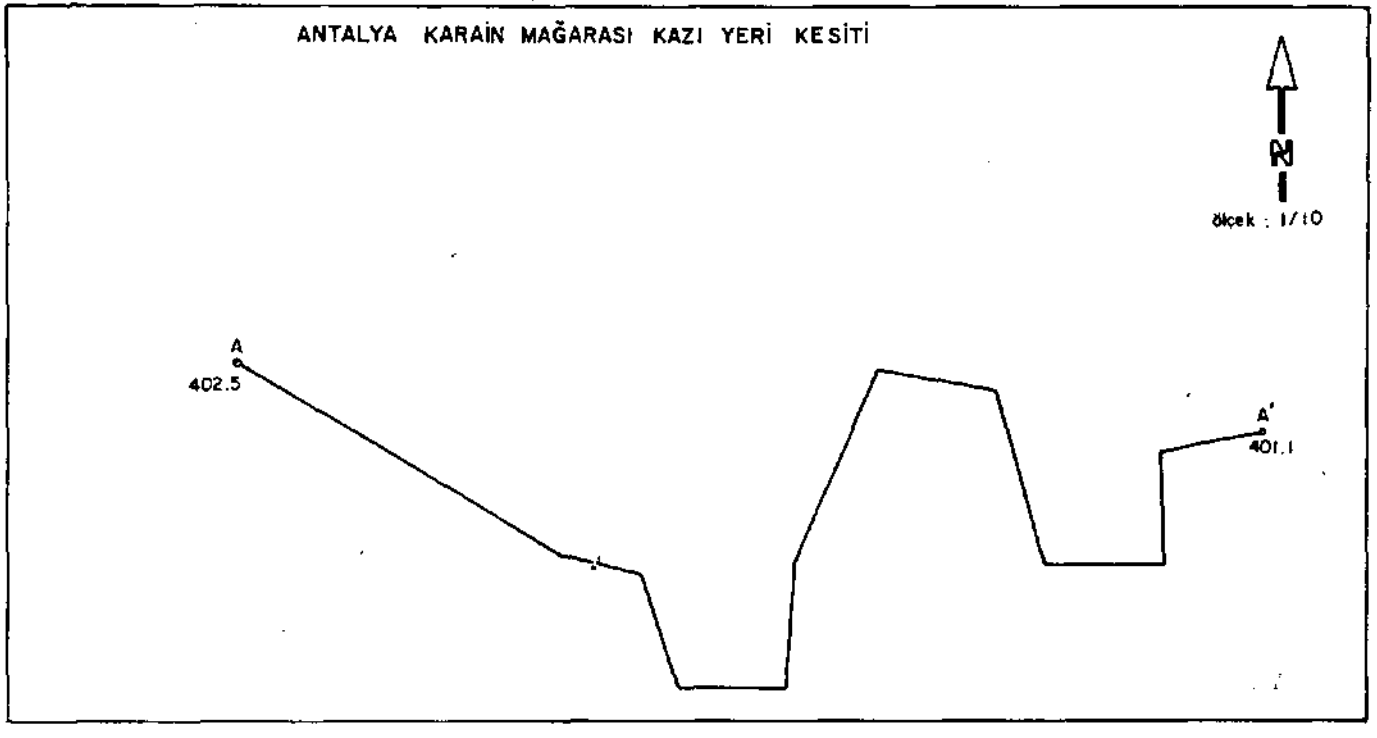

Resim : 4 — Kazı sırasından bir görüntü

KARAİN E GÖZÜ 1986 DOĞU PROFİLİ

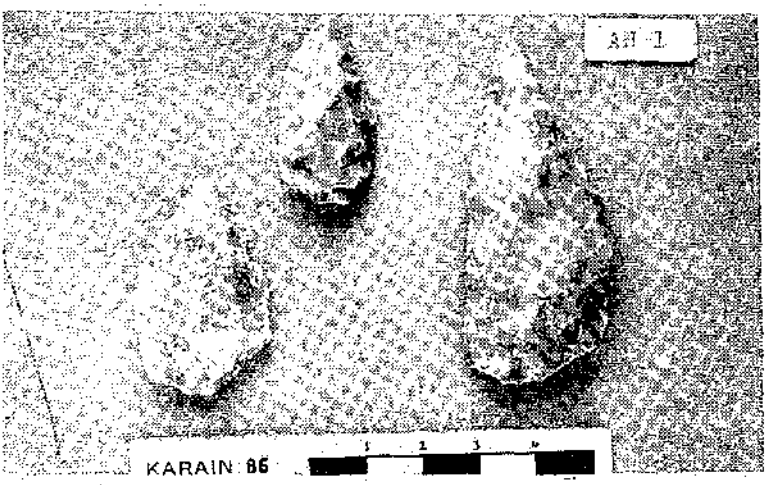
Resim : 5

ANTALYA KARAİN MAĞARASI KAZI YERİ KESİTİ
N
ölçek : 1/10
A
402.5
A'
401.1

Resim : 6

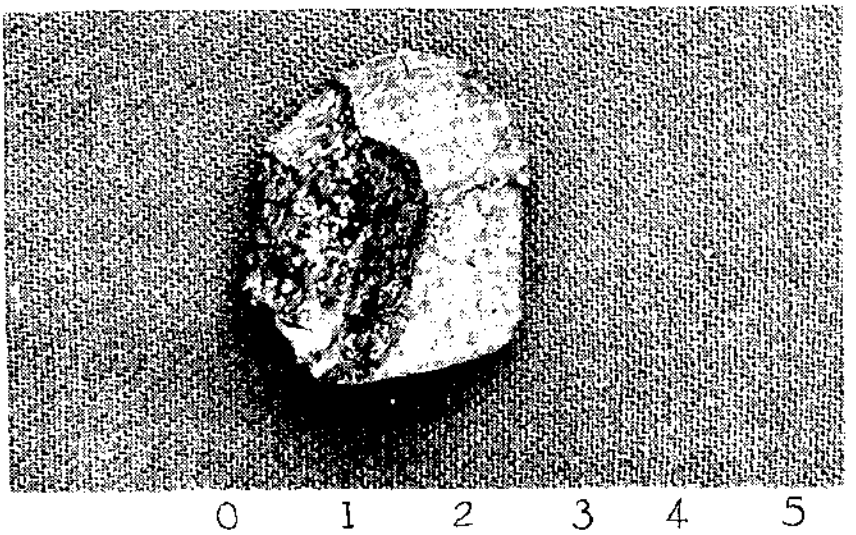
Resim : 7 — Seramik parçalarından iki örnek (E gözü, A_1 karesi)

Resim : 8 — Uçlardan bir grup (E gözü, Orta Paleolitik)

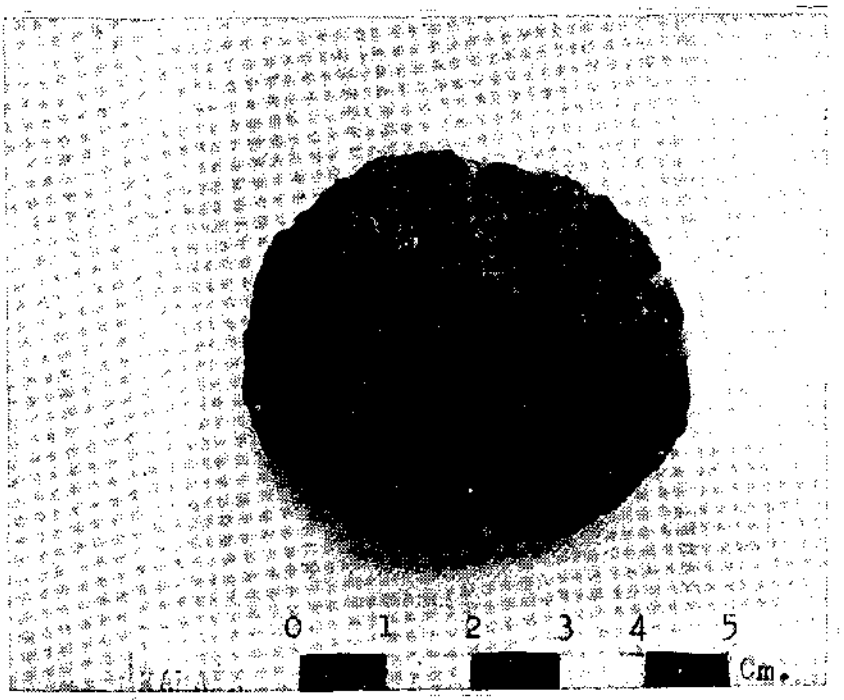
Resim : 9 — Kenar kazıyıcılarından bir grup (E gözü, Orta Paleolitik)

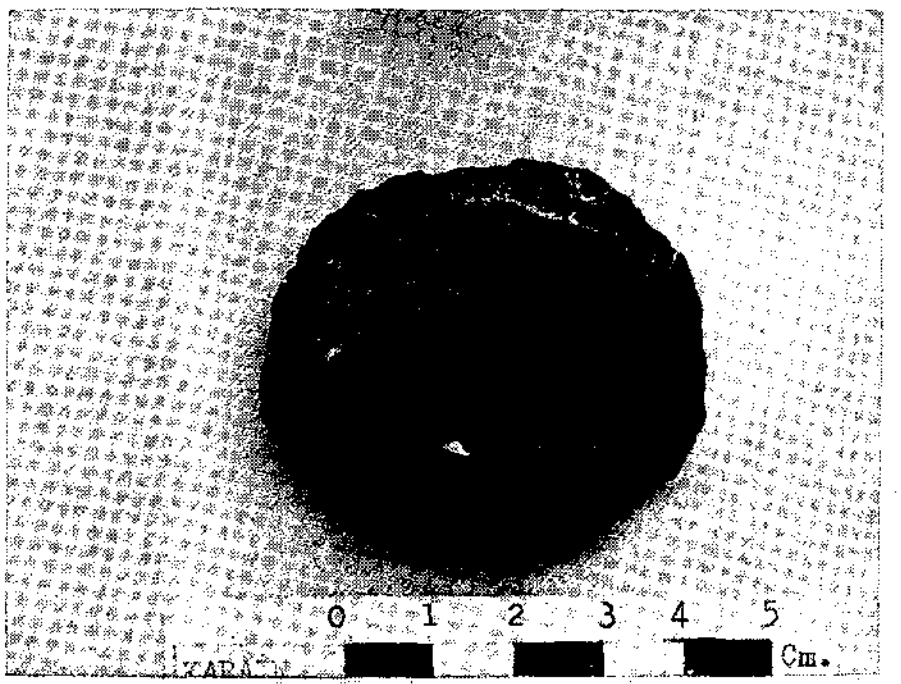
Resim : 10 — Ön kazıyıcı (E gözü, Orta Paleolitik)

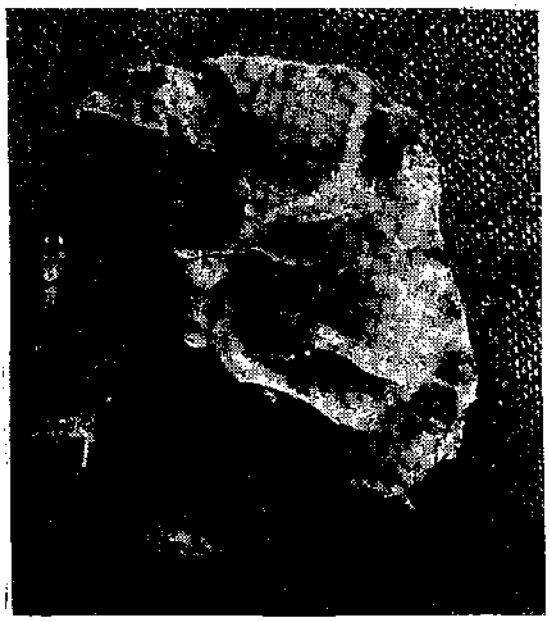
Resim : 11 — Taş delgiler (E gözü, Orta Paleolitik)

Resim : 12a — Disk alet - üst yüz (E gözü, Orta Paleolitik)

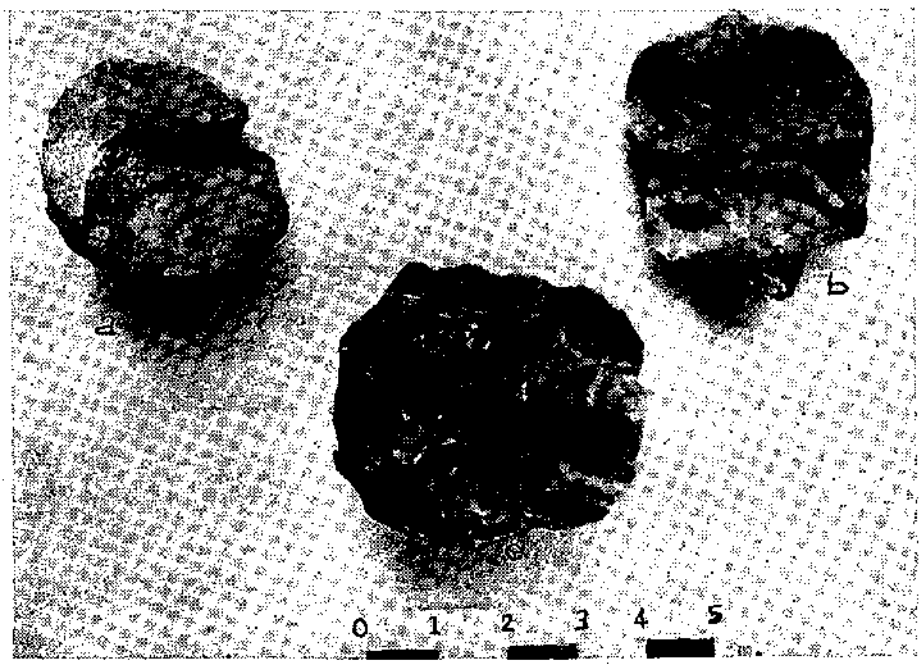

Resim : 12b — Disk alet - alt yüz (E gözü, Orta Paleolitik)

Resim : 13 — Disk biçimli çekirdek

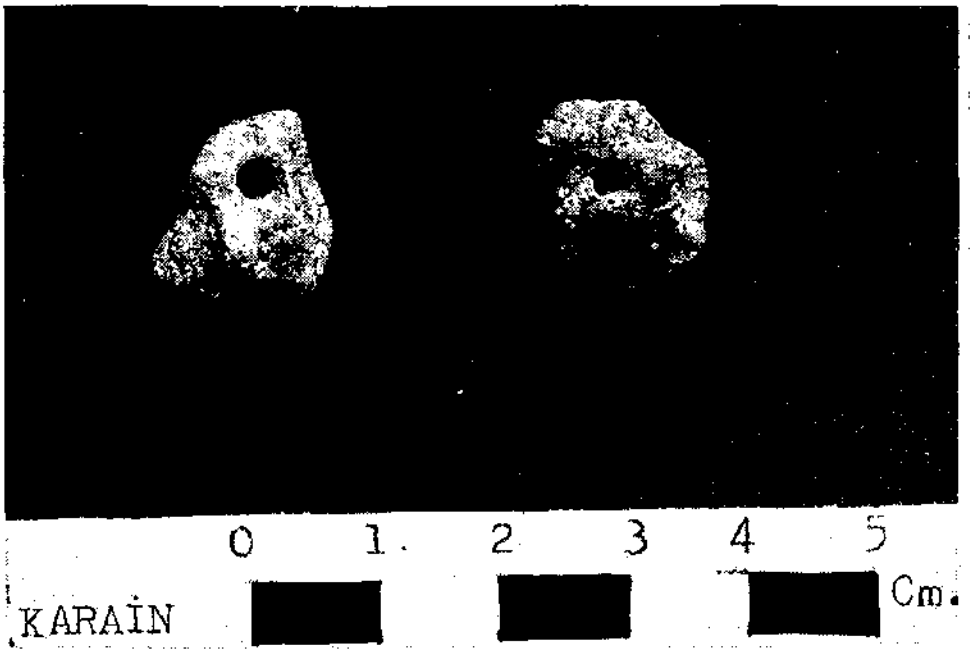
(E gözü, Orta Paleolitik)

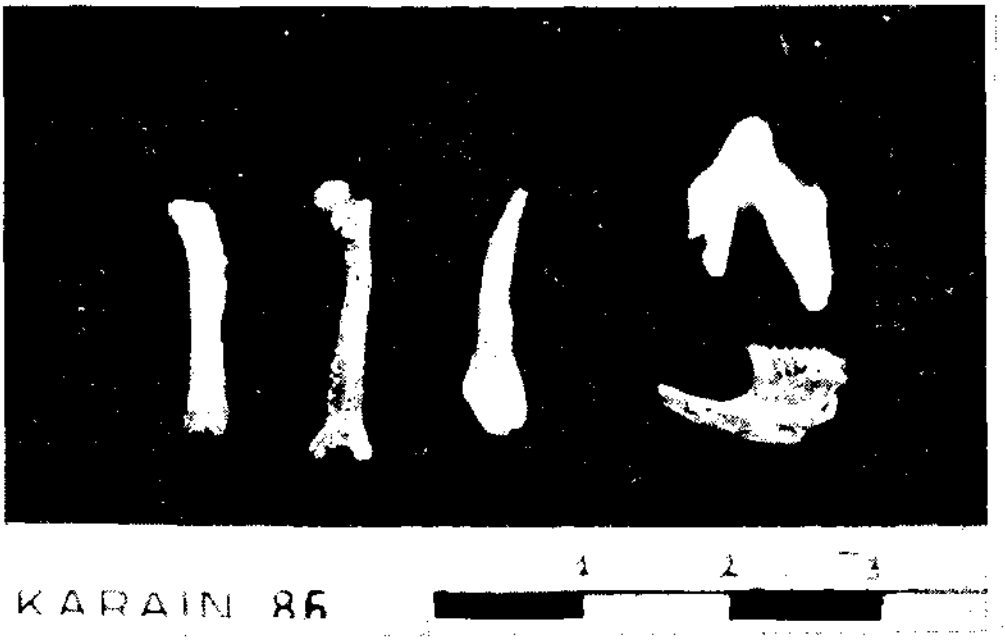
Resim : 14 — Çekirdekler (E gözü, Orta Paleolitik)

a) Levallois çekirdek

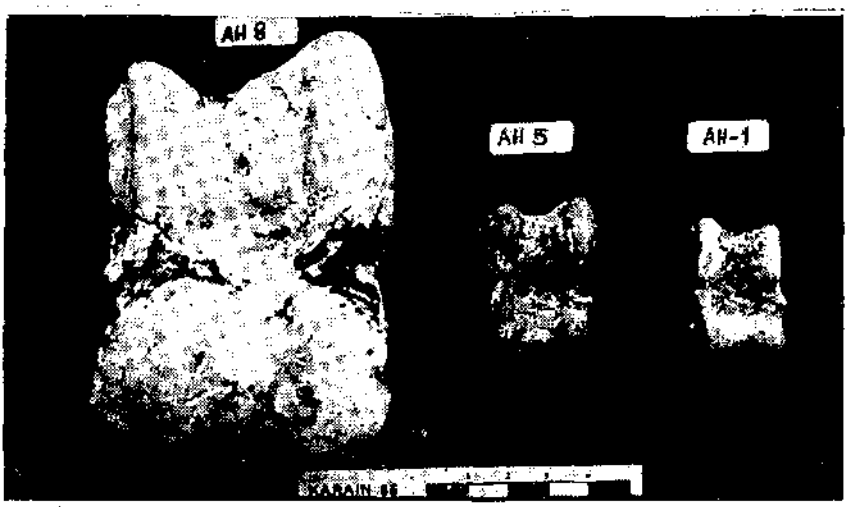
b ve c) Disk biçimli çekirdek

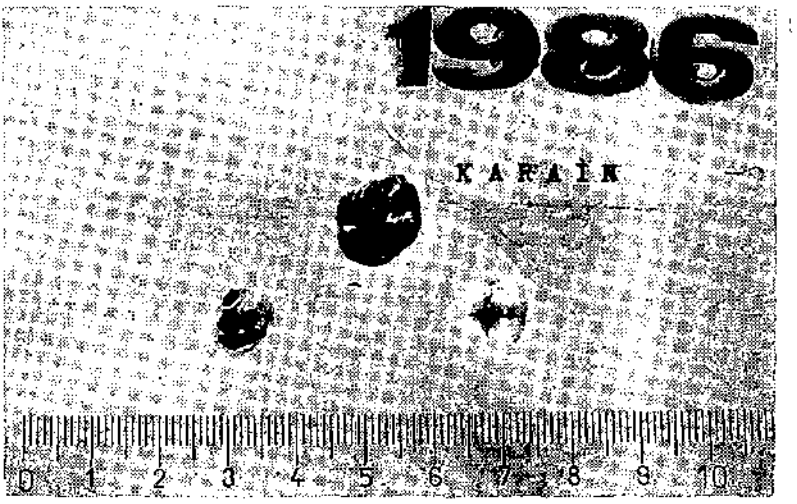
Resim : 15 — Kalker kolye taneleri (E gözü)

Resim : 16 — Fauna kalıntılarından bir grup

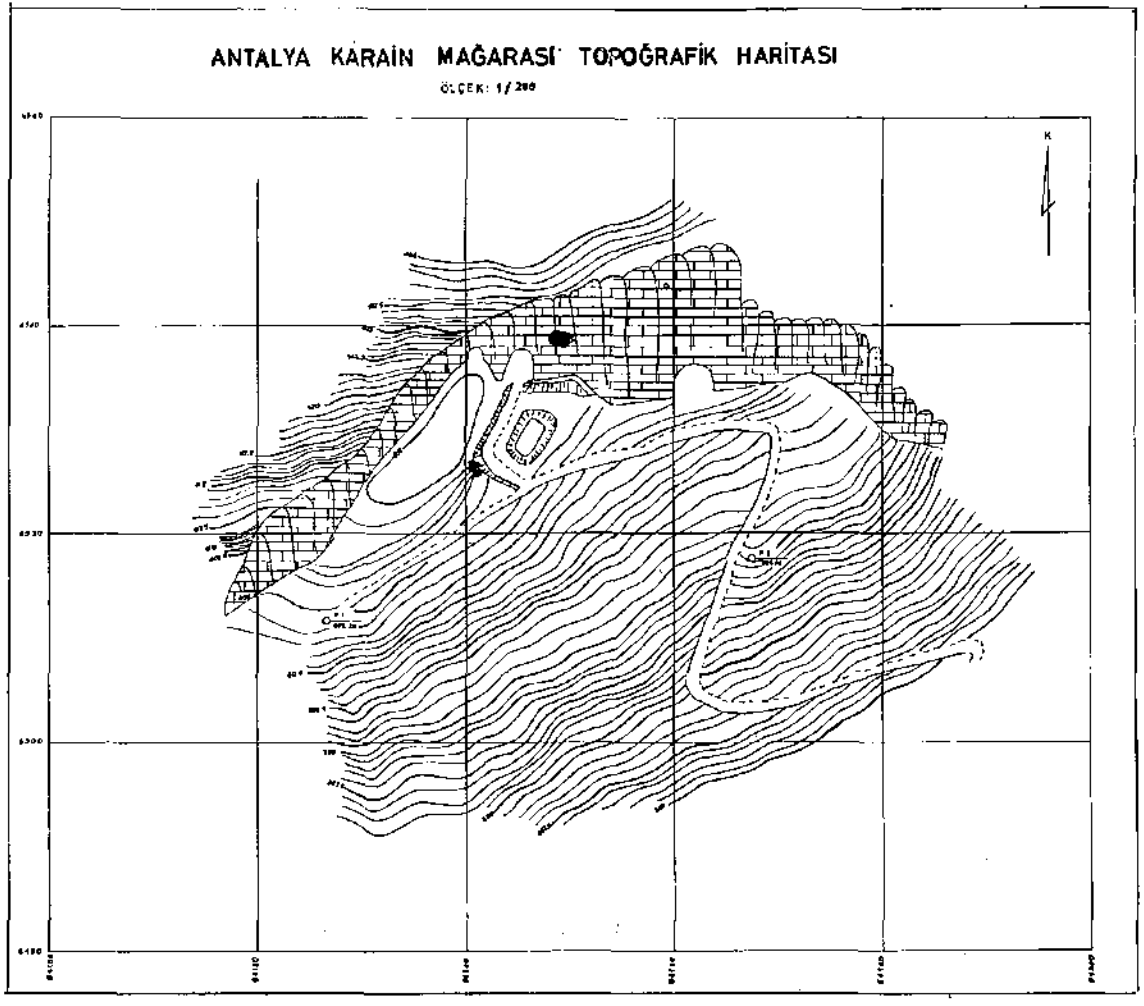
Resim : 17 — Astragalus'lar (E gözü, Orta Paleolitik)

Resim : 18 — E gözünde bulunan insan dişleri

Resim : 19 — Üst sol ikinci süt azı dişi (Kökten, 1949, D gözü)

Resim : 20 — (1 : 200'lük çizimden küçültülmüştür.)

1986 YILI ÇAYÖNÜ KAZISI

Halet ÇAMBEL*
Robert J. BRAİDWOOD
Mehmet ÖZDOĞAN
Wulf SCHIRMER

İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı adına sürdürmekte olduğumuz Çayönü kazıları, 1986 yılı çalışmaları ile 11. dönemini tamamlamıştır. Çalışmalarımız, önceki yıllarda olduğu gibi, bu yılda İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi ile Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından parasal olarak desteklenmiş, ayrıca Chicago Oriental Institute ile Karlsruhe Mimarlık Tarihi Enstitüsü ve Gröningen Arkeo-Botoni Enstitüsü'nün katılımları sağlanmıştır. Ekibimiz, yaptıkları destek ve gösterdikleri anlayış için, Edebiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. S. Tonguç ile Fakülte yönetim kurulu üyelerine, Sayın Dr. Nurettin Yardımcı başta olmak üzere tüm Genel Müdürlük teşkilatına teşekkür borçludur. Ergani'nin güç koşullarında ekibimizin rahat çalışmasını sağlamaya çalışan Ergani Kaymakamı Sayın Lütfü Bayram, Mal Müdürü Sayın Kamil Karagöz ve ekibimizin geçirdiği salgın hastalıkta bize büyük yakınlık gösteren Sayın Dr. Cengiz Babacan başta olmak üzere tüm yerel yöneticilere teşekkür borçluyuz.

Kazı çalışmaları, Prof. Dr. Halet Çambel'in genel proje yürütücülüğü altında, İstanbul-Chicago Üniversiteleri Karma Prehistorya Projesi çerçevesi içinde, Chicago Üniversitesi'nden Prof. Dr. Robert J. Braidwood, Linda Braidwood, Robitaille Andre Wood ile Michael Davis, mimari ile ilgili çalışmaları yüklenen Karlsruhe Üniversitesinden Prof. Dr. Wulf Schirmer, Werner Schnuchel, Erhan Bıçakcı, Martina Sicker, Hea-Jee Im ile Maja Pigur, Gröningen Üniversitesi'nden Jan de Roller'in katılımı ile yürütülmüştür. İstanbul Üniversitesi'nden Aslı Özdoğan alan yöneticiliğini, Sara Atabay kamp yönetimini, Bengü Kılıçbeyli çizim işlerini, Gürsel Akay fotoğraf, Murat Akman restorasyon ve konservasyonun ya-

(*) Prof. Dr. Halet ÇAMBEL, 1. Cad. 212 Arnavutköy/İSTANBUL.
Prof. Dr. J. BRAİDWOOD, 0454, E-700 N. La Porte İndiana 46350, A.B.D.
Doç. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı İSTANBUL.
Prof. Dr. Wulf SCHIRMER, Luss Str. 17, 75 Karlsruhe 41, FEDERAL ALMANYA.

nı sıra açma yönetimini, Deniz Baykal ile Dilek Büyükdora envanter ve katologlamayı yüklenmişlerdir. Kazıda Hüsran Yaşar ile Ayşe Taşkıran açma yönetimi, Nalan Atalay ile Kerem İnanç açma yardımcısı olarak çalışmıştır. Ayrıca Pennsylvania Üniversitesi'nden Dr. Tamara Stech'de maden buluntular üzerindeki çalışmalarını sürdürmüştür. Yaptıkları uyumlu çalışma için tüm ekip üyelerine teşekkür borçluyuz.

Ekibimize Bakanlık uzmanı olarak Antalya Müzesi'nden Akan Atila ile Mersin Müzesi'nden Yaşar Ünlü katılmıştır; yaptıkları katkı için kendilerine teşekkür ederiz.

1986 Yılı Çalışmalarının Amacı

1984 yılında Çayönü Tepesi kazıları için uzun süreli bir çalışma programı belirlenmiş, ancak 1985 yılında Diyarbakır Müzesi ile ilgili teşhir hazırlığı ve buna bağlı olarak buluntular üzerindeki çalışmalar ön plana çıkınca, bu çalışma programına ara verilmişti. 1986 yılı kazı çalışmaları önceden belirlenen kazı stratejisine uygun olarak yürütülmüştür. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz :

a) Çayönü Yerleşmesinin Başlangıç Döneminin Araştırılması

Çayönü Tepesi, yaklaşık olarak M.Ö. 6750 yılları civarında sona eren uzun bir kültür sürecini yansıtmaktadır. Burada temsil edilen İlk Tarımcı Köy Topluluğu kültürü, şimdiye kadar başka yerlerde rastlanmayan ve kültür tarihi bakımından büyük önem taşıyan çeşitli öğeleri içermekte ve o dönem için beklenmeyecek kadar gelişkin ve karmaşık bir toplumsal ve teknik düzeyi yansıtmaktadır. Bu yıla kadar yapılan kazı çalışmaları yerleşmenin daha çok son evrelerini ortaya çıkartmış daha eski tabakalar, ancak sınırlı alanlarda yapılan derin açmalarla tanınmıştı. 1985 yılı sonuna kadar Çayönü Tepesi'nde kazılmış olan 4600 m^2 lik alanın, tüm yerleşmenin yalnızca % 20-25'ine tekabül ettiği ve bunun da daha çok üst evreleri yansıttığı göz önüne alınırsa, eski evreler ile ilgili bilgimizin ne denli sınırlı olduğu ortaya çıkar. Çayönü yerleşmesindeki gelişmenin başlangıcını araştırmak ve sürecini anlamak için alt tabakaların daha geniş açılmasına karar verilmiştir.

b) Kafataslarının Bulunduğu Yapının Alt Evrelerinin İncelenmesi

1984 yılı kazıları ile ortaya çıkan, içinde 75 kadar insan kafatası depolanmış olarak bulunan ve avlusunda da büyük bir sunaktaşı olan anıtsal yapı, gerek ülkemizde, gerekse dış ülkelerde büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Bu yapıda ele geçen insan kafataslarının Hacettepe Üniversitesinden Doç. Dr. Metin Özbek, diğer organik maddelerin de Andre

Robitaille Wood tarafından incelenmesi ve bunların ortaya koyduğu sonuçlar, yapının önemini daha da arttırmıştır. 1984 yılı çalışmaları bu önemli yapının, altında daha eski yapım evreleri olduğunu göstermiş, ancak zaman darlığından bunlar incelenememişti. Bu yıl kafataslı yapı ile ilgili çalışmaların bitirilmesi, kazının ikinci önemli amacı olarak kabul edilmişti.

c) Yerleşme Düzeni ile İlgili Çalışmalar

Çayönü'nde en geniş kazı açmalarının bulunduğu höyük doğu kesimi daha çok toplumsal amaçlı büyük ve anıtsal yapıları tanıtmıştı. Konut olarak kullanılan yapıların tepenin daha batı kesiminde bulunduğunun anlaşılması üzerine 1981 yılında, batı alanında da geniş bir alanda tabaka tabaka inilmesine karar verilmiş ve bu amaçla 1985 yılına kadar çalışılmıştı. Nitekim bu alanda yapılan çalışmalar zaman süreci içinde yerleşme düzeni ve konut mimarisindeki gelişimi çok iyi bir şekilde yansıtmış ve varlığı daha önceden bilinmeyen bir «geçiş evresinin» de bulunduğu ortaya çıkmıştı. 1985 yılı sonuna kadar batı alanında «hücre planlı» yapı evresi ile «geçiş» evresinin büyük bir bölümü açılmış durumdaydı. Bu yıl «geçiş» evresi ile ilgili çalışmaların bitirilip, derinleşmesi planlanmıştır.

d) Doğal Etkenler ile Bozulma Sürecine Giren Yapıların Açılması

Çayönü Tepesi'nin toprağının niteliği ve bölgenin sert iklim koşulları nedeni ile tepede, önlenmesi olanaksız bir toprak akması söz konusudur. Çayönü yapılarının küçük çaytaşlarından, harçsız olarak yapıldığı da göz önüne alınırsa doğal tahribatın ne denli etkili olduğu daha iyi anlaşılır. Genellikle Çayönü yapıları üst üste bir çok yapım evresinden oluşmaktadır. Kazı ile ortaya çıkan, çizim ve fotoğraf ile belgelenen bir yapı, 1-2 mevsim içinde aşınmaya başlamakta ve bunun hemen altından da bir eski yapı açığa çıkmaktadır. Bu da, belirlenmiş kazı programı dışında, doğal etkenler ile açığa çıkmaya başlıyan yapılara kazı çalışmalarının kaydırılmasına neden olmaktadır. 1978 yılında kazı doğu alanında açmış olduğumuz ızgara planlı yapıların bu tahrip süreci içine girdiği ve doğal etkenlerle daha eski yapıların da açığa çıkmaya başladığı 1985 yılında izlenmiş ve bu yıl bu yapıların da kazılarak belgelenmesi planlanmıştır.

e) Yayın Hazırlığı ve Buluntular Üzerindeki Çalışmalar

1985 yılında Çayönü küçük buluntularının büyük bir kısmının kataloglama ve envanter işleri bitirilmiş, yayın amaçlı değerlendirmelere başlanmıştı. Bu yıl da bu işlerin hızlandırılması ve özellikle sayı bakı-

mından en büyük grubu oluşturan çakmaktaşı ve doğalcam buluntuların daha yoğun olarak ele alınması öngörülmüştür.

1986 YILI KAZI UYGULAMALARI

Yukarıda sıralanan amaçlar doğrultusunda 1986 yılı içinde arazide yapılan çalışmaları şu şekilde özetleyebiliriz :

1 — Yerleşmenin Başlangıç Dönemi ile İlgili Çalışmalar

Bu amaçla sürdürülen çalışmalar doğu kesimde, 26-29/M-O açmalarında yoğunlaştırılmıştır. Söz konusu açmalar önceki yıllarda çeşitli tabaka düzlemlerine kadar kazılmış, 27/0 açmasında da sınırlı bir alanda, ana toprağa inilmişti. Alanın geri kalan kısımları kısmen «geçiş», kısmen de «ızgara plan» evresinde bırakılmıştı. İlk olarak bu kısımda önceki yıllarda kazılan yapıların kaldırılmasına başlandı ve kazı süresi içinde, tabaka tabaka derinleşildi. Kazı dönemi sonunda 150 m^2 lik bir alanda ana toprağa inildi; yaklaşık 250 m^2 lik bir alanda da ana toprağın hemen üzerindeki en eski yapı katı açıldı. Bu kesim ile ilgili olarak elde edilen sonuçlar, özet olarak şunlardır :

a) 26 N açmasında, askıya çıkmış durumdaki «geçiş» evresine ait DG yapısı kaldırıldı. Yapı kaldırılırken altında daha eski bir yapım evresinin bulunduğu anlaşılmıştır. İlk yapım evresinde yapının planı hemen hemen üstteki ile aynı özelliklere sahiptir; ancak esas oda tabanının küçük taşlar ile çok özenli olarak döşendiği ve büyük bir kum taşı bloktan da eşikli bir giriş yapıldığı görülmüştür. Yapı esas olarak «geçiş» evresi yapılarının tüm özelliklerini yansıtmaktadır. Yapının kullanım amacını gösterecek buluntulara rastlanmamıştır. Yapının çevresinde geniş bir açık alanın olduğu anlaşılmıştır. Bu açık alanda, silo gibi çevreleri taş ile dizili çukurlar, ateş yakma çukurları ve yuvarlak taş platformlar bulunmuştur.

b) 27-28/N açmalarında, 1984 yılında açılmış olan ızgara planlı GG yapısı kaldırılmıştır. Bu, Çayönü'nde bilinen en eski ızgara planlı yapılardan biriydi. Bunun hemen altında, bir kısmı önceki yıllarda ortaya çıkmış olan yuvarlak planlı ve taş temelli büyük yapı tümü ile temizlenmiştir. BN olarak adlandırdığımız bu yapının duvarları, yaklaşık 55 cm kalınlığında, yassı taşlardan özenle örülerek yapılmıştır. Zemin planı hafif söbemsi olan yapının uzun çapı 5,5 m. kadardır. Yapının içinde taban ve buluntuya rastlanmamıştır. BN yapısı plan olarak Çayönü'nün en alt evresinden daha önce tanıdığımız, çukur tabanlı, dal-örgü yapılara benzemekte, boyutları da, bu tür yapılara ait en iyi belgelenmiş örnek olan RB yapısı ile hemen hemen aynıdır. Ancak ilk

olarak bu tür yapıların çukur tabanlı olmayan, düzenli taş temeli olan bir örneğine rastlanmaktadır. Bu yapının daha sonraki evrelerde yerleşmenin hemen hemen aynı yerinde ortaya çıkan anıtsal yapıların öncüsü olduğunu düşünebiliriz.

c) 27-28/N açmalarında, hemen ana toprağın üzerinde, hafif çukurlaştırılmış tabanlı, oval planlı, duvarları dallardan örülerek yapılmış ve çamur ile sıvanmış iki yapı kalıntısı saptanmıştır. Her iki yapı da yangın ile tahrip olduklarından, yanmış çamur toprağında kalan izlerden, kullanılan dal ve diğer organik maddelerin izleri saptanabilmiştir. Yapıların her ikisi de yukarıda sözü edilen BN yapısının hemen altında ve kısmen bu yapı tarafından tahrip edilmiş durumdadır. Bu özellikle Çayönü en eski evresinin tabakalanması bakımından önem taşımaktadır; daha önce saptanan yapı katı ile birlikte, ızgara planlı yapıların altında en az 3, olasılıkla 5 yapı katının olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu yuvarlak planlı yapılarda ele geçen buluntu ve aletler, Çayönü buluntu topluluğunun gelişimi ve ilk başlangıcı bakımından da önem taşımaktadır. Bu ilk evrede doğalcamın çok ender olduğu, çakmaktaşı yuvarlak kazıyıcıların varlığı ilk bakışta bile belli olmaktadır ki, bu da Çayönü evresinin başlangıcı ile daha güneyde Suriye - Filistin bölgesindeki İlk Neolitik yerleşmeler ile karşılaşma yapma olanağı vermektedir.

d) 29-30/M açmalarında, kafataslı yapının çevresinde yapılan çalışmalarda, bu yapı tarafından tahrip edilmiş durumda en alt evreye ait bazı yapı izlerine rastlanmıştır. Bunlar, ana toprağın yaklaşık 40 cm. kadar üstünde, çok sert ve kesekli bir toprak katmanının içinde, yanmış kerpiç toprağında kalmış dal-örgü izleri, taş toplulukları ile belirlenmektedir. Yapılar tam bir plan vermeyecek kadar bozuk durumda olmakla birlikte, yanmış parçaların dağılımından yapıların yerleri saptanabilmiştir. Bu tabaka içinde, yapıların yanı sıra, çakıl taşlarından yapılmış döşemelere ve çukurlara da rastlanmıştır. İçleri kül ve yanmış kerpiç parçaları dolu olarak bulunan çukurlar, büyük bir olasılıkla, Kuzey Suriye-Filistin bölgesinden bilinen ateş yakma çukurları ile aynı niteliktedir.

2 — Izgara Planlı Yapılar ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Yukarıda, 1986 yılı kazı amaçları ile ilgili bölümde de belirtildiği gibi, önceki yıllarda ortaya çıkartılmış olan ızgara planlı yapıların bir kısmı, aradan geçen zaman süreci içinde doğal etkenler ile aşınıp bozulmaya başlamış, ve daha eski yapım evreleri de kendiliğinden kısmen açığa çıkmıştı. Bu yapıların belgelenmesi için, esas kazı stratejisi dışın-

da olmakla birlikte, bu yapıların da 1986 yılı içinde ele alınması gerekmişti. Bu amaçla :

a) Izgara Planlı GH Yapısı

Bu yapının en üst evresi daha 1964 kazı döneminde açılmış ve daha sonra da, 1972 ve 1978 kazı dönemlerinde ikinci evresi temizlenmişti. Izgara türü yapıların tüm özelliklerini sergileyen ve çok iyi durumda korunagelmiş olan bu yapı Çayönü kazısında ortaya çıkan ilk ızgara türü planlı yapı örneği olduğundan, bu yıla kadar yerinde korunmasına da çalışılmıştı. Ancak çok küçük taşlardan harçsız olarak yapılan duvarlarını artık koruma ve onarma olanağı bulunmadığından, bir alttaki yapının daha fazla bozulmaması için, üst evre kalıntılarının temizlenmesi bir zorunluluk olmuştu. Bu yapıda bu yıl yapılan çalışmalar, yapının, aynı yerde üst üste kurulmuş 5 yenileme evresi olduğunu ve her yenileme evresinde de planın bazı değişiklikler geçirdiğini göstermiştir. Böylelikle, hem ızgara planlı yapı evresinin iç tabakalanması yeniden sınanmış, hem de bu tür yapıların evrimi ile ilgili önemli bilgi edinilmiştir.

Buna göre 1986 yılında açılan, yapının 4. yenileme evresinde üç ana birim bulunmaktadır : En güneyde yanlarda iki büyük, ortada da iki küçük hücreden oluşan bir ön kısım, ortada geniş bir avlu ve arkada, kuzeyde, ızgara temelli bölüm. Bu evrede orta avlunun güneydoğu köşesinde, yassı taşlardan yapılmış yarım daire biçimli bir işlik yeri ve büyük bir taş havan bulunmuştur. Her ne kadar bunlar orta avlunun günlük işlerin yapıldığı bir mekân olduğu izlenimini vermekteyse de, genel olarak avlunun, hayvan kemiği ve alet olarak buluntu yoğunluğu çok azdır. Bu evrede arka kısımdaki ızgara duvarların belirgin bir «menderes düzeni» oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Bunun altında görülen evrede, yapının ızgaralı arka kısmını oluşturan bölmede dış duvarlar yoktur ve ızgaraların her iki yanı da açıktır. Bu, plan özelliği bakımından Çayönü'nün bilinen en eski ızgara planlı yapılarına benzemektedir.

b) Izgara planlı GN Yapısı

Kısmen 1984 yılında açılmış olan bu yapının, «geçiş evresi» yapısının altına giren kısmı da bu yıl açılmış, ancak yapının çok bozuk durumda olduğu görülmüştür. Ana çizgileri ile bu yapıyı oluşturan ızgara duvarların çok geniş olduğu ve daha çok bu tür yapıların gelişkin türlerine benzediği söylenebilir.

c) Izgara Planlı GM Yapısı

Bu da kısmen 1984 kazı döneminde açılmış ve bir kısmı daha üst evrelerin altına girdiğinden tam olarak temizlenememişti. Geçiş evresine ait DG yapısının kaldırılması ile yapının korunabilmiş olan diğer kısımları da bu yıl açılmıştır. Yapının 3 yenileme evresi olduğu, ancak ön avlu bölümünün tümü ile tahrip olduğu görülmüştür.

d) Izgara Planlı GS Yapısı

Bu yapının da üst evreleri ile olarak 1978 yılında açılmış, daha sonra 1981 ve 1984 kazı mevsimlerinde iki yapım evresi daha ortaya çıkartılmıştı. Bu yıl yapının alttan görülmeye başlayan daha eski evresini ortaya çıkartma amacı ile 3. yenileme evresinden artan duvarlar kaldırılmış ve 4. yenileme evresi tam olarak açılmıştır. Yapının güneydoğu köşesi kafataslı yapının duvarı ile birleştiğinden, iki yapı arasındaki tabakalanmanın da anlaşılması açısından bu temizlik işi büyük bir önem taşımaktaydı.

Yapının bu yıl açılan 4. ve en alt yenileme evresi, gerek yön ve gerekse yapı özellikleri bakımından, Çayönü'nün şimdiye kadar bilinen diğer ızgara planlı yapılarından çok farklı özellikler göstermektedir. Yapı, diğerlerinde olduğu gibi gene üç ana birimden oluşmuştur; güneydeki birinci bölüm, yapı eksenine dik küçük bölmelerden oluşmuştur ve bunları güneyden kapatan bir dış duvar da bulunmamıştır. Bölmelerin en güneydoğu duvarı «kafataslarının» bulunduğu yapının dış duvarı ile birleşmektedir. Her iki yapı arasındaki ilişki çok kesin olmamakla birlikte, bir süre için birlikte kullanılmış oldukları izlenimini vermekte, en azından aralarında büyük bir zaman farkı olmadığını göstermektedir. Bunun kuzeyinde, yapının ortasında, diğer ızgara planlı yapılarda olduğu gibi geniş bir avlu bulunmuştur. Avlunun kendi içinde üç onarım evresi olduğu bellidir. Bu yıl bu onarım evrelerinden ancak ilk ikisi açılmıştır. Buna göre avlunun tek geniş bir mekânken daha sonra bölümlendirildiği belli olmuştur. Avlunun güneydoğu köşesinde bir işlik ve olası bir ateş yakma yeri vardır. Avlunun içinde çok sayıda sürtmetaş alet ve öğütmetaşı parçaları bulunmuştur ki bunlar şimdiye kadar ızgara türü yapılardan ele geçen en büyük buluntu topluluğunu oluşturmaktadır. Avlunun zemininde taş döşeme yoktur. Avlunun kuzeyinde, esas yapıyı oluşturan ızgara kısmı, Çayönü için tümü ile yepyeni bir düzende bulunmuştur. Burada ızgaralar avluya koşut olarak değil, tam dik olarak yerleştirilmiş, ızgaraların bir ucu avlu duvarı ile bitiştirilmiştir. Izgaraların kuzeydeki diğer ucu ise açık bırakılmış, ancak 20 cm. kadar dışına, bunlar ile birleşmeyen bir duvar yerleştirilmiştir. Daha sonra yapının kuzeye doğru büyütüldüğü anlaşılmaktadır. Izga-

ra duvarları da diğer yapılara oranla özensiz olarak yapılmış ve duvarlar örülürken, aradaki uzaklık genişlediğinden, bir ara duvar daha eklenmek zorunda kalınmıştır. Duvar bağlantılarında da köşeler yuvarlak olarak bitmektedir. Yapı genel çizgileri bakımından ilk ızgara planlı yapıları hatırlatmakta, ancak kuzeyindeki eklenmiş olan kısmı ve yönü ile bilinen diğer örneklerden ayrılmaktadır.

3 — Kafataslarının Bulunduğu Yapı ile İlgili Çalışmalar

İlk olarak 1981 kazı döneminde bulunan ve 1984 mevsiminde temizlenerek bilim dünyasına tanıtılan bu yapı, gerek içeriği ve gerekse yapı tekniği bakımından kuşkusuz Çayönü'nün bilinen en ilginç ve önemli yapılarından birini oluşturmaktadır. 1984 yılı çalışmaları ile yapının en son kullanım evreleri tümü ile temizlenmiş, ancak hemen bu yapının altında, daha eski evrelerinin de olduğu anlaşılmıştı. Gene 1984 yılı çalışmaları sırasında, bu yapı ile ilişkisi tam olarak anlaşılamayan, yapının hemen kuzeyinde, yarım daire biçimli bir mekân ile bunu çevreleyen kalın bir duvar bulunmuştu. Bu yıl ilk olarak yapının üst evresinin yeniden temizlenmesi ile çalışmaya başlanmıştır. Böylelikle, bu anıtsal yapının duvar örgüleri ve bağlantılarının daha iyi anlaşılacağı umulmaktaydı. En üst evre ile ilgili olarak bu yıl elde edilen sonuçlar şunlardır :

a) Yapının avluya bakan yüzündeki payandaların, daha önceleri sanıldığı gibi sonradan eklenmeyip, ana duvar ile birlikte örüldüğü,

b) Yapının kuzeyindeki yarım daire biçimli kısmın en üst evreden daha eski olduğu ve bu evrenin duvarı yapılırken içinin toprak ile dolu olduğu anlaşılmıştır. Nitekim üst evrenin ana kuzey duvarı yukarı doğru genişleyecek şekilde yamaca yaslanmış olarak yapılmıştır. Ancak en üst evrenin tahribi sırasında arkadaki kısım ile birlikte örülmüştür.

c) Oda tabanlarına açılmış olan çukurların çok sığ olduğu ve en doğu hücrede çukur içinde bulunmuş olan iskeletin, olasılıkla yapının tahribi sırasında içeride bırakılmış birine ait olduğu anlaşılmıştır.

Yapının yukarıdan ikinci yenileme evresinde batı ve doğu dış duvarların, en son evreye oranla daha içte olduğu, yani yapının bir az daha küçük olduğu, buna karşılık kuzey ve güney duvarlarının aynı olduğu anlaşılmıştır. Büyük bir olasılıkla bu kullanım evresinde ara bölme duvarları yoktur. Bu evre daha sonraki yenileme sırasında hemen hemen tümü ile tahrip olmuş, ancak, yer yer 10-15 cm. lik bir dolgu olarak korunmuştur. İlginç olan bu sığ dolgunun içinde en az 5 adet

insan iskeletinin bulunmuş olması ve bunların da kafataslarının olmayışıdır. İskeletlerden biri ile birlikte bir domuzun çok büyük saldırı dişinden özenle yapılmış ve daha önce bilmediğimiz bir türde, süs eşyası da bulunmuştur.

Bu evrenin genel buluntu durumuna bakarak, yapı terk edilmezden önce iskeletlerin yalnızca kafataslarının alındığını ve son kullanım evresinde de tüm iskelet değil sadece kafatası depolanmaya devam edildiğini düşünebiliriz.

Yapının kuzeyinde yer alan yarım daire biçimli mekanın da, kendi içinde bir çok yenileme evresinin bulunduğu anlaşılmıştır. Bu mekanın en son kullanımı, esas yapının ikinci yenileme evresi ile birlikte olabilir.

Esas yapıda en eski, 3. yapı evresi olarak ortaya çıkan mimari daha sonrakilerden tümü ile farklı niteliktedir. Yapının alt kısmında, ana toprak içine gömülmüş durumda, boyları 1 m. kadar olan bir dizi hücre vardır. Hücrelerin duvarları düzgün ve iri taş blokların dik olarak yerleştirilmesi ile yapılmıştır. Bu şimdiye kadar Çayönü'nde görmediğimiz bir duvar tekniğidir. Hücrelerden bu yıl 3 tanesi açılmış, ancak iki tanesinin içi boşaltılabilmiştir. Bir hücrenin içi tümü ile boş çıkmış, diğeri ise, ufak parçalar halinde doğranmış insan iskelet parçaları ile dolu olarak bulunmuştur. Hücrelerin üzeri, çok ilginç bir şekilde uzun ve iri taş blokların yatay yerleştirilmesi ile örtülmüş, böylelikle bir tür «saltaşı» döşeme elde edilmiştir. Taş blokların arası daha küçük taşlar ile özenli olarak örülmüştür. Bu döşemenin içinde, dik olarak gene iri taş blokların, bir tür dikilitaş gibi konduğu da anlaşılmaktadır. Yapı tahrip edilirken dikilitaşlardan iki tanesi duvarın içinde gömülü olarak bırakılmıştır. Bu alt evre, saltaşı döşemesi, dikilitaşları ile, Çayönü'nde 1964 yılında bulunmuş olan «Saltaşlı» yapıya tam olarak benzemektedir.

Yapının bunlardan da eski en az iki yenileme evresi daha olduğu kesinlik kazanmıştır. Ancak kısmen açılabilen ve yer yer korunmuş olan bu alt evrelerde, esas yapının yerinin kuzeye doğru kayık olduğu ve yarım daire biçimli duvarın ilk yapımının da bunlar ile birlikte olduğu anlaşılmıştır. Bu evrede duvarlar daha sonrakiler kadar anıtsal görünümlü değildir; ancak gerek duvar yüzleri ve gerekse tabanlar özenle sıvanmıştır. Taban altında, sığ bir çukur içinde gömülü durumda yabani sığır kafa ve boynuzları bulunmuştur. Aynı evreye ait çok sayıda insan iskeletinin de gömülü olduğu ve bunların kafataslarının da birlikte olduğu izlenmiştir. Yapının alt evrelerinin tahminlerimizden çok daha karmaşık olması, planlandığı gibi bu yıl tümü ile kazılıp bitirilmesini

engellemiş ve bu bakımdan alt tabaka iskeletlerinin ancak bir bölümü açılmıştır. Ancak, gene de gerek hayvan kafatasları, gerekse diğer gömüler, Çayönü insanlarının dinsel inançları ile ilgili yeni ve çok ilginç bilgi vermiştir.

4) Höyük Batı Kesimindeki Çalışmalar

Çayönü Tepesi'nin yerleşme alanı olarak kullanıldığı anlaşılan batı kesiminde bir süreden beri devam eden, yerleşme düzeni ile bunun zaman içindeki gelişimini saptamaya yönelik çalışmalar bu yıl da sürdürülmüştür. Geçen kazı dönemlerinde yaklaşık 800 m^2 lik bir alan bu iş için açılmış ve bu geniş alanda «geçiş evresinin» içine, 6. tabakaya kadar inilmişti. Bu yıl, eldeki olanakların sınırlılığı ve yerleşmenin diğer kesimlerinde de yapılması gerekli olan çalışmalar göz önüne alınarak, incelenecek alan 20/L,M,N açmaları ile sınırlanmış, ve 300 m^2 ye indirilmiştir. Ancak, bazı yapı ve önemli ögelerin tam olarak anlaşılması için zaman zaman kazı çalışmaları 19/L-N açmalarına da kaymıştır. Bu alanda ilk olarak genel bir temizlik yapılmış, 1985 yılında kesintiye uğrayan çalışmalar nedeni ile bozulan yapılar kaldırılmıştır. Bu arada 6. tabakaya ait DA yapısının daha eski bir kullanım tabanın olduğu, görülmüştür. Bu alanda sürdürülen kazı çalışmalarından elde edilen sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz :

a) 7. Tabaka

Bu tabakanın da «geçiş evresine» ait olduğu, gerek yapı, gerek toprak gerekse buluntu bakımından bu evrenin özelliklerini taşıdığı görülmüştür. Bu tabaka ile ilgili olarak, açmanın hemen hemen orta kısmında büyükçe bir yapı bulunmuştur. Dİ yapısı olarak adlandırılan bu yapı, 6. tabakadaki DA yapısı ile benzer bir plana sahiptir. Yapı dizi olarak yerleştirilmiş 3 büyükce odadan oluşmakta, her iki yanında da küçük çıkıntılar yer almaktadır. Orta odanın içi yarım bölme ile iki kısma ayrılmış, her iki kısmın da tabanı küçük taşlar ile özenli olarak döşenmiştir. Yangın ile tahrip olan yapının duvarları taş temel üzerine düzensiz kerpiç topanlarından yapılmıştır. Odaların arasında özenle biçimlendirilmiş kapı geçitleri vardır.

Yapının çevresinde işlik ve depo yerlerinden oluşan geniş bir açık alan bulunmuştur. Avlu niteliğindeki bu açık alanda, taş ile çevrili küçük çukurlar, söbe ya da yuvarlak biçimli küçük taş döşemeler, yanmış alanlar ve o dönem için önem taşıyan ateş yakma yerleri bulunmuştur. Avlu dolgusu çok sayıda taş boncuk ve bunların yapımında kullanılan çakmaktaşı alet, hayvan kemiği, çeşitli öğütme taşları vermiştir.

7. tabaka avlu dolgusunda bu yıl ortaya çıkan ilginç bir buluntu topluluğunu malahit ve doğal bakır parçaları oluşturmaktadır. Çanak çömleksiz döneme ait Çayönü yerleşmesinde, sınırlı ölçüde de olsa malahit ve bakır işlendiği, dövme ve levha yöntemi ile basit bız, iğne ve küçük boncukların yapıldığı daha ilk kazı mevsiminden beri bilinmekteydi. Ergani gibi büyük bir maden yatağının yakınında olmasına bağlanan bu olay, kuşkusuz M.Ö. 7 bin yıllarına tarihlenen bir yerleşme için önemli bir teknolojik aşamayı da göstermekte ve şimdiye kadar dünyada bilinen en eski madencilik olayı olarak da büyük bir ilgi toplamaktaydı. Geçen kazı dönemlerinde malahit ve doğalbakır parçacıklarının daha çok «geçiş evresinde» yoğunlaştığı da anlaşılmıştı.

Bu yıl Dİ yapısının hemen güneyinde, yaklaşık 1,5x2 m. lik bir alanda toprağın hemen hemen doğalbakır ve malahit parçacıkları ile dolu olduğu izlenmiştir. Yanmış toprak ile birlikte gelen maden parçacıkları, sayı olarak 11 mevsimlik Çayönü kazılarında elde edilen toplamdan daha fazladır. Parçaların büyük bir çoğunluğu işlenmemiş durumdadır; ancak bunlar ile birlikte yarı işlenmiş ve bitirilmemiş parçalara ve özellikle bakır boncuklara da rastlanmıştır. Ele geçen parçalar henüz tam olarak incelenmemiş olmakla birlikte, ilk gözlemler bile bunların Çayönü maden teknolojisi ve aletlerin yapım yöntemleri ile ilgili çok önemli bilgi vereceğini göstermektedir.

Malahit-bakır işlik yerinin batısında, gene yanmış toprak ile birlikte bir çakmaktaşı işlik yeri, açmanın güneyinde ise bir kemik ve çakmaktaşı işlik yeri daha bulunmuştur. İşlik yerlerinden elde edilen binlerce minik kıymık ve parça, tam olarak değerlendirildiğinde Neolitik dönem alet yapım yöntemleri ile ilgili önemli bilgi verecek niteliktedir.

b) 8. Tabaka

Bu yıl Dİ yapısı kaldırılamamış ancak çevresinde yer yer derinleşilmiştir. Altta gelen 8. tabakanın da üstteki ile aynı nitelikte olduğu ve gene «geçiş evresine» ait olduğu izlenmiştir. Bu tabaka bu evrenin en alt dolgusu olma açısından önem taşımakta ve Çayönü'nde daha önce belgeleme olanağı bulamadığımız bir aşamayı yansıtmaktadır. Bu tabakada, Dİ yapısının kuzeyinde ve kısmen altında geniş duvarlı bir yapı belirmiş ancak tam olarak bu yıl temizlenememiştir. İlginç bir kalıntı olarak bu yapı ile birlikte gelen, taştan bir su kanalının varlığı söylenebilir. Bu tür su kanallarına Çayönü'nde daha önce yalnız anıtsal yapılar ile birlikte rastlanmıştır. Bu bakımdan ilk kez barınakların olduğu kesimde bu tür bir kalıntı ortaya çıkmıştır. Açıldığı kadarı ile 8. tabaka gene küllü ve yanıklı bir dolgudan oluşmakta, açık avlu ve işlik yerleri geniş bir alana yayılmaktadır.

c) 9. tabaka

Açmanın güneyinde, hafif yamaç eğimi nedeni ile, 9. tabakaya kısmen girilmiş ve burada, GT olarak adlandırdığımız, ızgara planlı bir yapı ortaya çıkartılmıştır. Bu kesimde ızgara türü planlı yapılara varılması ile, «geçiş evresinin» tam kalınlığı da anlaşılmış olmaktadır. GT yapısının kazı alanı içine giren batı yarısı bu yıl temizlenmiş, bunun birbirine koşut 9 ızgara duvardan oluştuğu, düz bir dış duvarın bunları çevrelediği görülmüştür. Yapı yön ve duvar örgü tekniği bakımından doğu kesimde gördüğümüz ızgara türü yapılar ile benzeşmekte ve olasılıkla bu evrenin orta dönemini yansıtmaktadır. Ancak kesin bir sonuca gelecek yıl, kazı ilerledikce varılabilecektir. Yapının yanıklı bir dolgu ile birlikte gelmesi, ilk kez sağlam ve buluntu veren bir ızgara planlı yapıya rastlıyacağımız umutlarını arttırmıştır.

YAYIN HAZIRLIĞI VE BULUNTULAR İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

1985 yılında hızlandırılmış olan yayın hazırlığı bu yıl da sürmüştür. Bu yıl özellikle çakmaktaşı ve doğalcam buluntular üzerinde Harriet Watrous yoğun olarak çalışmış, boncuk-takı grubu ile ilgili Deniz Baykal tarafından sürdürülen çalışma son aşamasına gelmiş, kemik aletler ile Dr. Turan Efe'nin yaptığı çalışma ise yayına hazır durumda bitirilmiştir. Bu yıl genc maden buluntuların Dr. Tamara Stech, Prof. James Muhly ile Prof. Ufuk Esin tarafından oluşturulacak bir ekip tarafından, birlikte ele alınması kararlaştırılmıştır. Doç. Metin Özbek'in insan kemikleri ile ilgili yaptığı çalışmalar da ileri bir aşamaya varmış ve böylelikle Çayönü insanları ile ilgili ilk veriler ortaya çıkmıştır. Andre Wood tarafından sürdürülmekte olan kan ve protein analizleri de bilim dünyasında ilgi ile karşılanmaktadır. Bunların yanı sıra Arkeometri Ünitesi (TÜBİTAK) ile olan işbirliği de canlı olarak sürmekte, böylelikle hem Çayönü malzemesinin incelenmesi mümkün olmakta, hem de arkeolojiye yönelik olarak çalışan bilim adamlarımıza, üzerinde uygulama yapabilecekleri malzeme sağlanmaktadır.

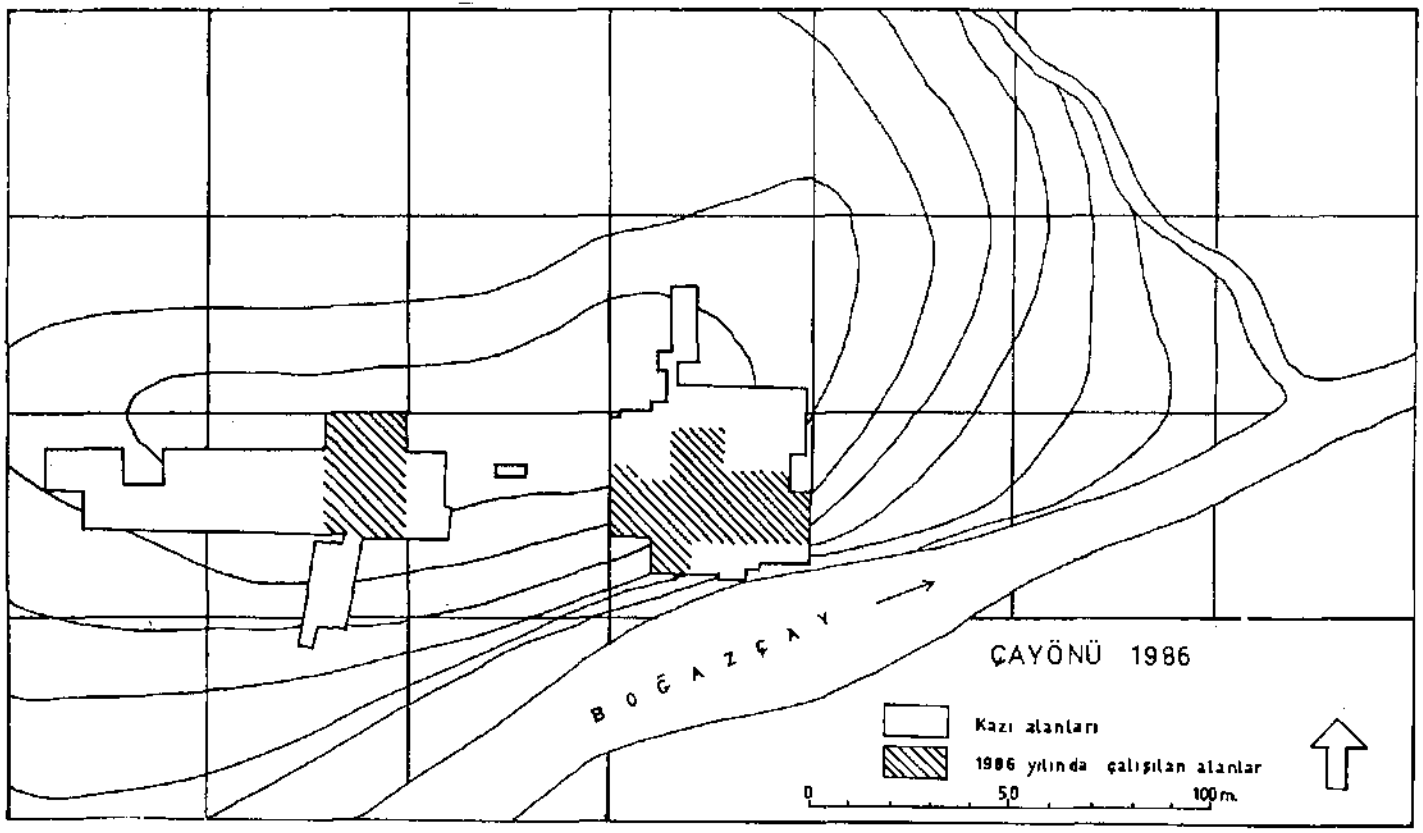
1986 KAZILARININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ

1986 kazı mevsimi ile 11. dönem kazılarını tamamlayan Çayönü yerleşmesi, bu yıl da ilginç ve önemli sonuçlar vermeye devam etmiş, gerek bu yerleşme ve gerekse bu yerleşmenin temsil ettiği dönem ile ilgili bilgilerimizin ne denli az ve sınırlı olduğunu ortaya bir kere daha koymuştur. Ayrıntılar bir yana bırakılırsa 1986 kazı mevsiminin en önemli verileri kafataslarının bulunduğu yapı ile ilgili olanlardır. Bu

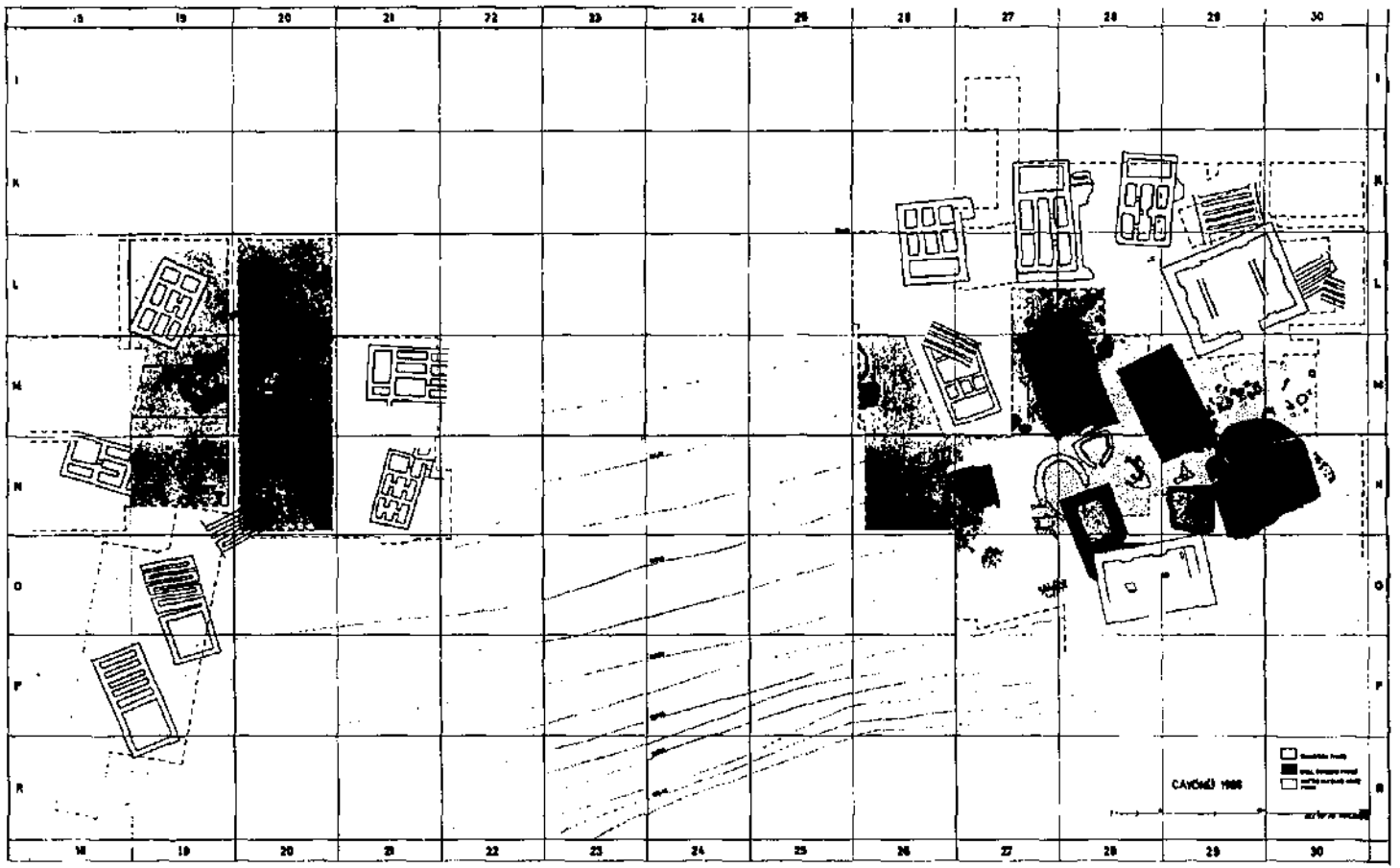
kült yapısının uzun ve köklü bir geçmişi olduğu, ilk dönemlerde yalnızca kafatası değil, insan kemiklerinin de korunduğu, daha sonra bu uygulamadan vazgeçilerek, yalnızca kafataslarının alındığı anlaşılmıştır. Yapının en alt evresi ile birlikte bulunan yabani sığır boynuz ve kafaları, iri bloklardan yapılan ve parçalanmış insan kemikleri içeren mahzen kısmı, ezilmiş durumdaki bir iskeletin boynundaki takılar bu yapının ilginç bulguları arasındadır.

Geçiş evresi içinde bir maden işlik yerine rastlanması, dünyada bilinen en eski madencilik olayının anlaşılması bakımından büyük bir önem taşımakta, bu yıla kadar ele geçenlerin bir rastlantı değil, bilinçli bir uğraşının ürünü olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

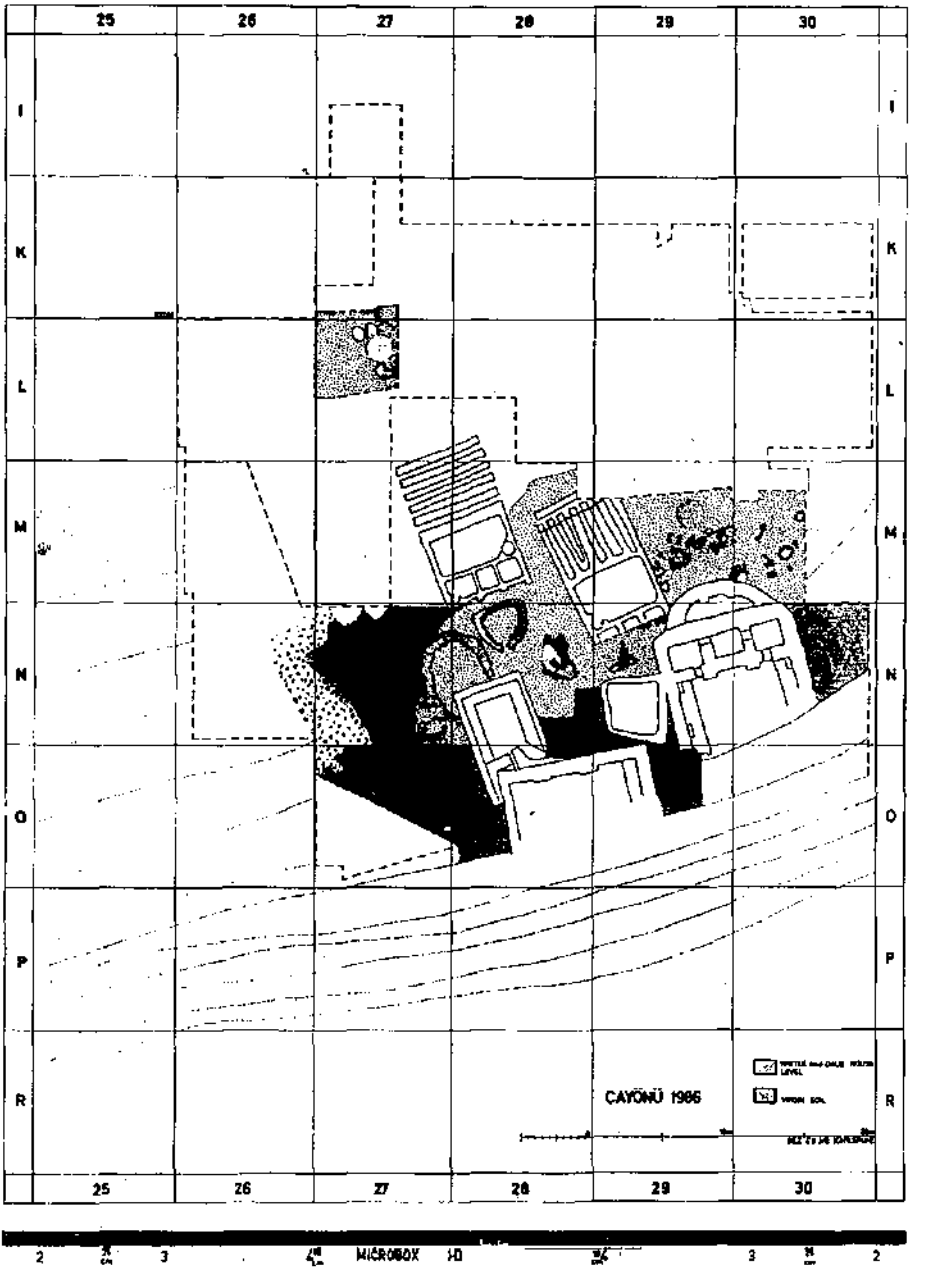
Yerleşmenin ilk başlangıç dönemi ile ilgili bilgilerimiz de bu yıl önemli ölçüde artmıştır. Bu başlangıç döneminin, önceden sandığımızdan çok daha uzun bir süreyi yansıttığı, bu süreç içinde yalnızca basit kulübelerin değil, daha sonraki anıtsal Çayönü mimarisinin öncüleri sayabileceğimiz ilk büyük yapılarında bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bu yıl temizlenen ızgara planlı yapıların yenileme evrelerinin sayı bakımından çokluğu, plan çeşitlemesi, bu evrenin de belki daha önce sandığımızdan daha uzun olduğunu göstermektedir. Kuşkusuz kesin sonuç buluntuların tam olarak değerlendirilmesi ve C 14 sonuçlarının alınması ile belli olacaktır.

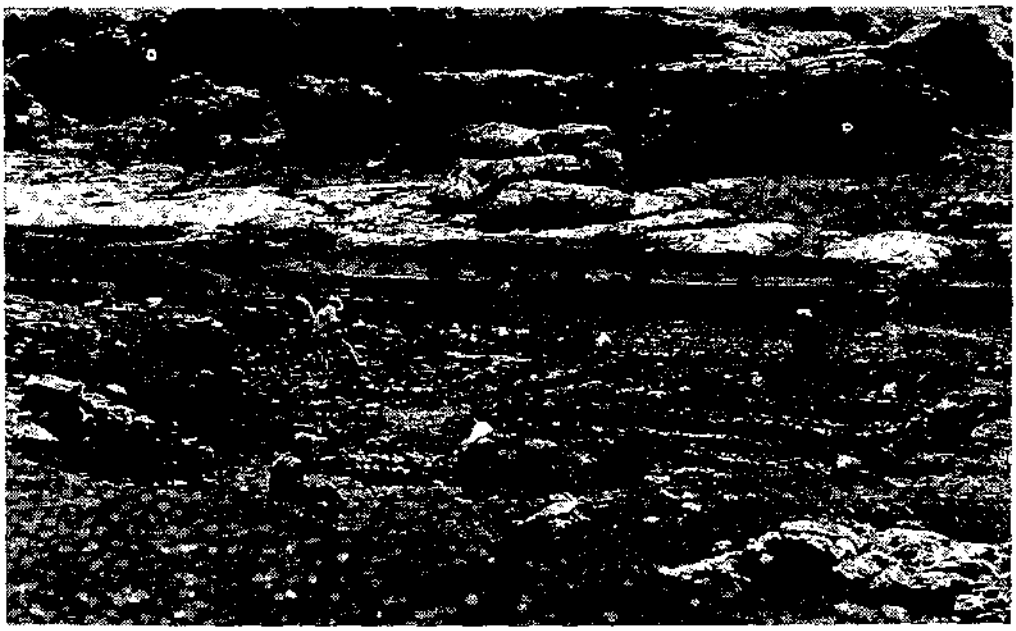
Resim : 1 — 1986 da çalışılan alanları gösteren durum planı

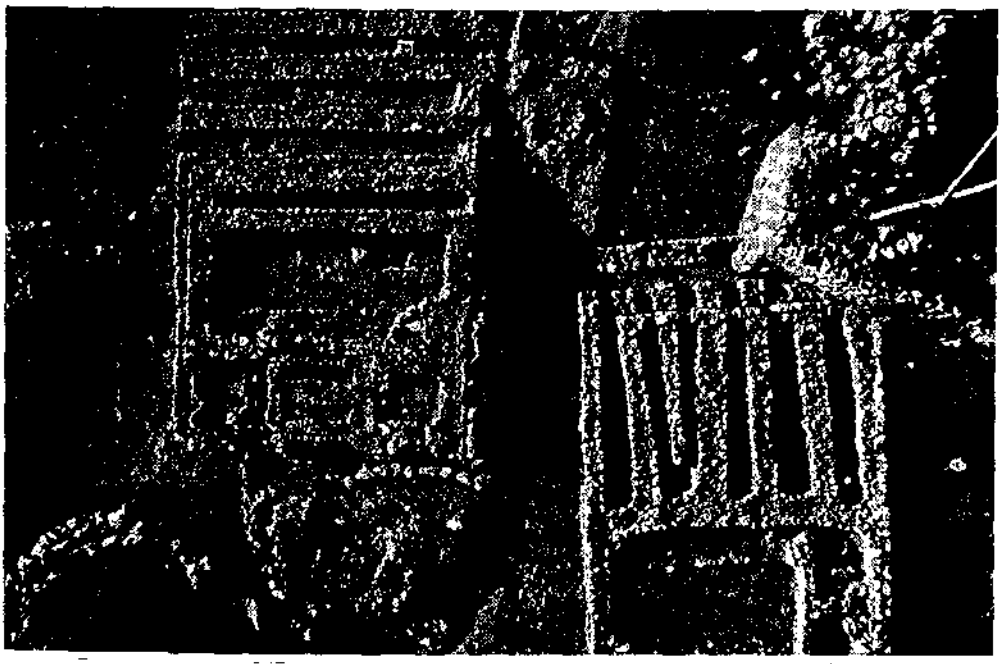
Resim : 2 — 1986'da ortaya çıkartılan yapılar

Resim : 3 — En alt tabakaya ait yuvarlak planlı yapıları gösteren plan

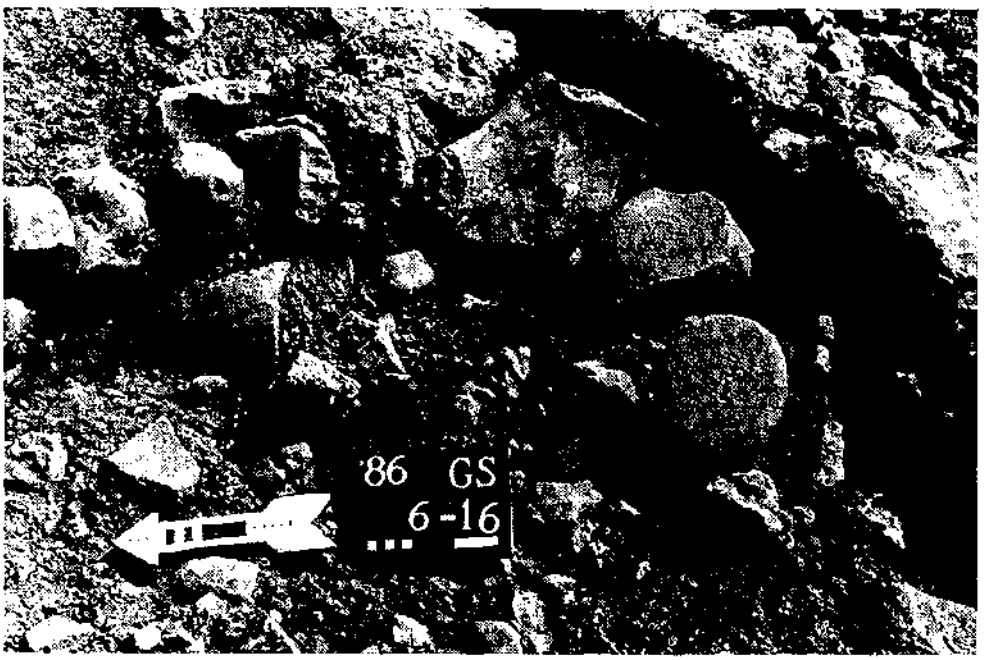
Resim : 4a — Doğu kazı alanı

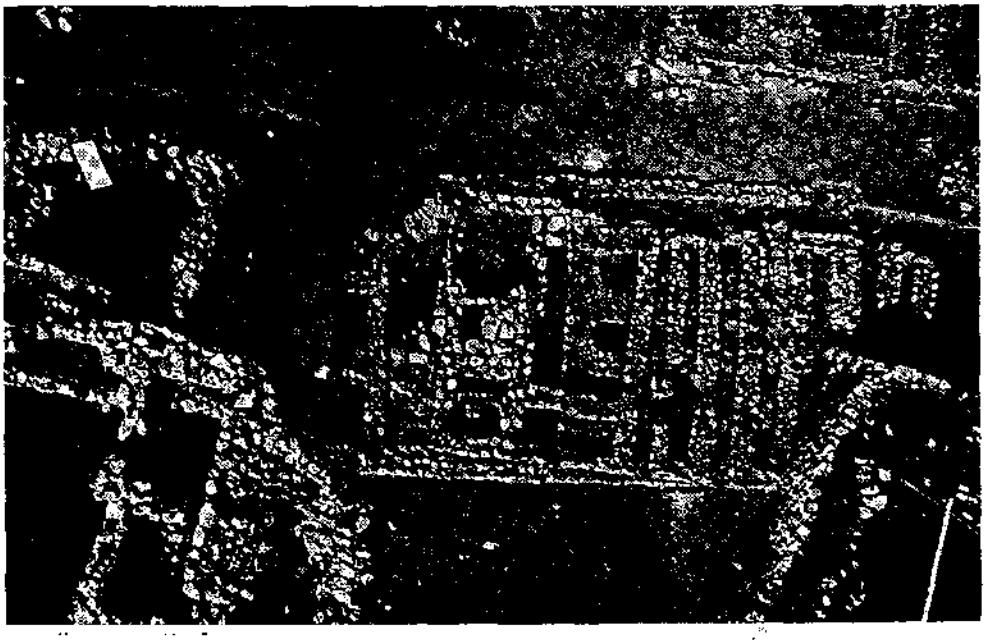
Resim : 4b — Izgara planlı yapılar GH ve GS ve yuvarlak planlı yapılar BN ve BA

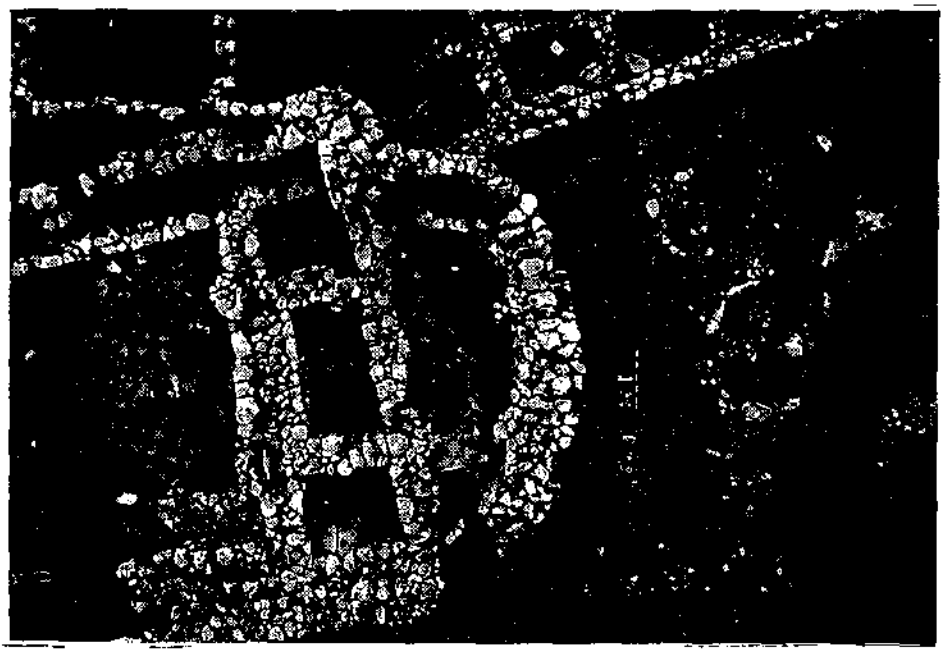
Resim : 5a — GS ızgara planlı yapısı

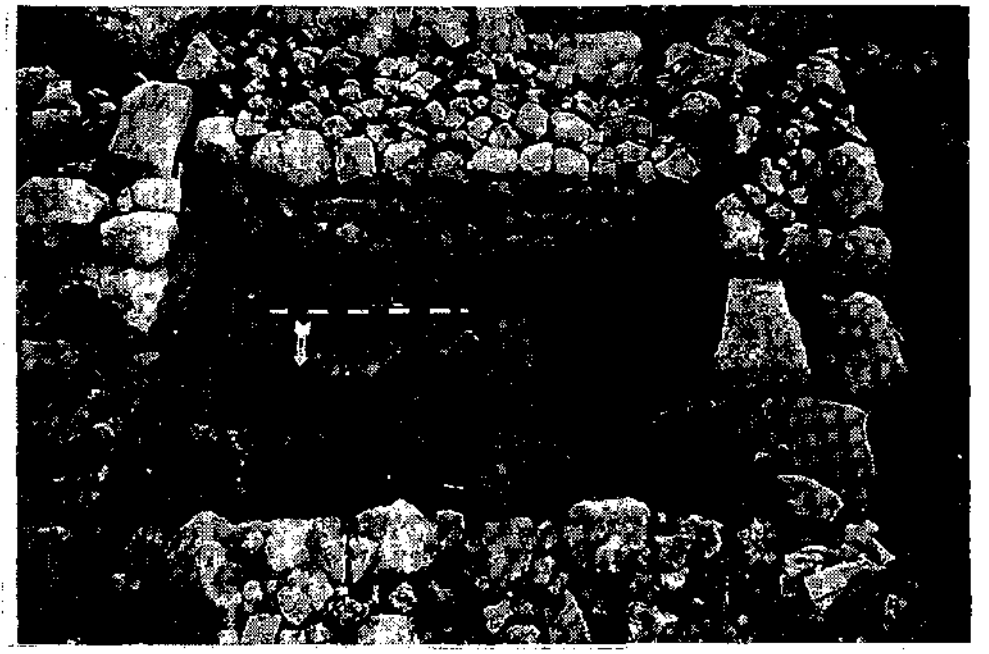
Resim : 5b — Aynı yapının avlusundan bir işlik yeri

Resim : 6a — GK ve GS ızgara planlı yapıların üst üste durumu, sağ üstte kafataslı bina

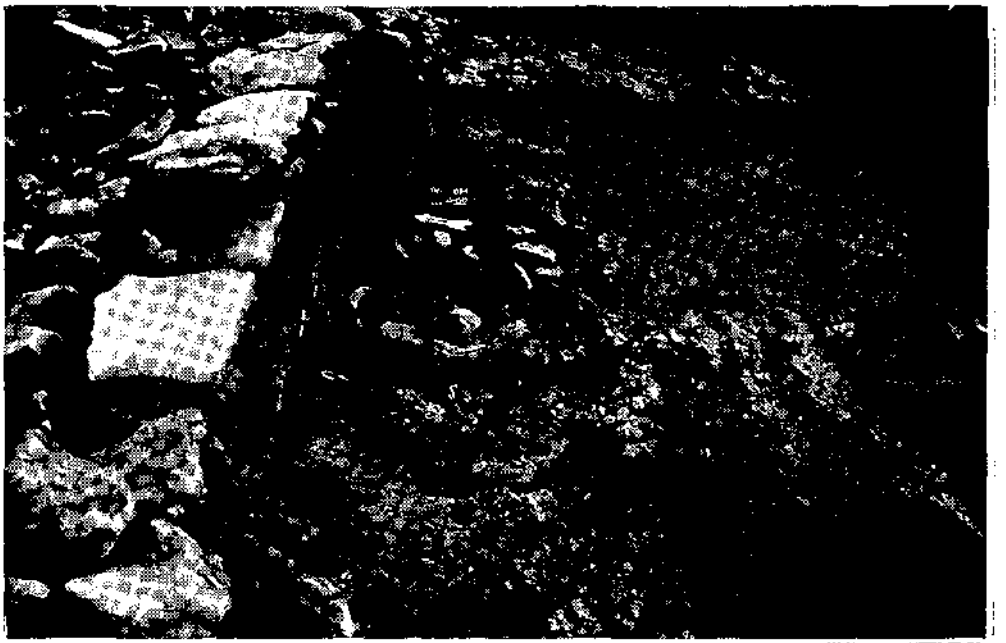
Resim : 6b — Kafataslı bina, çeşitli evrelerinin gözüktüğü durum, kuzeyinde en eski tabakalara ait kalıntılar

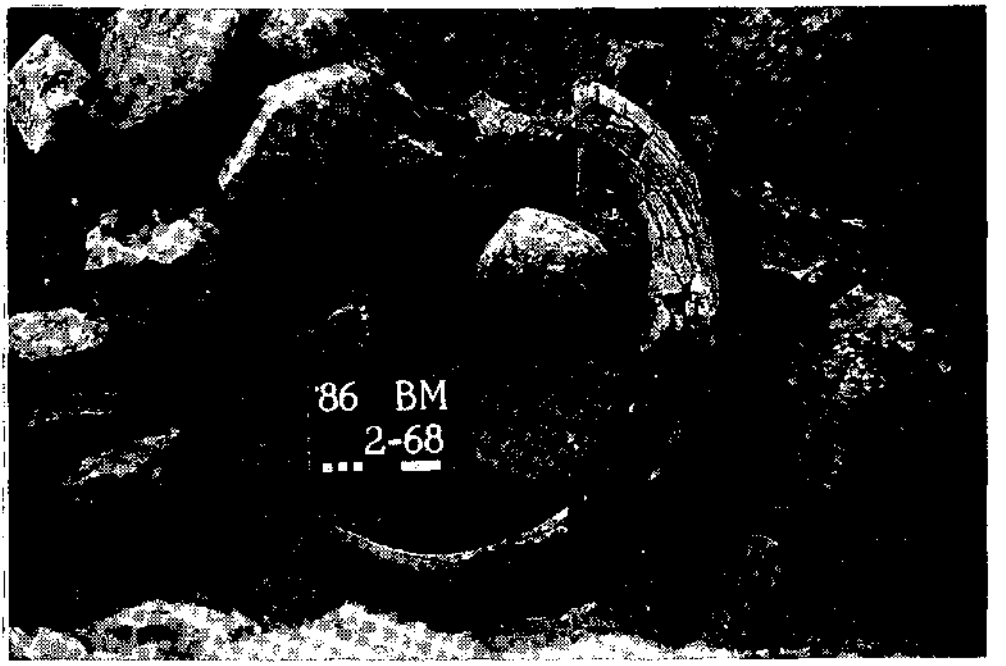
Resim : 7a — Kafataslı bina yassı saltaşı döşemeli evresi, duvarlar daha üst evreye aittir

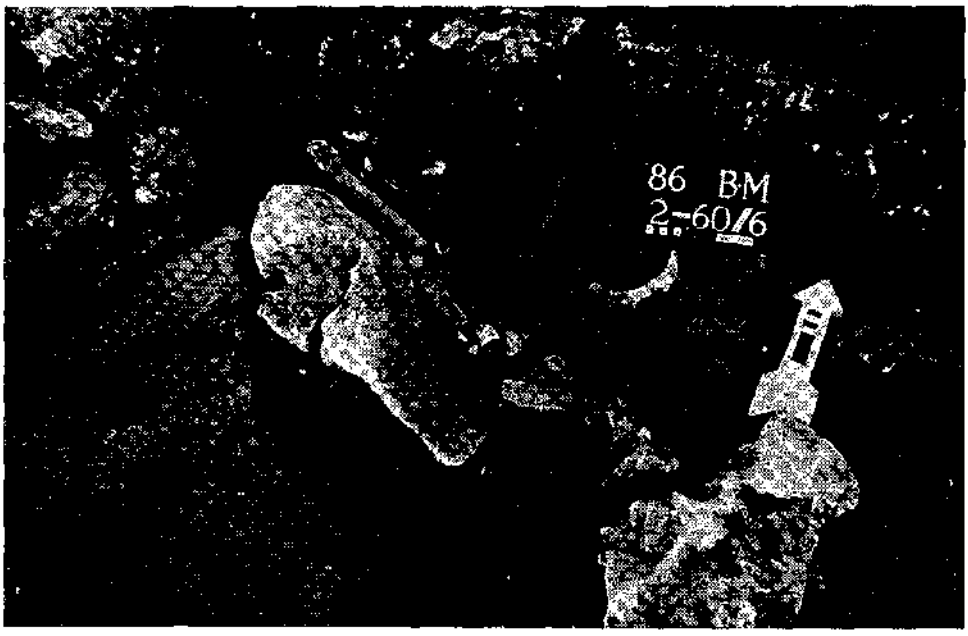
Resim : 7b — Kafataslı bina, aynı evresine ait başka bir odadan görünüş

Resim : 8a — Kafataslı bina, «avlunun» tabanı altında bulunmuş yabani sığır kafatası ve boynuzları

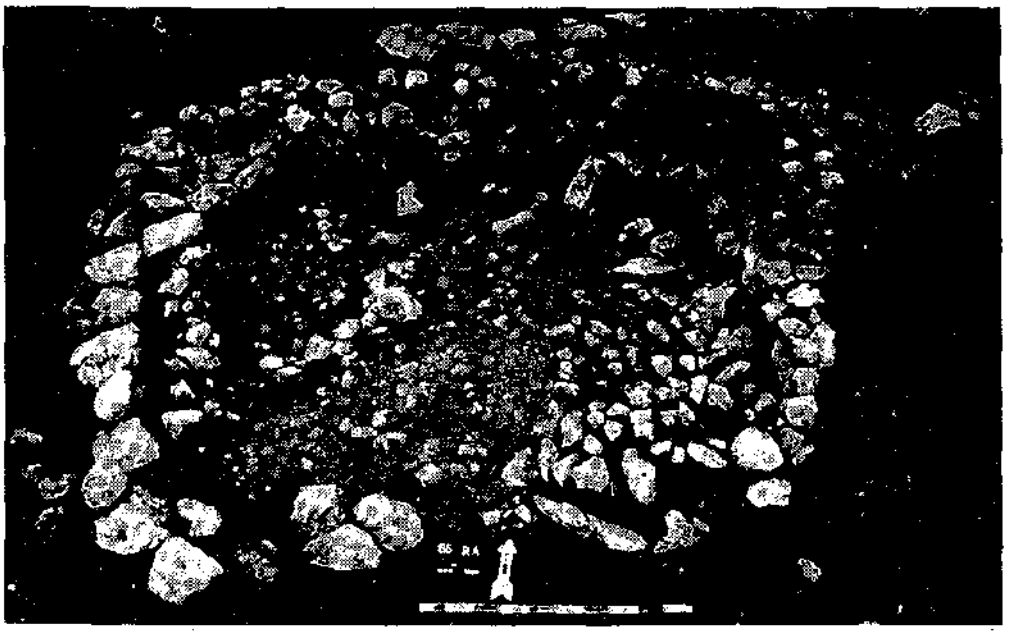
Resim : 8b — Kafataslı bina, aynı boynuzlardan bir ayrıntı

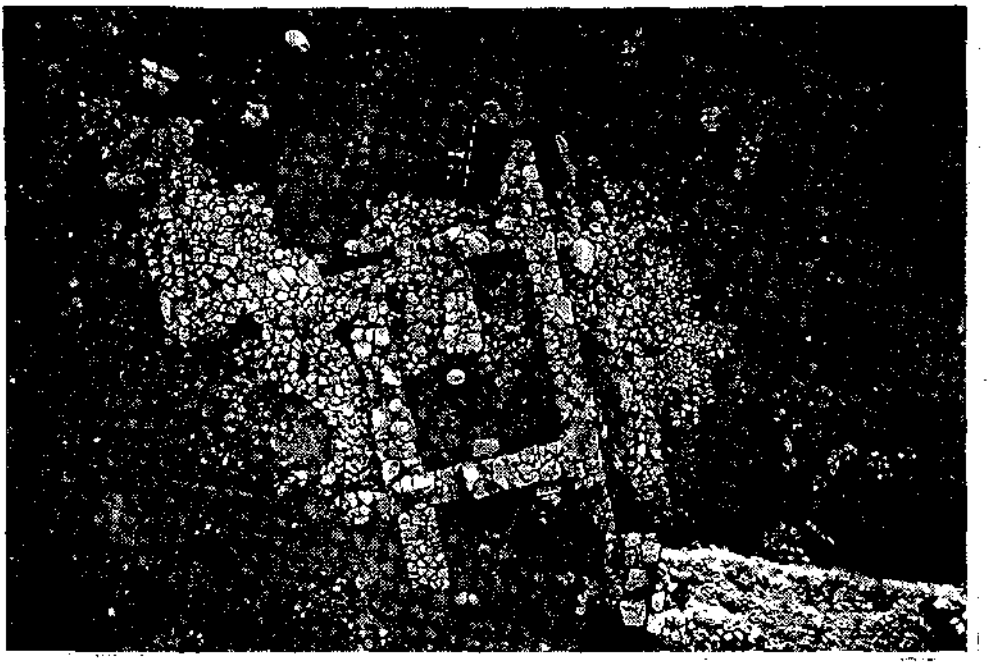
Resim : 9a — Kafataslı bina. Kafatası bulunmayan bir insan iskeleti ve yanında bir domuz dişinden takı

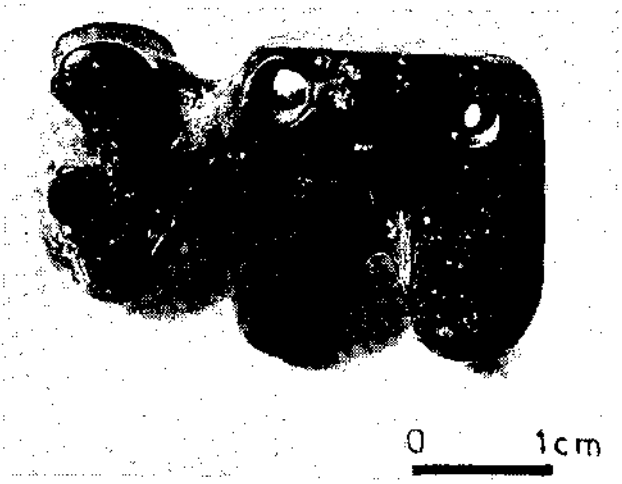
Resim : 9b — Kafataslı bina, yanmış iskeletlerden birinin yanında bulunmuş boncuk dizisi

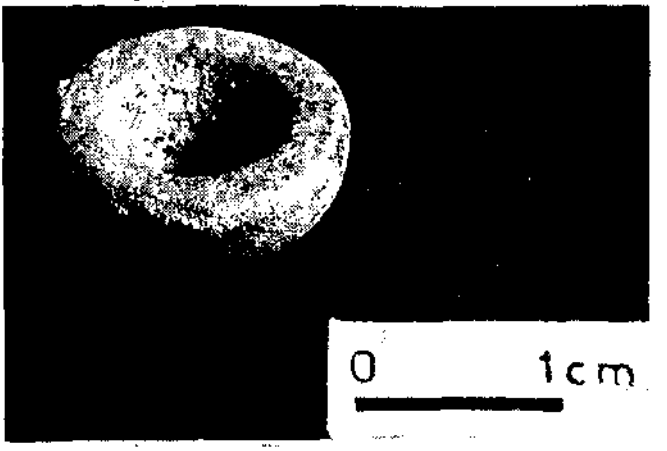
Resim : 10a — Doğu kazı alanında en alt evreye ait yuvarlak planlı bir yapı : RA

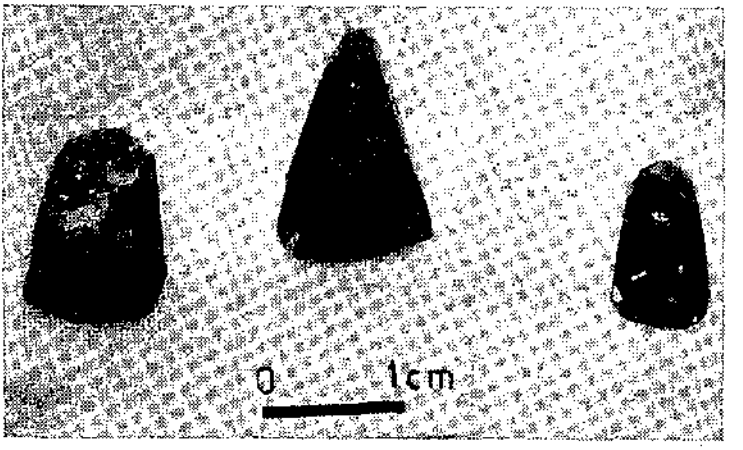
Resim : 10b — Batı kazı alanında geçiş dönemine ait bir yapı

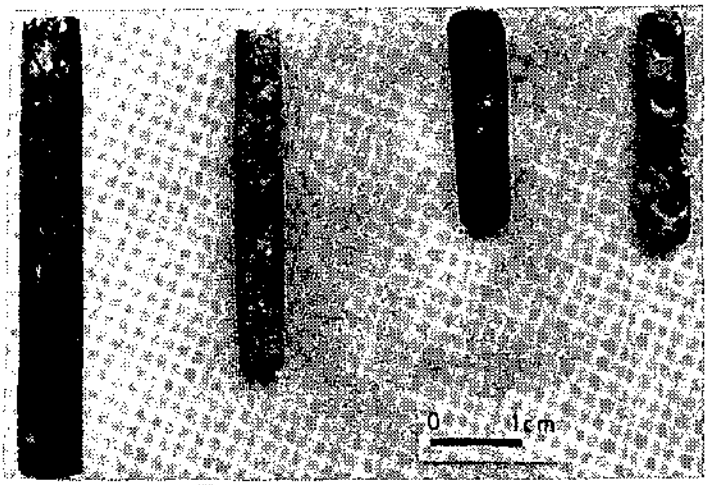
Resim : 11a

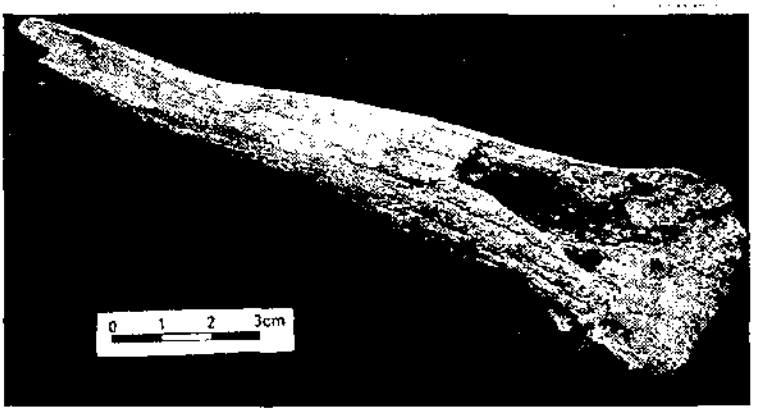
Resim : 11b

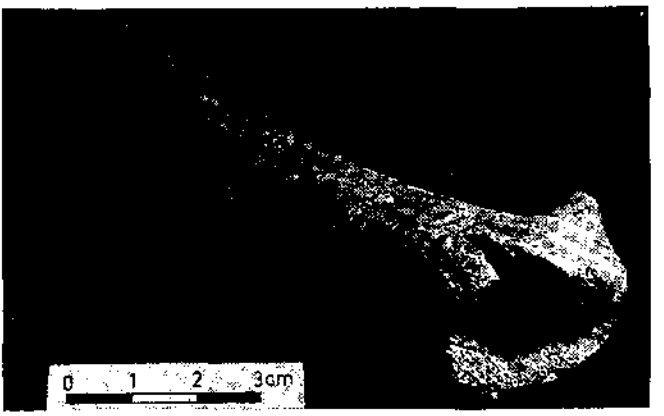
Resim : 11c

Resim : 11d

Resim : 11e

Resim : 11f — (11a-f : Kazı mevsiminde bulunmuş çeşitli takı, boynuz, sap ve minik bir kap)

KURUÇAY HÖYÜĞÜ KAZILARI, 1986

Refik DURU*

Kuruçay Höyüğü kazılarına Temmuz - Eylül 1986 tarihleri arasında devam edildi. Başkanlığımız altında Arkeolog Gülsün Umurtak, Aksel Tibet, öğrencilerimiz Muharrem Kıcı, Hakan Özçelik, Nurhan Topal, Özden Çetin, Mimarlar Ayşe ve Süreyya Saruhan ile Fotoğraf Uzmanı Yılmaz Kaini'den oluşan kazı ekibinde Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Uzmanı olarak Arkeolog Mustafa Oral Erbay görev yapıyordu.

1986 çalışmalarının ağırlık merkezini, höyüğün Geç Kalkolitik Çağ öncesi yerleşmeleri oluşturmuştur. Höyüğün tepe kesiminde, pek çok yerde ana toprağa erişildi. Yamaç eğimlerine göre -7.30 ve 8.50 m. lerde olan ana toprak içinde de, 50-60 cm. kadar derinleşildi. Saptanan en eski yerleşmelere ait izler G/5-6 karelerindedir (Resim : 1). Burada bozulmuş temellerin karışık taş yığınlarıyla, ezgi taşları ve çanak çömlek kırıkları bulundu. İlk düzenli mimarlık kalıntıları bu karışık taşlardan biraz daha yukarı düzlemde ortaya çıkan ve 1984 yılında varlığı saptanan, yarım yuvarlak planlı kuleleri olan kalın temelli surdur (Resim : 2). Bu yapı katına 11. yapı katı ismini verdik. Kazılar sırasında savunma duvarının, doğu ucundaki girişten sonra, 90° lik bir kırılma yaptığını ve bu kuzeye doğru ilerleyen surda da, yarım yuvarlak kulelerin olduğu anlaşıldı (Resim : 3). 11. yapı katının kuzey yarısı tamamen yok olmuştu. Bu tahribin sebebi, büyük bir olasılıkla, höyüğün kuzeyinden geçen derenin taşması idi. Taşkın sonunda yerleşmenin yarısı kesilmiş olmalıdır. Sur içindeki yapıların çok büyük bölümü de, bu sırada yıkılmış olabilir. Bir kale görünümündeki 11. kat yerleşmesine ait çok sayıda keramikten bir kısmı boyalıdır. Ayrıca bazı taş ve kemik eserler de bulunmuştur. Boyalı bezemeli keramik, komşu, çağdaş yerleşme Hacılar IX-VI. kat buluntularının benzerleridir ve bu yüzden 11. katı Geç Neolitik Çağ'a tarihleyebiliyoruz. Ancak boyalı parçalar arasında, Hacılar'dan tanınmayan bir başka tür keramik daha vardır. Bu ikinci tür keramik, daha çok höyüğün doğu yamacı yakınlarında bulunuyordu ve hatta 11. kattan daha aşağı düzeydeki en eski yerleşmelere

(*) Prof. Dr. Refik DURU, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı Başkanı, FEN/PTT, İSTANBUL.

ait olduğunu belirttiğimiz karışık taş yığınları arasında da karışık olarak ele geçiyordu. İkinci boya bezemeli keramik, göreceli olarak daha kabadır, genellikle tabaklar tercih edilmiştir ve çoğu kez tabakların yalnız içleri band bezemelidir. Farklı keramikçilik geleneğini yansıtan bu iki boyama türünün, aynı çağda kullanıldığı söylenebilir. İlginç bir durum, bu ikinci boyalı keramiğin Kuruçay 7 katının boyalı keramiğinin prototipi gibi görünmesidir. Bilindiği gibi Kuruçay 7. kat Hacılar I ile çağdaştır.

11. katın büyük bir felâketle yıkılmasından hemen sonra, bu insanların surların dışında, güneydeki düz alana taşındıklarını ve höyükteki Neolitik sürecin devam ettiğini görüyoruz. Bu kez yerleşme büyük bir olasılıkla surla çevrili değildir. 10. yapı katının pek az yapı kalıntısı ele geçmiştir. Küçük buluntular bir önceki kattan pek farklı değildir.

9 ve 8. yapı katlarının mimarlık izleri 10. yapı katı taş temellerinin hemen üzerindedir (Resim : 4). Bu iki katı Erken Kalkolitik olarak tanımlıyoruz. Ele geçen mimarlık kalıntıları, eski yapım teknik ve geleneklerinin büyük oranda sürdüğünü göstermektedir. Temeller yine 1 m. kalınlığında bir sıra taştandır. Bazı temellerin tek taş kalınlıkta yapılmış olmaları da, aynı şekilde, Geç Neolitik yapı geleneğinin devamıdır. Keramik arasında çoğunluk, Hacılar V-II tipi boyalılardadır (Resim : 5). Eski katların band boyalıları kaybolmuş gibidir.

7. Yapı katı bir öncekinden önemli farklılıklar gösterir. Bu yapı katına ait pek çok yapı, eski kazı sezonlarında ortaya çıkartıldığından 1986 da fazla bir çalışma yapılmadı. Çalışılan bir büyük yapıda (6. yapı), oda içinde büyük payandalar vardı. Payanda uygulaması 7. katın hemen her yapısında tekrarlanmıştır. Eldeki bilgilere göre payandalar sadece bu katta bulunmaktadır daha erken yapı katlarında hiç bir örnek vermezler. Bu yapı evresinde bir kültür veya halk değişikliği olduğunu gösteren bir diğer kanıt ta, 8. kata kadar bol örnek veren fantastik boya bezemeli kapların tümüyle ortadan kalkmasıdır. Bu katta, ilk basit örneklerini Geç Neolitik katlarda bulduğumuz, boya band bezemeli tabaklar egemen duruma gelmektedirler. Yapım tekniği gelişmiş boyamada kalite yükselmiştir. Tabak formu yine en çok rastlanan tiptir. Ancak tabaklara yatay kulp uygulaması artık ortadan kalkmış yerini küçük memecik çıkıntıları almıştır.

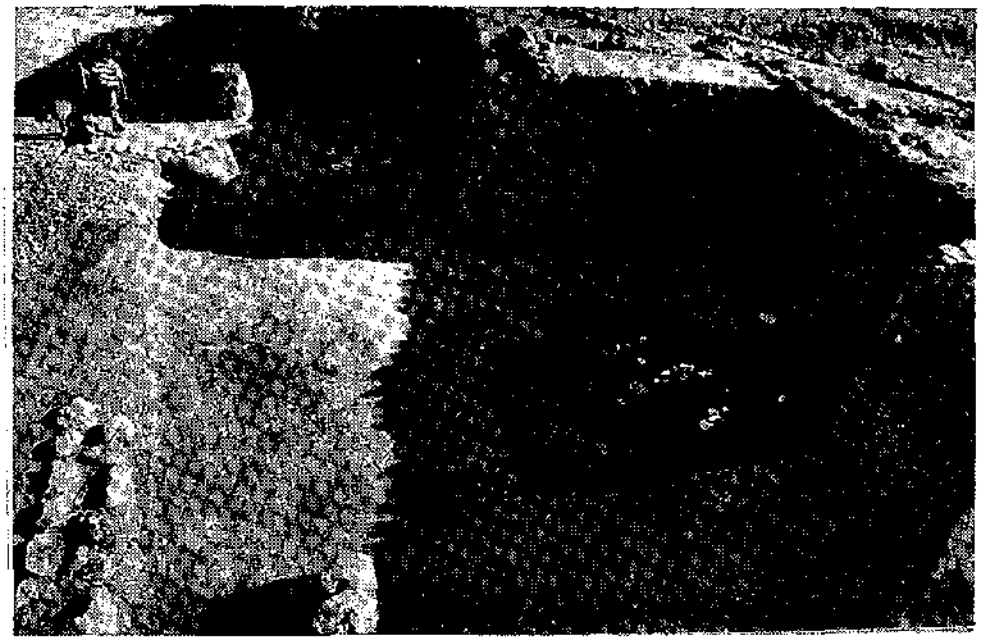
Mimarî açıdan önemli gördüğümüz bir husus şudur : 11. yapı katından 7. yapı katı sonuna kadar olan evrelerin mimarlık buluntuları G/H boylamında, aşağı yukarı kuzey-güney doğrultusunda kesilmektedir. Bu çizginin daha doğusunda bu katlara ait hiç bir yapı izi yoktur. Evlerin bazıları bu çizgide ortalarından kesilmiş durumdadır. Daha doğuda sadece 6 A yapı katının temelleri bulunmaktadır. Büyük bir

olasılıkla, 7. yapı katını yıkan insanlar, kendi yapılarının temellerini yapmak için, daha eski yıkık yapıların taş temellerini bozarak taşlarını kullanmışlardı. Höyüğün orta ve batısında ise aynı insanlar 6 A yapı katının temellerini 7. kat yapılarının kerpiçlerinin hemen üzerine atmışlardır.

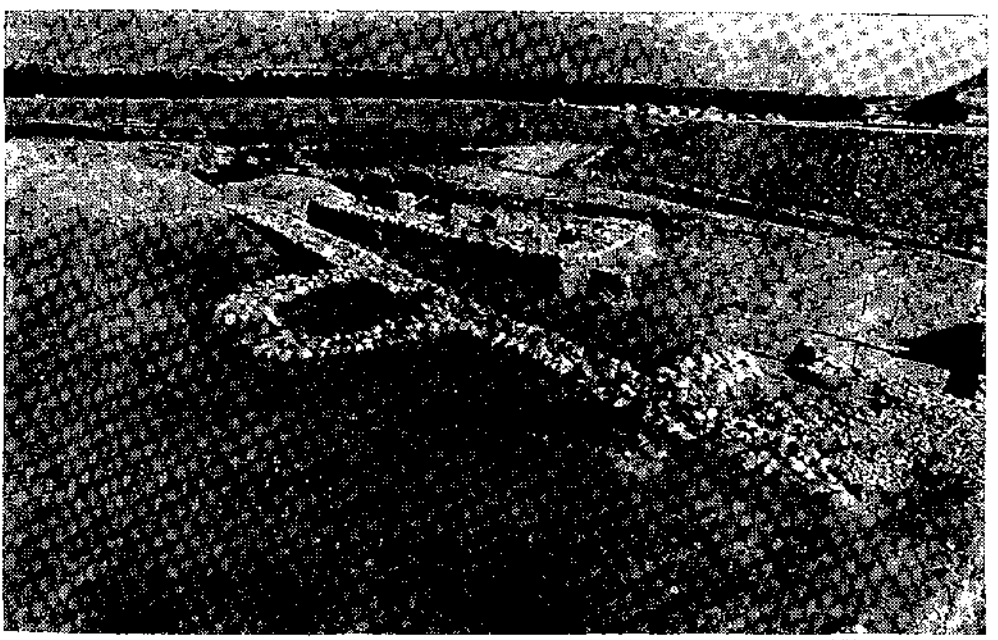
Geç Kalkolitik yerleşmeler eski kazı mevsimlerinde tüm höyük üzerinde kazılıp açıldığından bu yıl sadece 6 A'nın mimarî çizimleri üzerinde çalışıldı.

Kuruçay Höyüğü kazıları, büyük bir olasılıkla 1987 sezonu bitiminde, sona erecektir. Höyüğün özellikle kazılmadan bırakılan doğu kesimi dışında, her yeri kazılmıştır. Stratigrafik durum bir iki karanlık nokta dışında anlaşılmış gibidir. Böylece höyüğümüzün kazılmasıyla, Bordur Bölgesi prehistorik kültürlerinin bir bölümü oldukça iyi şekilde aydınlanmıştır. Şimdiye kadar sadece Hacılar'dan bilinenlere, Kuruçay kazıları yenilerini katmıştır. Anlaşılan odur ki, Hacılar kazısından öğrenilenler, söz konusu çağların bütün ayrıntılarını aktaramamaktadır. Örneğin Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik çağların boyalı keramik kültürleri içine bir başka boyalı keramik türü Kuruçay Sonuçları ile girmiş bulunmaktadır. Bu iki tür boyalı keramiğin sahipleri ya yukarıda söylediğimiz gibi yan yana yaşamışlardır, yahut aralarında bir tarih farkı vardır. Bu konuda kesin fikrimiz henüz oluşmuş değildir. Daha önemlisi Kuruçay'da bulunan bazı özelliklerin Hacılar'da olmamasını ve stratigrafi durumdaki aykırılıkları açıklayabilmekte büyük zorluklar çekmekteyiz. Birbirinden 10 km. uzak olan iki yerleşmenin insanları elbette birbirlerini çok iyi tanıyorlardı ve sanıyoruz ki bir süre iki merkez aynı kökenli halklar tarafından iskân edilmişlerdir. Ayrılıkları bu bakımdan açıklamak kolay olmamaktadır.

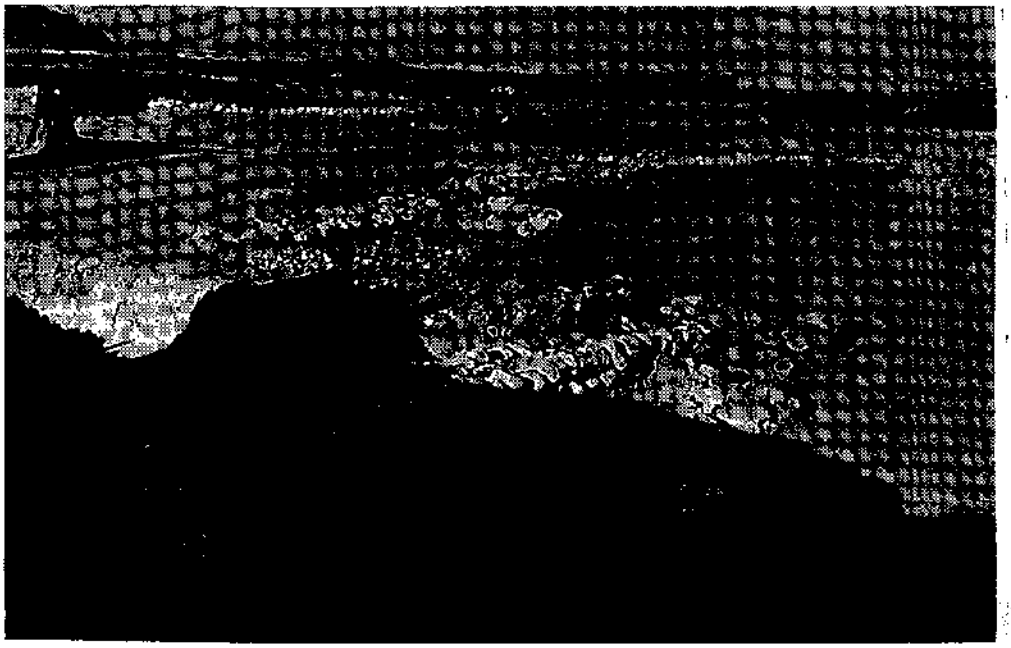
Kuruçay kazılarını yürütürken Neolitik'ten İlk Tunç Çağı içlerine kadar devam eden bu yerleşmenin mezarlığını da bulmak istedik. 1985 yılında başladığımız nekropol arama çalışmalarını 1986 da da sürdürdük. Höyüğün mezarlığı olması için en elverişli yer gibi görünen ve höyüğün doğal bir boyunla bağlandığı doğudaki geniş tarlalarda 20 sondaj çukuru açtık ve ana toprak içlerine kadar indik. Hiç bir mezara rastlamadık. Höyüğün güney, batı, kuzey ve kısmen kuzeydoğu kesimleri derin sel yatakları ve dereler tarafından kesinlikle sınırlandırılmış olduğundan bu vadilerde mezar olma olasılığı yoktu. Derelerin öte yamaçlarında mezarlık bulunması ihtimaline karşı, oralarda da sondajlar açtık. Ancak İslamî mezarlar dışında hiç bir mezar izine rastlamadık. Bu durumda Kuruçay'ın mezarlıklarını bulma ümidimizi tamamen yitirdik. Bölgenin ölü gömme gelenekleri ve mezarların zengin olduğunu düşündüğümüz hediyelerini bulmakla Hacılar nekropolü sorusuna da ışık tutabileceğimizi sanıyorduk.

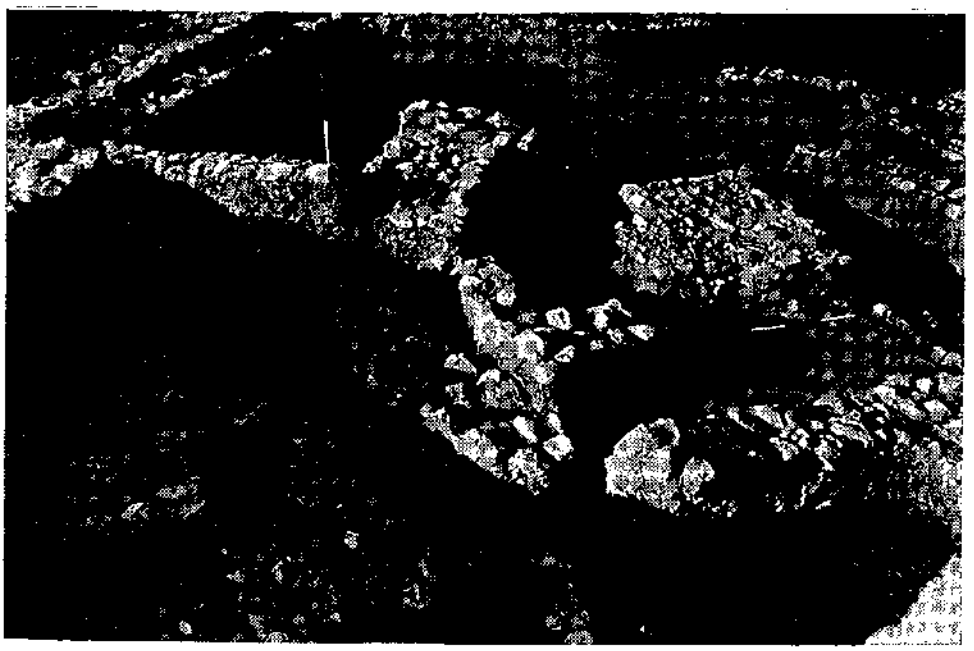
Resim : 1

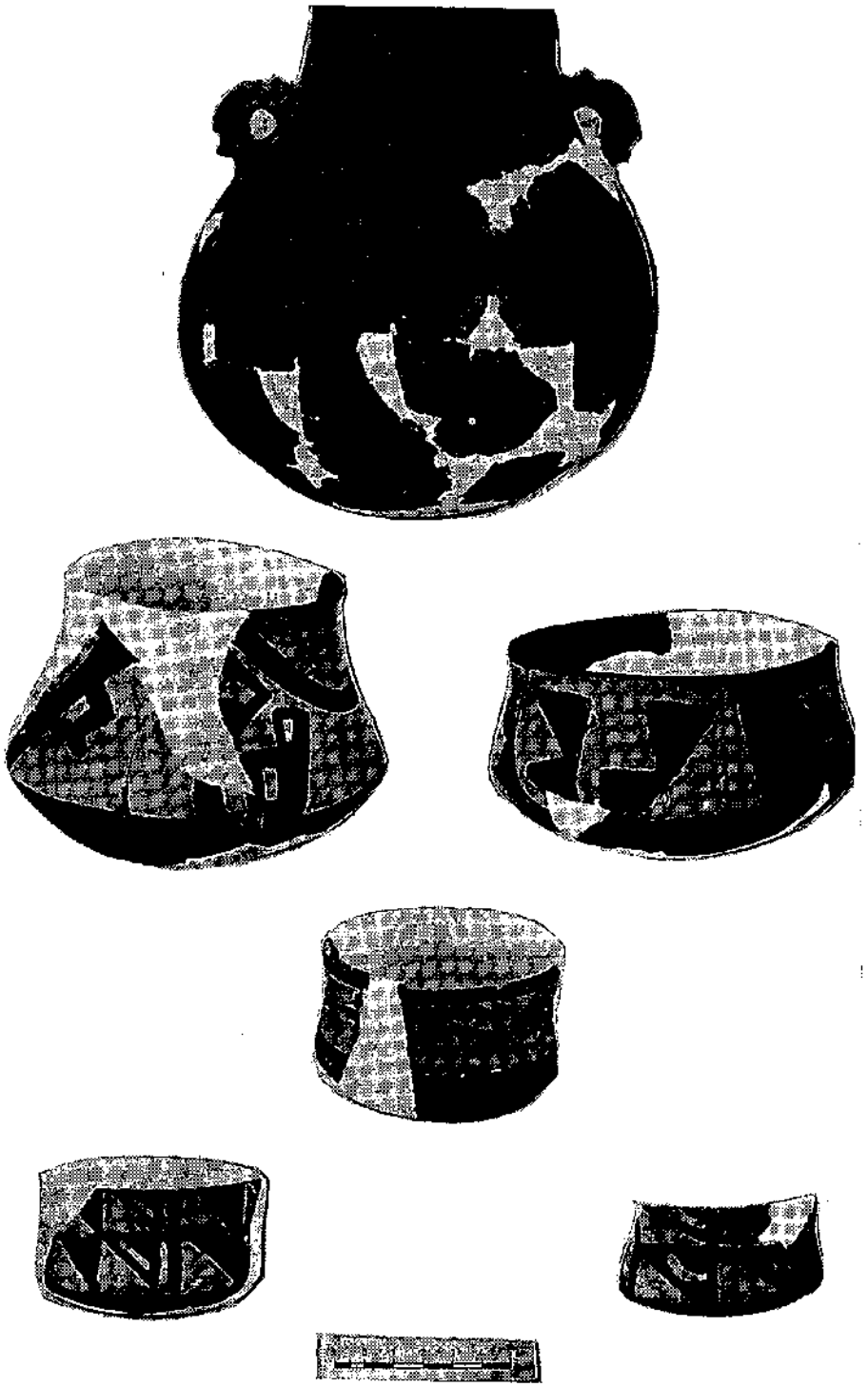
Resim : 2

Resim : 3

Resim : 4

Resim : 5

1986 YILI HASSEK HÖYÜK KAZILARI

Manfred R. Behm - BLANCKE *

1986 yılı kazı kampanyası ile, Şanlıurfa ili, Hassek Höyük'teki kurtarma kazı çalışmaları sona ermiştir. 10 Eylül-10 Ekim 1986 tarihleri arasında devam eden bu kısa kampanya, 11 bilimsel ve teknik üyelerce ve 38 işçi ile sürdürülmüştür[1]. Bu son ve iş dolu kampanyanın tüm üyelerine emekleri için sonsuz teşekkürlerimi sunarım, ayrıca, kazılarını ziyaretlerimiz sırasındaki konukseverlikleri konusunda sayın meslektaşlarım Prof. Edibe Uzunoğlu ve Prof. Harald Hauptmann'a ve özellikle organizasyon sorunlarımıza gösterdiği ilgi ve yardımları için de Sayın Prof. Ufuk Esin'e teşekkürü bir borç bilirim.

Kazı izninin verilmesi konusunda T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, gösterdikleri ilgi ve destek için de, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Proje Başkanlığı'na ve özellikle Bakanlık Temsilcimiz, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Sayın Halil Özek'e, teşekkür borçluyuz.

Geçen yılki raporda da bildirildiği gibi, 1986 yılı kampanyasında, Geç Uruk yerleşmesi (istasyonu) tabakalarında sadece tamamlayıcı son araştırmalar planlanmıştır. Özellikle sur duvarının doğu kısmının uzantısının ve batı sur duvarı önündeki, batı sondajında tespit edilen alanın açıklığa kavuşturulması amaçlanmıştır (N - O Plankareleri, Resim : 1). Böylece doğu yamaçtaki araştırmalar sonucunda, önceki raporda sözü edilen, tepe platosundaki Geç Uruk yerleşmesinin (istasyonunun) bir sur duvarıyla çevrilmiş olması varsayımı kanıtlanmış olmaktadır. Resim: 1'de de görüldüğü gibi, doğu sur duvarının temelleri 40 m.'nin üzerinde bir uzunlukta korunmuştur (V 18, U 19-21 plankareleri). Bu bölümde doğu sur duvarı, yaklaşık olarak batı sur duvarının doğrultusuna paralel bir

---

(*) Prof. Dr. M. R. Behm-BLANCKE, Universität München, Institut für Vorderasiatische Archäologie, Ainmillerstrasse 8a RG, D-8000 München 40, BATI ALMANYA.

(1) Açma Başkanları: Miraç Kutbay - Parsche (München), Canan Öztürk - Abayhan (Ankara), Hakan Togol (İstanbul); Rölöve Yapanlar: Aida Eren - Oral (İstanbul), Çiğdem Kafescioğlu - Altun (İstanbul); Çanak-Çömlek Çalışmaları: Merih Şeki (İstanbul); Çakmak Taşı Uzmanları: Prof. Marcel Otte, Jan-Marcel Evrard (Liège, Belçika); Kazı Tekniği ve Restorasyon: Ahmet Attila (İstanbul); Foto: Ahmet Aydın (İstanbul).

doğrultu göstermektedir. 2 m. kalınlığındaki sur temelinin, V 17 plankaresinde, büyük bir İlk Tunç Çağı tahribatı tarafından kesilmeden önce, belirgin olarak güneybatı yönüne keskin bir kavis yaptığı izlenmektedir. Bu veri sonucunda, bu kısımda sur duvarının orijinal uzantısının belki 1 no. lu evin güneyinde yer alan yapı kompleksini daha yoğun olarak çevrelemek veya belki de yerleşmenin güneydoğu bölümünde, günümüze kalmamış ikinci bir sur kapısı oluşturmak için bir girinti yaptığı sonucu çıkarılmaktadır. Hemen güneydeki, tüm mimari bağlantıları bozan yoğun antik ve modern tahribatlar nedeniyle bu soruya ne yazık ki kesin bir cevap vermek mümkün olamamaktadır. 1 no. lu evin güneyinde açılan S/T/U 15 plankarelerindeki açmalarda da Uruk devrine ait yapı izlerine rastlanmamıştır. Bu bölümde tüm Geç Kalkolitik mimari kalıntılar bir İlk Tunç Çağı'na ait kül çukurunun ve temelleri, oda döşemesi ve tavan çökütüleri kısmen ortaya çıkarılan bir Roma konağı için yapılan tesviyenin kurbanı olmuştur. Bu evin taban seviyesinde İmparator Arkadius, Theodosius ve Honorius (İ. S. yakl. 402-408) devrine tarihlenen bir sikke bulunmuştur[2].

1985 yılında açılan batı sondajı, batı sur duvarının hemen önünde (N/O 21 plankareleri) daha başka duvar temellerinin korunmuş olduğunu bize göstermiştir. Bu alanlardaki şiddetli erozyon izlerine rağmen, 1986 kısa kampanyasında bir sıra ince duvar temeli ortaya çıkarılmıştır. (Resim : 2). Fırat çakılından inşa edilmiş bu temeller kısmen Uruk devri sur duvarına dayanmaktadırlar. Bu da bize sur duvarı ile aynı devire ait olduklarını göstermektedir. Bu duvarlar, sur duvarındaki 2 m. genişliğindeki geçitin önünde, küçük ve düzensiz bir avluyu oluşturmaktadırlar. Avlunun batı duvarında yer alan ikinci bir kapı ile çakıl döşemeli dar bir koridora geçilmektedir. Bu koridorda, batıdan, 3 sıralı taş temeli olan bir ev ile sıralandırılmıştır. Ne yazık ki bu evin sadece doğu köşesi günümüze kalabilmiştir. Daha geç, hendek şeklinde bir çukur, muhtemelen İlk Tunç Çağı sur duvarı[3], bu alandaki tüm Geç Kalkolitik yapı kalıntılarını kesmektedir. Bu hendeğin batısındaki sadece İlk Tunç Çağ'a ait yoğun kül tabakaları yer almaktadır.

Sözü geçen buluntu, iki nedenden dolayı dikkati çekmektedir. Birinci olarak : İlk Tunç Çağı yerleşmesinin de, bir suru olduğunu ve bu surun Uruk devri yerleşmesinden daha geniş bir alanı çevrelediğini ka-

(2) Sikkenin temizlenmesi ve konservasyonu işlemlerini İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Başkanı Sayın David French'e ve Tille Höyük kazısı restorasyon bölümüne borçluyuz. Tarihlenmesi için de Münih, «Prähistorische Staatssammlung» dan Sn. Dr. P. Kuhn'un yakın ilgisi için burada teşekkürlerimi sunarım.

(3) Sayın Dr. Dipl. İng. H. Becker, Münih, tarafından 1978 yılında yapılan magnetik prospeksiyonunun yeni bilgisayar sonuçlarına göre.

nıtladığı için. İkinci olarak: Bu buluntu, Hassek Höyük'teki Uruk yerleşmesinin (istasyonunun) sadece korunmuş büyük binalı bir «akropol» olmayıp, aynı zamanda sur duvarının dışında da bir yerleşme bulunduğunu kanıtlaması açısından çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu sur dışı yerleşmesi, «akropol» deki yapılarla kıyaslandığında, daha az özenli bir planlama ve yapı karakteri göstermektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu yerleşme, küçük, ek yapılı avlu kompleksleri ve basit mimarili evlerden oluşmaktadır. Belki bu «aşağı yerleşme» sur duvarının dışındaki tüm kuzeybatı bölümüne yayılmıştı. Ne yazık ki, geniş alandaki saban ve yamaç erozyonu nedeniyle, bu «aşağı yerleşme» nin genel görünümü için bir rekonstrüksiyon mümkün değildir.

N-O plankarelerindeki diğer önemli bir özelliği de belitmek gerekmektedir: Burada sadece kaba ve basit Uruk çanak-çömlek tiplerinin bulunması ve kaliteli küçük buluntuların (takı, taş kaplar, metal buluntular gibi) eksikliği «Akropol» deki 1-4 no. lu evlerdeki buluntularla yapılan karşılaştırma sonunda, belirgin bir sosyal farkın varlığını ortaya koymaktadır. Bu unsur, bu yerleşme birliğinde, çalışan halk ile yönetici grubun n e r e d e yaşamlarını sürdürdüklerini bize göstermektedir. Ama, aşağı şehirde yaşayanların k i m l e r olduğu sorusu, yani güneyden gelen topluluğun mu yoksa yabancılara belirli hizmetlerde bulunan yerli halkın mı oluşturduğu, tam olarak cevaplanamamaktadır. Sayıca sınırlı çanak-çömlek buluntularını bir kanıt olarak kabul edersek, o zaman aşağı şehirlilerin de güneyden gelmiş olmaları gerekmektedir. Çünkü, bulunan çanak-çömlek, yöresel biçimlerden değil, sadece tanınan Uruk tiplerinden oluşmaktadır.

Son olarak, belgelerin incelenmesi sonunda açıklığa kavuşan, başka bir çanak-çömlek buluntusu ilginçtir. Bu, Geç-Uruk'tan, İlk Tunç Çağı'n ilk evresine geçiş dönemine ait, Hassek Höyük'te oldukça az bulunan boyalı bir çanak-çömlektir.

Geç Kalkolitik kontekstine ait, bir dört ip tutamaklı kabın boyalı parçası bize, Geç Uruk devrinde Hassek Höyük'te son zamanlarda Irak'ta Eski Musul bölgesinde Tell Mohammad, Arab ve Tell Karrana'da'da benzeri kanıtlanan, bir yöresel boya tekniği göstermektedir (Resim: 3a). Bu dönemi takip eden İlk Tunç Çağı I tabakasından gelen başka bir boyalı parça, aralarındaki şüphesiz benzerliğin yanı sıra, Uruk devrine ait

(4) R. Killick, The Eski Mosul Region, Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B, Nr. 62, 1986, 237, Fig. 2, 2; Fales/Tusa/Wilhelm/Zaccagnini, Preliminary Report on the First Campaign of Excavations within the Saddam Dam Reservoir Archaeological Rescue Project (1984), forthcoming in SUMER.

parçadan mal grubu, boya tekniği ve bezek seçimi konularında ayrılmaktadır (Resim: 3b). Sözü edilen İlk Tunç Çağı boyama türü, çok karakteristik formları olan kapların, özellikle ayaklı, küçük bikonik kadehlerin üzerinde görülmektedir. Krem rengi bir astar üzerine kırmızımsı kahverengi boyamalı bu kaplar çark yapımı olup, genellikle dört küçük ip tutamaklıdırlar. Bu tipe ait yaklaşık bir düzine tüm kap, Hassek'in batısındaki nekropolde, yalnızca boyasız ve kırmızı açkılı olarak bulunmuştur (Resim: 3c). Karakteristik kap biçimleri nedeniyle, bunları NİNİVE 5 keramiğinin form repertuvarına dahil edebiliriz.

Bu zamana kadar, NİNİVE 5 kaplarının kısa zaman önce Yukarı Fırat'taki varlıklarının belirtilmesi, gereğince ilgi ve dikkati çekmemiştir. Hassek'in dışında, 4 diğer buluntu yerinde: Arslantepe'de[5], Samsat'ta[6], Hayaz'da[7] ve sadece yüzey toplamasında Büyük Şaşkan Tepe'de[8] bu malzemeye rastlanmıştır. Bu tipik kadeh formu, Hassek Höyük'teki örneğiyle ilk kez Yukarı Fırat'ta, taşralı olmasına rağmen gerçek, bir basit, geometrik NİNİVE 5 boyamasını temsil etmektedir.

Tarihlemeye gelince : Eski Musul Bölgesinde, Tell Mohammad Arab' taki yeni araştırmalar sonunda, boyalı NİNİVE 5 malının, çizi bezekli NİNİVE 5 malından daha önce yer aldığı görülmektedir[9]. Ama; çizi bezekli NİNİVE 5 malı, Hassek Höyük'te bulunmamaktadır. Bu durum Hassek Höyük İlk Tunç Çağı yapı katlarının, Güneydoğu Anadolu İlk Tunç Çağı çerçevesinde oldukça erken bir döneme tarihlendiklerini göstermektedir.

Sözü edilen buluntu ile, NİNİVE 5 keramiğinin coğrafik dağılımı yeni bir görüntüye sahip olmaktadır. Geniş bir kemer şeklinde, dağ eteklerinde yayılan bu bilinen NİNİVE 5 merkez alanı, kuzey batıdaki kenar veya çevrel bölgesiyle genişlemektedir ve böylece Habur bölgesini aşarak, Yukarı Fırat'a ulaşmaktadır[10].

---

(5) A. Palmieri, Excavations at Arslantepe, Anatolian Studies 31, 1981, 116, Fig. 9, 2.3.5; A. Palmieri, Scavi ad Arslantepe (Malatya), 1976 - 1979, Quaderni de «La ricerca scientifica» 112, 1985, Fig. 22, 2. 3. 9.

(6) Bu konuda Sn. Prof. Dr. Nimet Özgüç'ün dostça bildirdiği gibi.

(7) L. C. Thissen, Pottery from Hayaz Höyük, Anatolica 12, 1985, 123, Fig. 5, C 29.

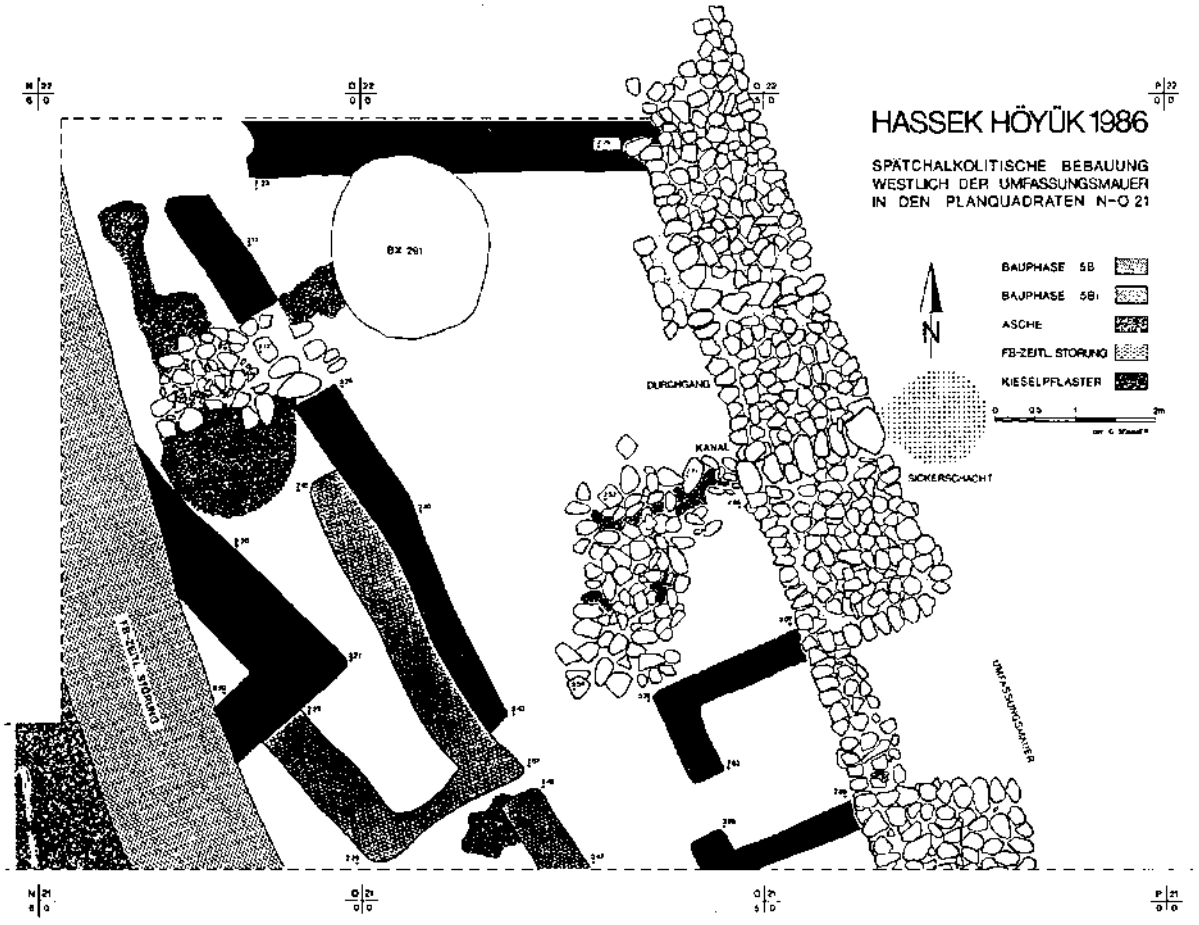
(8) M. Özdoğan, Lower Euphrates Basin 1977 Survey, İstanbul 1977, Şaşkan B-Tepe, U 50/6, Fig. 99, 8.

(9) M. Roaf, Excavations at Tell Mohammed Arab in the Eski Mosul Dam Salvage Project. IRAQ 46, 1984, 151 ff.

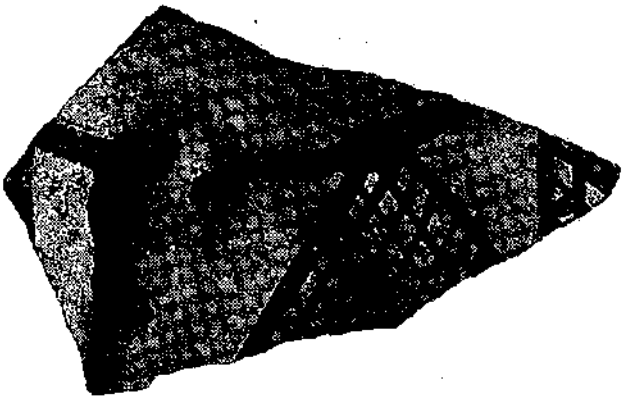
(10) M. R. Behm-Blancke, Periphere NİNİVE 5 Keramik am Oberen Euphrat, MDOG 120, forthcoming.

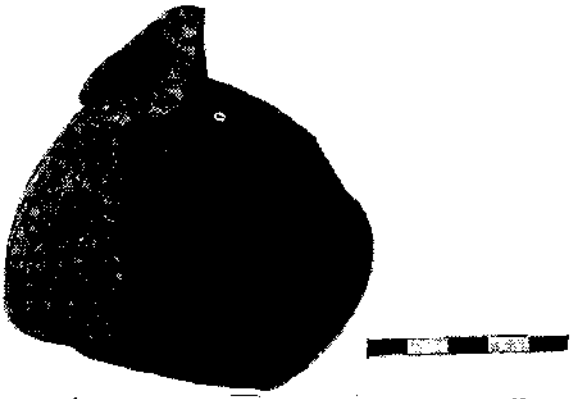
Resim : 1 — 1986 yılı Geç Uruk yerleşmesinin şematik planı

Resim : 2 — 1986 yılı Geç Uruk yerleşmesinin sur dışındaki şematik planı

Resim : 3a — Geç Uruk dönemine ait boyalı çanak - çömlek parçası

Resim : 3b — İlk Tunç I tabakasından boyalı seramik parçası

Resim : 3c — Batı Hassek - Ilk Tunç Çağ Nekropolünden iki tane bikonik dört ip tutamaklı kadeh

DEĞİRMENTEPE (MALATYA) KURTARMA KAZISI 1986

Ufuk ESİN*
Savaş HARMANKAYA

ÖZET

Değirmentepe'de 1986 yılında yaklaşık 1000 m² lik bir alanda kazılar sürdürülmüştür. Höyüğün kuzeydoğusu (13-15 J açmaları), ortası (15-16 G açmaları), batı yamacı (17 C-E açmaları, ile güney yamacı (19 H açması) ve hemen tüm güney yarısında (17-18 F-K açmaları) kazılar yapılmıştır. Höyüğün kuzeydoğusunda, 1985 de kazılan kuzeydeki basamaklı açma (12-13 J) höyükle birleştirilmiştir (13-15 J açmaları). Bu kesimde tabakalaşma yeniden kontrol edilmiştir. Demir Çağı'na ait 3. ve 4. tabakaların altında 5. tabakanın karışık, 6. ve 7. tabakaların Kalkolitik Obeyd Evresi'ne ait oldukları yeniden saptanmıştır.

Güney ve batı yamaçlarındaki açmalarda (18 - 19 H ve 17 C - D açmaları) Kalkolitik yerleşmelerin sınırları bulunmuştur. Obeyd Evresi sırasında yerleşmelerin batı, güney ve kısmen doğusunu kuşatan, girintili, çıkıntılı, kalın, kerpiçten bir çevre duvarı gün ışığına çıkarılmıştır (18-19 H-J, 17 C-D açmaları). Çevre duvarından bitişik düzende gelişen kerpiç yapı birimlerinin birer tapınak kompleksi oldukları anlaşılmıştır (17 D-E, 17-18 F-K, 15-16 G açmaları).

1. GİRİŞ

ODTÜ TEKDAM'a bağlı ve onun parasal desteğinde, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün yardım ve katkılarıyla, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı öğretim eleman ve öğrencileri tarafından yapılmakta olan Değirmentepe Kurtarma Kazısı'na Ağustos - Eylül aylarında devam edilmiştir. 2-4 Ağustos 1986 arasında tamamlanan önhazırlıklardan sonra, alan çalışmaları 7 Ağustos'tan itibaren başlamıştır. 20-22 Eylül tarihleri arasında da ekip üyeleri Malatya' dan ayrılmışlardır.

Kazı ekibi Prof. Dr. Ufuk Esin başkanlığında, başkan yardımcısı ve alan yöneticisi Dr. Savaş Harmankaya, alan yöneticisi yardımcısı Araş. Gör. Mihriban Özbaşaran, Mimar Sinan Üniversitesi Seramik Bölümü Araş. Gör. Emre Zeytinoğlu, Arkeolog Aydan Eren, Sibel Küpeli, Prehistorya Anabilim Dalı Öğrencilerinden Oğuzhan Tanındı, Sema Gökay, Aslı Kayabal, Yüksel Dede, Hakan Togol, Kenan Binici, Emel Çizmecioğlu,

(*) Prof. Dr. Ufuk ESİN, Küçük Bebek Apt. 7/8 Bebek - İSTANBUL

Ayşen Serttunalı ve Tüzin Elibol'dan olmuştur. Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak kazımıza Niğde Müzesi araştırıcılarından Nurhayat Duran atanmıştır.

Kazıdan açma başları olarak Mihriban Özbaşaran, Oğuzhan Tanındı, Sibel Küpeli, Hakan Togul çalışmışlardır. Atölyede görevli diğer öğrenciler açma başlarına değişmeli olarak yardımcı olmuşlardır. Rölöve çizimlerini Ayda Eren üstlenmiş, açma profil çizimlerini Dr. Savaş Harmankaya, Mihriban Özbaşaran, Hakan Togol'la birlikte Emre Zeytinoğlu paylaşmışlardır. Kap restorasyonları Yüksel Dede ve Emre Zeytinoğlu tarafından yapılmış, atölye yönetiminde Aslı Kayabal çanak-çömlek analizlerini üstlenmiş; Kenan Binici, Sema Gökay, Emel Çizmecioğlu, Ayşen Serttunalı ve Tüzün Elibol özellikle 1985 yılında kazılan basamaklı açmanın çanak-çömlek çizimlerini tamamlamışlardır. Kazı ve ufak buluntu fotoğraflarını Oğuzhan Tanındı çekmiş, Mihriban Özbaşaran kendisine yardım etmiştir. Ufak buluntu çizimlerini Sema Gökay yapmıştır. Arşivleme-fişleme Prof. Ufuk Esin tarafından yürütülmüş, Aslı Kayabal, Sibel Küpeli'nin fişlemede katkıları olmuştur. Çayönü ekibinden Yük. Mim. Werner Schmechel ve Erhan Bıçakçı «çengel» yöntemi ile höyüğün kısım kısım havadan fotoğraflarını çekmişlerdir. Kazıda çıkan duvar resimlerinin koruma altına alınmasında ve çıkarılmasında Arkeolog-Restoratör Murat Akman'ın başarılı uygulamalarına Yüksel Dede ve temsilcimiz Nurhayat Duran yardımcı olmuştur. Çayönü ekibi üyelerinin bu yardımlarından dolayı kendilerine yürekten teşekkür ederiz.

Kazı evi ve deposunun 1985 kazı mevsimi sonunda boşaltılmış olması nedeniyle, ek ekibimiz bu yılki çalışmaları süresince, Tarım ve Orman Bakanlığı'nın izniyle Eski Malatya Zirai Üretim İşletmesi Ziraat Meslek Lisesi Tarımsal Mekanizasyon Eğitimi Merkezinde konaklamıştır. Ekibimiz bu yardımdan ve gösterilen konukseverlikten dolayı Tarım ve Orman Bakanlığı'na, özellikle Müsteşar Yardımcısı Sayın Dr. Nazmi Demir'e, Okul Müdürü Sayın Coşkun Kasapbaşı'na ve Müdür Muavini Sayın Kemal Emen'e, bütün okul personeline teşekkürlerini sunmağı bir borç bilir.

Kazı süresince ayrıca, İnönü Üniversitesi tarafından geçen yıl ekibimize tahsis edilen Karakavak Kimya Bölümü'ndeki etüdlük malzeme depomuz, Binanın Fen Lisesi yapılmak istenmesi nedeniyle, tümüyle boşaltılarak Malatya Müzesi deposuna taşınmıştır. Müze deposunun darlığı yüzünden etüdlük malzememiz güçlükle buraya sığdırılabilmiştir. 1986 kazı mevsimi sonunda da etüdlük malzeme dahil bütün buluntular Malatya Müzesi'ne teslim edilmiştir. Arkeometrik araştırmalar için örnekler sağlanarak TÜBİTAK AKSAY Ünitesi araştırıcılarına verilmiştir.

Kazımız bu yıl Malatya Valisi Sayın Nail Cömertoğlu ve eşi, Malatya Müzesi Müdürü Sayın Osman Özbek, Hassek ekibi başkanı Dr. Behm-Blancke ve Miraç Parsche-Kutbay, Frankfurt Goethe Üniversitesi'nden Prof. Dr. Th. Beran ve öğrencileri, Tell-Aviv Üniversitesi'nden Prof. Dr. Ussishki ve Prof. Dr. J. Yakar, Doç. Dr. Veli Sevin ve yönetimindeki İmik Uşağı ekibi, İmamoğlu kazısı başkanı Edibe Uzunoğlu ve ekibi, Fırat Üniversitesi Kimya Bölümü Başkanı Prof. Dr. Şeref Kunç ve ekibi tarafından ziyaret edilmiş, kendileri ile kazımız hakkında fikir alışverişinde bulunulmuştur. Değerli konuklarımıza bize bu fırsatı verdiklerinden dolayı ayrıca teşekkür ederiz.

Tatil günlerinde ekibimizce Caferhöyük, Pirot, İmik Uşağı ve İmamoğlu Höyüğü kazıları ziyaret edilmiştir.

Kazımıza karşı gösterilen her türlü yardım, ilgi ve parasal destekten dolayı ODTÜ Rektörü Sayın Prof. Dr. Mehmet Gönlübol'a, Fakültemiz Dekanı Sayın Prof. Dr. Sencer Tonguç'a ve Fakülte Yönetim kurulumuza, ODTÜ TEKDAM eski müdürü Sayın Doç. Dr. Sevim Buluç'a, Yeni Müdür Dr. Mustafa Özbakan'a, TEKDAM sekreterliğine ve ODTÜ Saymanı Sayın Mehmet Güneş'e, saymanlık görevlilerine teşekkür ederiz. Yardım ve ilgisini her zaman gördüğümüz Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Dr. Nurettin Yardımcı'ya, Genel Müdürlük görevlilerine, Sayın Nimet Berkok'a, Sayın Mustafa Karahan'a, Kazı temsilcimiz Nurhayat Duran'a ayrıca teşekkürlerimizi sunarız.

Malatya'da her türlü sorunlarımıza eğilen, kültür olaylarına özel yaklaşımı ile kazımıza her türlü yardımlarını esirgemeyen Malatya Valisi Sayın Nail Cömertoğlu'na, Müze Müdürü Sayın Osman Özbek'e, Malatya müzesi araştırıcılarından Adnan Erkuş'a ve müze görevlilerine teşekkür etmek bizim için zevkli bir borçtur.

2. KAZI

2.1. Kazı Planlaması

Malatya'nın 24 km. kuzeydoğusunda, Fırat'ın 50 m. kadar güneyinde, Karakaya Baraj Gölü alanında bulunan Değirmentepe Höyüğü'nde daha önceki yıllarda yapılan kazılarda Orta Çağ/Son Roma-Bizans, Demir Çağı, Orta Tunç Çağı başları, İlk Tunç Çağı I (Karaz Kültürü) ve Kalkolitik Obeyd Evresi'ne ait buluntular ele geçmiştir (Esin-Harmankaya 1985; 1986 (baskıda). Bunlar içinde mimarlık kalıntıları açısından verimli olan tabakalar Demir Çağı, özellikle Kalkolitik'e aittir. Kalkolitik Obeyd Evresi'ne ait yerleşmeler Anadolu'da bugüne kadar gün ışığına çıkarılmış en iyi örnektir. Bu yüzden Değirmentepe, Karakaya Barajı'nın göl

suları altında kalmadan önce, bu yıl da Obeyd Evresi'ne ait tabakalarda, eldeki olanaklar çerçevesi içinde geniş bir alanda çalışılması ön görülmüştür[1].

Bu amaçla :

1. 12-13 J karelerinde 1985 yılında, höyüğün kuzey yamacında kazılan basamaklı açmanın 15 J karesini de içerecek şekilde güneye doğru uzatılarak höyükle olan bağlantının kurulması,

2. Kalkolitik yerleşmelerin sınırlarının belirlenerek, yerleşme düzenlerinin daha iyi aydınlatılması için, açmalar arasında bırakılmış olan arayolların bazılarının kaldırılarak, kerpiç yapı birimlerinin kazılmasına devam edilmesi ve henüz taban düzlemlerine varılmamış mekanlarda dolguların boşaltılması,

3. Bazı yapı birimlerinin büyük, orta mekanlarında derin sondajlar yapılması planlanmıştır.

2.2. Kazı Uygulaması

Yukarıda açıklanan noktalardan yalnız sonuncusu para ve zaman yetersizliği yüzünden gerçekleştirilememiştir. 1986'da kazılar, höyük üzerinde yaklaşık 1000 m^2 lik bir alanda sürdürülmüştür.

Kalkolitik kerpiç yapıların höyük üzerindeki yerleşme düzeninin daha iyi anlaşılabilmesi için, önceki yıllarda açmalar arasında bırakılan ara-yollar büyük çapta kaldırılarak, açmaların bir kısmı birleştirilmiştir[2]. Eski açmalarda çalışmalar devam ederken, bunlara yeni alanlar eklenmiştir[3].

---

(1) Fırat'ın taşmasıyla çeşitli zamanlarda, tarihöncesi çağlarda sık sık sel sularının altında kalan Değirmentepe Höyüğü'nde arkeolojik yapı katları arasında yer, yer kalın çakıl katmanları veya cepleri oluşmuştur. Bu katmanların bir kısmı höyüğün kuzeybatısı, doğusu ile güney ve batı yamaçlarında, Kalkolitik yapıların üzerinde, yaklaşık 2 m. kalınlığındadır. Bu kesimlerde Kalkolitik yapıların gün ışığına çıkarılabilmesi için çakıl dolgularının kaldırılması gerekmiştir. Kazılırken çakıl tabakaları kaydığından, bu dolgular ancak ufak, ağır olmayan bir kepçenin (dozerin) çok ustalıkla kullanılabilmesi ile kaldırılabilmiştir.

(2) Kaldırılan ara-yolların bulundukları plankareler şöyledir (Resim: 1-2): 13 J IV/d-g, 14 J II/d-g ve IX-X/d-g, 16 J X/b-k, 17 J I-X/a, 18 J I/a. Kaldırılmadan bırakılan 17 H I-X/k ve 17 I I-X/a küçük karelerindeki ara-yola ek olarak, höyükte dolaşımın sağlanabilmesi için yeni bırakılan ara-yol ise 17 H X/g, 18 H I-X/g ve 19 H I-V/g küçük karelerini kapsamaktadır.

(3) Yeni açmaların bulundukları plankareler şöyledir (Resim: 1-2): 16 K VII-X/b-k, 17 K I-X/a-h, 18 K I-IX/a-h, 18 I I/a-k, 19 I I-V/a-k, 18 H I-X/h-k, 19 H I-V/h-k, 19 H VI-X/c-f, 15 G I-X/a-h, 17 D V-X/a-d, 17 C V-X/d-h.

2.2.1. 13 - 15 J Açmaları : (Resim : 1 - 5; 28; 33/7; 35/6; 36/2,6; 37/14; 39/1, 4, 14). Basamaklı açmanın höyükle bağlantısının kurulması :

1985 yılında höyüğün kuzey yamacında 12 J ı-x/d-k ve 13 J ı-ıı/d-k küçük karelerinde kazılan «basamaklı açma», bu yıl 13 J ıv-x/d-g ve 14-15 J ı-x/d-g küçük karelerini içerecek şekilde güneye uzatılmıştır (Resim : 1-2). 4.00 m. genişlikte, 26.00 m. uzunluktaki bu açmada, höyükteki röper noktasına göre (± 0.00 = 650.80 m), -0.36 m. derinlikten itibaren çalışmalar başlamış ve -4.00 m. derinliğe kadar inilmiştir.

2.2.1.1. Demir Çağ Buluntuları, 13 - 14 J Açmaları, 4. Tabaka

1979-81 yıllarında höyüğün kuzeydoğusunda kazılan Demir Çağı'na ait küçük, yuvarlak planlı hisarın, 13-14 J plankareleri sınırı içinde kalan kesimdeki kerpiç duvarları ve taş temelleri kaldırılmıştır (krş. Esin 1981, s. 93 - 94; 1982, s. 39; 1983, s. 40, Resim : 1 - 2; 1986, lev. II, Res : 1). Üstten alta doğru sayıldığında 3. tabakaya ait olan bu küçük kale veya hisarın duvarlarının altında 4. tabakaya ait taş temeller bulunmuştur (Resim : 3). Gene Demir Çağı'na ait olan bu taş temel duvarları, açmanın kuzeyinde 13 J ıı-vıı/e-g küçük karelerinde, doğuda -1.70 m. kodunda daha büyükçe olan, dikdörtgen planlı GC mekanını, batıda 13 J ıı-vı/d-e küçük karelerinde -1.73 m. derinlikte, daha küçük olan GD mekanını oluşturmaktadır (Resim : 3). Her iki mekânın kuzey duvarlarını 1985'de basamaklı açmada 4. tabakada bulunan doğu - batı yönünde uzanan 532 No. lu taş temel duvarı teşkil etmektedir (Resim : 3) (bk. Esin - Harmankaya 1986, 12 - 13 J plankareleri, basamaklı açma — s. 100 - 101, Resim : 3 - 5).

Daha güneyde 14 J vıı/d-g kareleri ile 14 J ıx-x/g karelerinde birbirine dik açıyla kavuşan iki taş temel duvarı ayrıca bir mekan meydana getirmektedir. Bu mekanın doğusu, -1.60 m. derinlikte, büyük saltaşlarıyla döşenmiştir. Aynı mekanın doğu duvarı ve saltaşı döşemesinin güney uzantısı, 1979 yılında 15 J ı-ıı/e-g karelerinde kazılmıştı (bk. Esin 1981a, s. 97). Ayrıca 17 F açmasında Demir Çağı'na ait 4. tabakada da aynı tipte sal taşı döşemelere rastlanmıştır.

13 - 14 J açmalarında kazılan özellikle kuzeydeki, 4. tabakaya ait yapı kalıntıları bir içkalenin mekanları oldukları izleniminii vermektedirler. 4. tabaka bu kesimde daha sonra kaldırılarak 5. tabakaya inilmiştir. Bu açmalarda Demir Çağı'na ait ufak buluntular azdır. Bunlar çanak-çömleğin yanında, havan eli (Resim : 39/14), vurgu ve ezgi taşları gibi aletlerdir.

2.2.1.2. Karışık Buluntular, 13 - 14 J Açmaları, 5. Tabaka

13 - 14 J açmalarında yaklaşık - 1.70 m. derinlikte kazılmağa başlanan 5. tabaka, Kalkolitik mekânların kerpiç yıkıntıları, çanak-çömleği, İlk Tunç Çağı I (Karaz-Khirbet Kerak) çukurları, bozuk fırınlar ve Demir Çağı çukurları ile karışmıştır. - 2.48 m. derinlikte, 13 J vı-vıı/d küçük karelerindeki bozuk bir fırının tabanı çanak-çömlek parçaları ile döşenmiştir. Bunların arasında özellikle Amuk D evresinden tanınan daha kaliteli Koyu Yüzlü Açıklı kap parçaları da vardır. 13 J ıv-vı/f-g karelerinde, -2.14 m. derinlikte, üstü beyaz killi toprakla sıvalı, yuvarlak, kerpiçten bir yapıt bulunmuştur. Tabakanın çeşitli dönemlere ait çanak-çömleği arasında Demir Çağı'na ait, açık renk hamurlu, açıklı, 3 - ayak çıkıntılı bir kâsenin benzerine şimdiye kadar Değirmentepe'de rastlanmamıştır (Resim : 33/7). Arslantepe'nin III. ve IV. tabakalarında her ne kadar kısa ayaklı kaplar varsa da bunlar Değirmentepe örneğinin yakın benzerleri değildir (krş. Pecorella 1975, s. 117, fig. 18; s. 120, fig. 22/36; s. 126, fig. 25). Bu tabakada da ufak buluntu azdır. Kap parçalarından yapılma tezgah ağırlıkları, dibek taşları, kemik biz, obsidiyen dilgi, taştan keski veya baltacıklar bunlara ait bazı örneklerdir (Resim : 39/1, 4).

2.2.1.3. Kalkolitik Buluntular, 13 - 15 J Açmaları, 6. ve 7. Tabakalar

13-14 J plankarelerinde 6. tabakaya yaklaşık -2.50 m. derinlikten itibaren girilmiştir. 6. tabaka Kalkolitik Obeyd Evresi'ne aittir. Açmanın kuzeyinde 13 J vı-ıx/d-g küçük karelerinde kuzeybatı - güneydoğu yönünde uzanan, birbirlerinden çift kerpiç duvarla ayrılan, dörtgen planlı 2 mekan bulunmuştur. Bunlardan batıdakine GS, doğudakine GR adı verilmiştir. GR'nin içinde güney duvarına yaslandırılmış ağzı kuzeye açık 1.50x1.60 m. boyutlarında büyük bir fırın yer almaktadır (Resim : 2, 4 - 5). Fırının sıvalı kerpiç tabanı -2.75 m. kodundadır. Her iki mekanın güneyinde - 2.62 m. derinlikte izlenen düzgün kerpiçlerle yapılmış bir döşeme vardır (Resim : 5). Döşemenin güneyi yukarıdan inen büyük çukurlarla bozulmuştur. 1985 yılında, basamaklı açmada bulunan ve sonradan kaldırılan 539 No. lu duvar, GR ve GS mekanları ile ayni doğrultuda ve ayni tabakaya aittir (bk. Esin-Harmankaya 1986, s. 101, 121, Resim : 3). Bu mekanların ait oldukları yapı biriminin diğer mekanları kısmen doğu, kısmen de batı açma duvarının içinde devam etmektedir. Kuzey kısımlar ise herhalde yamaç akıntısı nedeniyle kaymışlar ve kaybolmuşlardır. Fırınlı olan GR, yapı biriminin, büyük olasılıkla ortadaki büyük mekanını teşkil etmekte, GS batı kanattaki odalardan birini meydana getirmektedir (Resim : 2, 5). GR ve GS mekanlarının dolguları henüz tam boşaltılamamıştır.

7. Tabakaya, GR ve GS mekanlarının kuzeyinde 13 J vı-vı/d-g ve güneyde 14 J vıı-x/d-g ile 15 J ı-x/d-g karelerinde yaklaşık - 2.80 m. derinlik-

ten itibaren girilmiştir. Gene Kalkolitik Obeyd Evresi'ne ait olan bu tabaka, kuzeyde 13 J karesinde HB ve HC, güneyde 14 J karesinde ise HD, HF ve HG olarak adlandırılan mekânlarla temsil edilmektedir (Resim : 2, 4-5). Mekânların kerpiç duvarları, 6 tabakanın kerpiç duvarları ile ayni doğrultudadır. 1985 yılında kazılan basamaklı açmada 7 a tabakasına ait olan EJ mekanının güneyinde, bırakılmış olan bir kapı aralığından, yangın geçirmiş HB mekanına geçilmektedir (Resim : 2-4; Esin Harmankaya 1986. S. 101, 121, Resim : 3). HB'nin içinde Kalkolitik Obeyd Evresi çanak çömlek grupları ile birlikte, pişmiş topraktan bir ağırşak ve taştan bir damga mühür bulunmuştur (Resim : 28, 36/6). Damga mührün üstünde, ortada başı yandan, kanatları gövdesi ve kuyruğu cepheden gösterilmiş bir kartal, kuyruğun yan taraflarında küçük kuş motifleri, onların altında büyük ve kıvrık bir yılan motifi oyulmuştur (Resim : 28, 36/6). Kartalın başının iki yanında gene 2 küçük yılan motifi, bir kanadının aşağısında bir bitki motifi yapılmıştır. Mitolojik bir sahneyi canlandırdığı anlaşılan bu mührün benzeri şimdilik başka Obeyd yerleşmelerinden tanınmamaktadır. Ancak bu yıl Değirmentepe'de bulunan kilden bir damga mühür baskısı üstünde, abu taş mühürdekine benzer bir kartal motifi bulunmaktadır. (Resim : 30, 36/8). Kartal, kuş ve yılanın vücutlarının üçgen çukurcuklarla belirtilmesi ya da kartallı mühür baskısında olduğu gibi taranması, Değirmentepe mühür sanatına özgü bir uslup oluşturmaktadır (Krş. Esin 1985, s. 254-257, 260-262).

HB mekanıyla ortak duvarı olan doğudaki HC mekânı da yangın geçirmiştir (Resim : 2). Her iki mekânın dolguları boşaltılmadığından, tabanlarına henüz inilememiştir.

14 J plankaresinde kuzey-güney doğrultusunda sıralanan HD, HF ve HG mekanları, ince, uzun, dörtgen planlıdırlar. Yangın geçirmişlerdir (Resim : 2, 5). Hepsi yukardan inen çukurlarla boğulmuştur. 2.20x0.80 m. boyutlarındaki HD'nin tabanına -4.00 m. derinlikte ulaşılmıştır. İçinde çok sayıda Obeyd çanak çömleği ile 2 kemik bız ele geçmiştir. HF mekanının kuzey duvarının doğu köşesinde HD'ye açılan bir kapı izine rastlanmıştır. HF'de de HD gibi kemik bızlar bulunmuştur (Resim : 37/14. HG ise diğerlerine kıyasla daha büyükçe bir mekandır. İçinde çanak çömlekle birlikte, pişmiş topraktan ufak bir çivi ya da boynuz gibi bir buluntu ele geçmiştir.

Büyük olasılıkla, 15 J ve 15 K plankarelerinde, daha önceki yıllarda bulunan yapı birimi ile 14 J plankaresinde 7. tabakaya ait olan yukarda sözü edilen mekânlar aynı tabakaya aittirler (Resim : 2). 15 J açmasında

1979 da kazılmasına başlanan BU mekanının bu yıl batı duvarının kuzeye olan uzantısı çıkmıştır. Aynı duvarın batı yüzü beyaz sıvalıdır. Üstünde siyah boyayla ince, paralel çizgiler ve beneklerden oluşun, çok bozulmuş bir durumda, bir duvar resmine rastlanmıştır. Genc aynı yapı birimine ait BY mekanının kuzey duvarı kazılmıştır. Bu duvar batıya doğru uzayarak BY'ye bitişik başka bir mekanın da kuzey duvarını teşkil etmektedir (Resim : 2). BY'nin kuzeybatısındaki mekanda 15 J IV/d küçük karesinde, -3.02 m. kodunda, üstü rozet şeklinde, geometrik motifli, 5 cm çapında bir damga mühür bulunmuştur (Resim : 36/2). Bu, şimdiye kadar Değirmentepe'de Obeyd Evresi'ne ait en büyük mührü teşkil eder. Tam ayni olmamakla birlikte bu mührün bir benzerine Tepe Gawra'nın XI A tabakası mühürleri arasında rastlanmaktadır (Tobler 1950, lev. 160/31-32).

1979 yılında 15 J açmasına yapılan kazıda yukarda anlatılan tabaka sıra düzeninden biraz farklı bir tabakalaşma ile karşılaşılmıştı. 15 J açmasında 5. tabakanın altında Kalkolotiğe ait, yaklaşık -1.78 m. derinlikte birbirinin üstünde, yenilenmiş ocak tabanlarına ve ca.-2.40 m. derinlikte gene bir bozuk ocağın üstünde, yan yana taşlardan meydana gelen yuvarlak bir yapıta rastlanmıştı (Esin 1983 b, s. 177, Taf. 34/1). Daha alttaki 7. tabakada ise yönleri Değirmentepe'de gün ışığına çıkarılan diğer Kalkolitik yapılarınkinden farklı biraz daha çok kuzeybatı - güneydoğuya dönük, duvarları tek kerpiç dizilerinden yapılmış, tabanları ca. -2.90 m. derinlikte çıkan mekanlar, yapı kalıntıları bulunmuştu (Esin 1983 b, s. 179, Abb. 3, Taf. 34/2). Bunların altındaki 8. tabakada ise, yukarda sözü edilen BU, BV, BY, BT mekanları kazılmağa başlanmıştı. Bu yılki çalışmalar ise, 15 J'deki 8. tabakanın, büyük olasılıkla kuzeyde 12-14 karelerinde, alt evreleri de olan 7. tabaka (7a, 7b) ile bir tutulabileceğini göstermektedir. Buna karşılık 15 J karesindeki 1979'da kazılan 6. ve 7. tabakalar, büyük olasılıkla 13-14 J karelerindeki 6. tabakanın üstünde ayni döneme ait en son iki yapı evresidirler. Kalkolitik yerleşmelerin höyüğün her tarafında rastlanmıyan son evrelerini teşkil ederler.

12-14 J karelerindeki 6. ve 7. tabakalar (7a, 7b) ayni zamanda, höyüğün güney yarımındaki diğer açmalarda gün ışığına çıkarılan Kalkolitik yapıların 1-3. yapı evrelerinin karşıtları oldukları izlenimini vermektedirler. Deneysel olarak çeşitli açmalardaki tabakalaşmanın durumu aşağıdaki şekilde gösterilebilir :

12 - 14 J Kareleri Açmaları	15 J Karesi Açması	Kazılan Diğer Açmalar
Y 1 Demir Çağı -Orta Çağ karışık	Y 1	Y 1 (Her yerde yok)
» 2 » » -Orta Çağ-Son Roma karışık	Y 2	Y 2 (Yer yer mevcut)
» 3 Demir Çağı	Y 3	Y 3 (» » »)
» 4 Demir Çağı	Y 4	Y 4 (» » »)
» 5 Karışık - İTÇ I, OTÇ I, Kalk. Demir çağı	Y 5	Y 5 (» » »)
6 Kalkolitik Obeyd Evresi	6	
6 Kalkolitik Obeyd Evresi	7	
6 Kalkolitik Obeyd Evresi		1 (Yer yer mevcut)[4]
7a » » »	8	2 (Çok yerde mevcut)
7b » » »		3 (Çok yerde mevcut)
8 » » »		4 (Yer yer mevcut)
——— Fırat Taşkını		
9 - 11 Kalkolotik - Amuk D Evresi Sonu		5/9-11 (Çok az yerde mevcut)
12 Ana toprak/Çorak		Çakıllı - konglomera

2.2.2. Kalkolitik Yerleşmelerin Sınırlarının Belirlenmesi ve Yerleşme Düzeninin Daha İyi Aydınlatılması İçin Yapılan Çalışmalar:

Bu amaçla öncelikle 16 - 17 J kareleri arasında doğu - batı yönünde bırakılmış olan 1 m. genişliğindeki ara yol kaldırılarak bu iki alan birleştirilmiştir (Resim: 2). Bu kısım doğuya doğru 16 K vı-x/a-h, 17 - 18 K ı-x/a-h küçük karelerini de içerecek şekilde 8x25 m. boyutlarında genişletilmiştir (Resim: 2). Güneyde bunlara ek olarak açmalar batıya doğru 18 H ı-x/h-k, 18 I ı-x/a-k, 19 H ı-v/h-k, 19 I ı-v/a-k küçük karelerini kapsıyacak şekilde birleştirilmiştir (Resim: 2). Güney yamaçta 19 H açması vı-x/c-f küçük karelerini de içerecek şekilde 5x4 m. boyutlarında güneye doğru büyütülmüştür (Resim: 2). 17 - 18 G, H, İ açmalarında bir yandan mekan dolguları boşaltılırken, bir yandan da 17 G ile 17 H açmaları arasında önceki yıllarda bırakılmış olan, kuzey - güney yönündeki ara yolun güney yarısı kaldırılmış, açmalar burada da birleştirilmiş-

(4) Höyükte çeşitli açmalarda kazılar paralel yürütüldüğünden, her açmada tabakalar yüzey toprağından itibaren ayrı sayılmakta, sonradan birbirleriyle olan bağlantıları kurulmaktadır. Bu yüzden Demir Çağı tabakalarını, yüzey toprağından itibaren ele geçebilen Kalkolitik Obeyd Evresi tabakalarından ayırabilmek için, Demir Çağı tabakalarının başına (yüzeyden itibaren anlamına gelen) «Y» harfi eklenmiş, Kalkolitik tabakalar höyüğün güneybatı ve güneyindeki açmalarda, doğrudan 1'den itibaren 2, 3 v.s şeklinde alta doğru numaralanmıştır.

tir (Resim : 2). Höyük üzerinde dolaşımın sağlanması için 18 H ı-x/g, 19 H ı-v/g küçük karelerinde kuzey-güney yönünde 1 m. genişliğinde 15 m. uzunluğunda, açmalar arasında yeni bir ara yol oluşturulmuştur (Resim : 2). Batı yamaçta 1985'de 1 17 E-D karelerinde başlatılan kazıya devam edilirken, açmalar daha batıda 17 C karesini de kapsıyacak şekilde batı yamacında uzatılmıştır (Resim : 2). Geçen yıl kazılmasına başlanan 16 G ı-x/a-g küçük karelerindeki açma kuzeyde 15-14 G ı-x/a-g karelerini içerecek şekilde büyütülmüştür (Resim : 1-2).

Böylece höyükte gün ışığına çıkarılan Kalkolitik yapılar, yapay olarak oluşturulan 3 ayrı ada teşkil edecek şekilde bir görünüm kazanmışlardır (Resim : 2). Yukarda açıklanan 13-15 J karelerindeki çalışmalara ek olarak, yaklaşık höyüğün tüm güney yarımında kazılar sürdürülmüştür. Höyüğün yaklaşık güney yarımındaki açmalarda elde edilen buluntular bu yüzden aşağıda çağlarına göre açıklanmaktadır :

2.2.2.1. Demir Çağı Buluntuları (Resim : 15, 33/6, 37/2-3)

Höyüğün yaklaşık güney yarısında yeni kazılan ya da kaldırılan ara yollarda ele geçen Demir Çağı çukurları temizlenmiş ve bu arada bazı yapı kalıntıları ile ufak buluntulara rastlanmıştır. Çanak çömleğin dışında bunların sayısı çok azdır. Doğuda 16 K açmasında (Resim : 1) yanık topraklı taban ve bozuk tandır parçalarından başka mimarlık kalıntısı bulunmamıştır.

17 I-J kareleri arasındaki ara yol kaldırılırken, dibi olmayan bir Demir Çağı kübü (Resim : 33/6) ile içinde, sahibine ait, kesik piramit şeklinde, ağırşak yapılmak üzere hazırlanmış kilden aletler, silindir şeklinde ağırlıklar ve kemikten mekikler (Resim : 37/2-3) bulunmuştur. Bu kübü bir Demir Çağı ustası herhalde bir işlik deposu olarak kullanmış olmalıdır.

Genc Demir Çağına ait balık sırtı şeklinde işlenmiş bir taş temel duvarı parçası 18 H karesinin kuzey açma duvarının içinde görülmüştür (Resim : 15). 19 H ıı/c-d küçük karelerinde geçen yıl kazılan Demir Çağı'na ait taş temel duvarı kaldırılmıştır. 15 G karesinde ise Demir Çağı'na ait 4. tabakada çok bozuk durumda bir iskeletle birlikte, çok paslanmış, kırık demirden bir kılıç bulunmuştur.

2.2.2.2.İlk Tunç Çağı I Buluntuları

19 H ıı/c-d karelerindeki Demir Çağı taş temel duvarının arasında ve hemen altında az miktarda siyah Karaz malından çanak çömlek parçalarına rastlanmıştır. Duvarın ise alttaki Kalkolitik tabakanın içine açıldığı gözlenmiştir.

2.2.2.3. Kalkolitik Buluntular: (Resim: 2, 6-27, 29, 33/1-5, 34-35/1-5), 36/1, 3-5ı 7-21; 37/1, 4-13, 38-39/2-3, 5-13)

2.2.2.3.1. Kalkolitik ilk Yerleşme: 19 H ı-x/c-f kareleri (Resim: 2)

19 H ı-ıx/c-f küçük karelerinde höyüğün güney yamacında Değirmentepe'nin ilk Kalkolitik yerleşmesine ait taş temel duvarları gün ışığına çıkarılmıştır (Resim: 2). Duvarların Fırat'ın bir taşkını sırasında sel sularıyla aşındırıldığı anlaşılmıştır. Gerek bu kalıntıların üstünde, gerekse karşılaşılan çakıl dolguları bu sellerin varlığını kanıtlamaktadır. Oldukça küçük boydaki nehir taşlarından ca.-3.85 m. derinlikte, kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde, ikişer ince dizi şeklinde yapılan bu duvarların içinde kalan mekan GB olarak adlandırılmıştır (Resim: 2). GB'nin duvarları, 1985 yılında höyüğün kuzey yamacındaki «basamaklı açmada» 9. tabakada, yaklaşık -8.00 m. derinlikte karşılaşılan taş temel duvarıyla ayni özelliktedir (Resim: 2-3; bk. Esin-Harmankaya 1986, s. 109, 110, s. 121, Resim: 3). GB mekanının altında ince şeritler şeklinde basamaklı açmanın 10. ve 11. tabakalarının karşıtı olabilecek kültür toprağı bulunmakta, onların da altında ana toprak ve çakıl dolguya girilmektedir. 19 H ıx/c-f küçük karelerinde -4.55 m. derinliğe kadar yapılan sondajda, bu tabakaların bittiği ve daha güneye uzanmadığı belirlenmiştir. Böylece kuzey sınırı 1985'de «basamaklı açmada», güney sınırı da bu yıl bulunan Değirmentepe'nin bu ilk yerleşmesine ait tabakaların çanak çömleği, ele geçtiği kadarıyla, daha kaliteli koyu yüzlü açıklı mallarla, az savıda açık renkli Obeyd ve Coba-mallarından oluşmaktadır (Resim: 35/6). Bu tabakalarda buluntuların az olmasına rağmen çanak çömlek büyük olasılıkla Amuk D evresinin sonlarına tarihlenebilir. Değirmentepe'deki bu ilk yerleşme başladığı sırada, höyüğün, güneyde konglomeratik oluşumdan dolayı, bu kesimde çok daha yüksekte olduğu ve kuzeye Fırat'a doğru oldukça dik bir eğimle alçaldığı söylenebilir. 19 H v-vıı/c-f karelerinde izine rastlanan bu yerleşmeyi aşındıran çakıl dolgusunun üstünde genc 2 ince şerit şeklinde eğimli kültür toprağı bulunmaktadır. Bu kültür toprağı büyük olasılıkla höyüğün kuzeyinde 1985'de kazılan «basamaklı açmadaki» 8. tabakanın karşıtıdır. (Bk. Esin Harmankaya 1986, «basamaklı açma» s. 108-109).

19 H ı-vı/c-f küçük karelerinde biraz daha kuzeyde ise -3.09 m. derinlikte, höyükte geniş çapta açılan Kalkolitik Obeyd Evresi'ne ait yerleşmenin güney sınırını belirleyen kerpiç duvarlar bulunmaktadır. Höyüğün kuzey yamacında basamaklı açma ile 13-15 J karelerinde saptanan 7. tabakaya ait olan bu yerleşmenin, 19 H karesinin bu kesiminde daha güneye uzanmadığı ve sona erdiği izlenebilmektedir (Resim: 2).

2.2.2.3.2. Kalkolitik Obeyd Evresi: 7. Tabaka Çevre Duvarı: (Resim: 2, 11-14).

Yukarda sözü edilen 19. H ı-vı/ c-f küçük karelerinde karşılaşılan, yer yer 1.20 m. genişliğinde, çift kerpiçten inşa edilen duvarlar, kuzeybatı-güneydoğu ve doğu-batı yönlerinde birbirlerine kavuşarak, bazan büyük, bazen küçük girinti ve çıkıntılar teşkil ederek daha doğuda 19 H ı-v/h-k, 19 I ı-v/a-k, 18 I vıı-x/g-k ve 18 J vıı-x/a-k küçük karelerinde de devam etmektedirler (Resim: 2, 11-14). Böylece yerleşmeyi güneyden, güneydoğudan sınırlayan bu çevre duvarı aynı zamanda, güneydoğu ve doğuda ait oldukları EL merkezli yapı biriminin de birer duvarlarını teşkil etmektedirler (Resim: 2, 11-12). Bu kalın duvarlarda iki ayrı renkte, morumsu ve sarımsı kerpiçler kullanılmıştır. Aynı şekilde iki ayrı renkte kerpiçten yapılan kalın ana duvarlar 17-18 F-G açmalarında da izlenmektedir. Çevre duvarının dış yüzü sıvalı değildir. Duvarların üstünde yer yer kare kesitli direk yuvaları vardır (Resim: 2, 11, 12, 14). Aynı karakterdeki duvarlara 17 C-D açmalarında da rastlanmıştır (Resim: 2, 24). Kalkolitik Obeyd Evresi yerleşmesi batı yamacında da bu çevre duvarlarıyla sınırlanmaktadır (Resim: 24). Diğer yapılar bu duvarlara bitişik düzende bağlanan kerpiç duvarlarla yerleşmenin içine doğru gelişmektedirler (Resim: 2). Başka bir deyişle genellikle yapı birimlerinin dış duvarları çevre duvarını oluşturmaktadır.

19 H açmasında batıda kısmen açma duvarının içinde kalan FJ mekanı ile ona bitişik küçük FF mekanının müşterek duvarlarının güneye olan uzantısı gene çevre duvarının bir parçasını teşkil etmektedir (Resim: 2). Aynı duvarın güney ucunda doğuya doğru bir çıkıntı yer almaktadır. FF ile bu çıkıntı arasında kalan ve FV olarak adlandırılan küçük alan, aslında yerleşmenin dışındadır (Resim: 2). FV'nin kuzeyinde, doğuya doğru devam eden çevre duvarı ise, aynı zamanda FF ile, doğudaki GT mekanlarının güney duvarlarını oluşturmaktadır (Resim: 2, 14). Bu girintinin içinde dar, küçük GY mekanı, onun kuzeyinde de batıdan GT'ye bağlanan GV mekanı yer almaktan (Resim: 2, 12). Gerek GT'nin kuzeyinde, bir kapı aralığından geçilen dar, uzun HE mekanı, gerekse GY'nin kuzeyindeki küçük GV mekanı bu çevre duvarı ile ilgili olarak yapılmıştır (Resim: 2, 12-13). Batıdaki FE, ve FA mekânları da olasılıkla genç çevre duvarı ile bağlanan mekânlardır (Resim: 2, 17). FF ise çevre duvarının kuvvetlendirilmesi için yapılmış bir mekân olarak yorumlanabilir (Resim: 2, 14).

Çevre duvarı GU, GV ve GY üçlüsünün doğusunda kuzey-güney yönünde devam etmektedir. (Resim: 2, 14). GV'nin doğu ve güneydoğusunda bu duvarın doğu yüzünde, daha küçük, destere dişi şeklinde gi-

rinti çıkıntılar yapılmıştır (Resim: 2, 12-14). Ayni duvar kuzeyde daha büyük bir girinti yaptıktan sonra, daha doğuda, merkezi EL olan yapı biriminin mekanlarının güneyduvarını teşkil etmekte, sonra kuzeye dönerek EN'nin doğu duvarını oluşturmaktadır (Resim: 2, 12). EN'nin doğu duvarının hemen biraz yakınında kuzeye doğru 18-16 K açmalarında devam eden ince uzun duvar ise, daha sonraki bir evreye aittir (Resim: 2, 10-12). Bu duvardan doğuya doğru gelişen gene ince, uzun kerpiç duvarlar henüz tam kazılmamıştır (Resim: 2).

18 J açmasında EL merkezli yapı biriminin güneyinde kalan EU gene çevre duvarının dışında kalan boş bir alandır (Resim: 2, 12).

Çevre duvarından yerleşmeye, büyük bir olasılıkla güneyde 19 I açmasında GY ve GV mekanlarının bulunduğu kısımdan giriliyordu. (Resim: 2, 13-15). Bu mekanların doğu duvarındaki girinti ve çıkıntılar, çakılın bu kesimde daha yoğunlaşması burada bir girişim olabileceğini düşündürmektedir. Bu alanda çanak çömlek dahil buluntuların azlığı da dikkati çekmektedir. Çakılın içinde kalan bu kesimde ancak duvarlar temel düzleminde -2.00/3.00 m. derinliklerde bulunabilmişlerdir.

Batıda FA mekanı -2.79 m. derinliğe, FF, -3.00 m. FE ise -2.63 m. derinliğe kadar kazılabilmiş, doğuda, HE, GT, GU, GV ve GY mekanlarında ise çakıl dolgusundan dolayı -2.30/-2.48 m. derinliğe kadar inilebilmiştir (Resim: 2, 12-14)

2.2.2.3.3. Kalkolitik Obeyd Evresi: 7. Tabaka Yapıları: (Resim: 2, 6-12, 14-23).

Yukarda da değinildiği gibi Obeyd Evresi'nin en iyi korunmuş olan yerleşmesi höyükte geniş çapta açılmış 7. tabakaya aittir. Daha önceki yıllarda güneybatı yapı biriminde, kuzey yamaçtaki basamaklı açmada izlendiği gibi bu tabakanın höyüğün çeşitli yerlerinde 2,3 veya daha fazla yapı evresi, ya da yenileme, onarım evresine rastlanmıştır (Esin 1983 a; Esin-Harmankaya 1986, s. 101-102, 121, Resim: 3). Bu tabakada görülen özellik, kalın, ana kerpiç duvarların bütün evrelerde korunmuş olması teşkil eder. Ana hatlarıyla aynı kalmakla birlikte, yeni bölme duvarlarının eklenişi ile planlarda değişiklikler meydana getirilmiştir. Bazı mekanların 2 katlı oldukları da duvarlardaki, dörtgen veya yuvarlak hatıl yuvalarından anlaşılmaktadır (Resim: 8, 21). Yerleşme çoğulgan (agglutinant) şekilde, bitişik düzende gelişmekte birlikte, yapı birimleri ayırt edilebilmektedir. Bunlar ortada büyük bir mekan ve yanlarda kanatlardan oluşmaktadır (Resim: 2, 6-7, 10-11, 15, 17, 23, 25). Bu yıl yapılan kazılarda kent uygarlığı öncüsü bu yerleşmenin yapı birimlerinin planları ve işlevleri hakkında bilgiler kazanılmıştır:

Yapı Birimleri, Tapınaklar ve Diğer Mekânlar: (Resim: 2, 6-12, 14-25).

16-17 I-K ve 18 J-K açmalarında kazılar başlıca üç alanda sürdürülmüştür. Bunlardan ilki 17 I-J karelerinde daha önceki yıllarda kazılmağa başlanan, merkezini EE mekanının meydana getirdiği yapı biriminde gerçekleştirilmiştir (Resim: 2). Diğeri bu yapı biriminin doğu ve kuzeydoğusunda kalan 16-18 K açmalarında, üçüncüsü ise güneyde ve daha batıda 17-18 G-J açmalarında yapılmıştır (Resim: 2).

17 I-J açmalarında, merkezini EE mekanının oluşturduğu yapı birimi, höyükteki diğer yapı birimlerinden farklı olarak doğu-batı yönünde yerleştirilmiştir (Resim: 2, 6-11). Bu yapı biriminin doğusu bu yıl 17 K açmasında gün ışığına çıkarılmıştır (Resim: 2). Önceki yıllarda EE mekanının, kuzey kanadındaki EG ve CC ile güney kanattaki EC, EB, EA ve EH mekanları arasında bir sokak veya açık bir alan meydana getirdiği gibi bir izlenim elde edilmişti. Oysa bu yıl, EE'nin doğudan ve batıdan kerpiç duvarlarla sınırlanan bir büyük orta mekan oluşturduğu, kuzeydeki EG, CC, GN, güneyindeki DF, EC, EB, EA ve EH ile birlikte büyük bir yapı birimi teşkil ettiği anlaşılmıştır (Resim: 2, 6-8, 10-11). İçten içe yaklaşık 10x3.50 m. büyüklüğünde olan EE'ye herhalde doğu duvarındaki geniş bir kapıdan girilmekteydi (Resim: 7). Ancak bu giriş sonradan kapatılmıştır. Bu kapıdan daha doğudaki HA mekanına geçilmekteydi. Kapının doldurulması, herhalde, HA mekanının doğusunu sınırlayan, güneyde ve kuzeyde devam eden, ince ve uzun bir kerpiç duvarın daha sonraki bir evrede yerleşmeye eklenmesi sırasında olmuştu (Resim: 2, 6, 10).

EE'den kuzeyde EG ve GN, güneyde ES ve EH'ye geçilmesini sağlıyan kapı yerleri vardır (Resim: 2, 6-7, 9-10). Ancak bunlardan güneyde EB'ye açılan kapı, yapının daha eski evresine aittir ve bu yıl erişilen -3.70 m'deki taban düzleminden daha altta kalmaktadır (Resim: 7). EE'nin, yer yer 1.70 m. yüksekliğe ulaşan duvarları içten kat kat, beyaz sıvayla kaplıdır. Sıvaların üstünde kat kat turuncu ve koyu kahve renkte boya ile yapılmış, küçük dörtgen panolar içinde güneş, ağaç motifleri ve benekler seçilmektedir (Resim: 20). Resimler çok bozulmuştur. Üstlerindeki daha başka motiflerin izleri görülmekte, ancak bunların ne olduğu tam belirlenememektedir. Duvar resminin mekânın güneydoğu köşesindeki en iyi korunan kısmı duvardan kesilerek çıkartılmış, müzeye teslim edilmiştir.

EE'nin ortasında, taban üstünde, -3.69 m. derinlikte, yaklaşık 1.10x0.90 m. büyüklüğünde kerpiçten, iyi korunmamış bir podyum (sunak masası) yer almaktadır (Resim: 2, 6). Podyumun üstü ve çevresi, yanık

toprakla karışık turuncu renkli bir boya maddesi ile kaplıdır. Podyumun güneybatısında yoğun bir şekilde yanmış hayvan kemikleri ile karşılaşılmıştır. EE mekanının batısında içten içe çapı 1.25 m. ve korkuluk duvarları 40 cm. kalınlığında olan at nalı şeklinde, anıtsal büyük bir fırın bulunmaktadır. Fırının üstü ve arkası büyük bir Demir Çağı çukuru ile bozulmuştur. Fırın, ea. 20 cm. yüksekliğinde kerpiç bir kaidenin üstüne oturtulmuştur. -3.30 m. derinlikteki fırın tabanı çok düzgün sıvalıdır. Ancak doğu - batı yönünde tabanda bir eğim görülmektedir. Ağzı doğuya, mekanın içine doğru açılmaktadır. Fırının hemen güneyinde bir adak çukuru vardır. Çukur henüz boşaltılmamıştır. Adak çukurunun ve fırının çevresinde yanmış hayvan kemikleri yoğun bir şekilde ele geçmiştir. Fırının içindeki toprak çok yanık, küllü ve yanık kemikle karışıktır. Fırının kuzeyinde ve ona bitişik, içi düzgün bir şekilde kerpiç dizilerle doldurulmuş, yaklaşık 1.80x2.00 m. boyutlarında ve yerden 1.60 m. yüksekliğinde bir yapıt bulunmaktadır (Resim : 2, 7).

EE'nin içinde siyah taştan bir damga mühür ele geçmiştir (Resim : 36/5). Damga yüzünde, ortada, linear uslupta, yandan gösterilmiş bir dağ keçisi veya antilop vardır. Başla ön ayak arasında, küçük ve 4 ayaklı bir hayvan (?), antilobun gövdesinin üstünde kalan boşlukta şematik kuş, dal ve belki bir antilop motifi daha yer almaktadır. Altta ayaklar arasındaki boşlukta da, çok ince hatlarla kazınmış, yalnızca baş, boyun ve boynuzları gösterilmiş 2 dağ keçisi seçilmektedir. Mührün arka yüzü, düşey eksende, boylu boyunca yer alan deliğin üstüne doğru, hafif bir semerdam oluşturacak şekilde kalınlaşmaktadır (Resim : 36/5). Ayrıca taştan bir yassı balta, ortası delik bir değirmen, taşı, ağırşak ve çakmak taşı aletler (Resim : 39/5). Obeyd tipi boya bezekli, açık renk ve Coba mallarından, koyu yüzlü açkılı mallardan yapılmış bol çanak - çömlek EE'nin buluntuları arasında sayılabilir.

Ortadaki kerpiçten sunak masası, anıtsal fırını, adak çukuru, fırının yanındaki yüksek, kerpiçten yapıtı ve duvar resimleri, damga mühürler ve geçen yıl bulunan kilden kap kapamalarıyla EE bir tapınak özelliğini taşımaktadır. Gerek sunak masasının üstünde ve çevresindeki boya maddesi, gerekse bu sunağın ve fırının yakınında ve içindeki yanmış hayvan kemikleri burasının bir tapınak olduğunu kanıtlıyacak deliller olarak ayrıca sayılabilir.

EE'nin kuzeyindeki kanatta yer alan EG, CC ve GN mekanlarında dolguların boşaltılmasına başlanmış, fakat bunlarda tabana varılamamıştır (Resim : 2, 6-7). Buna karşılık güney kanattaki bütün mekanlarda taban düzlemine erişilmiştir. Bu kanattaki bütün mekanlarda birbirlerine geçişi sağlıyan kapı aralıkları mevcuttur (Resim : 2, 10-11). An-

cak bunlardan DF ile EC, EB ile EA arasındaki kapıların sonradan kapatıldığını gösteren dolgular, henüz boşaltılmamıştır (Resim : 10-11). (Esin Harmankaya 1986, s. 129, Resim : 22).

Güney kanadın en batıdaki DF mekanında, -3.91 m. kodunda tabana varılmıştır (Resim : 2). Tabanda bir grup iri taş vardır. Mekanın ortasında yüzü güneye dönük bir çocuk kafatası bulunmuştur. Mekanda çok miktarda Obeyd çanak çömleğinin yanısıra, çok sayıda çakmak taşı alet ve kemik bizler ele geçmiştir (Resim : 37/4, 10). DF daha çok bir işlik görünümündedir. Doğusundaki EC mekanı ise EB ile birlikte, büyük olasılıkla bir merdiven yeri olarak kullanılmıştır (Resim : 2). EC mekanının doğu ve batı duvarlarında, kuzeyden güneye doğru eşit aralıklarla ve eşit büyüklüklerdeki yükselen hatıl delikleri ve ahşap yanık izleri bu merdivenin varlığının delilidir (Resim : 9). Böyle merdiven boşluklarına Irak'da Hamrin bölgesinde Tell Abada ve Tell Madhur'un Kalkolitik Obeyd Evresi yapı birimlerinde de rastlanmıştır (Jassin 1985, s. 158, fig. 255, 4, 5 no. lu mekanlar). Bu merdivenlerden ya dama, ya da ikinci bir kata çıkılmaktaydı. EC'nin tabanı altında -3.62 m. derinlikte koyu yüzlü açkılı bir çömlek içinde bir bebek iskeleti bulunmuştur (Resim : 26, 35/3). Mekanda ayrıca çok sayıda açkı taşı ele geçmiştir.

EB mekanın doğu ve batı duvarları, yapı biriminin ana duvarlarından sonra örülen bölme duvarları şeklindedir (Resim : 2, 6-7). EB'nin güney duvarına bitişik bir fırın, içinde de açkı taşları vardır (Resim : 39/8). EB mekanından EA'ya oradan da bu kanadın en büyük mekanı olan EH'ya geçilmektedir. Her üçünün de güney duvarlarında birer lamba nişi (taka) yapılmıştır (Resim : 6-7).

DF'nin kuzeyinde tabana kadar kazılan bir diğer mekan ise DG'dir (Resim : 2, 8). Mekanın güney ve batı duvarları büyük bir Demir Çağ çukuru tarafından kısmen yok edilmiştir (Resim : 8). Tabanda güneybatı köşede düzenli sıralanmış bir taş grubu, duvarlarında kerpiçle birlikte örülerek, mekanın içine doğru dar sekiler teşkil eden çıkmalar yer almaktadır. Düzgün sıvalı ve iyi korunmuş olan kuzey duvarında, doğu, batı yönünde bir dizi hatıl delikleri, ve sonradan örülmüş bir kapı açıklığı izlenmektedir (Resim : 8). Kapıdan daha kuzeydeki, büyük olasılıkla aynı yapı birimine ait olan CV mekânına geçilmektedir. DG'de de DF de olduğu gibi kemik bizler, çok miktarda çakmak taşı aletler ve bol Obeyd Evresi çanak çömleği ele geçmiştir.

18 I karesinin batısında DD avlusunda da -3.65 m. derinliğe kadar inilmiş, CT mekanının kalın doğu ve güney duvarlarının DD içinde gelişen kısımları bulunmuştur (Resim : 2, 8).

Kuzeydoğuda 16 K ve doğuda 17-18 K karelerinde yanık topraklı bir dolgu içinde GZ mekânının güney ve doğu duvarları, HA mekanı belirlenmiştir (Resim: 2, 10). Yukarda da değinildiği gibi mekânın doğu duvarı aynı zamanda bu açmaları kuzeybatı-güneydoğu yönünde boydan boya kat etmektedir (Resim: 2, 10). Bu duvar güneyde EN mekanı doğu duvarının yakınında başlamaktadır ve bir sonraki evreye aittir. Duvarın altında Eİ mekanın doğusunda, gene buradaki mekanlara girilmesini sağlıyan, EE mekanının doğu duvarındakine benzer, sonradan doldurulmuş, geniş bir kapı yeri izlenmektedir (Resim: 6). Açmaları boydan boya kat eden ince, uzun kerpiç duvara doğuda bitişen bir kerpiç duvarın, henüz yalnızca üst kısmı bulunabilmiştir (Resim: 2, 6).

18 I-J karelerindeki açmalarda, önceki yıllarda kazılmağa başlanan diğer yapı birimlerinde de çalışmalar sürdürülmüştür (Esin-Harmankaya 1986; s. 106-115). Bunlardan EE merkezli yapı birimine batıda dar açı ile birleşen EL merkezli yapı biriminin özellikle batı kanadını teşkil eden FP, FR, FS mekanları tabana kadar açılmıştır (Resim: 2, 11; Esin Harmankaya 1986, s. 129-130, Resim: 23). Doğu kanatta ise kuzeyden güneye Eİ, ED, EP mekanlarının dolgularının boşaltılması sürüdürülmüştür (Resim: 2, 11; Esin-Harmankaya 1986, s. 129-130, Resim: 23-25). Yapı biriminin güney duvarları yukarda belirtildiği gibi, EN mekanın doğu duvarı ile birlikte, aynı zamanda çevre duvarının da bir kısmını oluşturmaktadır (Resim: 2, 10-11).

Yapı biriminin merkezini teşkil eden EL mekanı EE gibi gene bir tapınak özelliğini taşımaktadır. Ortasındaki kırmızı boya izli, yanıklı ocağı ya da sunağı, kuzeydoğu köşesindeki fırını ,onun önündeki adak çukuru, beyaz sıvalı duvarlarına yapılmış olan kırmızı boyalı resimlerden kalan izler ve içinde geçen yıl ve bu yıl bulunan kap kapama parçaları bu yorumu güçlendirmektedir (Resim: 30, 36/8; Esin - Harmankaya 1986 s. 129-130, Resim: 23-24). Özellikle bu yıl EE mekanının ortasındaki ocak veya sunağın hemen yanında bulunan kilden, yangın geçirmiş bir kap kapama parçası ilginçtir. Üstündeki yuvarlak baskıda bir kartal veya bir akbaba motifi yer almaktadır (Resim: 30, 36/8). Kartal veya akbaba, başını yana çevirmiş, kanatlarını (iki yana açmış ayakta durmaktadır. Başın dışında kuşun gövdesi, kanatları ve kuyruğu cepheden gösterilmiştir. Bu kartal veya akbabanın en yakın benzeri, bu yıl HB mekanında bulunan bir taş damga mühür üzerindeki kuş motifidir. (krş. Resim: 28, 36/6). Büyük olasılıkla EL tapınağının bu motifle ilgili bir tanrıya ait olduğu söylenebilir.

EL'den batı duvarındaki kapıdan geçilerek girilen FP mekanının güneybatı köşesinde bir petek yer almaktadır. -3.02 m. derinlikteki bu

kilden zahire peteğinin iki yanında ve batı duvarına bitişik sal taşı bir döşeme vardır. Mekanın içi büyük boy küp parçaları ile doludur. Mekanın doğu duvarında, kapının üstündeki hatıl delikleri, bu mekanın da 2 katlı olabileceğini göstermektedir. FP'nin güneyindeki FR mekanında -2.69 m. derinliğe inilmiştir. FR'nin güney duvarının doğusundaki bir kapıdan FS mekanına geçiş sağlanmıştır (Resim : 2). FS ise gene doğu duvarındaki bir kapı ile doğrudan EL mekanına bağlanmaktadır (Resim : 11-12). FS mekanında da -2.88 m. koduna kadar dolgu boşaltılmıştır. Bu mekanda açık renk Obeyd malı bir kap (Resim : 33/5) doğu kanattaki EN'de de sonradan tümlenen kırmızı astarlı bir Obeyd çömleğinin parçalarının bir kısmı daha bulunmuştur. FS'de ayrıca elegeçen çakmak taşı aletler, bazalttan bir topuz (Resim : 23/6, 12). Bu mekanın belki bir işlik olarak da kullanıldığına işaret etmektedir.

17-18 I açmalarında kazılan bir başka yapı birimi de, merkezini GK mekanın oluşturduğu topluluktur (Resim : 2, 15-16). Bu yapı biriminin doğu kanadındaki, kuzeyden güneye yer alan CM, GF, GG, GH, Gİ mekanları EL merkezli yapı biriminin batı kanadına bitişiktir ve güneyinde çevre duvarı ile ilgili HE, GT, GU, GV ve GY mekanları ile sınırlanmıştır (Resim : 2, 7, 11-12, 14-16). Yapı biriminin güneybatısında ise FE ve FF mekanları vardır (Resim : 2). GK merkezli yapı biriminin batı kanadını oluşturan CH, CY ve FL mekanları ise 17-18 H karelerı içindedir ve bu açmalarda kazılmıştır (Resim : 2).

Yapı biriminin merkezini meydana getiren GK mekanı, daha kuzeye doğru kazı sürdürüldüğünde, önceki yıllarda açılmağa başlanan DE mekanı ile birleşmiştir (Resim : 2; bk. Esin - Harmankaya 1985, s. 62). Böylelikle DE ile bütünleşen GK mekanı, şimdiye kadar kazılan en büyük, ya da geniş mekandır (Resim : 2, 15-16). Yoğun bir yangın geçiren GK'da, dolgu -3.20 m. derinliğe kadar boşaltılmış, içinde sık, sık düzgün olmıyan yenileme tabanlarına rastlanmıştır. Mekanın güneyinde doğu ve batı duvarlarında karşılıklı 2 kapı vardır. Güney duvarındaki iki pencere nişi ya da lambalık sonradan doldurulmuştur (Resim : 7). Duvarları bir kaç kez yenilenen beyaz sıva ile kaplıdır. Doğu duvarında sıva üzerinde kırmızı boya ile yapılmış resim kalıntıları izlenmektedir. Ancak bunlar çok bozuk olduklarından resimlerin üzerindeki motifler hakkında bir fikir edinilememektedir. Mekanın güneydoğu köşesinde öğütme ve açkı taşları, güney - batısında kilden bir zahire peteği, daha kuzeyde duvarına bitişik dörtgen şekilli zahire sandıkları bulunmuştur. Batı duvarının kuzey kısmı çok büyük bir Demir Çağı çukuru tarafından yok edilmiştir. Ancak GK mekanından FL mekanına geçilen kapı batı duvarının güney kısmında belli olmaktadır (Resim : 15). Mekanın bu kısmında boya, yanık izi, kemik ve külle karşılaşılmıştır. GK'da batı duvarının ve bu bol yanıklı

alanın çevresinde çok miktarda sarı, kırmızı boya topanları toplanmıştır. Büyük bir olasılıkla mekanın ortalarında yer almış olan sunak (?) bu Demir Çağı çukuru tarafından yok edilmiştir ve boya topanları bu olası sunağa aittir. İçinde bakır cürufu parçalarının da bulunduğu bu merkez mekan diğerlerine kıyasla ufak buluntu yönünden de zengindir. Obeyd kapları, taştan damga mühürler, kilden bulle ve kap kapamaları, taştan takılar, yassı balta, keski gibi aletler, ağırşaklar, kemikten alet ve iğneler bunlara örnektir (Resim: 29; 31-32, 33/2; 34/2; 35/4, 36/4, 7, 9-14, 16, 18-21; 37/1, 6-7, 13; 38/2; 39/2,3). Özellikle üstünde yandan gösterilmiş, gaga ağızlı (?), dört ayaklı bir hayvan ve bitki motiflerinin yer aldığı taştan damga mühür, tasvirlerinin üstünde kazınmış üçgen, ya da dörtgen çukurcuklarıyla meydana gelen tarama şekliyle bu uslubun Değirmentepe'ye özgü olduğuna dair bir başka delildir (Resim: 29, 36/7). Hayvanın başı ile ön ayakları arasında, ne olduğu tam anlaşılamıyan, bir pictographa benzeyen dörtgen, içi bölmeli küçük bir işaret mührün üzerinde yer almaktadır (Resim: 29). Burada bulunan diğer mühür (Resim: 36/4) kap kapama veya bulle parçaları üzerinde görülen geometrik bezekler, rozet motiflerinden başka, çeşitli hayvan motifleri arasında boğa ve insan tasvirlerinin de bulunuşu, büyük olasılıkla bu mekanın kutsal işlevine işaret etmektedir (Resim: 31-32, 36/4, 9-14, 16, 18-21). 1984 yılında DE mekanında bulunan bir kap kapamanın üstünde boğa başlı bir hayvanın (canavar?) büyük bir olasılıkla canlı olmıyan bir şekilde tasviri büyük olasılıkla burdaki kurban törenlerini yansıtmaktadır (bk. Esin-Harmankaya 1985, s. 75, lev. VIII, 3, s. 84, lev. XII, D. 84-17).

GK-DE merkezli birimin diğer mekanlarında da çok bol çanak çömlek çıkmıştır. GH ile arasında bir kapı olan GI'nin güneyindeki bir çukurda ise, bol yanık kemikle birlikte Halaf kaplarında olduğu gibi, parlak siyah astarla kaplı bir çömlek ele geçmiştir (Resim: 33/4). GG mekanı ise özellikle çakmak taşı aletler yönünden zengindir.

18 G-H açmalarında DU merkezli yapı biriminin kazılması sürdürülmüştür (Resim: 2, 17-18; bk. Esin - Harmankaya 1986, s. 107-109, 123, Resim: 7-8). Doğudaki araba yolu kaldırılınca DU mekanı kuzeyde AZ mekanı ile birleşmiştir (Resim: 2, 17). AZ'yi DU'dan ayıran kerpiç duvarın, aslında DU'nun doğu ve batı duvarlarını takviye için yapılan küçük çıkıntılar olduğu söylenebilir. DU'nun -3.66 m. derinliğe, tabana kadar mekan dolgusu boşaltılmıştır. Mekanın kuzeyinde biri dörtgen, diğeri oval 2 kerpiç kaide (podium) bulunmuştur (Resim: 17-18). Mekanın kuzey duvarına bitişik olan dörtgen kaidenin ortasında, yaklaşık 10 cm. genişliğinde, 7-8 cm. derinliğinde bir yuva vardır. Podiumun güneybatısından gelişen kavisli bir duvar parçasının sınırladığı kısmın tabanı düzgün ve sıvalıdır. Duvarın batısı büyük bir Demir Çağı çukuru tarafından

yok edilmiştir (Resim: 17-18). Dörtgen podiumun batısında bu kerpiç korkuluk duvarıyla çevrilen alan, bir kurban töreni için yapılmış gibi bir izlenim bırakmaktadır. Dörtgen kaidenin biraz daha güneyinde yaklaşık 50-60 cm. çapında olan oval kaide, kerpiçlerin dikine, birbirlerine alıştırılarak konması ile meydana getirilmiş, ortası sonradan kerpiçle doldurulmuştur (Resim: 18). Bu yuvarlak kaidenin güneybatısında, mekanın içinde daha güneyde, biri batıda, diğeri doğuda 3 adak çukuru bulunmuştur. Bunların içi bol yanıklı, küllü, yanmış kemik karışık toprakla doludur ve ayrıca bol çanak çömlek parçası, kap kapamalar bunların içine bırakılmıştır. Mekanın ortasında bol yanık izli, bir ateş yeri bulunmuştur; ancak bunun çok tahrip edilmiş olması, tam bir ocak şeklinde yapılıp yapılmadığını aydınlatmağa yeterli değildir. Mekanın doğu ve batı duvarlarında, hem kuzeyde, hem güneyde, yan kanatlara geçilmesi için ikişer kapı açıklığı bırakılmıştır (Resim: 17). DU'nun duvarları içten gene kat, kat beyaz sıva ile kaplıdır. Güney duvarında iki pencere boşluğu, aynı duvarın doğu köşesinde kırmızı boya ile yapılmış duvar resimleri vardır (Resim: 19). Sıvalar ve resimler oldukça bozuktur. En iyi korunan kısmında, kırmızı çizgilerle yapılmış küçük dörtgen panolar görülmektedir. Bu panoların büyüklükleri farklıdır ve bazan yatay, bazan da düşey olarak birbirleri ile birleştirilmiştir (Resim: 19). Aynı renk boya maddesine mekanın ortasındaki ateş yerinde ve çevresinde de rastlanmıştır. DU mekanı, geçen yıl olduğu gibi bu yıl da oldukça çok sayıda buluntu vermiştir. Özellikle çanak çömlek ve ufak buluntusu boldur (Resim: 34/4, 36/17). Mühürler, kap kapamaları, pişmiş topraktan bir hayvan figürini parçası (boğa?), boncuk taşları, ağırşakların bir kısmı mekandaki adak çukurlarında ele geçmiştir (Resim: 36/3, 17).

DU'nun doğusundaki kanatta, kuzeyden güneye doğru CE, EK ve çevre duvarı ile de ilgisi olan FA mekanları yer almaktadır (Resim: 2, 17). Kare şeklindeki küçük CE'nin duvarları çok kalındır ve duvara bitişik kerpiç dizileri adeta sekiler oluşturmaktadır. Bu mekan, EE merkezli yapı biriminde, aynı mekanın kuzeybatısındaki içi kerpiç dolu yapıtı andırmaktadır (Resim: 2). Daha güneydeki EK'nin, güney-doğu köşesinde içi taş dolu büyük bir kerpiç petek, onun batısında içinde bir bebek iskeleti bulunan mezar çömleğinin konduğu adak çukuru yer almaktadır. Mekan dolgusunun bir kısmı alta doğru gitgide sertleşmekte ve çakılla karışmaktadır. Aynı durum DU'nun içindeki adak çukurlarında da gözlenmiştir. Doğal konglomera tepenin burada GK merkezli yapı biriminde olduğu gibi çok daha yükseldiği anlaşılmaktadır. EK'nin içinde çok miktarda çanak çömlek, hayvan kemiği ve çakmak taşından minik deliciler ele geçmiştir. Adak çukurunun içinde mezar çömleğinin altında bir balyoz bulunmuştur (Resim: 38/4). Ayrıca adak çu-

kuru kilden kap kapamaları, sap şeklinde nesneler, çanak-çömlek parçaları ve yanmış hayvan kemiği kalıntıları, ile doludur. EK'da ayrıca taştan bir topuz da ele geçmiştir (Resim: 39/10). DU mekanından doğrudan doğruya girilebilen gerek CE, gerekse EK mekanları, daha çok tapınak olduğu anlaşılan bu yapı biriminde kutsal törenlerle ilgili işlerin hazırlıklarının yapıldığı yerler izlenimini bırakmaktadır. EK mekanında, kısmen çakıl içinde -3.86 m. derinliğe kadar inilmiştir. EK'dan güney duvarındaki kapıyla bağlanan FA mekanının duvarları içten düzgün bir şekilde beyaz sıvalıdır. Mekanın üst dolgusunda bol çanak çömlek olmasına karşılık, daha alta doğru inildikçe bunlar azalmaktadır.

DU'nun kuzeyinde içi saltaşı döşeli FZ ve ona doğudan bitişik GA, iki küçük mekan oluşturmaktadırlar (Resim: 2, 17). Bunların içinde binlerce küçük delici ya da kazıyıcı, çok sayıda çanak çömlek parçası, özellikle kırık Coba kâseleri bulunmuştur. Çakmak taşları oldukça kalın bir tabaka oluşturacak şekilde yoğundur. Birer işlikten çok depo yerleri oldukları sanılan bu küçük mekânların duvarları yapı birimine sonradan ilâve edilmişlerdir. Daha önceki yıllarda kazılan ve büyük birer çakmak taşı işlikleri olduğu anlaşılan BH ve BY-1 avlularında işlenen çakmak taşları, herhalde bu FZ ve GA mekanlarında depolanmaktaydılar (Resim: 2, 17). FZ mekanında -3.17 m, GA da ise -3.45 m. derinliğe kadar ulaşılmıştır.

DU mekanının kuzeyinde, AZ'den daha batıdaki BE mekanına bir kapı ile geçilmektedir (Resim: 2). Böylelikle DU merkezli yapı biriminin 17-18 G açmalarındaki diğer mekanlardan AV, AY, ve DZ ile bağlantıları sağlanmaktadır (Resim: 2). Daha güneyde, gene DU'dan girilen, anıtsal fırınlı DV mekanın da güney duvarında, bu yıl sonradan kapatılmış, dar bir kapı ortaya çıkarılmıştır. DV'den de daha güneydeki DY mekanına geçmek böylelikle mümkündür (Resim: 2). Aynı açmanın daha batısında DY, FH ve Fİ mekanlarında da çalışılarak yaklaşık -3.00 m. derinliğe kadar erişilmiştir. Bu kazılar sırasında özellikle DY'den S mekanı ile müşterek duvarlarındaki kapıdan girilerek, burası ile de bağlantının var olduğu anlaşılmıştır (Resim: 2). Böylece DU merkezli yapı biriminin üç yönündeki mekanlarla, dolambaçlı da olsa ilişkisinin olduğu izlenmektedir.

Bu yıl DU mekanının güneyindeki FK mekanında, geçen yıl bulunan fırın kaldırılarak daha alta, -2.82 m. derinliğe kadar inilmiştir. Fırının altında içi küllü saman dolu pişmiş topraktan bir kepçe (Resim: 27, 34/7) ve onun güneyinde büyük bir adak çukuru bulunmuştur. Çukurun içinde yanmış kemik ve çanak çömlek parçaları ile karışık baskı izsiz kap kapama parçaları ele geçmiştir.

Daha kuzeyde 16-17 G açmalarında da BM, EV, FG, FB ve BC mekanlarında da çalışılmış, dolguların temizlenmesi sürdürülmüştür (Resim : 2). BC mekanının kuzey ve doğu duvarının FG mekanı ile müşterek olan parçası bulunmuştur (Resim : 2). BC mekanının da bir yapı biriminin merkezini teşkil ettiği aydınlanmıştır (Resim : 2). BC'nin doğu kanadını FB, FG ve DH oluşturmakta, DH vasıtasile BC mekanı daha doğuda bir kapıyla BM ve BB,'ye, BM vasıtasile daha doğudaki BH çakmak taşı işliğine, kuzeyde de EV mekanına bağlanmaktadır (Resim : 2). Güneyde ise BC'den AO'ya geçilmekte, oradan da BB'nin güneyindeki gene büyük fırın odası oluşturan AU'ya, EF geçidinin altından geçilerek girilmektedir (Resim : 2). BC'nin batı kanadında ise, DC ve BD mekanları yer almakta, BD'nin batı duvarındaki kapıdan DN koridoruna ulaşılmaktadır (Resim : 2). Özellikle bu yıl BM mekanında yapılan kazı, BC mekanının doğusundaki mekanlarla bağlantısının nasıl olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. Diğer ilginç bir nokta da bu doğu kanatta bulunan mekanlardan FB, FG ve EV'nin duvarlarında girinti ve çıkıntılarla bir paye sisteminin uygulandığının görülmesi olmuştur (Resim : 2). BC'nin kuzey duvarının FG mekanının batı duvarının altına girmesi, bu payeli mekanların daha sonraki evreye ait olabileceklerine işaret edebilir (Resim : 2). BM mekanında ulaşılan derinlik -5.09 m'dir. BM ve BC mekanlarında Coba ve açık renk Obeyd malı kâseler (Resim : 34/3), BM'de açkı ve ağırlık taşları bulunmuştur. Taştan (mermerden) yangın geçirmiş, geometrik bezekli bir damga mühür BC mekanı ile AO arasındaki kapının önünde, BC'nin içinde bulunmuştur (Resim : 36/1).

16-17 G açmalarına ek olarak kazılara 14-15 G açmalarında da devam edilmiştir (Resim : 1-2).

Geçen yıl bu açmalarda kazılmağa başlanan FD merkezli yapı biriminin gün ışığına çıkarılması sürdürülmüştür (Resim : 2, 25). FD merkezli yapı biriminin doğu kanadını kuzeyden güneye GP, GM, HH, FT mekanları teşkil etmektedir (Resim : 2, 25). Batı kanat açma duvarının içinde kalmaktadır. (Resim : 2, 25). Yapı biriminin kuzeyinde Demir Çağı tabakaları çok daha derine kadar inmektedir. Höyüğün bu kesiminde, Kalkolitik yerleşmenin alçalarak, yavaş yavaş bir yamaç teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden yapı biriminin şimdilik açılan kısmının kuzeyinde yaklaşık -4.80 m. kodlarında hâlâ Demir Çağı'nın 4. tabakası devam etmekte, daha kuzeyde, Demir Çağ tabakası daha da derine inmektedir. Yapı biriminin merkezini teşkil eden batı duvarının içinde biri kuzeyde, diğeri güneyde izlenen iki kapı, buralardan batı kanadına geçildiğini göstermektedir (Resim : 25). FD mekanının düzgün sıvalı tabanı -4.80/-4.90 m. derinliktedir. Mekan ca. 9.50x3.60 m. boyutlarındadır. Duvarları çevre duvarında kullanılan kerpiçler gibi, sarımsı ve morumsu renktedir. Duvar-

ların, beyaz renkli düzgün sıvaları, duvarla tabanın kavuştuğu yerlerde devam eder. FD'nin kuzeyi doğu-batı yönünde ters bir «T» teşkil eden kalın bir kerpiç duvarla iki bölüme ayrılmıştır (Resim: 2, 25). Bu duvar sistemi mekan içinde yer alan oturma sekilerini andırır (Resim: 25). Mekânın duvarlarına kıyasla daha alçaktır. FD'nin kuzey duvarının önünde gene bir kerpiç seki doğu-batı yönünde yer almaktadır (Resim: 25). Aynı şekilde bir başka oturma sekisi FD'nin güney duvarı önünde, gene ona bitişik olarak kerpiç dizilerinin düzgün bir biçimde sıralanması ile yapılmıştır (Resim: 25). Mekanın ortalarında, üstü yanık ve küllü, ca. 1.70x1.00 m. boyutlarında kerpiçten bir kaide (podium) yer almaktadır. Kaidenin kuzey kısmı önlük şeklinde bir çıkıntı teşkil etmektedir (Resim: 25). Ortası ise kerpiçle örülmeden, boş bırakılmıştır (Resim: 25). Bunun içine sonradan bir kırık Obeyd çömleği düşmüştür. FD mekanındaki bu kerpiç podium, Tepe Gawra'da XIX. tabakadan VIII. tabakaya kadar Obeyd ve Uruk Evreleri tapınaklarında rastlanan kerpiç podium veya sunak masalarının yakın bir benzerini tetşkil etmektedir (Tobler 1950, lev. 22, 29 a, 30 b, 43 b, 44 b). FD'nin duvarlarında şimdilik boya izlerine rastlanmamıştır. Mekanda çanak-çömlek parçaları ve hayvan kemiklerinden başka önemli bir buluntu ele geçmemiştir. FD ortadaki sunak masası ve oturma sekileri ile bir tören yeri izlemini bırakmaktadır. Burası büyük olasılıkla yalnız törenlerin yapıldığı zamanlar kullanılmakta, diğer zamanlarda boş kalmaktaydı. Kerpiç sekiler törenlere katılanların oturması, kuzeydeki bölmeler de herhalde kültle ilgili işlerin yapılması için ayrılmış olmalıydı.

Güneyde FD'den geçilen, doğu kanattaki FT mekanı yoğun bir yangın geçirmiştir (Resim: 2). Burada -4.30 m'ye kadar dolgu toprağı temizlenmiş; fakat daha tabana varılmamıştır. FT'nin kuzeyinde HH ve GM olarak adlandırılan iki küçük mekanın da içleri henüz tam boşaltılmamıştır. FD'nin kuzeydoğusundaki kapıdan GP'ye girilmektedir. GP'nin içindeki küçük bir fırın açma duvarına bitişiktir. FD merkezli yapı biriminin mekanlarından GM'de işlenmiş bir boynuzdan yapılmış bir taş takısı, mermerden ve pişmiş topraktan tıpa veya oyun taşları bulunmuştur.

18 F açmasında İ merkezli yapı biriminin güneybatısında, özellikle Bİ mekanında çalışılmıştır (Resim: 2). Bu mekanda daha önceki yıllarda duvar resimlerinde kullanılan boya izlerine rastlanmıştı. Kutsal bir işlevi olduğu sanılan Bİ mekanının batı duvarının iç yüzünde, gene beyaz sıva üstüne yapılmış kırmızı, siyah çerçeveli panolar içinde güneş ve benek motifli resimler bulunmuştur (Resim: 20). Bu resim de en iyi korunan yerinden kesilerek, DU, EE mekanları duvar resimleri gibi, müzeye teslim edilmiştir. Bİ'de ayrıca bir kemik biz (Resim: 37/5) ve taban

altında koyu yüzlü açkılı maldan bir mezar çömleği içinde bir bebek iskeleti ele geçmiştir (Resim : 35/5).

17 C-E açmalarındaki çalışmalar höyüğün batı yamacında gerçekleştirilmiştir (Resim : 2, 21-24). FC merkezli yapı biriminin doğu kanadındaki ES, ER, ET ve batı kanattaki GL, GE, FM mekanlarında ve FC de tabana varılmıştır (Resim : 2, 21-23).

Yapı biriminin batısında ve ona bitişik olan FN, GO, FO, HK ve HL mekanlarının güney ve batı duvarları, çevre duvarının bu yamaçtaki uzantısıdır (Resim : 2, 24). Yerleşme batı yamacında bu çevre duvarıyla sınırlanmıştır. Bu mekanlardan kuzeye doğru bir kavis yaparak yerleşmenin döndüğü izlenmektedir (Resim : 2, 24). FO ve HL'nin güney ve batı duvarlarının üstünde, çevre duvarının tepenin güneyindeki parçasında olduğu gibi, gene dörtgen kesitli dikme delikleri vardır. Ayrıca batı yamacında da duvarların sık sık girinti ve çıkıntılar teşkil ettiği izlenmektedir (Resim : 2, 24). Çevre duvarını oluşturan mekanların içinde çanak çömlek dahil buluntu fazla değildir. Bu kısımdaki mekanlar kısmen çakıl dolgusu içinde kazılmışlardır. Bunlar içindeki HK'nın duvarlarının bir kısmı daireseldir. Açma duvarı içinde kalan mekanın kuzey kısmı açılmadığından, HK'nın bir tholos gibi yuvarlak planlı olup olmadığı tam anlaşılamamıştır (Resim : 2).

Yoğun bir yangına sahne olan FC merkezli yapı biriminde, önce ET mekanında geçen yıl bulunan fırın kaldırılmış, daha sonra alttaki tabaka kazılmıştır (Resim : 2). ET mekanından kuzeyde ER mekanına, oradan da ES mekanına bunların müşterek duvarlarındaki kapılardan geçilerek girilebilmektedir (Resim : 22). ET mekânının duvarları ca. 3.00 m. yüksekliğe erişmektedir (Resim : 21). Çok iyi korunmuştur. Duvarlar yer, yer düzgün sıvalıdır. ET'nin kuzey batısında kerpiçten bir zahire sandığı, kuzey doğusunda öğütme, işlik taşları, güney duvarına bitişik olarak da kilden zahire konması için yapılmış bir petek vardır. ET mekanında üstteki katı, ya da damı taşıyan hatıllara ait delikler , FC mekanının da güney duvarında görülmektedir (Resim : 21). ET mekanı bakır cüruf, kilden kap kapamaları dahil özellikle taş ve kemik alet yönünden zengindir (Resim : 33/3, 34/8, 38/1). Bunlar içinde mermer bir topuz önemli bir buluntu olarak göze çarpmaktadır (Resim : 39/13).

FC mekanının kuzey duvarı, açmanın dışında kaldığından bulunamamıştır (Resim : 2, 23). Bulunduğu kadarıyla 5.50x3.50 m. boyutlarında olan bu mekanın tabanı -5.21 m. derinliktedir. Mekanın kuzeyinde yarısı mekan içinde kalan çok büyük bir Obeyd çömleği ile karşılaşılmıştır (Resim : 23). Çömleğin yarısı ise açmanın kuzey duvarının içindedir. FC'nin doğu batı duvarlarında kuzeyde kerpiçten iki çıkıntı görülmüştür.

Bunlar belki bu duvarları takviye için yapılmış, içten payelerdir (Resim: 23). FC'nin güney duvarında, biri altıgen, diğeri dörtgen iki pencere, veya lamba nişi yer alır. Duvarlar, bozuldukça yenilenen kat, kat beyaz sıvayla kaplanmıştır. Duvarlar bazı yerlerde 3 m. yüksekliğe erişmektedir (Resim: 21, 23). Güney duvarında, kırmızı boya ile yapılmış duvar resimlerinden ancak bazı izler kalmıştır. FC'nin ortasında, kuzeye doğru -5.10/-5.15 m. kodlarında, tabanda 10-15 cm. yükselen, kerpiçten dörtgen bir podium yer almaktadır (Resim: 23). Yaklaşık 1.20x1.00 m. ölçülerindeki bu kerpiç kaide veya sunak masasının ortası hafif çukurdur. İçinde, temizlendikten sonra büyükçe bir topan şekilde sarımsı/turuncu renkli (büyük olasılıkla Fe O/limonit) boya maddesi bulunmuştur. Ayrıca podyumun çevresi ve üstü küllü ve yanık izlidir. Podiumun kuzeyinde ve doğusunda, içleri çanak çömlek dolu, büyükçe iki adak çukuru yer almıştır. Çukurlarda ayrıca yanmış hayvan kemikleri de vardır. Bu podiumun kuzeyinin, çukurlardan biri tarafından bozulduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden bu podiumun da 16 G açmasında FD mekanında bulunan podium gibi önlüklü olup olmadığı tam olarak söylenememektedir. FC'nin gerek batı, gerekse doğu duvarlarının yakınlarında öğütme taşları taban üstüne bırakılmıştır. Ayrıca bu mekanda bulunan ve saban (?) olduğu sanılan taş alet de bir tarım aracı olarak ilgiyi çekmektedir (Resim: 38/5). FC diğer buluntular yönünden de zengindir. Bu mekânda çeşitli Obeyd kapları, kilden kap kapamalar, bakır cürufu parçaları, oldukça çok sayıda kemik alet, pişmiş topraktan ağırşaklar, vurgu, açkı taşları ele geçmiştir (Resim: 33/1, 34/1, 35/1, 36/15, 37/8-9, 11-12 39/9, 11).

FC'nin batı duvarındaki kapıdan bitişiğindeki GE mekanına geçilmektedir. Üst tabakada ikisi birlikte daha büyük bir mekan oluşturan GL ve GE mekanlarında da tabana varılmıştır (Resim: 2, 23). Kuzeydeki GL mekanının kısmen batı ve kuzey duvarları açma dışında kaldıklarından bulunamamışlardır. Bu mekanda çanak çömlek dahil buluntu azdır. Güneydeki GE mekanın içindeki dolgu ilginçtir. Yanıklı, küllü toprağın altında önce bir çakıllı dolgusu, onun da altında killi bir dolgu ile karşılaşılmıştır. Mekanın güney duvarında batıda bulunan bir kapıdan FM mekanına geçilmektedir. GE'nin güneydoğu köşesinde, kapının iki yanında ve doğu duvarının kuzeyinde olmak üzere 3 büyük kilden yapılmış zahire peteği yer almaktadır (Resim: 2). Mekanda çanak çömlek azdır. Buna karşılık içinde gene kemik bızlar, pişmiş topraktan ağırşaklar ele geçmiştir. Fakat burada bulunan en önemli buluntu olarak büyük boyda, taştan oluklu bir çekiç-balta gösterilebilir (Resim: 38/3).

3. ATELYE ÇALIŞMALARI

Çanak çömlek analizleri, çizimleri, buluntu arşivinin tamamlanması için yapılan çalışmaların yanı sıra, bu yıl ve önceki yıllara ait kap restorasyon ve tümlemelerine de devam edilmiştir (Resim: 34/5, 35/2, 6). Yalnız kapkapama ve bulle arşivi henüz tamamlanamamıştır.

4. SONUÇLAR

1986 yılında yaklaşık 1000 m² lik bir alanda kazılar sürdürülmüştür (Resim: 1). Bu yıl yapılan kazılarda özellikle Kalkolitik Obeyd Evresi'ne ait EE, EL, DU, FD, I, FC merkezli yapı birimlerinin işlevlerinin kutsal ya da törensel amaçlı oldukları ve bu yapı birimlerinin büyük olasılıkla tapınak üniteleri şeklinde yorumlanabileceği aydınlığa kavuşmuştur (Resim: 2, 6-25). Bu yapı birimlerinin BC ve belki GK dışında özellikle, büyük orta mekanlarının bir tapınak olarak, kanatların ise işlik ve içinde yaşanan mekanlar olarak kullanıldığı, bazılarının da depo işlevini gördüğü ileri sürülebilir. Merkez mekanlar içinde de şimdilik içlerindeki taşınmaz buluntulara göre, yalnız sunaklı olanlar, sunak ve fırınlı olanlar şeklinde ayrı tipler gösterdikleri söylenebilir (Resim: 2, 10-11, 17, 23).

1985 yılında kazılan, höyüğün kuzey yamacındaki basamaklı açma, bu yıl höyüğün doğusunda ortalarına kadar uzatılan bir açma ile bağlanmış, tabakalaşma yeniden denetlenmiştir (Resim: 2-5). Kalkolitik Obeyd Evresi yerleşmesinin kuzeyde Fırat'a açık, güneyde ve batıda bir duvarla çevrildiği ortaya çıkmıştır (Resim: 11-14-24). Dada eski Kalkolitik yerleşmenin de geçen yıl bulunan kuzey sınırına ek olarak güney yamacındaki sınırı da saptanmıştır (Resim: 2).

Demir Çağa ve İlk Tunç Çağı'na ait buluntuların yanı sıra (Resim: 33/6, 7; 37/2-3; 39/1, 14). Özellikle Kalkolitik Obeyd Evresi'ne ait kaplar, aralarında mitolojik tasvirli damga mühürler, kilden kap kapama ve bulleler, pişmiş topraktan, taştan, çakmak taşından, kemikten oldukça çok sayıda aletler ele geçmiştir (Resim: 26-32, 33/1, 5; 34-37; 37/1, 4-14; 38; 39/2-3, 5-13).

Mimarlık tarihi açısından Değirmentepe Kalkolitik Çağ için ilginç bir yerleşme düzeni örneğini sergilemektedir. Değirmentepe'de yaklaşık simetrik planlı, genellikle üç bölümlü yapı birimleri, bitişik düzende, çoğulgan (agglutinant) bir mimarlık tipini de birlikte yansıtmaktadır.

Kalkolitik Obeyd Evresinde ekonomik açıdan ileri bir tarım ve hayvancılığın yanında, yoğun bir ticaret uğraşının sürdürüldüğü toplum yaşamında, Değirmentepe kent öncüsü uygarlık düzeyini, büyük olasılıkla kutsal amaçlı yapıları ile de yansıtmaktadır. Ele geçtiği kadarıyla, du-

var resimlerinde izlenen güneş, mühür ve kil baskılarda görülen bitki, rozet, güneş gibi motifler, geyik, yılan, akrep, boğa, kartal ve insan tasvirleri, büyük olasılıkla, bu çağda adlarına tapınaklar yapılan, kurbanlar sunulan tanrıları temsil etmekte, sembolik anlamlar taşımaktadırlar.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

KISALTMALAR

(II. - VII.) **KASTOP (II. - VII.) Kazı Sonuçları Toplantısı.** T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Ankara (1981-1985)

ESİN, U. 1981 a «Değirmentepe Kazısı 1979», **II. KASTOP,** Ankara (1980), s. 91 - 99.

1981 b «1980 Yılı Değirmentepe (Malatya) Kazısı Sonuçları», **III. KASTOP,** Ankara (1981), s. 39 - 41.

1983 a «Değirmentepe (Malatya) Kazısı 1981 Yılı Sonuçları» **IV. KASTOP,** Ankara (1982), s. 39 - 48.

1983 b «Zur Datierung der vorgeschichtlichen Schichten von Değirmentepe bei Malatya in der östlichen Türkei», **Beitrage zur Altertumskunde Kleinasiens. Festschrift für Kurt Bittel** (Yayl. R.M. Boehmer- H. Hauptmann), Mainz a. Rhein, s. 175 - 190.

1985 «Some Small Finds From Chalcolithic Occupation at Değirmentepe (Malatya in Eastern Turkey» **Studi di Paletnologia in Onore di Salvatore M. Puglisi,** Univ. di Roma, «La Sapienza», s. 253 - 263.

1986 «Doğu Anadolu'ya Ait Bazı Prehistorik Cüruf ve Filiz Analizleri» **Anadolu Araştırmaları** X (Prof. U. B. Alkım Hatıra Sayısı), İstanbul, s. 143 - 167.

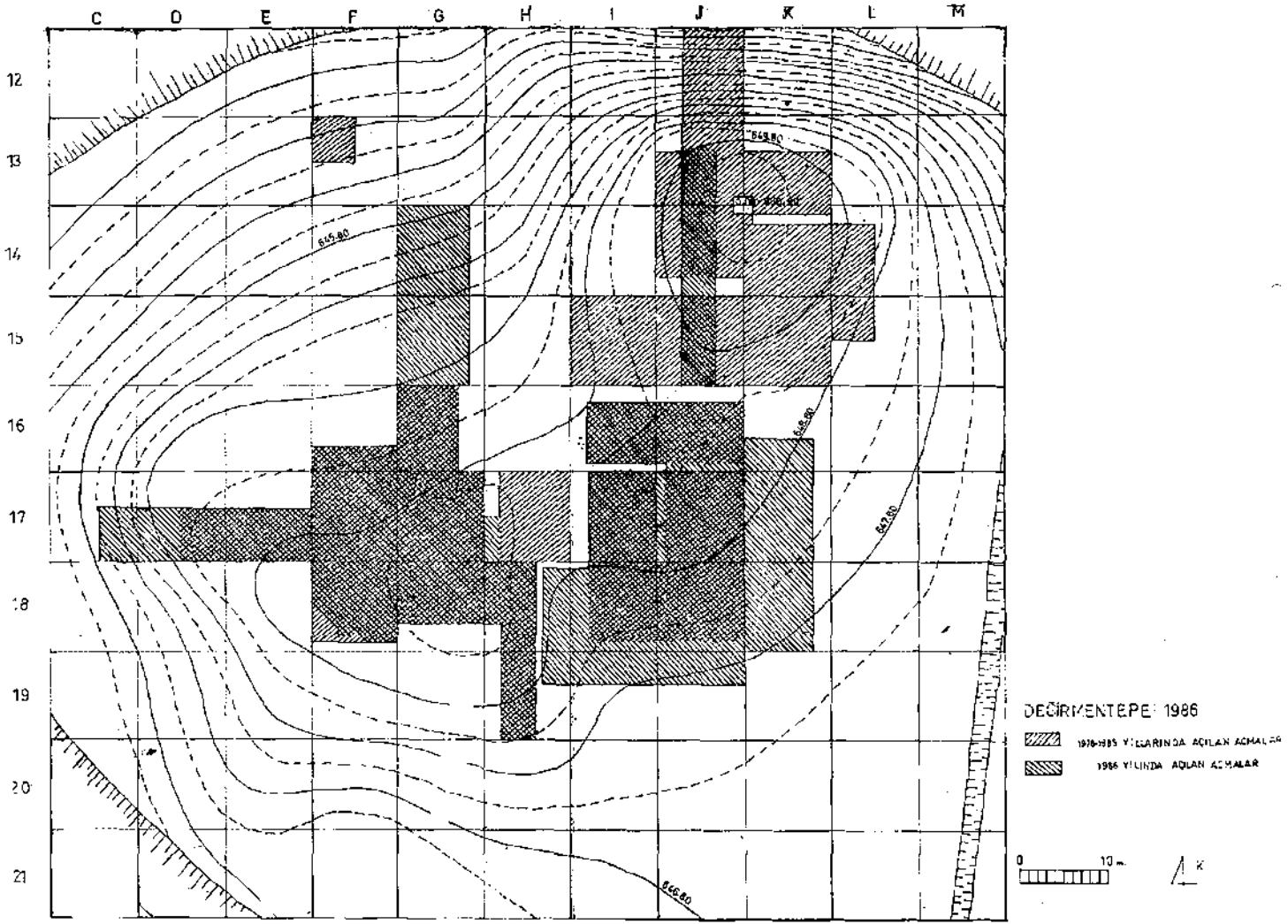
ESİN, U. - HARMANKAYA, S. 1985 «1984 Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı», **VII. KASTOP,** Ankara, s. 53 - 85.

1986 «1985 Değirmentepe (Malatya - İmamlı Köyü) Kurtarma Kazısı» **VIII. KASTOP** I, Ankara, s. 95 - 137.

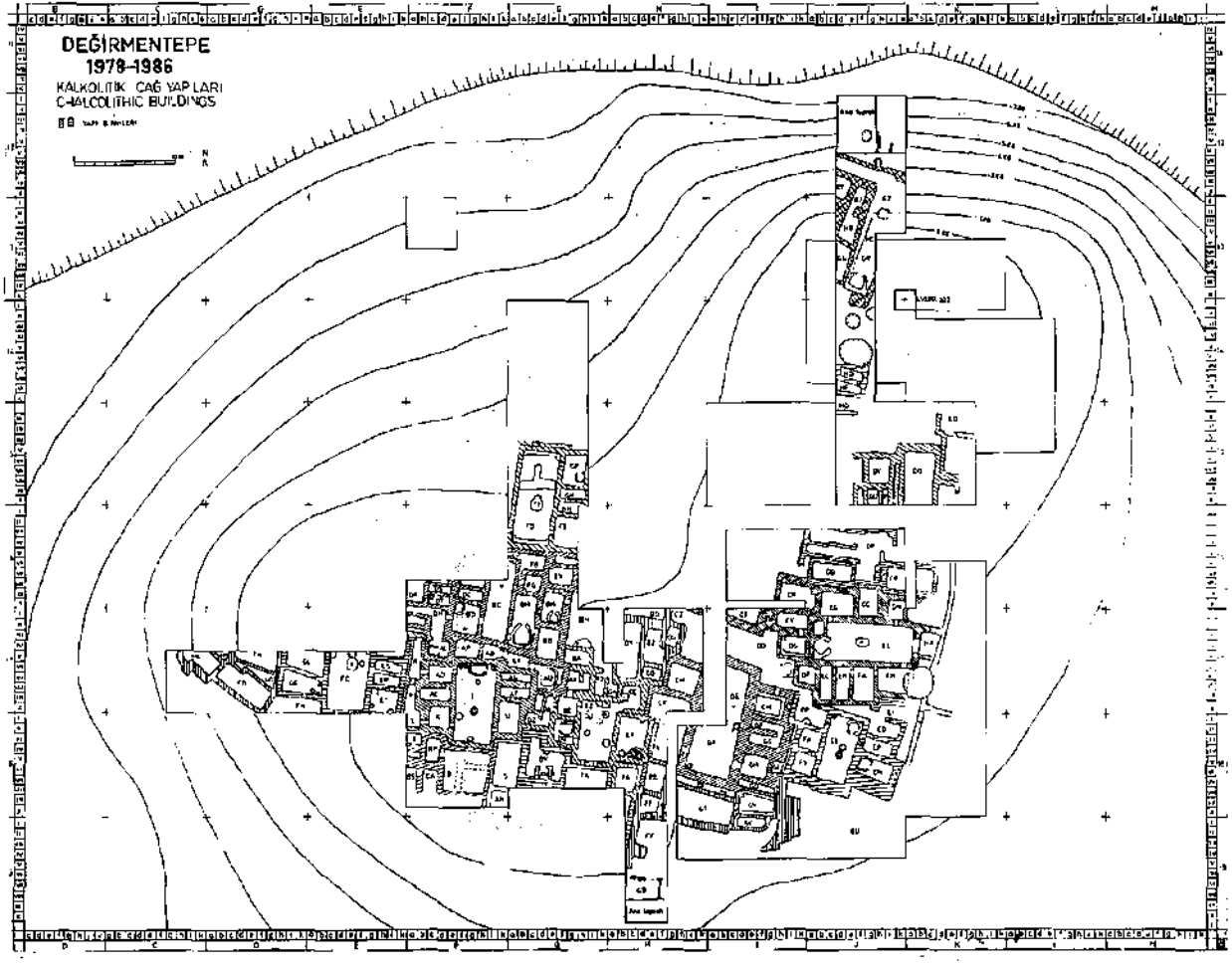
JASSIM, S. A. 1985 **The Ubaid Period in Iraq.** BAR Intern. Ser. 267. I - II, Oxford.

PECORELLA, P. C. 1975 : **Malatya III,** Roma

TOBLER, A, J. : **Excavations at Tepe Gawra.** II. Univ. Museum, Philadelphia.

Resim : 1 — Değirmentepe 1986 açma durum planı

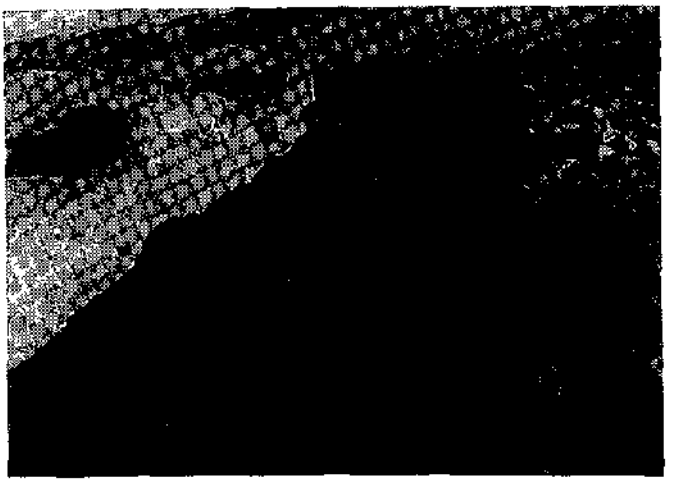
Resim : 2 — Kalkolitik Çağ yapıları. Şematik plan

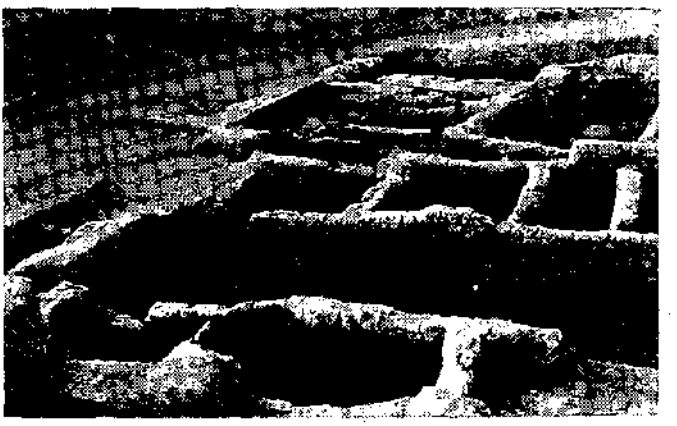
Resim : 3 — 13 - 14 J. açmaları. GC ve GD mekanları. Demir Çağ, güneyden

Resim : 4 — 13 - 14 J. açmaları. 6. - 7. tabakalar. Kalkolitik Obeyd Evresi, güneyden.

Resim : 5 — 13 - 15 J. açmaları. 6. - 7. tabakalar, Kalkolitik Obeyd Evresi, kuzeybatıdan

Resim : 6 — 16 - 18 I - K açmaları, EE ve EL merkezli yapı birimleri, kuzeybatıdan

Resim : 7 — 16 - 18 I - J açmaları. EE, EL ve GK merkezli yapı birimleri, kuzeyden

Resim : 8 — 16 - 17 I - J açmaları, EE, DG mekanları ve DD avlusu, güneybatıdan

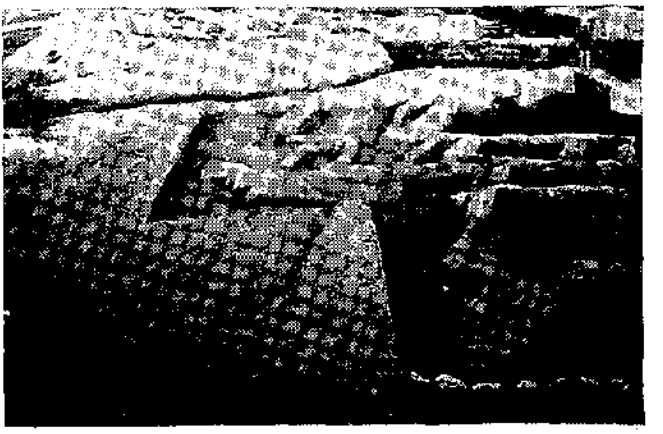
Resim : 9 — 17 J açması, EC mekanı. Doğu duvarındaki merdivene ait hatıl delikleri

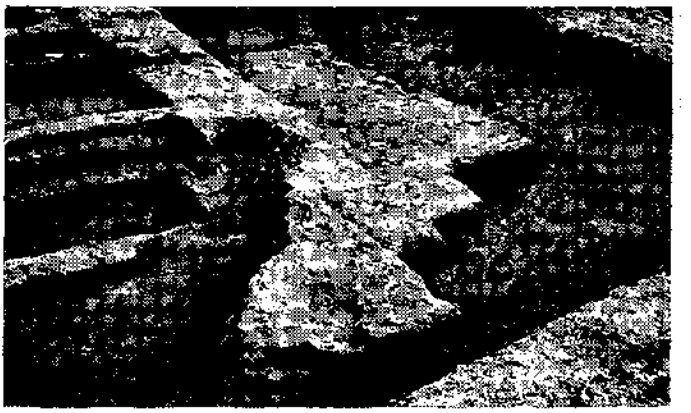
Resim : 10 — 16 - 18 I - K açmaları, EE merkezli yapı birimi, güneydoğudan

Resim : 11 — 16 - 18 I - K açmaları. EE, EL ve GK merkezli yapı birimleri ve çevre duvarı, doğudan

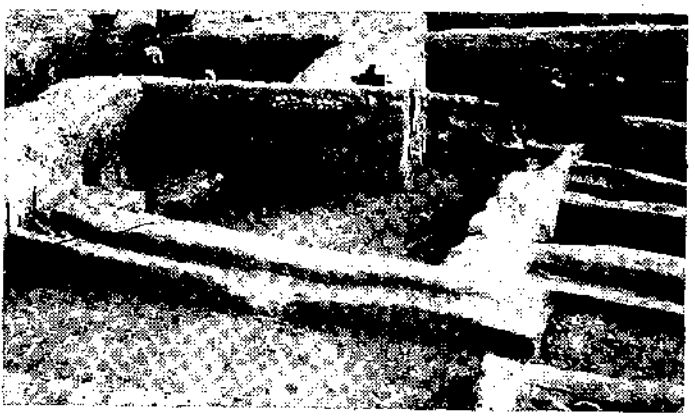
Resim : 12 — 18 - 19 H - J açmaları. EL merkezli yapı birimi ve çevre duvarı, güneydoğudan

Resim : 13 — 19 H - I açmaları. Çevre duvarı, güneybatıdan. Kalkolitik Obeyd Evresi

Resim : 14 — 18-19 H-I açmaları. Çevre duvarına ait GT, GY, GV ve GU mekanları, güneyden

Resim : 15 — 17-18 H-İ açmaları. GK mekanı ve doğu kanadı, güneyden

Resim : 16 — 17-19 H-İ ve 17-18 G açmaları. GK mekanı ve doğu kanadı, kuzeybatıdan

Resim : 17 — 17-18 G-H açmaları. DU merkezli yapı birimi ve DU mekanı içindeki kerpiç sunaklar, güneybatıdan

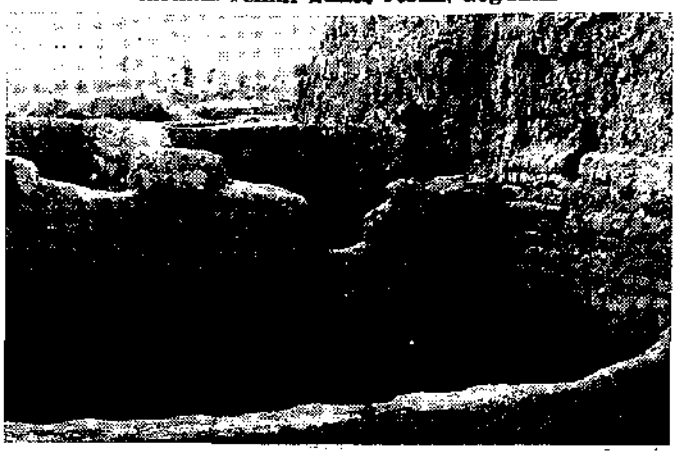
Resim : 18 — 17 G açması. DU mekanı içindeki dörtgen ve yuvarlak biçimli kerpiç sunaklar, batıdan

Resim : 19 — 18 G açması. DU mekanının güney duvarındaki boyalı resim, kuzeyden

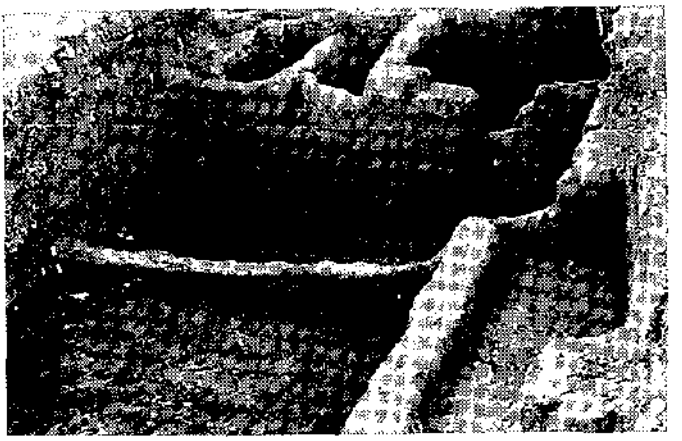
Resim : 20 — 18 F açması. BI mekanının batı duvarındaki kırmızı renkli güneş resmi, doğudan

Resim : 21 — 17 E açması. FC merkezli yapı biriminin yüksek kerpiç duvarları. ER, ET ve FC mekanları, kuzeybatıdan

Resim : 22 — 17 E açması. ET mekanı. Kuzey duvarında ER'ye açılan kapı, kuzeybatısında zahire sandığının yer aldığı köşe ve öğütme, işlik taşları, kuzeyden

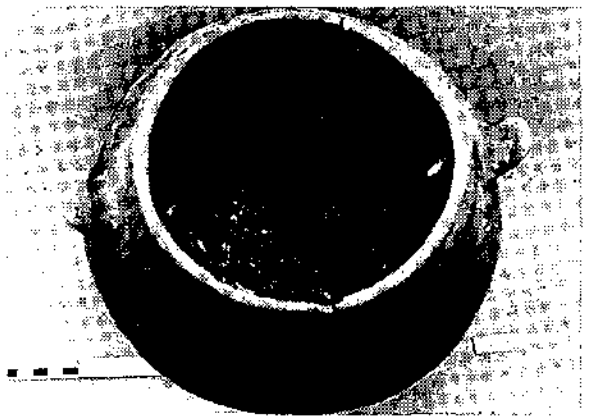
Resim : 23 — 17 E-D açmaları. FC merkezli yapı birimi, doğu ve batı kanadı, güneybatıdan

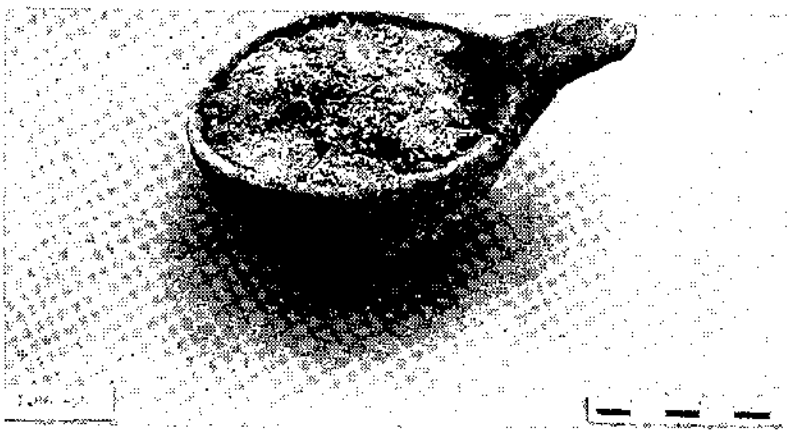
Resim : 24 — 17 C-D açmaları. Batı yamacı çevre duvarı. HI, HL ve FO mekanları, batıdan

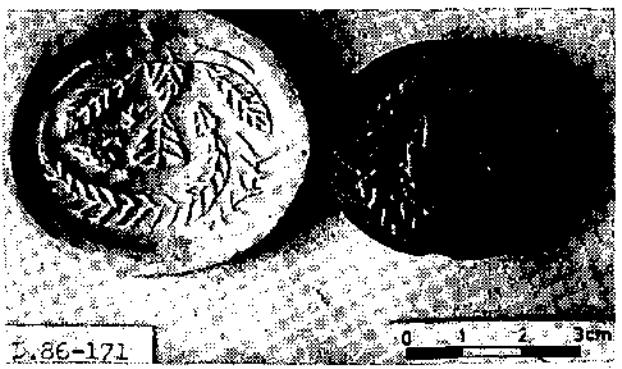
Resim : 25 — 15-16 G açmaları. FD merkezli yapı birimi. Doğuda GP, GM, HH, FT ortada sunaklı FD mekanı, kuzeyden

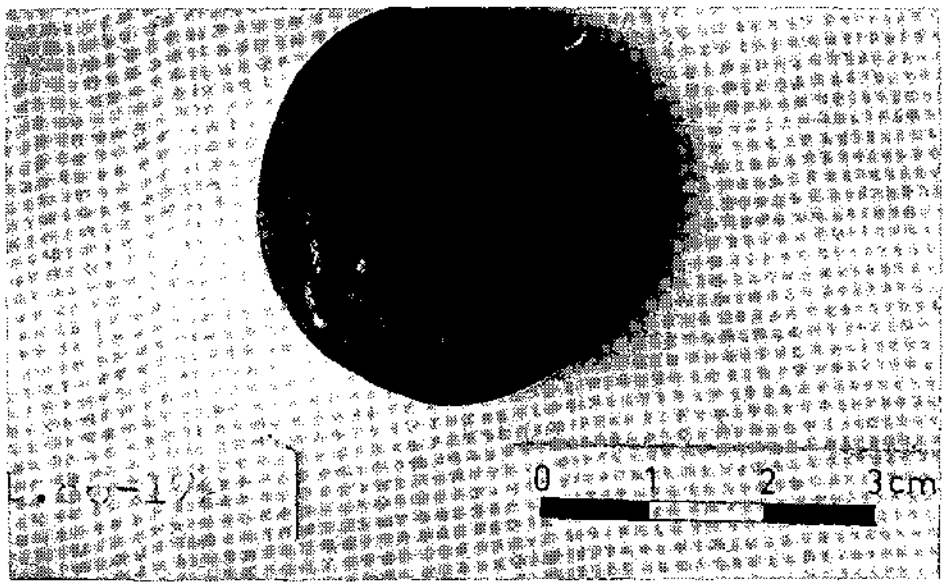
Resim : 26 — Koyu yüzlü açıklı maldan çömlek - mezar. EC mekanı. 17 J açması Kalkolitik Obeyd Evresi

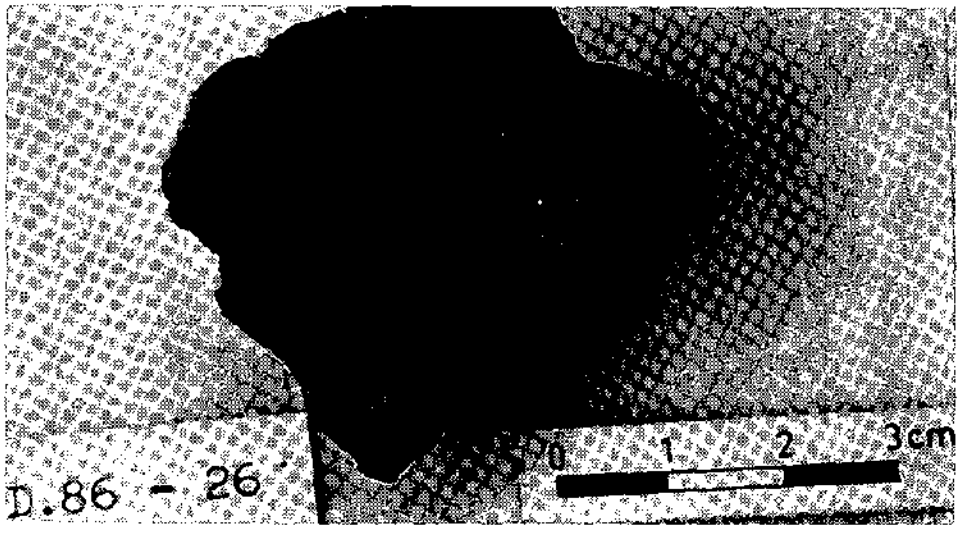
Resim : 27 — Kepçe. FK mekanı. 18 G açması. Kalkolitik Obeyd Evresi

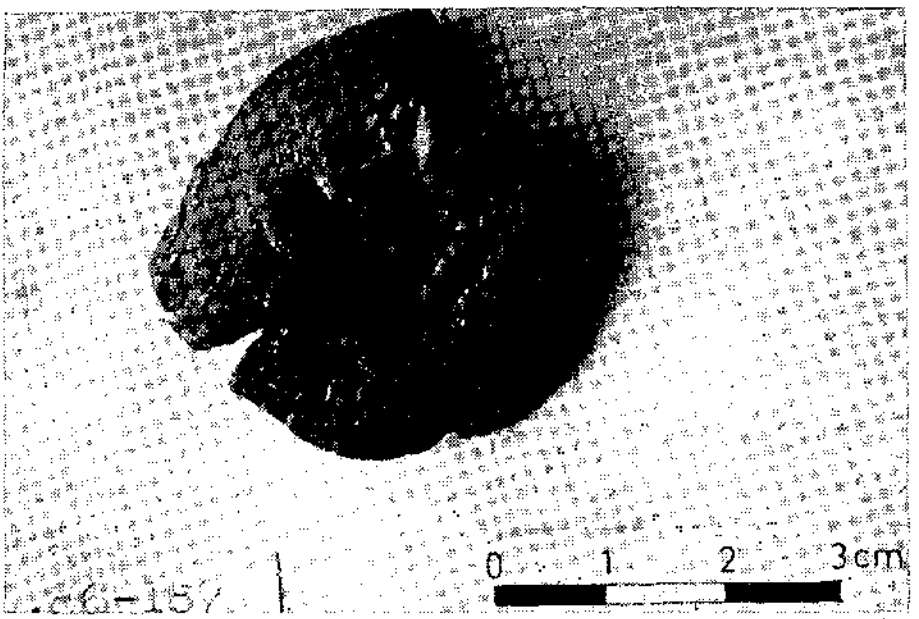
Resim : 28 — Taştan damga mühür. Kartal, yılan, kuş ve bitki motifli. HB mekanı. Obeyd Evresi

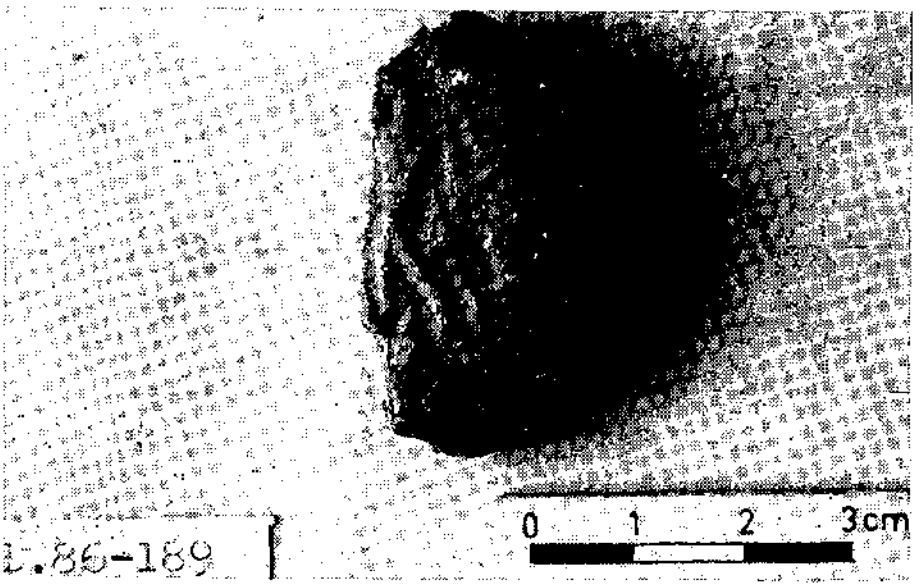
Resim : 29 — Taştan damga mühür. Hayvan ve bitki motifli. GK mekanı. Obeyd Evresi

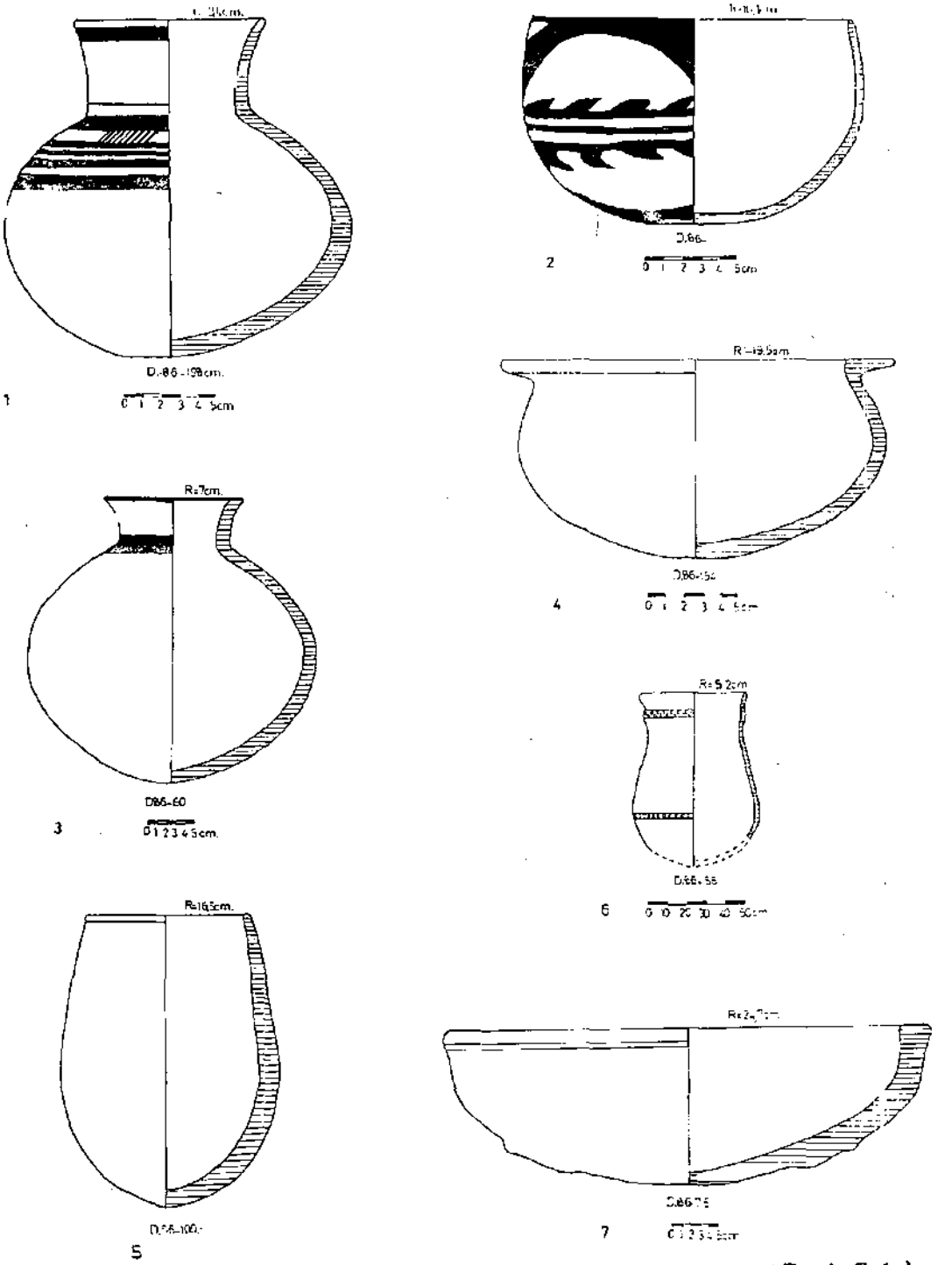
Resim : 30 — Kilden kap kapama. Kartal motifli. EL mekanı. Obeyd Evresi

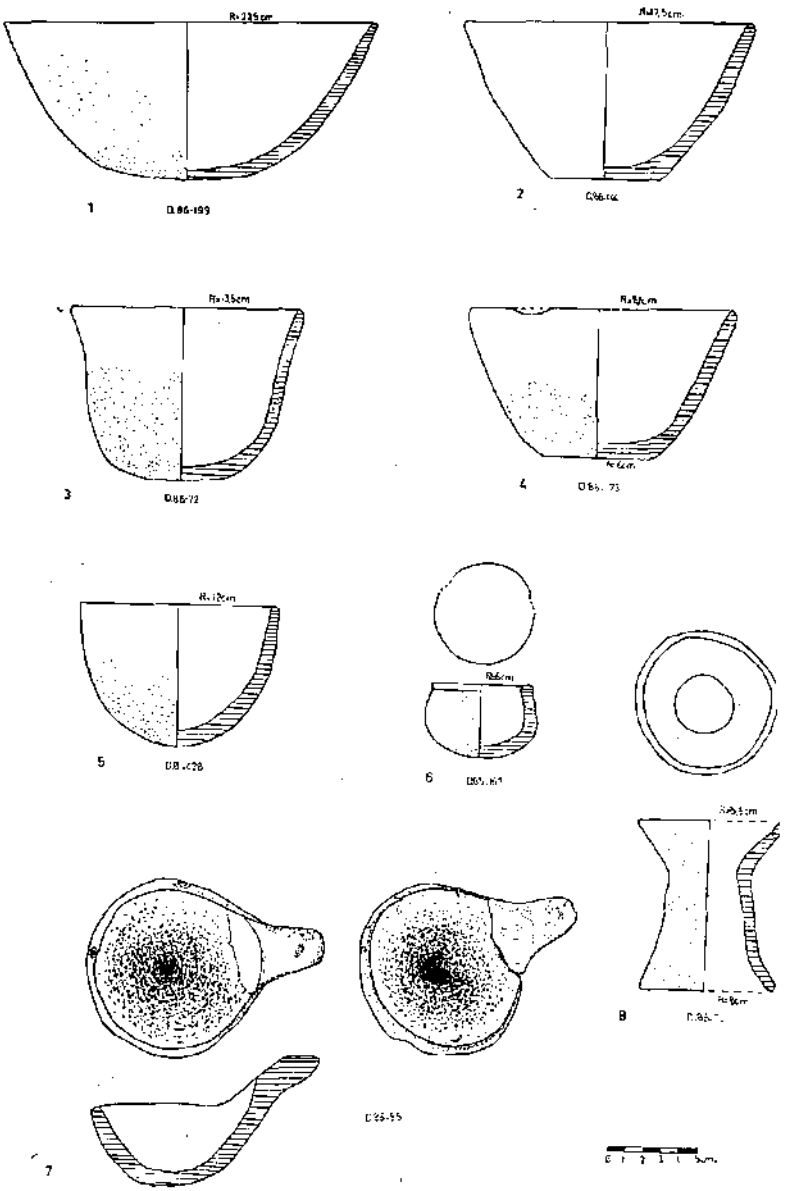
Resim : 31 — Kilden kap kapama. Hayvan sürüsü ve boğa motifli. GK mekanı. Obeyd Evresi

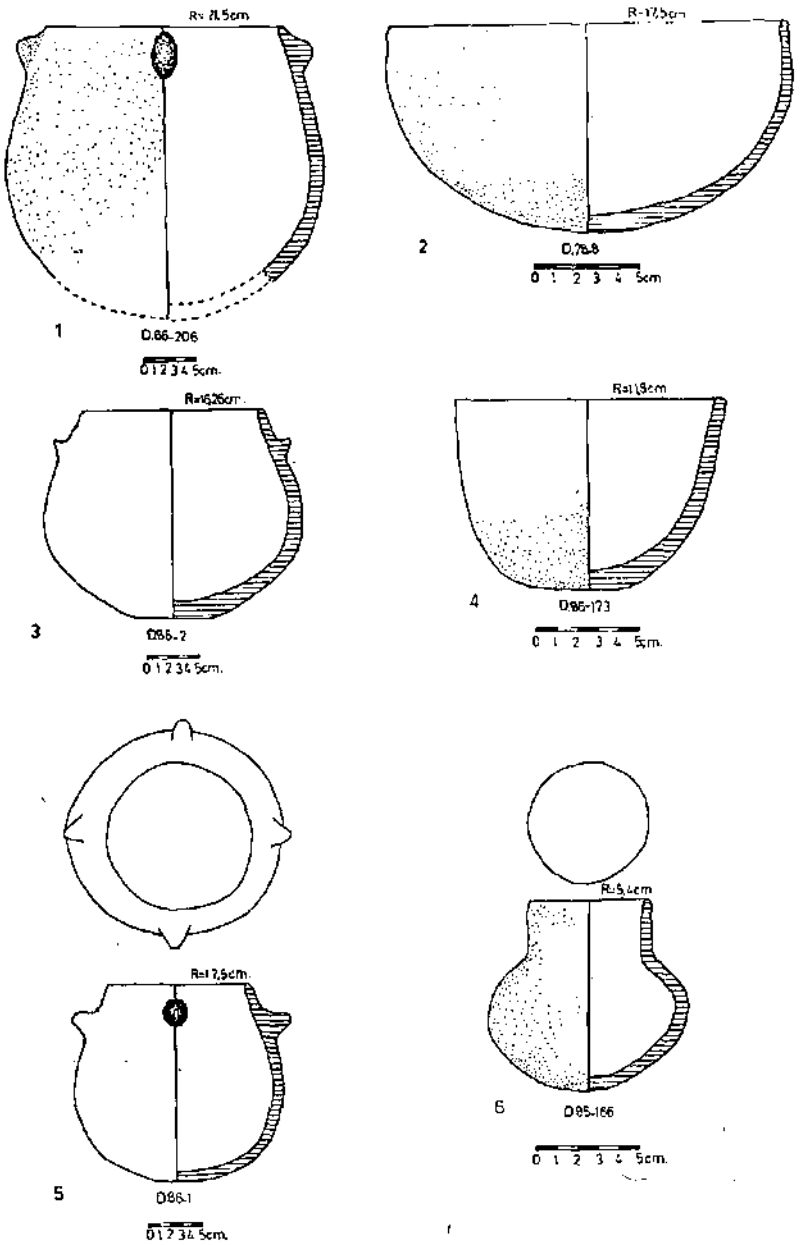
Resim : 32 — Kilden bulle. İnsan motifli. GK mekanı. Obeyd Evresi

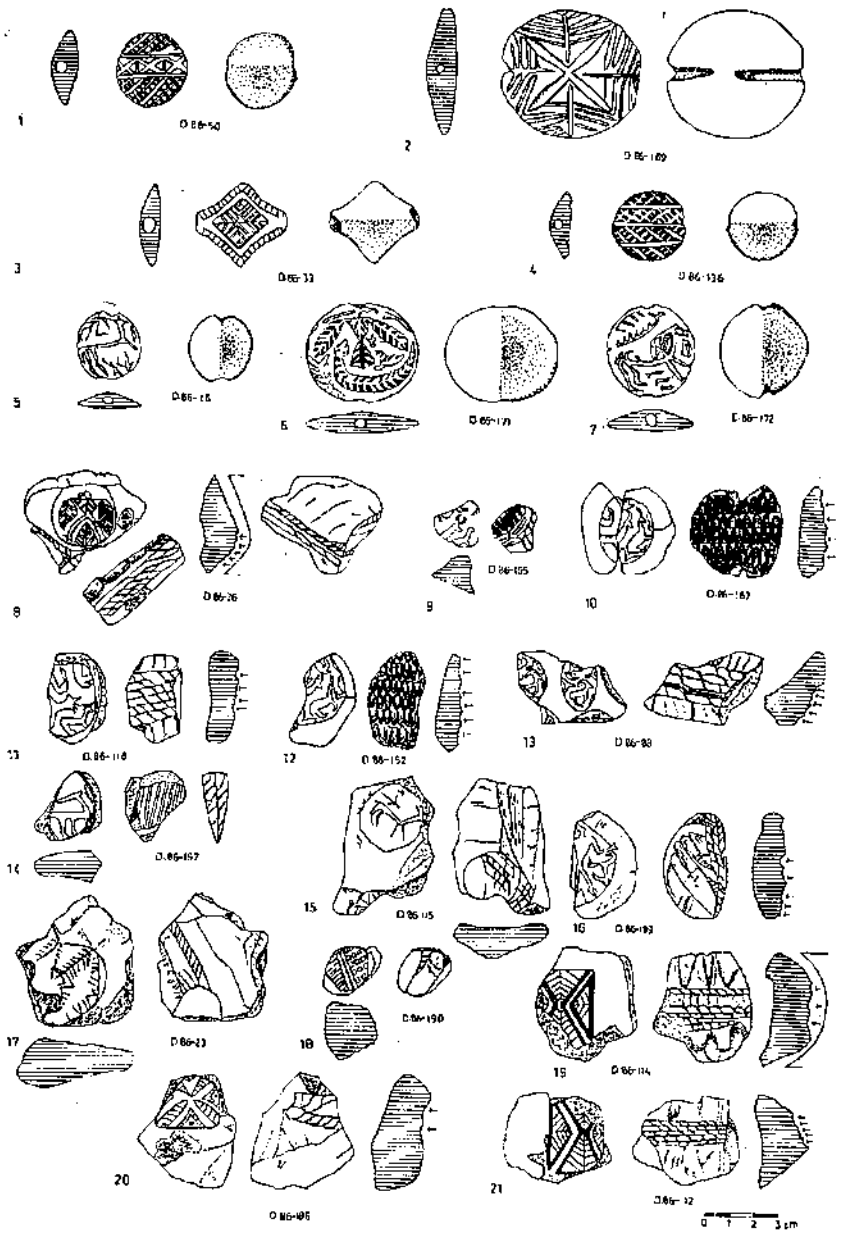
Resim : 33 — Çeşitli kap örnekleri (1 - 5 Kalkolitik Obeyd Evresi, 6 - 7 Demir Çağı.)
(1 : FC. 2 : GK; 4 : 607 no.lu çukur, 5 : FS mekanı buluntuları)

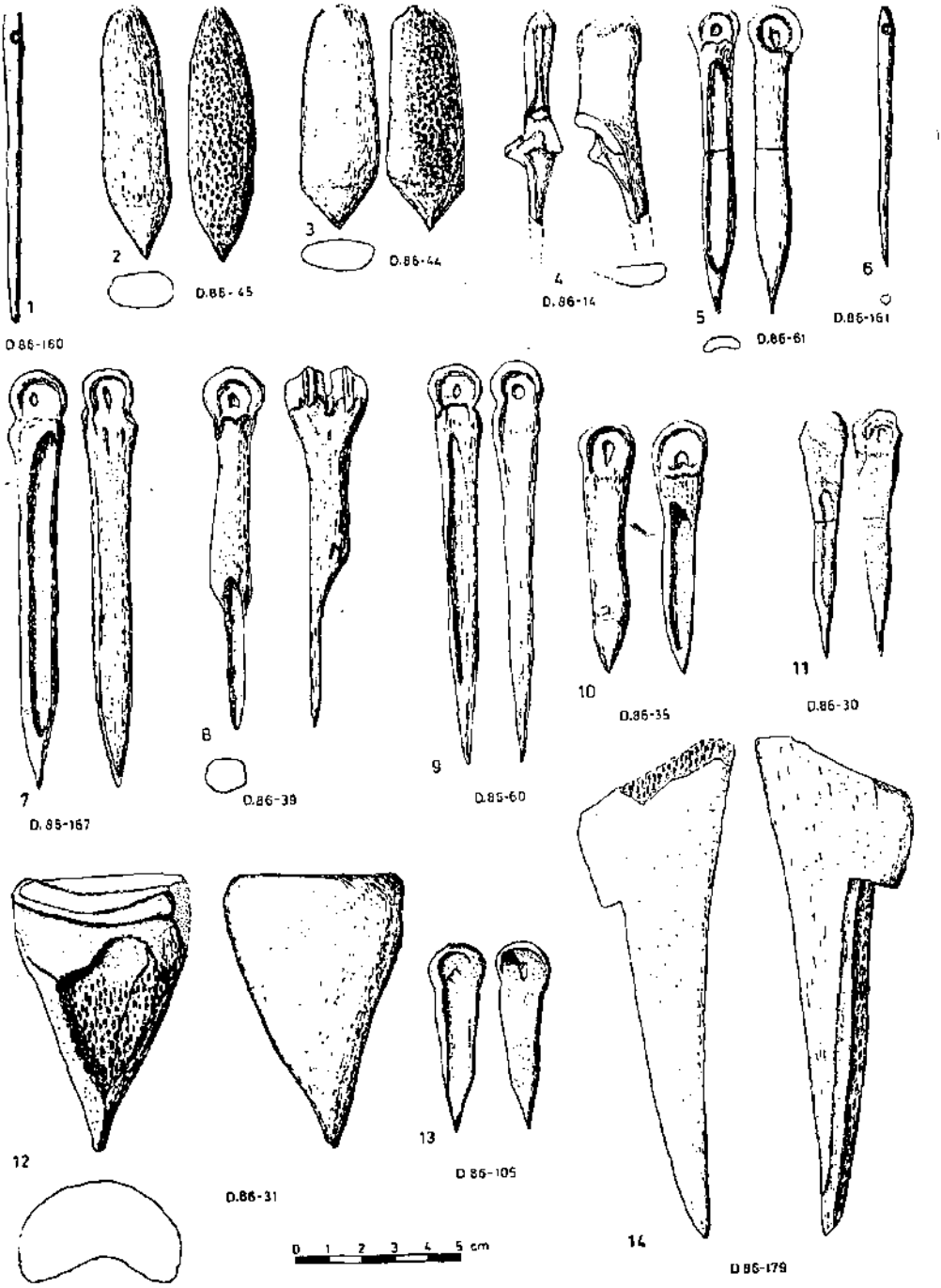
Resim : 34 — Çeşitli Obeyd Evresi kapları. 1 - 4, Coba, 5 - 6, 8 Açık renk Obeyd malı, 7 Kaba Mal. (1 : FC; 2 : GK; 3 : BM; 4 : DU; 5 : BB; 6 : ER; 7 : FK; 8 : ET, mekanı buluntuları)

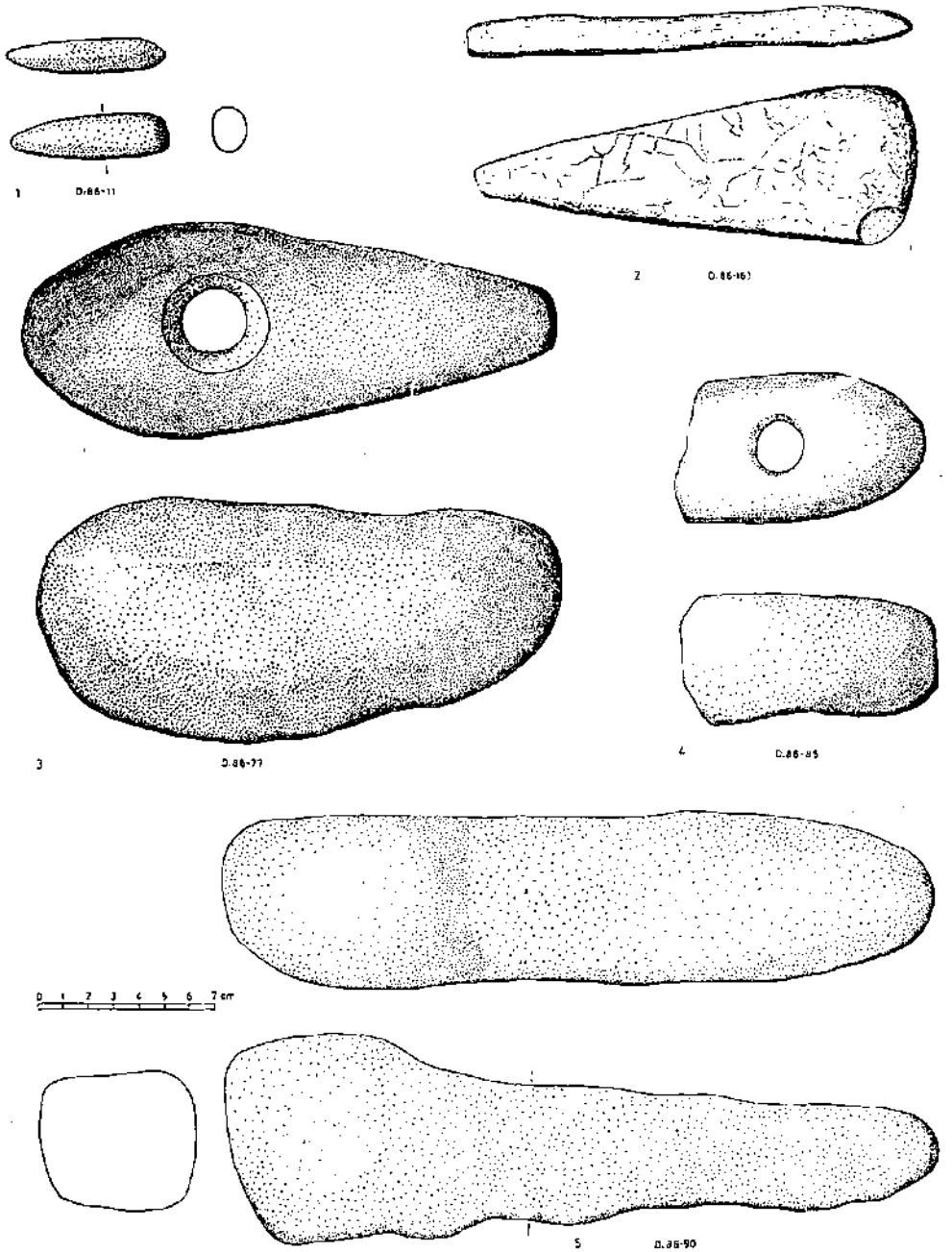
Resim : 35 — Çeşitli kaplar. 1, 3 - 6 Koyu yüzlü açıklı, 2 Karaz malı (1 : FC; 2 : 17 F açması, 1. tab., 3 : EC; 4 : GK; 5 : Bİ, 6 : 12 J açması, 11 tabaka)

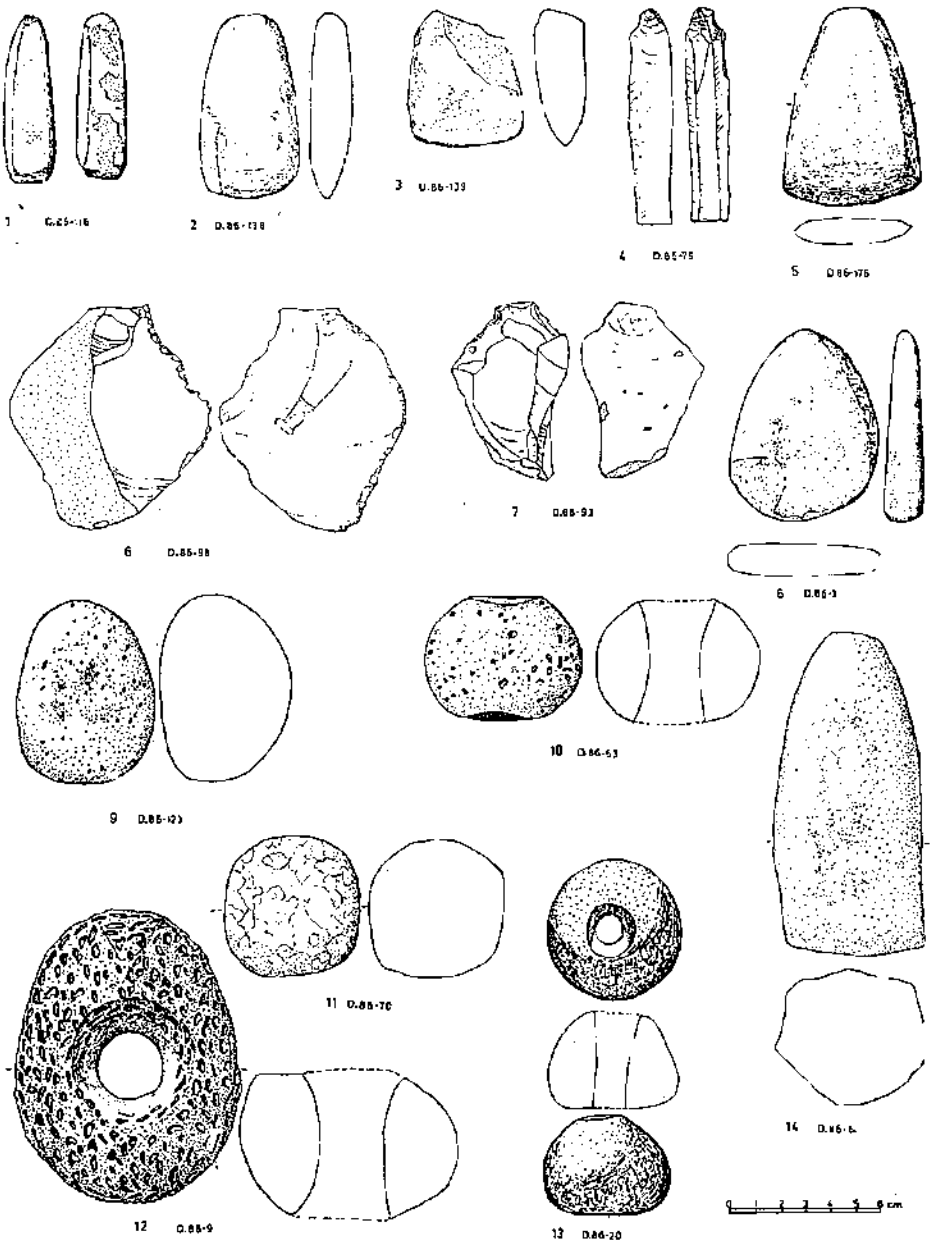
Resim : 36 — Obeyd Evresi taştan damga mühür, kilden bulle ve kap kapamaları. Kalkolitik (1 : BC; 2 : BY yakını; 3, 17 : DU; 4, 7, 9, 10 - 14, 16, 18 - 21 GK; 5 : EE; 6 : HB; 8 : EL; 15 : FC mekanı buluntuları)

Resim : 37 — Çeşitli kemik aletler. 1, 4 - 14 Kalkolitik Obeyd Evresi, 2 - 3 Demir Çağı (1, 6 - 7, 13 : GK; 2 - 3 : 18 İ açması, Demir Çağı küpü içinde; 4, 10 : DF; 5 : Bİ; 8 - 9, 11 - 12 : FC; 14 : HF mekanı buluntuları)

Resim : 38 — Çeşitli taş aletler, Kalkolitik Obeyd Evresi (1 : ET; 2 : GK; 3 : GE; 4 EK; 5 : FC mekanı buluntuları)

Resim : 39 — Çeşitli taş aletler. 1, 4 İlk Tunç Çağı I; 2 - 3, 5 - 13 Kalkolitik Obeyd Evresi, 14 Demir Çağı (1 : 14 J açması 5. tab.; 2 - 3 : GK; 4 : 13 J açması 5. tab.; 5 : EE; 6, 12 : FS; 7 : GG; 8 : EB; 9, 11 : FC; 10 : EK; 13 : ET mekanı buluntuları)

EXCAVATIONS AT ARSLANTEPE, 1986

Alba PALMIERI*
Marcella FRANGIPANE

The excavation programme included both the detailed analysis of the stratification of levels belonging to the beginning of the 3rd millennium and the extension of the investigation in the palace-like building of the 4th millennium B. C..

It has been confirmed that different cultural aspects, characterized respectively by hand-made red-black burnished pottery and by a late variety of wheel-made light ware, often with reserved slip decoration, follow each other at Arslantepe during the first two centuries of the 3rd millennium. It has been possible to define two main phases, named VIB1 and VIB2, corresponding respectively to the diffusion in the Malatya area of a north-eastern related horizon, immediately after the end of the local Late Uruk culture, and to the subsequent establishing of new cultural developments with Syro-Mesopotamian connections.

During the 1986 compaign a small section of the main settlement of the latter phase (VIB2) was removed, uncovering the stone foundations of two quadrangular rooms located at the crossing of two streets. The streets, which form the principal axes of the village, had plastered floors prepared with small pebbles, pottery sherds and bone fragments. The floor of the east-west street has been levelled using large stones.

Numerous pots have been restored, including necked jars and bowls of light fine and semifine ware, often with reserved slip decoration, and footed goblets made of very fine clay.

A further section of the earliest level of the VIB1 phase was brought to light under the VIB2 village. It consisted of post-houses, whose traces have so far been found over an area of about 180 sq. m.. Typical black-burnished pottery with east-Anatolian and Transcaucasian affinities was associated with this kind of wooden architecture.

(*) Prof. Dr. Alba PALMIERI, Universita di. Roma Via Palestro 63, 00185 Roma/ITALY.

During the course of recent campaigns the investigation has concentrated mostly on a palace-like building dated between 3300 and 3000 B.C., a period characterized, along the Syro-Anatolian Enphrates, by a strong influence of the Mesopotamian Late Uruk culture. This palatial structure, one of the public buildings marking the VIA period at Arslantepe, has already appeared to occupy a very large area, the plan consisting of a rectangular monumental gate which leads into a long corridor with a series of rooms along its eastern side. Three of these rooms, parallel and similar in size, appear to form a storing complex.

During the 1986 season the excavation brought to light another section of the large corridor, showing that it extends further to the north so far reaching a length of 24 m. A new room delimited by a thick double wall, with multi-recessed niches, inside, adjoined the northern storeroom. The wall of the adjacent room and the eastern wall of the corridor in fact seem to have been built around this niched room, resulting in double, slightly diverging walls (Fig.: 1).

Since the room was partly buried under a stratigraphy of several meters, it was not dug in, in order to preserve the structure for the time required to enlarge the excavation. In any case the architectural decoration of the inside walls, as well as its probable inclusion in the last arrangement of the building which left the room unaltered, suggest an important function of the place, which very probably had a primary ceremonial use.

A delicate restoring operation was carried out in the central room of the storing complex, which seems to have been used as an entrance to the store-rooms themselves, probably also used for some cult activities. Traces of paintings in red and black on a cream plaster had already been noticed on the back wall, on either side of a deep niche. The restorer Franca Callori di Vignale completely cleaned, and appropiately threated for preservation, the upper half of the painting on the left side, by removing several thin layers of white plaster, which had covered the painted motifs during the final phase of use of the building.

We can now recognize a schematic human figure, with a triangular face, almost entirely occupied by large eyes, a clepsydra body and bent arms. Short strokes around the outline of the face probably represent the beard, while wave stripes starting from the top of the head could have represented hair or headgear. The figure is placed below a sort of canopy richly decorared by swirls, fringes and other geometrical patterns (Fig.: 2).

Besides the actual interpretation of the picture, the style is also interesting, since it stresses the autonomy of the local protourban development recognizable at Arslantepe, in the general framework of the Late Uruk southern Mesopotamian expansion toward the north. While a relief wall decoration in the temple, excavated some years ago, recalled another example from Uruk itself, in the case of the painting cleaned in 1986, it can be more easily related to northern and western traditions. Traces of wall paintings had already appeared in the Ubaid settlement of Değirmentepe, in the same Malatya area. Around the middle of the fourth millennium wall paintings with geometrical or figurative patterns are known in the Malatya-Elazığ region, at Arslantepe itself, Norşuntepe and Pirot Hüyük.

The schematism of the figures in the palatial building also characterizes the well-known paintings of Teleilat Ghassul.

The restoration of the abundant material in situ in the palace storerooms has been carried on (Fig. : 3). While the pottery of the northern room included, in addition to pithoi, jars and a few high-stemmed bowls, numerous sponted bottles of a clear Late Uruk typology, a somewhat different vessel inventory comes from the southern room. There were, besides three large pithoi, some reserved slip jars and small necked jars, various cooking-pots, together with fifty-six wheel-made bowls representing the typical mass-production of the period, probably connected with distribution and consumption of food rations. Moreover, numerous claysealings, bearing the impression of at least eleven different seals, had been found in this room alone.

The materials from the palace-building on the whole give interesting indications about the complexity of this early redistributive organization and of the related administrative system.

The affinities with the Mesopotamian model are substantial, but at the same time various stylistic and typological features of the architecture as well as of the pottery and glyptics stress the local autonomous elaboration of the cultural aspect brought to light at Arslantepe.

BEŞİK - YASSITEPE, 1986 KAZI RAPORU

Manfred KORFMANN*

Raporuma başlamadan önce, kazılarımızın planlandığı şekilde yürütülebilmesini sağlamış olan, özellikle Sayın Genel Müdür Dr. Nurettin Yardımcı olmak üzere, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne gösterdikleri ilgi ve yardımlardan ötürü teşekkür etmek isterim. Beşik-Yassıtepe'deki kazılar, 1986 programımızın ağırlık noktasını teşkil etmiştir.

Kazı çalışmaları 1 Ağustos'ta başlayıp, 20 Eylül'de başarılı bir şekilde sona ermiştir. Bu yılki kazılarımızın esas amacı, geçen yıl kazmaya başlamış olduğumuz açmalarda derine inerek Troya I evresinin yerleşme planının tümlenmesini sağlamaktı. Bu yüzden bu yıl Hellenistik ve Bizans devirlerine ait pek fazla yeni bilgi edinilememiştir. Ne Troya'nın kendisinde, ne de denize bağlı Troya I kültürünün yayılım alanı içindeki diğer yerleşmelerde, Beşik-Yassıtepe'deki kadar tüm bir plan bugüne dek elimize geçmemiştir. Böylece esas amacımıza ulaşmış sayılırız. 1986 yılında 370 m^2'lik bir alanda, 16 işçi ile çalışılmıştır. Troya I evresi ortalama 312 m^2'lik bir alanda incelenmiştir.

Beşik-Sivritepe'de tümülüsün yapım devrinin saptanması için yapılması gerekli sondajları gelecek yılki çalışma planımıza almış bulunuyoruz.

Erken Troya I Evresi

Beşik-Yassıtepe'deki ilk yerleşme, çit duvar tekniğindeki yapılarla başlamıştır. Bunlar, çeşitli açmalarda kırmızı renkli, killi ana toprağın hemen üzerinde yada içinde saptanabilmiştir. Bu tür yapılar, 1986 kazısının bize getirdiği ummadığımız bir yeniliktir. Bu yapılar, hemen üzerlerinde yeralan ve taş temelli sağlam yapıların oluşturduğu, üst üste tümü Troya I kültürüne ait yerleşme biçiminin öncüsü rolündedirler. Yerleşme ortalama 7 kattan oluşmaktadır. Bu yapı katlarının tümü Troya I kültürünün en eski evresine ait olup gerçek sayıları, kazı dökümanlarının detaylı değerlendirilmesi sonucu anlaşılacaktır. Burada mi-

(*) Prof. Dr. Manfred KORFMANN, Universität Tübingen, Institut Für Vor-und Frühgeschichte Schloss D-7400 Tübingen I

maride büyük değişiklikler olmaksızın 150 yada en çok 300 yıl kadar yerleşilmiş olduğunu sanıyoruz. Bu nedenle ele geçmiş buluntular, bu kısıtlı devri gayet iyi temsil edecek niteliktedirler. Pek çok açmada ana toprağa kadar kazılmıştır. Taş temelli yapıların olduğu ilk kattan itibaren büyük ve uzun, ön odalı yada ön avlulu yapılarla karşı karşıyayız. Yapıların uzun duvarlarının her iki yanında, düz damı taşıyan direkler vardır. Damlar ağır toprak örtülerinden dolayı ayrıca direklerle desteklenmiştir. Bu direkleri, çukurlar, taş kümeleri yada taş plakaların yardımıyla saptamak mümkün olmuştur. En alt tabakadaki en büyük yapının ölçüleri 14 metreye 5 metredir. Bu ölçüler üst katlardaki yapılar için de geçerlidir.

Evlerin iç düzenlemelerine gelince; 1986 yılında, yeniden pek çok kez, evlerin içinde uzun duvar kenarlarında yada köşelerde gayet belirgin, sınırlanmış alanlar göze çarpmıştır. Bir evde taş döşemeli olan bu alanların, yatak yada divan oldukları görüşü bu yılki kazılarla da doğrulanmıştır. S15 açmasında, odanın ortasında, çeşitli evreleri olan yuvarlak ateş yerleri tespit edilmiştir. Bir sıra oluşturdukları 1985 kazısında anlaşılmış olan yapıların ana kaya ve killi ana topraktan oluşan doğal bir sığınak arkasında yer aldıkları anlaşılmıştır. Yapılar kısmen kil içine kazılarak oturtulmuşlardır. Burada amacın ne olduğu açıktır; şiddetli kuzey rüzgarlarına açık bu burunda, rüzgardan korunmayı sağlayıp, burayı oturulabilir hale getirmek. Höyüğün takabalanarak yükselmesiyle ise, bu rüzgar sığınayı kaybolmuştur ve belki de bu yerleşmenin terkedilmesine neden olmuştur.

1986 kazı mevsimine kadar, Yassıtepe'nin güney kısmında, hafif malzemeden yapılmış depo ya da benzeri türde mimari elemanlarla karşılaşacağımızı sanıyorduk. Ancak şimdi, yerleşmenin alt tabakalarında, bu kısımda ikinci bir sıra yapının bulunduğunu gösteren kanıtlar elde edilmiştir.

Güney kısımdaki bu yapı ileriki evrelerde kısmen ya da tüm olarak depo olarak kullanılmıştır. Güneyde yer alan orta ya da geç devreye ait büyük depo yapısının tabanı sık taş sıraları ve kil dolgu ile rutubete (ve belki de fare vesaireye) karşı yalıtılmıştır.

Genel planda bir ilginç nokta da, yerleşmenin başlarında yapı dizisinin S14 açmasında bir kesinti yapmasıdır. Daha geç evrelerde buraya ön duvarı arkaya kaydırılmış bir yapı inşa edilmiştir. Bu yapının arkaya doğru çekilmiş oluşu ve buna ek olarak aynı evrede bir zamanlar boş olan kısmın depo odalarıyla doldurulmuş oluşu gayet ilginçtir. Gittikçe daha girift bir hal alan (ve belki de daha çok depolama yapılan) yerleşmede kuzey ve güney ev sıraları arasında başlangıçta 3 m. geniş-

likte olan yol yerleşmenin son safhalarına doğru hemen hemen 1 metrelik dar bir geçit haline gelmiştir. Troya I evresine ait buluntuları, bundan evvelki sempozyumlarda yeterince tanıtmıştım. Bu nedenle bu yıl Troya I evresine ait buluntu göstermeksizin, bu kazı mevsiminin en ilginç sonuçlarından biri olan Arkaik Devir ile devam etmek istiyorum.

Arkaik Devir

Beşik-Yassıtepe'deki Arkaik devir yerleşmesinin bulunuşu, bu kazı mevsiminin beklenmeyen bir sonucudur. Hellenistik Devir surunun kapı kesiminin hemen altında, Arkaik Devir keramiğinin dikkatimizi çektiği bir tabaka karşımıza çıkmıştır. Kazıya devam edildiğinde bu tabakanın, pek iyi korunagelmemiş bir sur duvarının alt kesimine bağlandığı saptanmıştır. Duvar gayet biçimli poligonal taş ve taş plakalardan oluşmakta olup benzerleri çağdaş Bayraklı (İzmir)'den tanınmaktadır. Eğer J. Cook'un «The Troad» adlı kitabında (1973, S. 176 vd.) detaylı olarak yayınlamış olduğu deliller geçerli ise (ki bizim görüşümüze göre bunlar geçerlidir), burada küçük ve oldukça önemsiz bir yerleşme olan (Achilleion» ile karşıkarşıyayız. Yazılı kaynaklardan bilindiği üzere Achilleion, M. Ö. 6. yy. da, kuzeyde yer alan Atina tarafından kurulmuş Sigeum'a karşı, Lesbos tarafından kurulmuştur. Gerçi daha önce de Beşik-Yassıtepe'de Arkaik Devre ait bazı buluntular dikkatimizi çekmişti, ancak bir çukur içine yapılmış yalnızca kısa bir süre kullanılmış olduğu anlaşılan fırın dışında, bu yerleşmeye ait kalıntı elimize geçmemiştir. Hellenistik Devir'de sur ve yerleşmenin inşası sırasında Arkaik Devre ait kalıntılar, buluntular da dahil olmak üzere tahrip edilmiş olmalıdır.

Hellenistik Devir

Yukarıda da değinildiği gibi, S15 açmasındaki kapı geçidi kazılmış ve kaldırılmıştır. Bu bölgede en az üç yapı evresi olduğu şimdilik söylenebilir. Değerlendirme çalışmalarımız sona erdiğinde daha geniş bilgi sahibi olacağız.

Bizans Devri

Bu devir için, daha önceki kazı mevsimlerinden bildiğimiz plana yalnızca pek az yenilikler eklenebilmiştir. Yerleşmenin ortasında, ana toprağın içine kadar, gayet derin bir çukur bulunmuştur. Burada demir işlenmiş ya da elde edilmiş olduğu anlaşılmıştır.

Jeomorfolojik Araştırmalar

Prof. Oğuz Erol ve Doç. Dr. İlhan Kayan tarafından, Beşik Koyu'nda her yıl yürütülmüş olan jeomorfolojik araştırmalar 1986 yılında bir kez daha yeni bulgularla yoğunlaştırılmıştır. Sayın İlhan Kayan'ın şimdilik bildirdiğine göre, elde edilmiş olan bilgilerden Beşik Koyu'nun son birkaç bin yıl içindeki dolma süreci gayet açık bir şekilde anlaşılmıştır.

1986 DÖNEMİ HARRAN KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Nurettin YARDIMCI*

1986 dönemi Harran kazı ve restorasyon çalışmalarımız 30 Ağustos 1986 ile 26 Ekim 1986 tarihleri arasında yapıldı.

Başkanlığım altında yürütülen çalışmalarda, Şanlıurfa Müzesi Müdürü Adnan Mısır, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'nden Arkeolog Zeynep Kızıltan ve Arkeolog Sabri Kızıltan, Efes Müzesi Müdürlüğü'nden Arkeolog Mustafa Büyükkolancı, Antalya Müzesi Müdürlüğü'nden Arkeolog Sabri Aydal, İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü'nden Arkeolog-Desinatör Ayşe Özkan, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden Dr. Suna Güven, Arkeolog Akın Ersoy, Mastır öğrencileri Handan Tüzemen, Zeynep Kurtuluş, Belgin Bileci, İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi öğrencilerinden Göksal Yıldırım ekibimizde görev almışlardır.

Çalışmalarımız 70'i bulan işçi sayısı ile Ulu Camii ve höyük olmak üzere iki alanda gelişti.

Ulu Camii (Plan: 1)

Bu yıl özellikle camiideki çalışmalarımız daha da yoğunlaştırıldı. 1984, 1985 yıllarında olduğu gibi bu yıl da restorasyon ve konservasyon çalışmalarına yönelik olarak yine taş, sütun, ayak ve başlıklar oldukları yerlerde korunarak aralarındaki toprakların temizlenmesine devam edildi.

Camiinin güney duvarının batı yarısının sınırlarının kesin tesbiti için yapılan çalışmalarda, yoğun taş dökümtüsü yüzünden burası tam anlamıyla açılamadı. Ancak iç ve dış sınırları veren yerlerin tesbiti ile sınırlar kesinlik kazandı.

Kapalı kısımdaki çalışmalarımız A ve B sahınlarında devam etti. A sahınında A.17, A.19, A.20'deki kaide ve ayakları, B sahınında ise B.23, B.24, B.25, B.26 nolu sütun altlıkları ortaya çıkarıldı.

(*) Dr. Nurettin YARDIMCI, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü, ANKARA.

B sahını B.32 sütunu güney duvarı önünde sona eren üzerindeki yoğun düşük taşlardan dolayı bağlantısı tespit edilemeyen ve altı tamamen tuğla ve kiremit kırıkları ile dolgusu yapılmış doğu duvarı ve tuğla örgülü podyum görülmektedir. Bu kesimin ikinci bir inşaat dönemine ait olduğu kesindir. Üzeri 0.02 - 0.03 m. kalınlığında kireç harcı ile kaplıdır. İlk inşa dönemine ait podyumun ise batı duvarının ilk çıkıntısı ile güneybatı merdivenli girişi camii tabanından üçüncü basamağı ile birleşmektedir.

C sahınının halen doğu duvarı önünde yine B.1 sütunuyla birleşip doğu duvarı çıkıntısını birleştiren bir podyum görülür. Bu podyumun bir benzerini B. sahınının B.32 sütunu önünde görmekteyiz (Resim : 1).

D sahınında D.18 sütunundan sonra batıya doğru çalışmalara devam edildi. C. sahınındaki bölüme bağlantılı olarak tespit edilen 8.90 m. genişliğindeki podyumu tespit ettik. Buraya 2.90 m. genişliğinde 2 basamakla çıkıldığı görülmektedir (Resim : 2). Böylece doğu D sahınındaki merdivenli çıkışın bir eşini de batıda bulmuş olduk.

D sahınında bu gün bile ayakta kalan ve camiinin tek ana girişini belirleyen D.9 ve D.10 ayaklarındaki girişin dışında D.5 ve D.6 ayakları arasında da tali bir girişin olduğu görüldü.

Camiide kapalı kısmın dışında kalan avlu kısmında da çalışmalarımıza devam ettik. Batı revakın güney yarısında 5. ayağa kadar tabana inildi ve temizlendi. Batı revakta batı duvarının yıkılışını çok iyi ifade ettiği için buradaki yoğun düşük taş aralarının temizliği yapılarak 1/50 ölçekli tespit çizimi yapıldı (Resim : 3 - Plan : 2). Tabana inilen bu kesimde 18×30×8 cm. ebatlarında yanmış parça halinde bir ahşap bulundu. Geniş yüzü üzerinde çok iyi korunmuş islam oyma sanatının nadide örneklerinden biri görülmektedir (Resim : 4 ve çizimi).

Batı girişin hemen kuzeyinde 9, 10, 11. ayağa kadar olan revak ve de avluya doğru uzanan döşemelerin üzerleri de bu yıl tamamen açıldı. (Resim : 5). 9. ve 10. sütuna ait revak üzerinde de yoğun ahşap yanıklarına rastlanıldı, ancak bunlar küçük parçalardan ibarettir.

Geçen yıl kuzey revakta 11. ayağa kadar tabana inilmişti. Bu yıl 12, 13 ve 14. ayağa kadar tabana inildi. Böylece kuzey revakta temizlik işlemleri bitirilmiş tüm döşeme ortaya çıkarılmış oldu. Ancak kuzey revak 15. 16. ve 17. ayaklar servis yolu üzerinde olduğu için açılamadı.

Kuzey revak doğusunda yer alan minarenin bu yıl kesin varolan kısmının ölçüsü 33 m. 35 cm. 18 mm. olarak tespit edildi (Resim : 6). Kazı dönemi sonunda yaptığımız çalışma ile tüm minarenin içindeki 30

cm. lik dolgu molozu dışarı çıkarıldı. Altta düzgün olmayan irili ufaklı değişik obadlarda taşlardan yapılmış döşemesi ortaya çıkarıldı. Döşemenin diğer tabanlar gibi düzgün olmayışı dikkatimizi çekti. Bu döşemenin üzerinde ahşap bir zeminin olasılığı muhtemeldir.

Bu yılki restorasyon çalışmalarımıza ek olarak minare içine mimari usluba sadık kalınarak 7 katlı ve 105 basamaktan ibaret ahşap merdiven yapıldı (Resim : 7-8).

Doğu revakın girişten kuzeye doğru olan kısmı geçtiğimiz yıl tabana inilerek tamamen temizlenmişti. Bu yıl ise 11, 12 ve 14. ayakların önü ile kuzey girişin güneyinde kalan ve 6. ve 7. ayaklar tabana inilerek temizlendi. Revaklarda yapılan çalışmalarda yer yer ahşap yanıkları yanı sıra tuğla, kiremit, demir çivi parçalarına rastlanılmaktadır. Bu nedenle revakların ahşap çatı ile kaplı olduğu, özellikle batı ve kuzey revakın meyilli, doğu revakın ise ortadan boydan boya sütun sırası ile 2'ye ayrılması nedeni ile beşik çatı ile üzerinin örtülebileceği düşünülebilir.

Ulu Camii'nin ayakta kalan doğu duvarı ise, içten ve dıştan askıya alınarak üzeri çatı ile örtüldü (Resim : 9, 10).

Camii içinde temizlik çalışmalarımızın yanı sıra tespit çalışmalarımız da devam etmektedir. Bir önceki yılın çizimleri kesinlik kazanması için yeniden kontrol edildi.

Höyük

Geçen yılki çalışmalarımızın devamı niteliğini taşıyan bu yılki çalışmalarımız sınırlı olarak 2 alanda (Plan : 3) geliştirildi.

37. CC plankaresi (Plan : 4)

1985 yılından bir önceki yıl semt kuyusunun etrafını genişleterek islami dönemde ilk kez görülen bir meydan ve çevresinde yer alan ev komplekslerini ortaya çıkarabilmek için çalışmalar sürdürülmüştü.

Ancak, 37. CC plankaresinde 10×20 m² lik alandaki çalışmalarımızı bu yıl aynı plankareyi tam olarak açarak 20×20 m² ebadlarına getirdik. Bu arada 36 CC. ile 37 CC. plankarelerinin tam sınırına rastlayan semt kuyusunda da derinleştik (Resim : 11). Bir önceki yıl yaklaşık 3 m. derinlikte bıraktığımız kuyuda bu yıl 7 m. daha derinleşerek 10 m.ye indik. Kuyu başlangıçtaki elips şeklini muhafaza etmekte ve üst seviyeden beri devam eden 24×24 cm. ebadındaki tuğla örgü ise kesintisiz devam etmekte idi. Ancak çalışma koşullarının güçlüğü nedeniyle buradaki çalışmalarımızı kestik.

Kuyu içinde yoğun miktarda çanak-çömlek parçaları yanı sıra tüm veya tüme yakın çift kulplu kap, derin kâse, emzikli testi ve küçük testilere bol miktarda rastlanıldı.

Geçen yılki çalışmalarımızda kuyunun kuzeyinde bir girişin olduğunu belirtmiştik. Bu yıl kuzeye doğru yaptığımız çalışmalarda şu an hiçbir kısımla birleşmeyen ancak girişle ilgili olduğunu sandığımız 6.50 m. uzunluğunda bir duvar bulduk. Bu duvarın satıha çok yakın olması nedeni ile tahribi görülmektedir. Girişin ve kuyunun hemen doğusunda yaklaşık 2.80 m. genişlikteki kısım güney-kuzey istikametinde uzanan yolun devamı olabilir, ancak burada biraz daha derinleşerek kesinlik kazanacaktır.

37. CC plankaresinin içinde batı, güney ve doğu cephesi sokakla çevrili bir ev kompleksi görmekteyiz (Resim : 12). Evin sokağa bakan güney cephesi 7.50 m. olup, 35 CC plankaresinden başlayıp kuzeye doğru uzanan yol bu evin köşesinde kavşak yapmaktadır. Biri batı duvarı boyunca uzanmakta, diğeri güneydoğu köşesinde yine kavşak yapmakta, biri evin doğu duvarı boyunca uzanırken (Resim : 13) diğeri doğuya devam etmektedir. Evin güney cephesinden bir girişi bulunmaktadır. Evin kuzey yüzündeki genişliği 10. m.yi bulmaktadır. Kuzey-güney eksenindeki uzunluğu ise 24 m. dir. Ancak kuzey kesim açma kenarına geldiği için tüm kompleksi ortaya çıkaramadık. Orta kısımda yaklaşık 7.40×4.70 m. ebadında hayat (avlu) yer almaktadır. Üzeri yarısı normal 24×24 cm. lik tuğla ile diğer yarısı ise düzgün olmayan kırık tuğla parçaları ile kaplı idi (Resim : 14). Mekânın güneyinde ise 3 oda daha bulunmakta idi. Bu kısımları geçen yılki çalışmalarımızda ortaya çıkarmıştık. Bu yıl avluda yaptığımız detay çalışmalarda avlunun bir kısmının kapalı ve de kemerli olabileceğini düşünmekteyiz.

Avlunun kuzey duvarının ortasından 5×4.50 m. lik bir odaya geçilir. Bu odadan da batı yanındaki 3×4.10 m. lik başka bir mekana geçilmektedir. Bu iki odanın çift kapı ile bağlantılı olduğunu görmekteyiz (Resim : 15 - 16). Küçük odanın kuzey tarafında 30×30 cm. ebadlarında düzgün döşenmiş tuğla döşemeye rastlanır. Bu mekan da 1.70 m. lik bir girişle 8.80×2.60 m. lik bir mekana bağlanmaktadır. Ancak bu kesimde tabana inemediğimiz için kesin bir şey söylemeyiz. Bu kısmın ortasında kuzey cephede bir giriş söve taşının varlığını görmekteyiz.

36. EE plankaresi (Plan : 5).

1985 yılı çalışmalarımız sırasında 36. DD plankaresi ile 36. GG plankaresinde 2 adet çivi yazılı belge bulduğumuzu belirtmiştik. Özellikle 36. GG plankaresinde mimarinin değişmesi erken devire ait 3.60 m. ge-

nişlikte iri taş temelli kerpiç duvarın bulunması, 36. DD plankaresinde de 35×35×15 cm. ebadlarında kerpiç tuğla duvara ait izlerin bulunması ile bu iki plankareyi birleştirmeye karar verdik. Bu nedenle 36. EE plankaresini açtık.

İlk önce 36. DD ve 36. EE plankaresini ayıran araba yolunun güney ucunun 4 m. sini kaldırdık. Kuzeye doğru uzanan kerpiç duvarın önünün islâm duvarı tarafından kesildiği, yine doğu yanında günümüz yapısı tarafından çöp çukuru olarak tahrip edildiği, ancak duvarın 35. DD plankaresinin içine doğru uzandığı (güneye) halen kerpiç duvarın 2.55 m. lik kısmının kendini koruduğu görüldü. Erken devre ait başkaca bir mimariye rastlanılmadı.

Ancak bu yılki çalışmalarımız sırasında plankarenin güneyinde duvar üzerinde çivi yazılı tuğlanın islâm duvarında kullanıldığını tespit ettik. Yerinde kırılmış olan 33×33(?)×8 cm. ebadlarındaki tuğlanın üzerindeki 3 satır güçlükle seçilebilmekte ve okunamamaktadır.

36. EE plankaresinin doğu yarısında 24×24 cm. ebadlarında düzgün tuğla döşeli bir platform ortaya çıkartıldı (Resim: 17-18). Plankarenin doğu yanının yüzeye çok yakın olması nedeniyle platformda büyük ölçüde tahribat görülmektedir. 6.5×13 m. ebadındaki bu geniş döşemenin ortaya yakın kısmında kuzey-güney istikametinde uzanan 3 sıra tuğlaya bağlı doğu-batı yönünde uzanan 52 sıra tuğla görülmektedir. Platformu çevreleyen duvarları tespit edemedik. Ancak güneybatı köşesindeki girişin bir üst kotla buraya geçirildiğini göstermektedir.

Plankarenin kuzey kesiminde doğu-batı istikametinde uzanan 16 m. lik bir duvar görülmektedir. Bu duvarın kuzey cephesi 36. CC plankaresinden gelen ve 36. DD plankaresini kateden doğu-batı istikametinde uzanan sokağın cephesini teşkil etmektedir (Resim: 19).

Sokak duvarının kuzey cephesini verdiği 4.70×6.70 m. ebadındaki odanın güneybatı köşesinde bir yemlik görülmektedir. Odanın doğu cephesindeki duvarda ise döşemede kullanılan tuğlanın dikine kullanıldığını görmekteyiz.

Plankarenin güneybatı kesiminde 40×40 cm., 50×50 cm. ebadında değişen düzgün taşlardan döşeli bir zemin görülmektedir. Tahrip olmuş duvar batı ve doğu olmak üzere burayı iki mekana ayırmaktadır (Resim: 20). Doğu kısmında tamamen bozulmuş 6 sıra izi görülmekte batıda ise 3.10 m. genişlikteki odanın güney duvarı haricinde diğer duvarları belli olmamaktadır ve güneye doğru 11 sıra halindedir. Oda kuzeyde 3.10×1.65 m. lik seki yapmaktadır.

Bu yıl camii ve höyük çalışmalarımızın yanısıra 1100×1350 m. çapında ve 4 km.yi bulan surların çevrelediği Harran'ın 1/1000 ölçekli topoğrafik planı Antalya Müzesi araştırmacısı Sabri Aydal'ın üstün gayreti ile çıkarıldı (Plan: 6). Planda sur içi ve sur dışı tüm yollar ile kapılar, Ulu camii, kale, burçlar, höyük ve üzerinde açılan sondajlar belirtildi. Ayrıca sur içindeki ve dışındaki tüm sivil yapılar da bu plana işlendi. Böylece 1950 yılında C. J. Gadda'nın yayınladığı plandan sonra detaylı ve kesin topoğrafik planı çıkartılmış oldu.

Kazı süresince çalışmalarımızı sürdürdüğümüz açmalarda daha önceki kazı dönemlerinde de olduğu gibi yine aynı tür çanak-çömleğe rastlanıldı. Ele geçen çanak çömleği genel olarak yine 2 gruba ayırabiliriz. Sırlı ve sırsız pişmiş toprak parçalar.

Sırlı parçalar arasında kandiller (Resim: 21-22-23), kâseler, (Resim: 22-25) yer alır. Genellikle yeşil ve mavi sırlıdırlar.

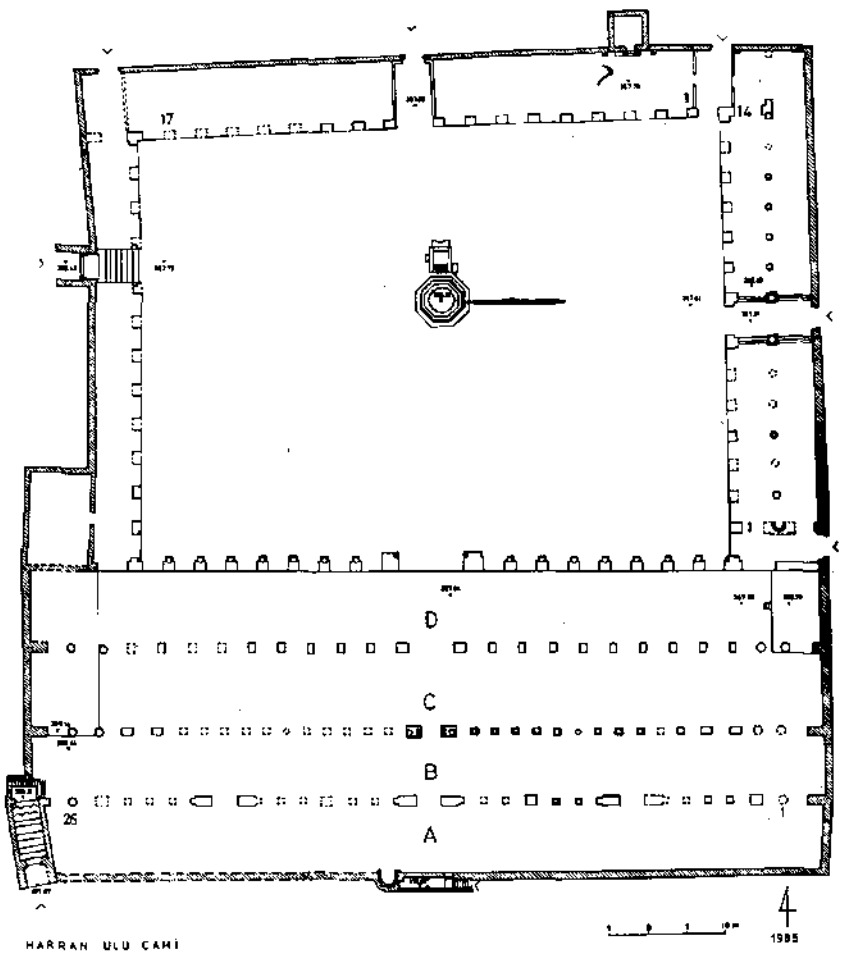
Sırsız parçalar arasında ise kaba mutfak kapları çoğunluğu teşkil eder. Bunlar tek veya çift kulplu veya kulpsuz kâse ve vazolardır (Resim: 26-27-28-29-30-31). Bunun yanı sıra iri çömleklere de rastlanır. (Resim: 32). Tek kulplu vazolarda çeşitli geometrik desenler hakimdir. (Resim: 33-34). Ayrıca çaydanlık formları da görülmektedir (Resim: 34).

Ayrıca bu yıl Ulu Camii'deki çalışmalarımız sırasında çok miktarda demir ve bronz süs elemanları da (Resim: 35-36-37-38) bulunmuştur. Bu parçalar camii içindeki ahşapların üzerinde veya yine camii ile ilgili başka yerlerin tezyininde kullanıldığı olasıdır.

Bolca ele geçen cam bardak ve kadeh parçaları arasında 13. yüzyıla tarihlediğimiz kadeh (Resim: 39) ilginç buluntularımız arasındadır.

Kazı dönemi sonunda höyükte açtığımız her iki açmanın 1/50 ölçekli çizimi yapıldı. Tüm eserlerin açmaların ve camiinin fotoğraflama işlemleri tamamlandı. Kazı envanterine aldığımız eserlerin envanter fişleri ve çizimleri yapılarak müzelik değere haiz olanlar Şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü'ne teslim edildi.

Kazı alanında koruma önlemleri de alınarak gelecek kazı döneminde çalışmalara devam edilmek üzere 1986 yılı Harran Kazı ve Restorasyon çalışmalarına son verdik.

Plan : 1 — Harran, Ulu Cami

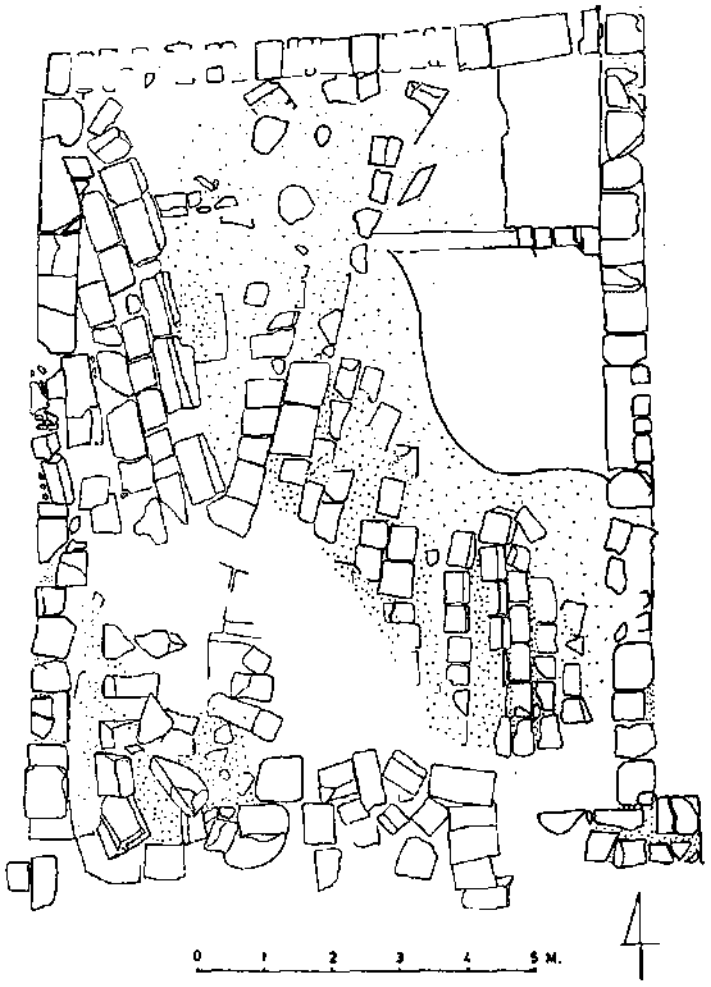
Resim : 1 — B.32 sütunun önündeki podyum

Resim : 2 — Podyuma çıkan merdiven ve döşemesi

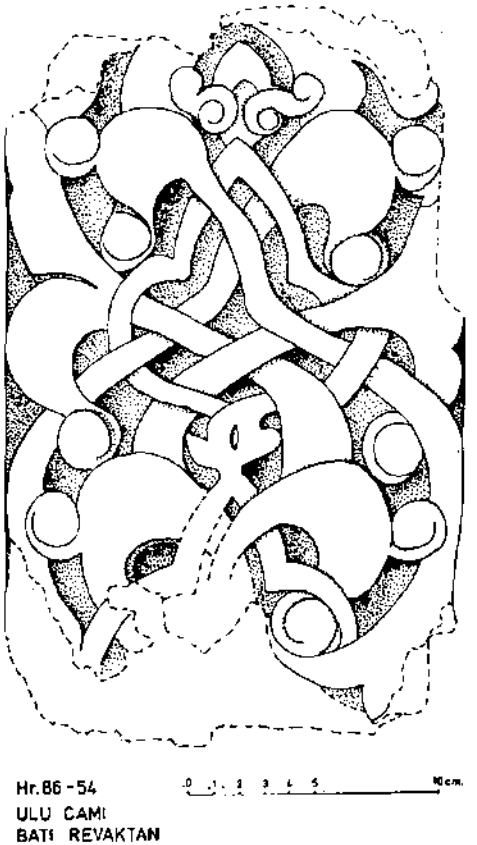

Resim : 3 — Batı duvarının düzgün biçimde yıkılmış duvarı

Plan : 2 — Ulu Cami, güneybatı odası tespit çizimi

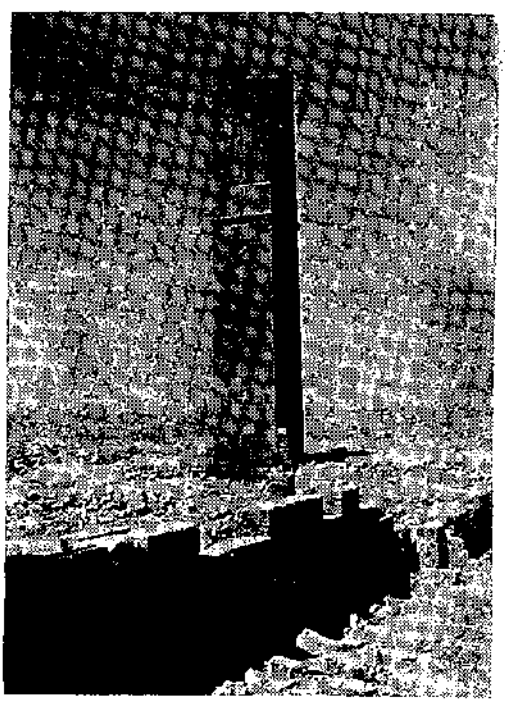

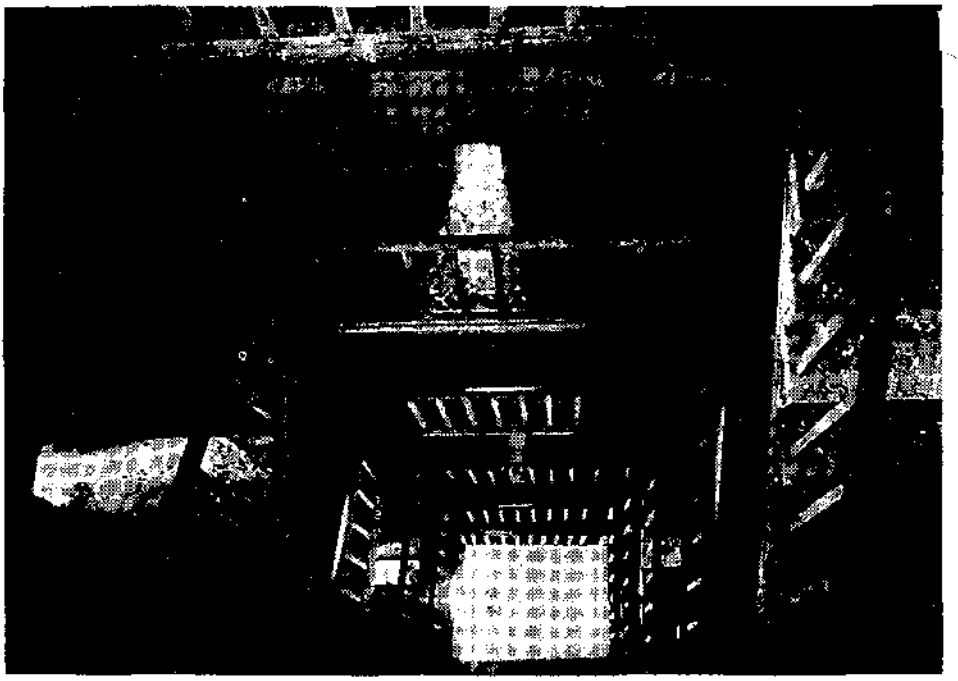
Resim : 4 — İslam ahşap oyma sanatının en nadide örneği ve çizimi

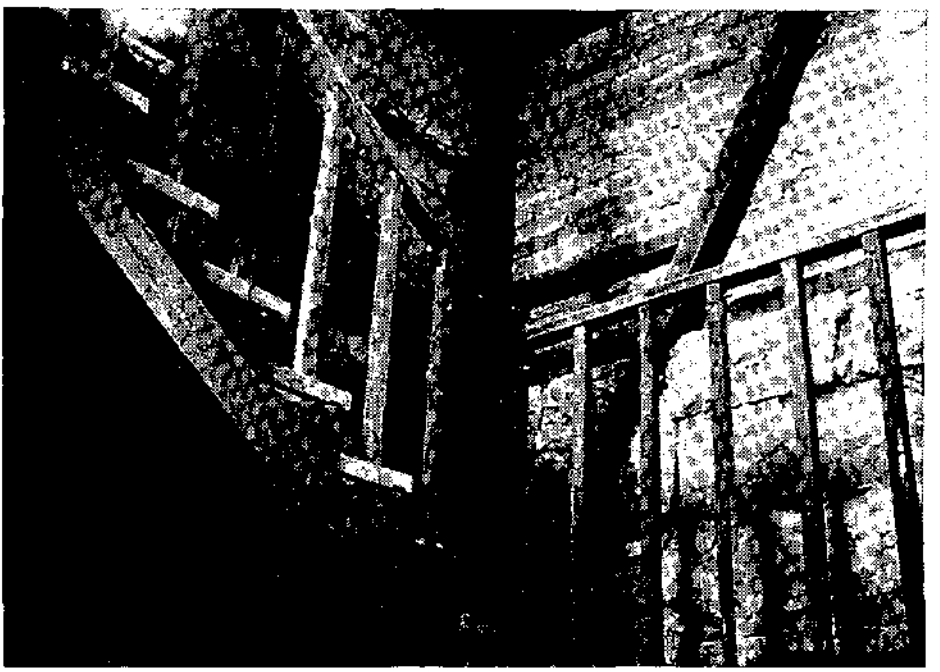
Resim : 5 — Batı revak, kuzey kesimin temizlik sonrası

Resim : 6 — Ulu Camii'nin görkemli minaresi

Resim : 7 — Minare içindeki merdivenler, yukarıdan görünümü

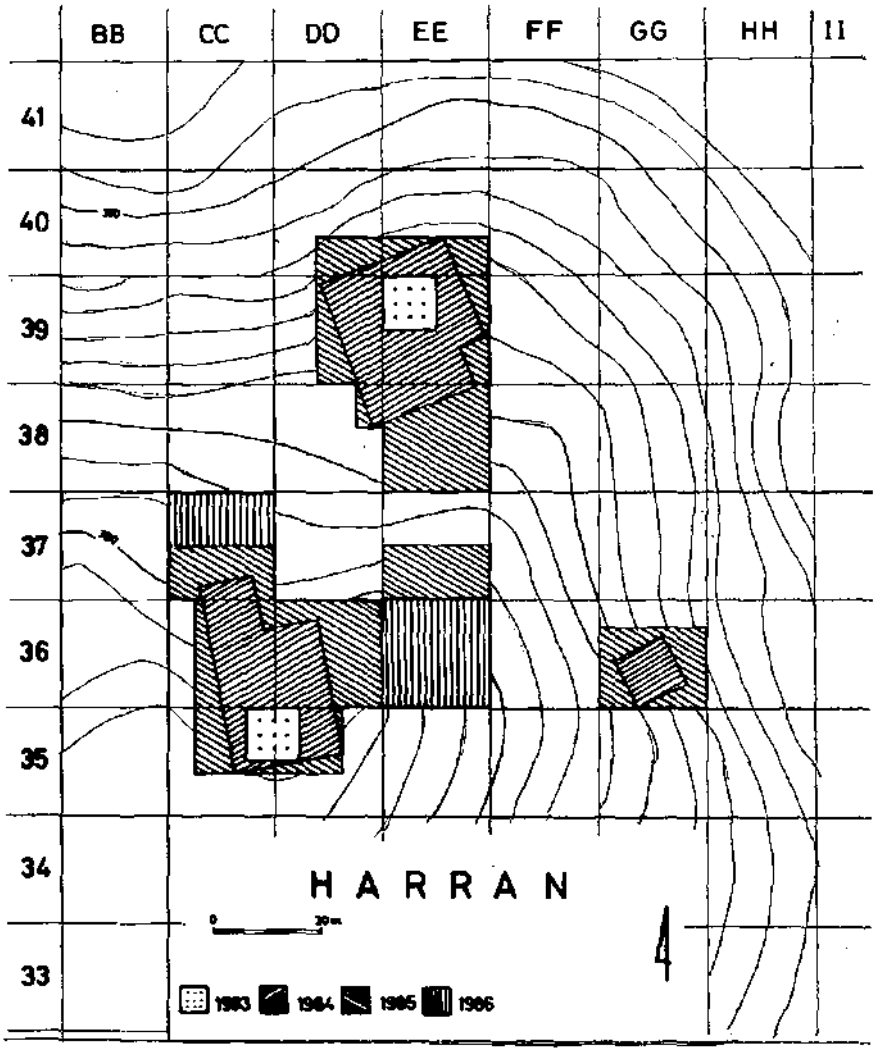
Resim : 8 — Merdivenlerden bir detay

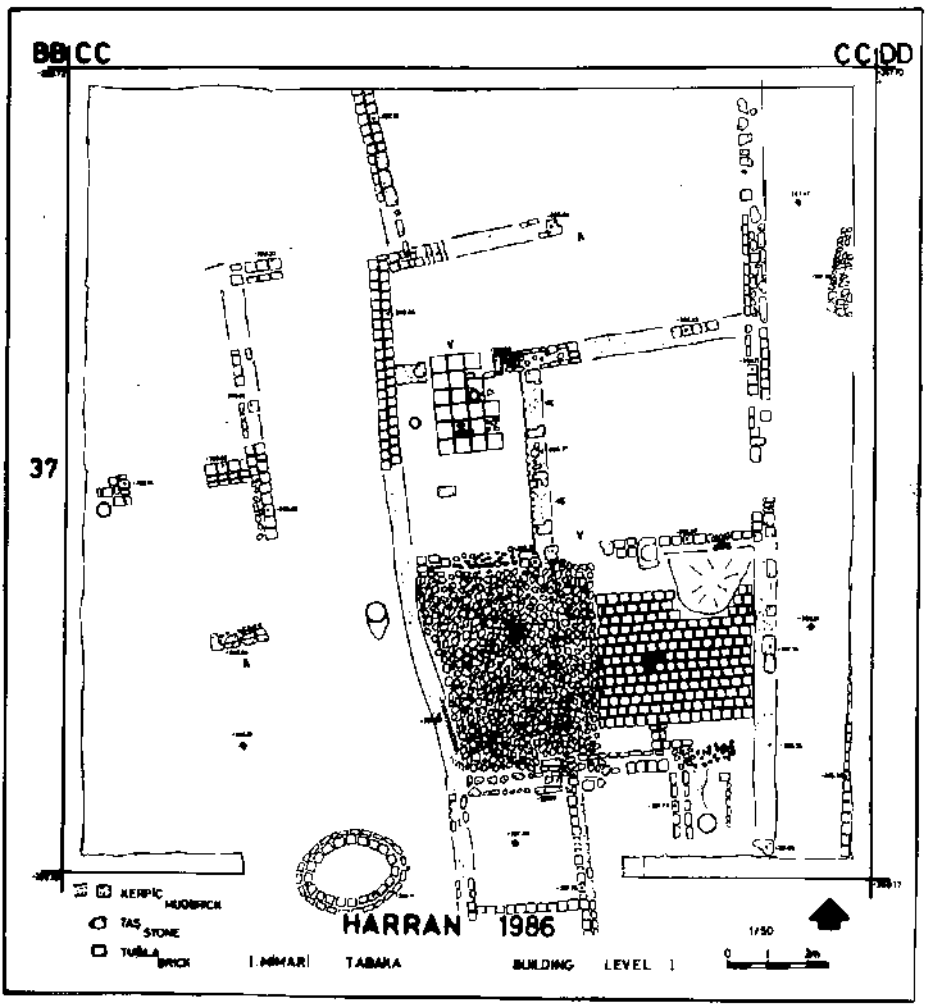
Resim : 9 — Askıya alınan doğu duvarının dıştan görünümü

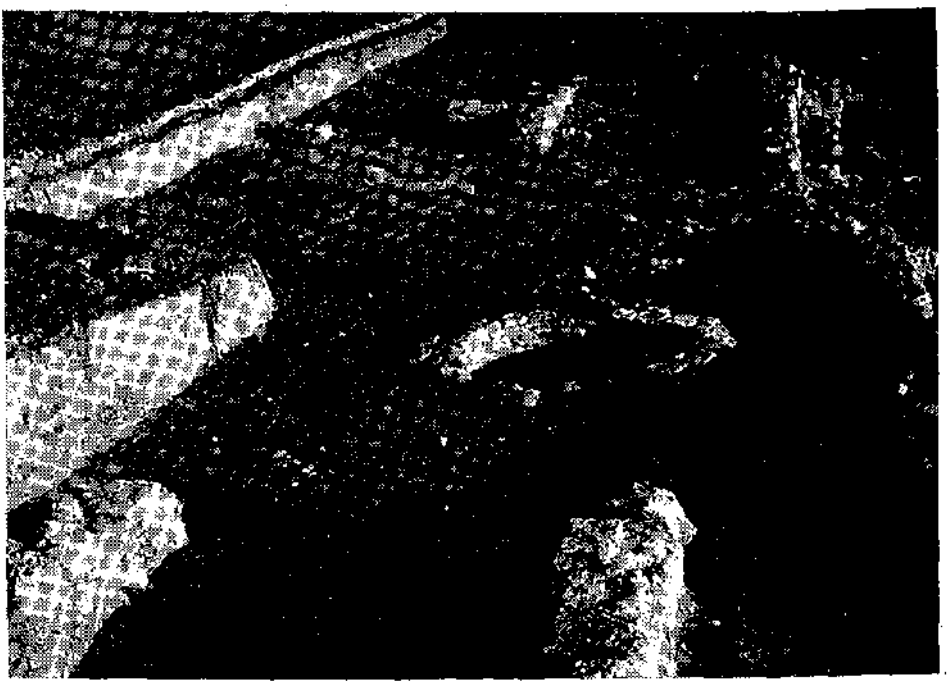
Resim : 10 — Askıya alınan doğu duvarının içten görünümü

Plan : 3 — Harran 1986, höyük çalışmaları

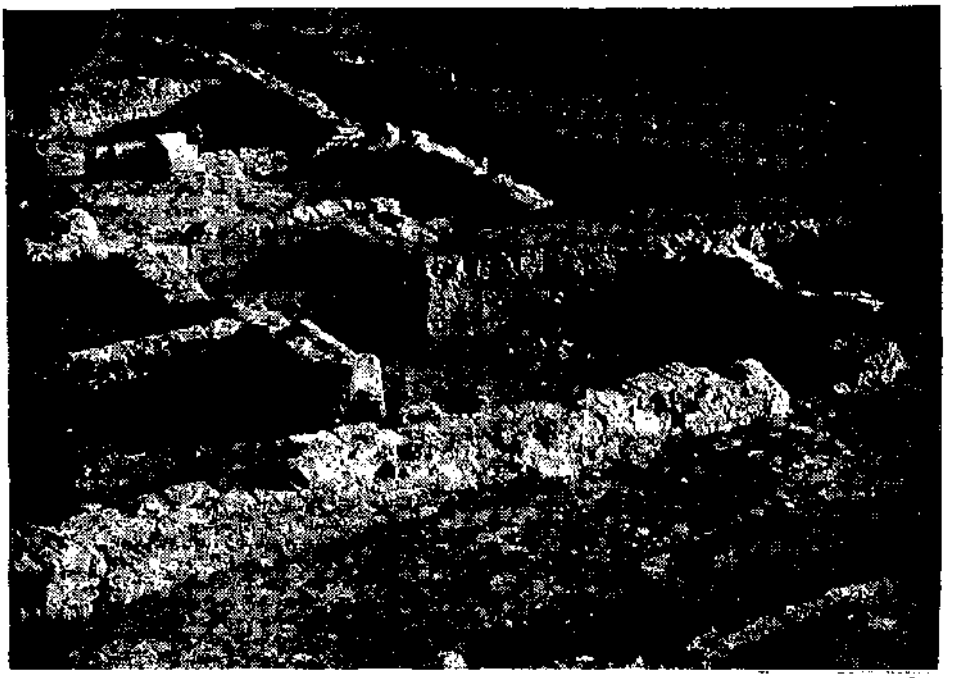
Plan : 4 — 37. CC plankaresi - İslâm-1. kat mimarisi

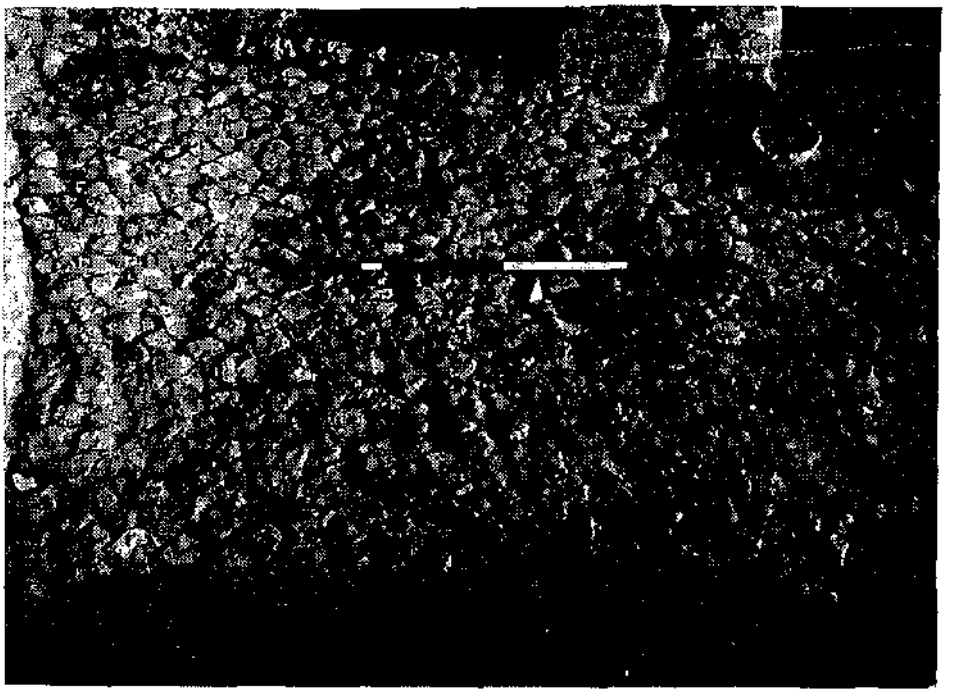
Resim : 11 — 36 - 37. CC plankaresindeki meydan kuyusu

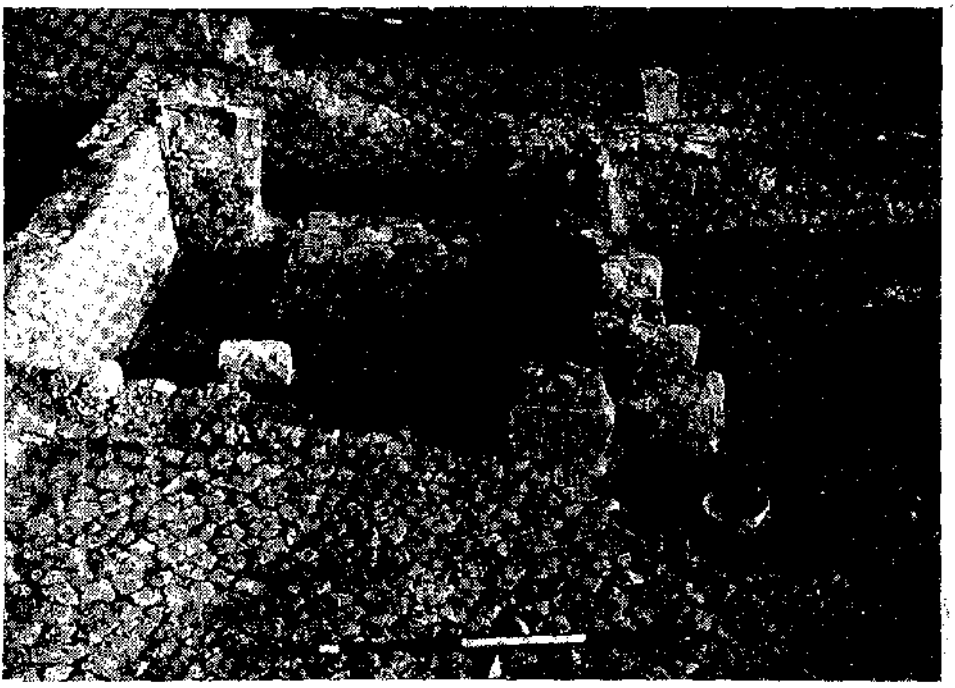
Resim : 12 — 37. CC plankaresindeki ev kompleksi

Resim : 13 — Evin güney ve doğusunu çevreleyen sokak

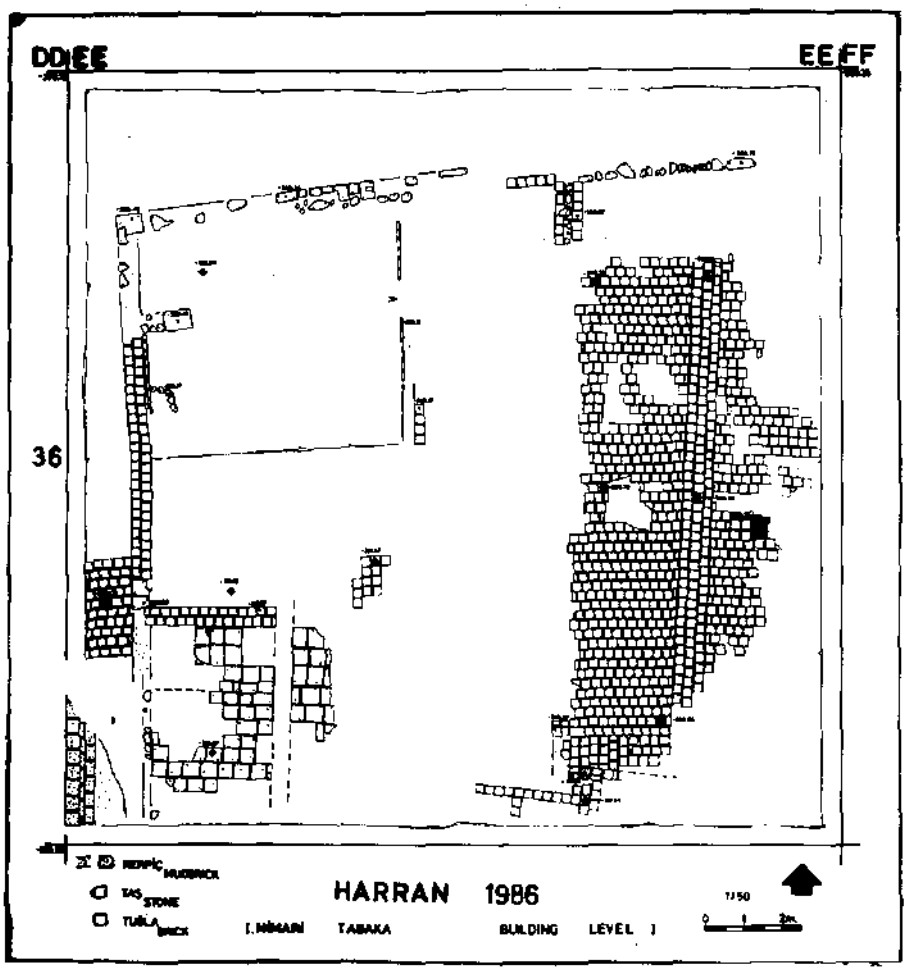
Resim : 14 — Avlu içinde kırık tuğla parçaları ile yapılan döşeme

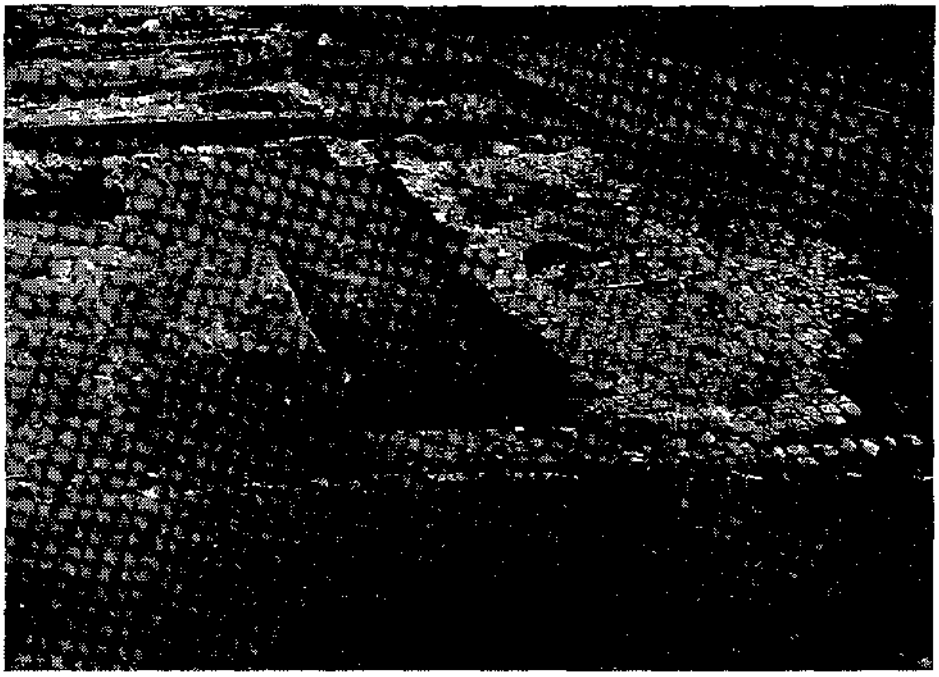
Resim : 15 — 3x4.10. m. ebadlarındaki oda

Resim : 16 — Aynı odaya kuzeyden ve doğudan girişler

Plan : 5 — 36. EE plankaresi - İslam 1. kat mimarisi

Resim : 17 — 6.5x13 m. ebadlarındaki platform

Resim : 18 — Yer yer tahrip olmuş platformdan detay

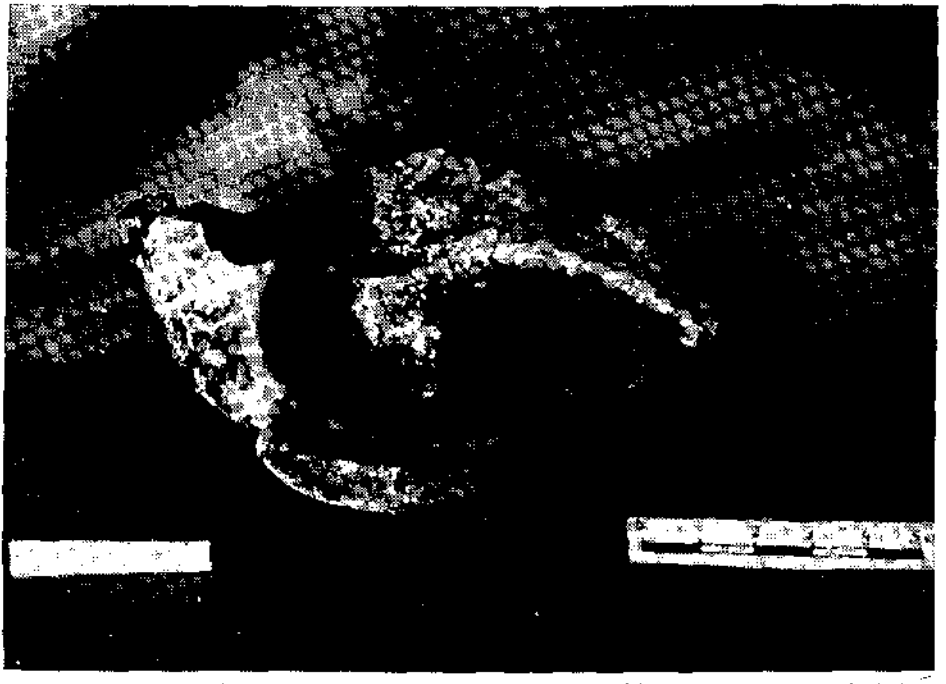
Resim : 19 — Doğu - batı istikametinde uzanan yol

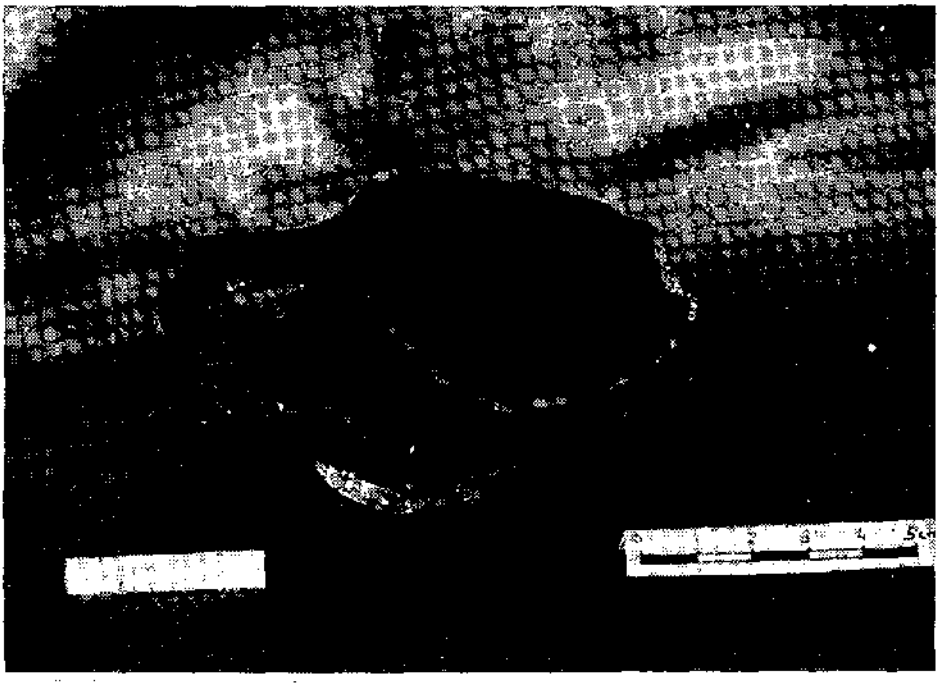
Resim : 20 — 36. EE plankaresinin genel görünümü

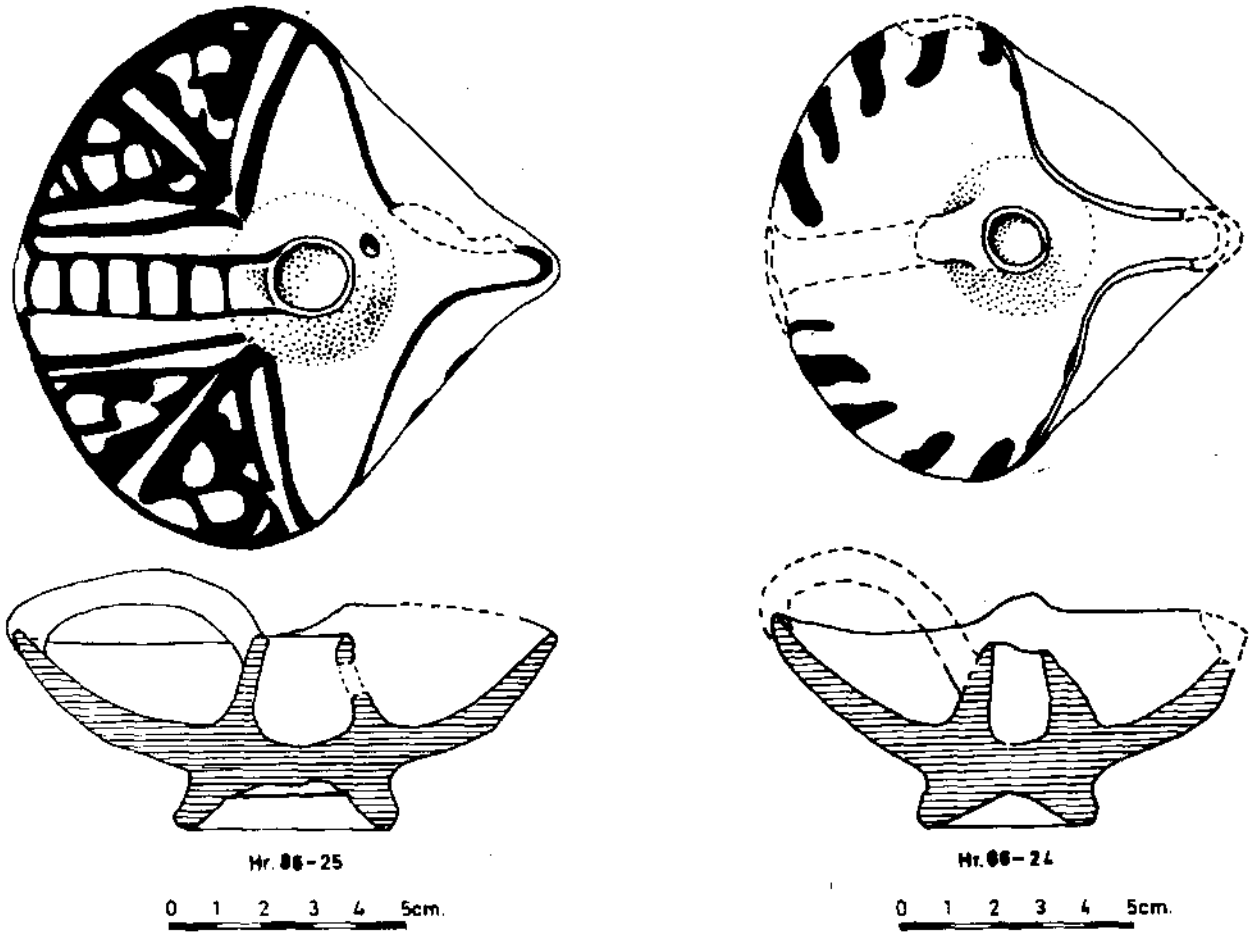
Plan : 6 — Harran 1986, genel topografik planı

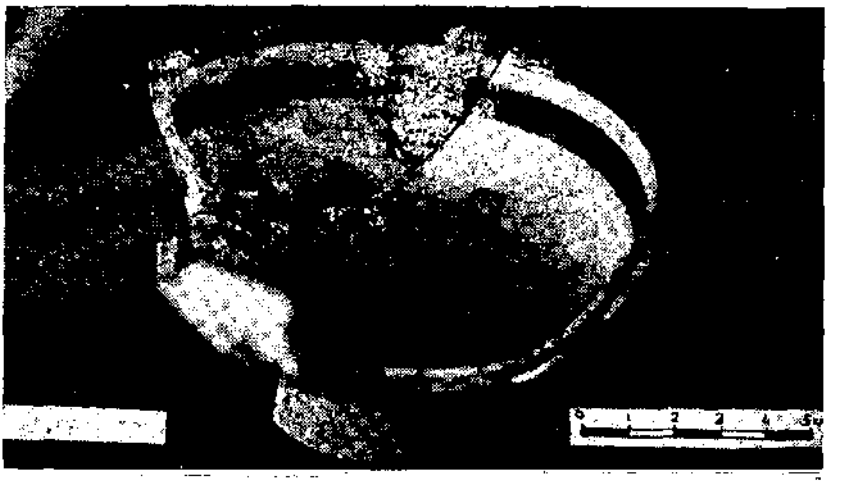
Resim : 21 — HR. 86-24 p. t. sırlı kandil

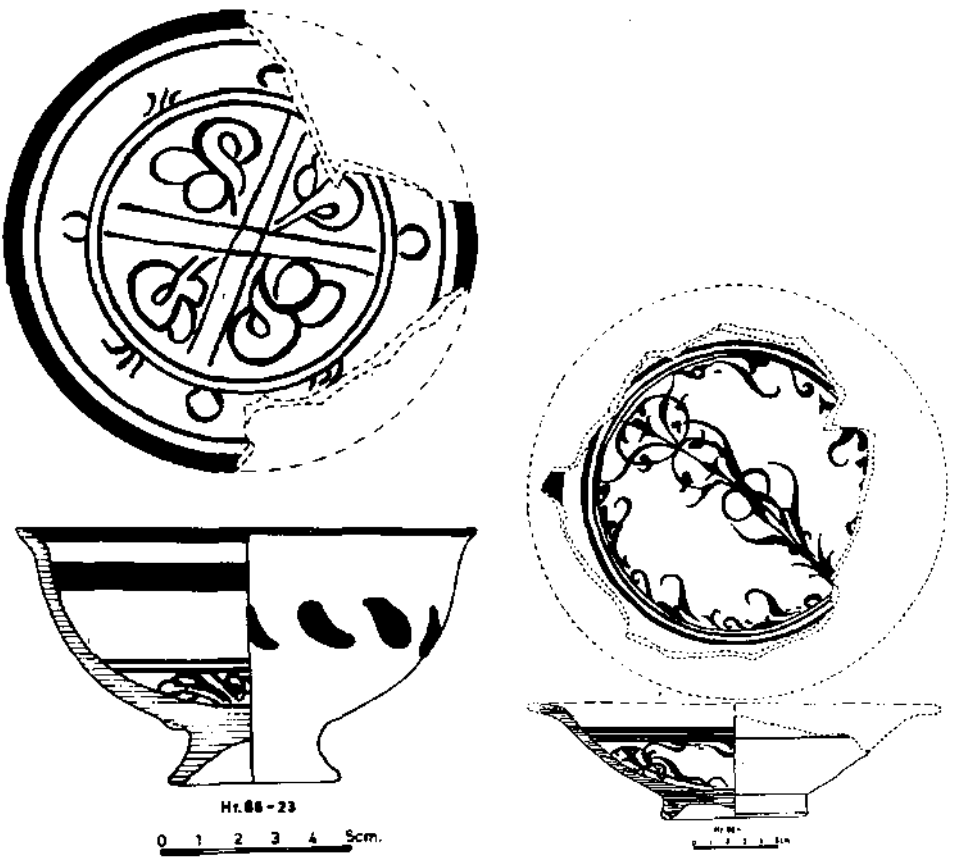
Resim : 22 — HR. 86-25 p. t. sırlı kandil

Resim : 23 — Resim 21 ve 22 deki kandillerin çizimi

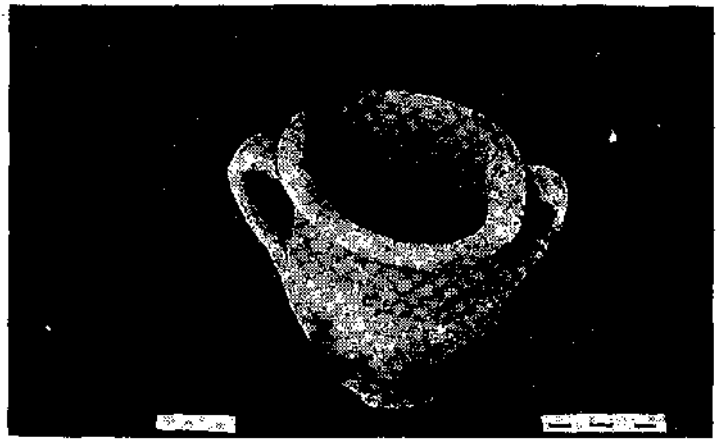
Resim : 24 — HR. 86-23 p. t. sırlı kâse

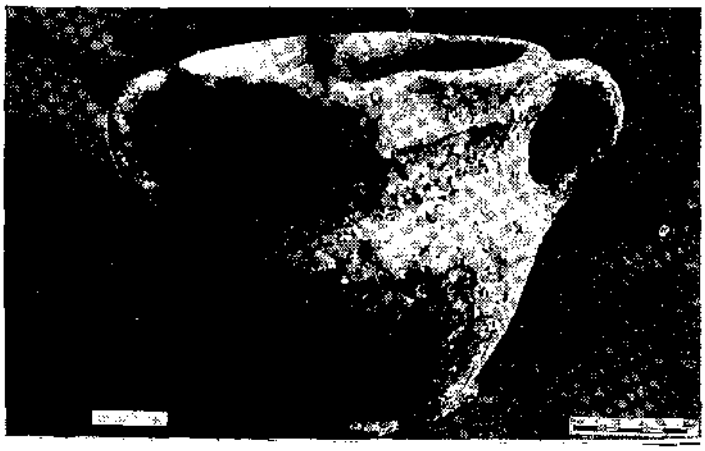
Resim : 25 — Resim 24'ün çizimi ve bir başka sırlı kâse çizimi

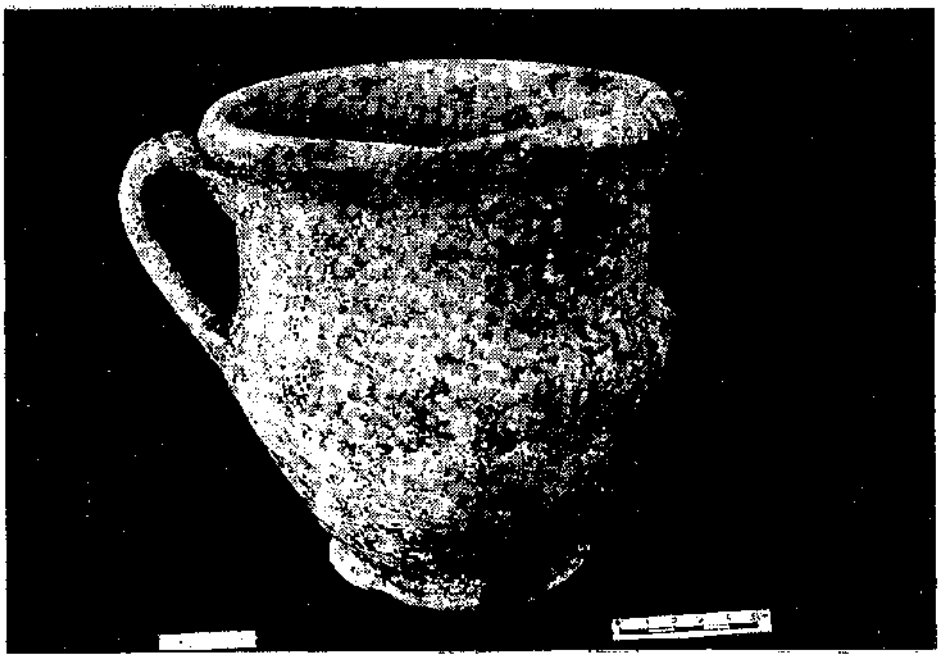
Resim : 26 — HR. 67 p. t. tek kulplu vazo

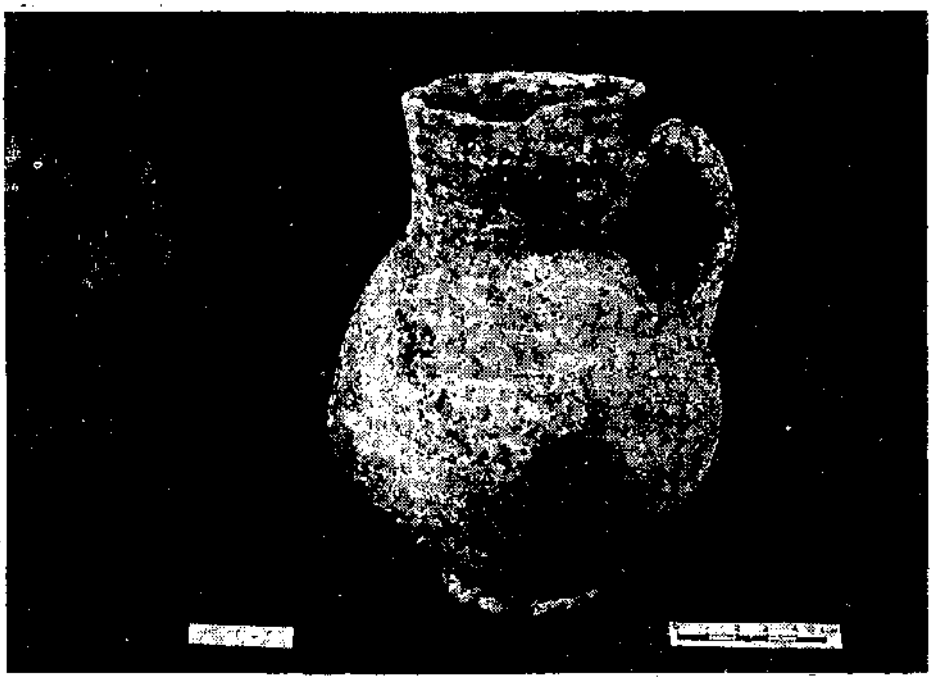
Resim : 27 — HR. 87-16 p. t. çift kulplu vazo

Resim : 28 — HR. 87-14 p. t. çift kulplu vazo

Resim : 29 — HR. 87-13 p. t. çift kulplu vazo

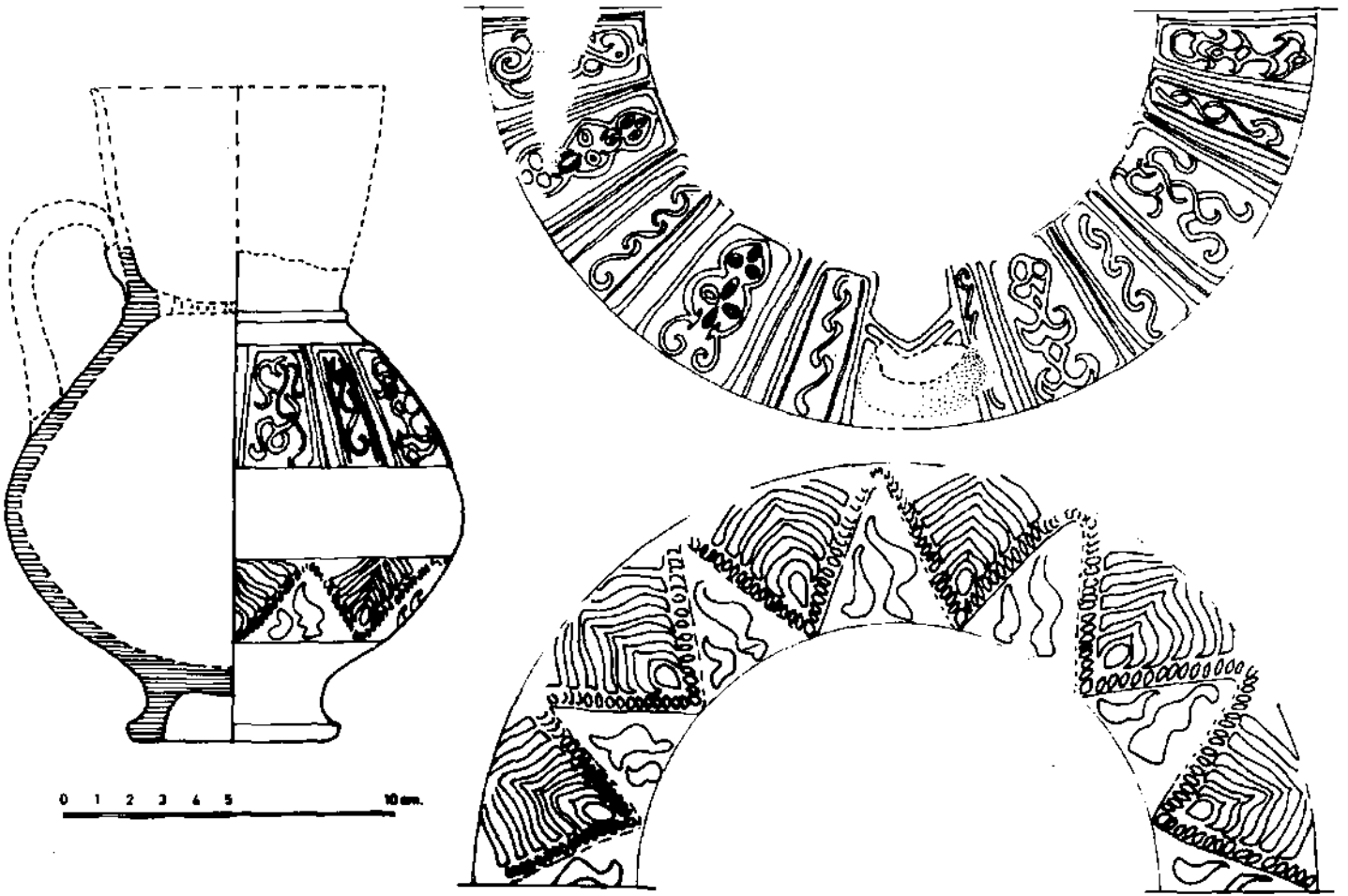
Resim : 30 — HR. 86-5, p. t. tek kulplu vazo

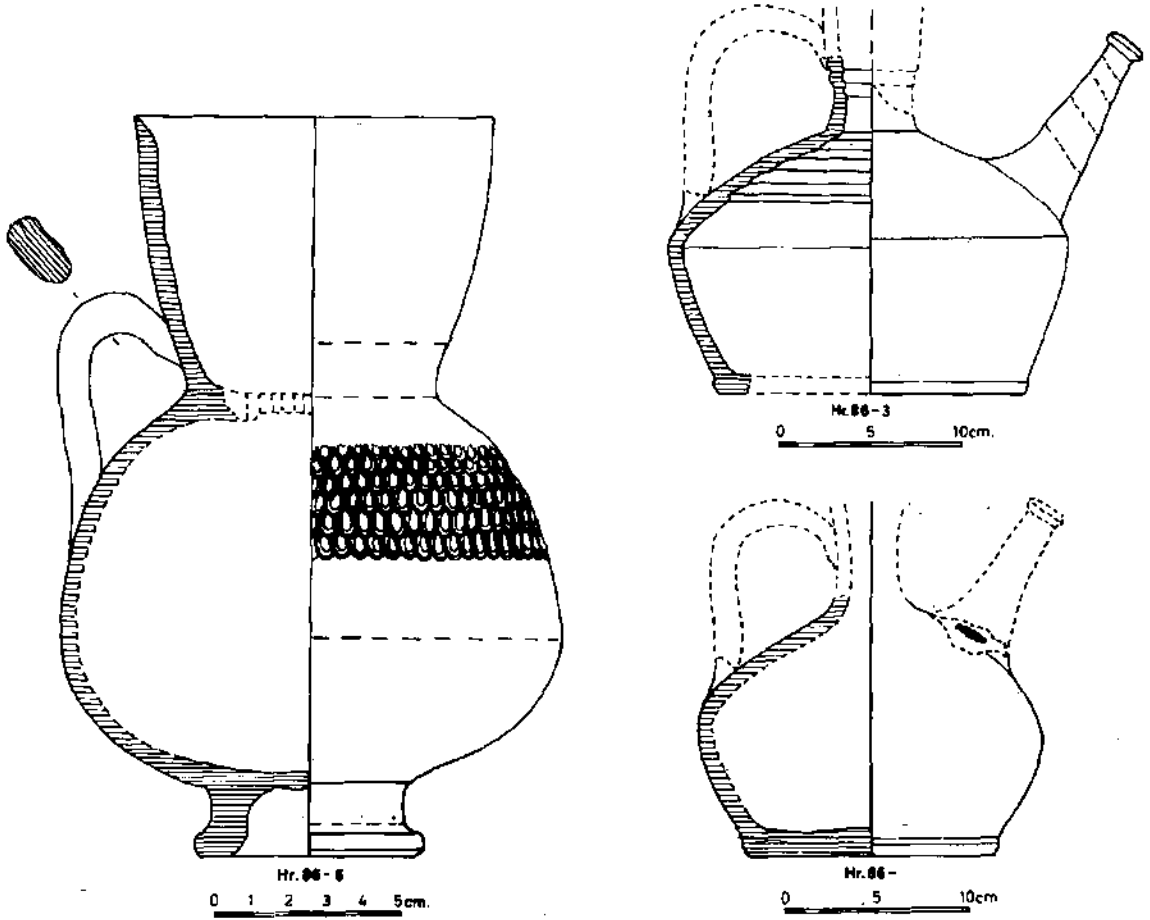
Resim : 31 — HR. 86-18, p. t. vazo

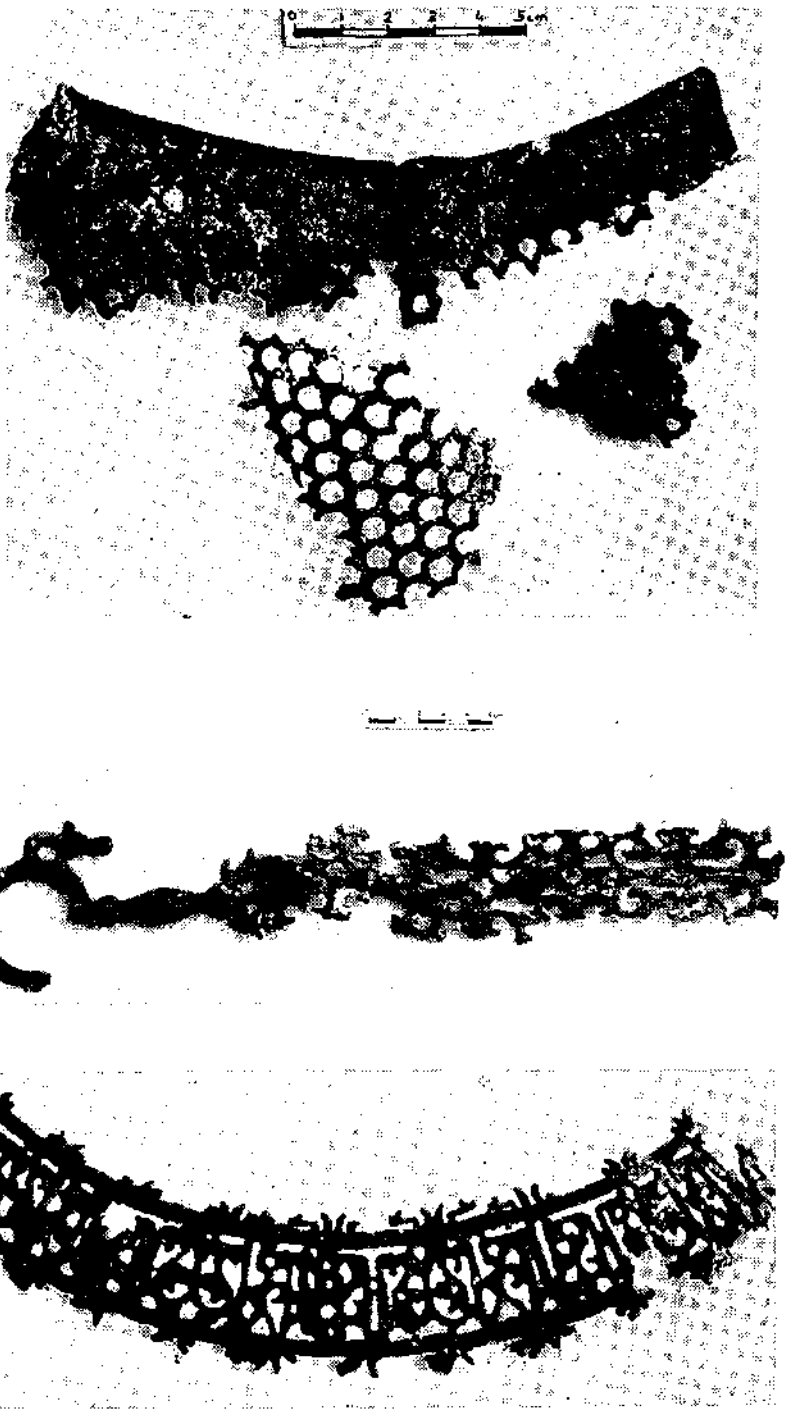
Resim : 32 — HR. 1, p. t. derin çömlek

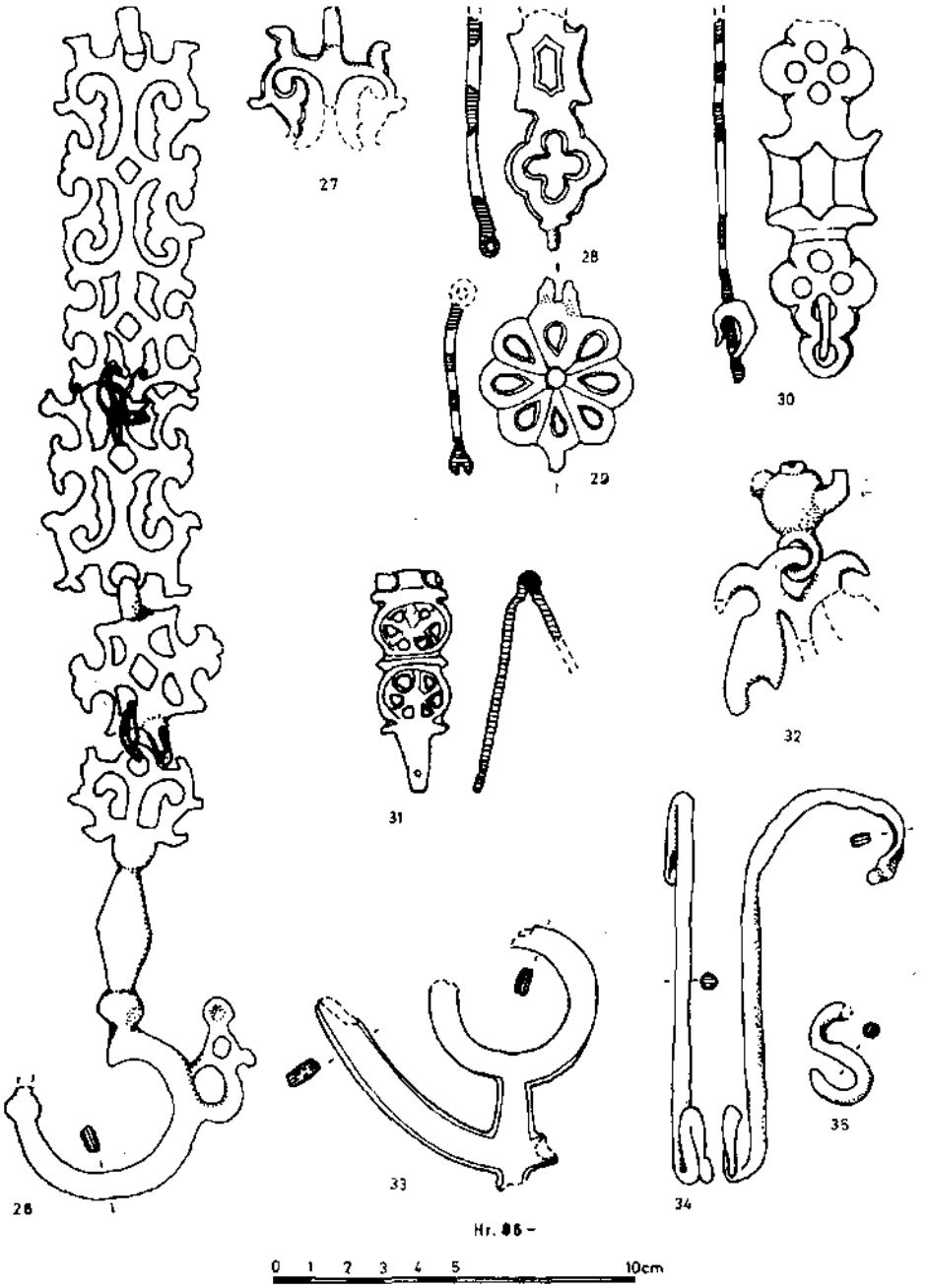
Resim : 33 — Gövde üzeri bezemeli tek kulplu vazo

Resim : 34 — Gövde üzeri bezemeli kap ve çaydanlıklar

Resim : 35, 36, 37 — Bronz süs elemanları

Resim : 38 — Resim 36'nın çizimi ve diğer örneklerin çizimleri

Resim : 39 — 13. yüzyıla ait İslam cam örneği ve çizimi

İKİZTEPE KAZILARININ 1986 DÖNEMİ SONUÇLARI

Önder BİLGİ*

İstanbul Üniversitesi ile Kültür ve Turizm Bakanlığı adına yürütülen 1986 dönemi İkiztepe sistematik arkeolojik kazıları 2 Temmuz-28 Ağustos tarihleri arasında Arkeolog Hakan Sivas, Şebnem Kayapınar, Aysel Demirkıran, Esra Aşçıoğlu, Antropolog Ursula Wittwer-Backofen, Metalurjist Dr. Nazım Bozkurt, Kimya Mühendisi Doç. Dr. Hadi Özbal, Desinatör Halil Görgül, Restoratör Uzman Sait Başaran, Vahap Kıcı, Eyüp Aydoğdu ile İstanbul Üniversitesi stajyer öğrencileri Filiz Süzan, Özlem Yegül, Oya Soykut, Jale Velibeyoğlu ve Ankara Üniversitesi Antropoloji öğrencisi İpek Arman'dan oluşan bir heyet tarafından gerçekleştirildi. İstanbul Arkeoloji Müzeleri asistanlarından Zeynep Kızıltan kazıda Kültür ve Turizm Bakanlığı uzmanı olarak görev aldı. 1986 dönemi çalışmalarının başarı ile tamamlanmasına katkıda bulunan adı geçen heyet üyelerine ve İkiztepe'deki araştırmalara maddi ve manevi destek sağlıyan İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ilgili Daire Başkanlıklarına, Genel Müdürü Sayın Dr. Nurettin Yardımcı'ya, Samsun Kültür Müdürlüğü ile Müze Müdürlüğüne ve ayrıca kazıya maddi destek sağlıyan Türk Tarih Kurumu ile Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Başkanlıklarına içten teşekkürlerimi sunarım.

Dönem çalışmaları Tepe I'de yer alan ve Eski Tunç Çağı III'e tarihlenen şehir dışı mezarlığın kazılmasının tamamlanmasına doğru yönlendirildiğinden kazılar «D» açmasında IV-13/C-19, C-20 ile «A» açmasında IV-13/D-1, D-2, D-3, D-4 ve IV-12/D-3, D-4 5×5 m. lik plankareleri kapsıyan 200 m²'lik bir alanda geliştirildi (Resim : 1). Söz konusu alanda yapılan ortalama 2 m. lik derinleşme sonucunda IV-13/C-19 plankaresinde 4 bastırılmış toprak taban, IV-13/C-20 plankaresinde 4 bastırılmış toprak taban, IV-13/D-1 plankaresinde 3 bastırılmış toprak taban ile 1 adet basit toprak mezar, IV-13/D-2 plankaresinde 3 bastırılmış toprak taban ile 6 adet basit toprak mezar, IV-13/IV-3 plankaresinde 5 bastırılmış toprak taban ile 3 adet basit toprak mezar, IV-12/D-3 plankaresinde 4 bastırılmış toprak taban ile 9 adet basit toprak mezar ortaya çıkartıldı.

(*) Doç. Dr. Önder BİLGİ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü FEN/PTT, İSTANBUL.

Bu arada, D-3/IV-12 ve D-4/IV-12, 13 plankareleri arasındaki önceki yıllara bırakılmış bölme duvarları kaldırıldı. Diğer taraftan, IV-12/D-2, IV-14/D-3 ve IV-10/D-3 plankarelerindeki temizlik çalışmaları sırasında 3 adet basit toprak mezar da ortaya çıkartıldı.

Bu dönem yapılan araştırmalar sonucunda Tepe I'de saptanan mezarlığın sınırları aşağı yukarı belirlenmiş oldu. Buna göre, mezarlık alanının «D» ve «A» açmalarında C-18, 19, 20/IV-10, 11, 12, 13 ile D-1, 2, 3, 4/IV-8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15 plankarelerini içeren 800 m^2 lik bir alanı kapsadığı anlaşıldı. Ancak, gelecek yıllarda C-18, 19, 20 ve D-1, 2, 4/IV-8, 9, 14 plankarelerinde geliştirilecek kazılarda da mezarlar bulunması olasıdır. Bu olasılığı da gözönünde bulundurursak mezarların Tepe I'in merkez kesiminde 1400 m^2 lik bir alana yayıldığı anlaşılmaktadır.

Bu yıl ortaya çıkartılan 22 adet mezarla birlikte toplam mezar sayısı 590'a ulaştı. Ancak, mezarlıktaki iskelet sayısı, mezarlarda bazen birden fazla iskelet bulunması nedeni ile 670'tir. Bu 590 mezardan 3 adedi bir yetişkin bir çocuk, 6 adedi 2 yetişkin ve 1 adedi de 3 yetişkin iskeleti içerdiği görüldü. Ancak, Frau Wittwer-Backofen herbir mezarın torbalanmış iskeletlerini toplu olarak kazılardan sonra antropolojik açıdan incelerken, kemiklerin gösterdiği özelliklere dayanarak, istatistiklerini verdiklerimiz dışında birden fazla iskelet içeren mezarların varlığını saptamıştır. Bu durum büyük olasılıkla mezarlar kazılırken kemiklerin karıştırılmasından ziyade mezarlığın çok yoğun olarak kullanılması ve eski gömülerin üzerine yeni gömü yapılırken eski mezar iskeletlerinin bir kenara yığılması sonucunda meydana gelmiş olmalıdır. Bu nedenle de bu tip mezarlar istatisliklere tek iskeletli olarak geçmiştir.

İkili mezarlardaki iskeletlerden 1 adedi kadın-erkek, 3 adedi erkek-erkek ve 2 adedi de erkek ve cinsiyeti belirlenememiştir. Üçlü mezardaki iskeletlerin hepsi kadındır. Çocuklu mezarlardaki yetişkinlerden 1 adeti erkek, 2 adedi de kadındır. 670 iskeletin 13 adedi, cenin, 144 adedi bebek, 79 adedi çocuk, 84 adedi ergen, 195 adedi yetişkin, 123 adedi olgun ve 24 adedi de yaşlı gruba aittir. Diğer taraftan, bu iskeletlerin 386'sının cinsiyetlerini saptamak mümkün olmuştur ve bunların 179'unun kadın, 207'sini ise erkekler oluşturur. Bu arada, 8 iskeletin yaş grubu ve cinsiyetini belirlemek mümkün olmamıştır.

1986 döneminde ortaya çıkartılan 22 adet mezardan 18 adedinin daha hediyeli olması nedeniyle toplam 590 mezardan 293'ünün hediyeli olduğu anlaşılmıştır. Mezarlıkta ele geçirilen hediyeleri, yapıldıkları malzemelere göre 4 grupta toplamak mümkündür.

Birinci grubu pişmiş topraktan eserler oluşturur. Bunlar çanaklar, kadın figürinleri ve çıngıraklardır. Bu eserlerden çanaklar sadece kadın,

kadın figürinleri ve çıngıraklar ile minyatür kaplar çocuk mezarlarında bulundu.

İkinci grubu kemik eserler oluşturur. Bunlar kanca, bıçak kılıfı ve kolye taneleri gibi eserlerdir. Kolye taneleri tunçtan yapılmış kolyelerde kullanılmıştır. Kancalar ile kılıflar yalnız erkek mezarlarında görülür.

Üçüncü grup taş eserlerden meydana gelir. Bunlar aletler ve takılar olmak üzere 2 grupta toplanırlar. Aletleri bileytaşları, takıları ise pendant ve kolyeler oluşturur. Bileytaşları ile «8» şeklindeki taştan yapılmış pandantlar yalnız erkek, beyaz veya yeşilimsi beyaz renkteki frit kolyeler kadın, erkek ve çocuk, iri taneli, beyaz damarlı yeşil renkli taş kolyeler yalnız çocuk, akik, dağ kristali ve kurşundan yapılma taneler de içeren frit kolyeler sadece kadın mezarlarında ele geçti.

Mezarlarda ele geçirilen dördüncü grubu oluşturan maden eserler altın, gümüş, kurşun ve tunçtan yapılmışlardır. Altın ve gümüşten sadece küpe yapılmıştır. Bunlar kadın ve erkek mezarlarında bulundu. Kurşundan, küpeden başka pendantlar da yapılmıştır. Halka sayıları 1 ile 4 arasında değişen kurşun küpeler genellikle kadın, yüzük biçimi kurşun pendantlar erkek ve çocuk, disk biçimli kurşun pendantlar ise sadece kadın mezarlarında bulundu.

Tunçtan yapılmış olan eserler silahlar, aletler, takılar ve semboller olmak üzere 4 grupta toplanır:

Silahlardan, mızrakuçlarının kabartmalı olanları sadece erkek, yaprak biçimli, boğumlu, teber veya disk başlı olanlar kadın veya erkek, zıpkınuçları kadın, erkek, çocuk ve okuçları kadın ve erkek mezarlarında bulunabilir. Değişik tiplerdeki hançerler kadın ve erkek mezarlarında ele geçti. Hem alet, hem silah sınıfına giren baltalara sadece erkek, bıçak, bız, delici, keski gibi aletler kadın ve erkek; hasır örme tığları kadın, spatula, kanca ve tutamaklar erkek, mızrakuçlarını bağlamakta kullanılan spiral teller kadın ve erkek, ahşap asayı süsleyen spiral teller ise erkek mezarlarında ele geçirildi. Tek örnek olan ampholoslu tas bir çocuk mezarında bulundu.

Takılara gelince, saç iğneleri erkek ve çocuk, yüzükler, saç halkaları ile kolyeler ve stilize hayvan başı pendant çocuk, başlı iğneler kadın, çengelli iğne, düğme, hilal, disk, idol, ikili spiral biçimli pendantlar erkek, değişik tiplerdeki küpe ve bilezikler kadın, erkek ve çocuk mezarlarında görüldü. Sembolleri oluşturan dörtlü spiral plakalarla stilize boynuzlar sadece erkek mezarlarında ele geçti.

Diğer taraftan, 4 değişik malzemeden yapılmış hediyelerin kadın, erkek, çocuk mezarlarındaki gruplaşmalarına genel örnekler verirsek;

45-70 yaşları arasındaki Sk. 581 nolu kadın mezarında: 2 hançer, 1 zıpkınucu, 2 altın küpe, 1 kurşun pendant, 1 frit kolye, 1 p.t. çanak;

55 yaşındaki Sk. 347 nolu kadın mezarında: 1 bıçak, 1 zıpkınucu, 1 çift dört halkalı küpe, 1 frit kolye, 1 p.t. çanak;

54-60 yaşları arasındaki Sk. 379 nolu kadın mezarında: 2 zıpkınucu, 2 keski, 1 disk biçimli kurşun pendant;

20-25 yaşları arasındaki Sk. 473 nolu kadın mezarında: 1 çift iki halkalı kurşun küpe, 1 kurşun, akik, dağ kristali ve frit tanelerinden oluşmuş kolye bulundu.

40-49 yaşları arasındaki Sk. 448 nolu erkek mezarında: 5 değişik tipte mızrakucu, 2 zıpkınucu, 1 balta, 1 bız, 1 spiral başlı delici, 1 çift 2 halkalı küpe, 1 dört spiralli sembol;

61-70 yaşları arasındaki Sk. 339 nolu erkek mezarında: 2 mızrakucu, 1 zıpkınucu, birisi kemik kılıflı 2 bıçak, 1 çift küpe, 1 frit kolye;

45-50 yaşları arasındaki Sk. 462 nolu erkek mezarında: 2 mızrakucu, 1 zıpkınucu, 1 adet bir çift stilize boynuzlu sembol;

36-42 yaşları arasındaki Sk. 554 nolu erkek mezarında: 2 mızrakucu, 2 zıpkınucu, 3 spiral bağ, 2 bilezik, 1 dört spiralli sembol, 1 adet üç çift stilize boynuzlu sembol;

41-47 yaşları arasındaki Sk. 453 nolu erkek mezarında: 1 mızrakucu, 2 zıpkınucu, 1 kanatlı okucu, 1 hançer, 1 bıçak, 1 bileytaşı;

45-50 yaşları arasındaki Sk. 573 nolu erkek mezarında: 2 mızrakucu, 1 zıpkınucu, 1 hançer, 1 bıçak, 1 bileytaşı;

30-48 yaşları arasındaki Sk. 603 nolu erkek mezarında: 1 mızrakucu, 2 zıpkınucu, 1 balta, 1 küpe, 1 kanca;

47-51 yaşları arasındaki Sk. 440 nolu erkek mezarında: 2 mızrakucu, 2 zıpkınucu, 2 keski, 1 kemik kanca bulundu.

1,5-2,5 yaşlarındaki Sk. 406 nolu çocuk mezarında: 2 zıpkınucu, 1 tutamak, 1 spiral başlı saç iğnesi, 2 küpe, 2 bilezik, 1 adet kemik boncuklarla takviyeli spiral tanelerden oluşmuş kolye;

6,5-8 yaşlarındaki Sk. 417 nolu çocuk mezarında: 2 bilezik, 3 yüzük, 1 frit kolye, 1 p.t. figürün, 1 p.t. çıngırak, 1 p.t. minyatür kap;

7-yaşları arasındaki Sk. 570 nolu çocuk mezarında: 1 zıpkınucu, 2 bilezik, 2 küpe, 4 yüzük, 1 tunç kâse, 1 p.t. çıngırak;

6-7 yaşlarındaki Sk. 506 nolu çocuk mezarında: 1 çift 2 halkalı küpe, 1 adet stilize hayvan başı biçimli pendant ele geçti.

Eserlerin mezarlardaki bu dağılışlarından bu eserlerin ölü hediyesinden ziyade İkiztepe halkının yaşamları sırasında kullanmış oldukları eşyalar olarak gözükmektedir. Eserlerin bir geleneğe bağlı olarak mezarlara bırakılmadığı da 297 adet hediyesiz mezardan öngörülebilir.

Mezarlardaki iskeletlerin yatış biçimlerinin değerlendirilmesinden İkiztepe'de belirlenmiş bir ölü gömme geleneğinin mevcut olmadığı da açıktır. Basit toprak tipindeki mezarlarda iskeletler genellikle sırtüstü uzatılmış ve kollar yanlardadır. Baş sağa veya sola kaymamışsa göğe bakar. Nadiren iskeletler yan yatırılmış ve bir bacak diğerinin üzerine bırakılmıştır. Ancak, 3 adet mezarda iskeletlerin bacakları karına doğru toplanmış olarak bulunmuştur. Hocker durumunu andırır biçimdeki bu gömülerin mevcudiyeti değişik bir etnik grubun bulunduğuna işaret sayılabilir.

Diğer taraftan, bazı iskeletlerin üzerinde görülen kırmızı rengin aşı boyası olup, olmadığı açıkca belli değildir. Çünki, bu tip boyalı iskeletler, genellikle bir yangın tabakası içerisinde gömülü olarak ortaya çıkartılmışlardır. Şayet analiz sonuçları kemikler üzerindeki bu kırmızı rengin boya ile gerçekleştirildiğini ortaya koyarsa İkiztepe'de diğer bir etnik gruba ait insanların da yaşamış oldukları kabul edilebilir. Büyük bir olasılıkla bu insanlar Karadeniz'in kuzey sahilleri ile güney Rusya arasında M.Ö. 3. binyılda **Öker** halkıyla ilişkili oldukları ileri sürülebilir.

İskeletlerin antropologlar tarafından incelenmeleri sırasında, ayrıca, bazı kafataslarında görülen deliklerin kafatası ameliyatları ile silah yaralamaları olduğu anlaşıldı.

Mezarlık alanındaki çalışmalar sırasında (Resim: 2) C-19/IV-13 ile C-20/IV-13 plankarelerinde ortaya çıkartılmış olan 2. bastırılmış toprak taban üzerinde içlerinde hâlâ kömürleşmiş ahşap kalıntıları bulunan 15 cm. genişliğinde, birbirleriyle ilişkili boşluklara rastlandı. Bu boşlukların ahşap bir yapının duvarlarının yatay hatılları için kullanılmış oldukları bir plan vermelerinden anlaşıldı. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde inşa edilmiş olan bu ahşap yapının girişi büyük olasılıkla mezarlar tarafından tahrip edilmiş olan kuzeydoğu yönündedir (Resim: 3). 8 mekandan oluşan bu yapının kuzeybatısında yer alanlardan birinin içerisinde şimdi kubbesi çökmüş bir fırın ortaya çıkartıldı. 1.70×1.30 m. ebadında oval plan veren bu fırının kubbesinin yapılmasında yaş ağaç dallarının

kullanılmış olduğu çok iyi sıvanmış tabanının kenarında sık aralıklarla yer alan boşluklardan anlaşıldı. Bu fırının ağzının güney yönünde bulunduğu, 4 defa sıvandığı ve 2. sıvanın altının çanak-çömlek parçalarıyla döşenmiş bulunduğu gözlendi (Resim : 4). Bu mekanda ikinci bir fırın kalıntısı 3. taban üzerinde ortaya çıkartıldı. Yine oval bir tabana sahip bu fırının ağzının güney yönüne baktığı saptandı. Fırın tabanını çevreleyen boşluklardan kubbenin yaş ağaç dallarının yardımıyla oluşturulduğu, 5 defa sıvandığı ve 2 ile 4. sıvaların altının çakıl taşları ile döşenmiş olduğu görüldü. Her 2 fırının çevresinde pişmiş durumdaki çok miktardaki tezgah ağırlıklarından fırınların tezgah ağırlığı pişirilmesinde de kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Bu fırınların bir benzeri, D-2/IV-13 plankaresinde ortaya çıkartılan 2. tabanın üzerinde bulundu. Şimdi kubbesinin orta kesimi çökmüş, anıtsal boyuttaki oval planlı bu fırının kuzey kesimine yapışık olarak yapılmış, çok iyi sıvalı ve daire planlı bir işliği vardır (Resim : 5). 1.50×1.00 m. boyutunda ve 75 cm. yüksekliğinde olan bu fırının ağzı batıya bakar. Fırının kuzey kesiminde ve kubbenin yamacında uzun bir pişirme yeri daha mevcuttur ve bu küçük fırın ısısını esas fırından almıştır. Fırın tabanından 50 cm. yükseklikte yer alan bu kubbeli küçük pişirme yeri, yatay hatılların üstüste konulup, fırının kuzeyindeki dikey bir hatıla tutturulmasından sonra içten ve dıştan kalın bir kil tabakasıyla sıvanarak oluşturulmuştur. Bu fırının kubbesinin de yaş ağaç dallarının yardımıyla biçimlendirilmiş olduğu gözlendi.

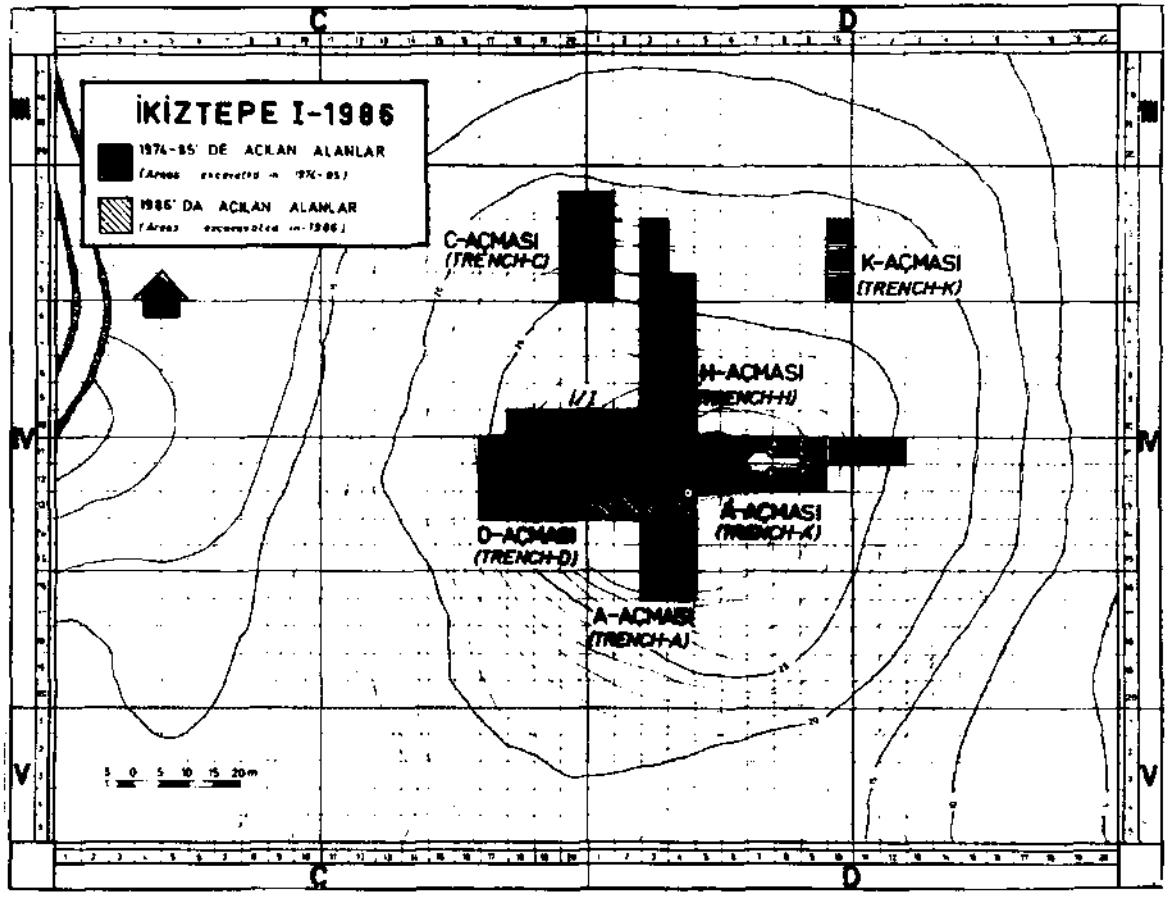
Gerek fırın, gerekse işlik çok iyi bir sıva ile kaplanmış, şimdi kömürleşmiş olan işlenmiş ahşap hatıllardan oluşturulan bir döşeme üzerine oturur. Kil sıvalı bu ahşap döşemeden, bu fırında ahşap bir yapı içinde yer aldığı saptandı. Ancak, açmanın doğu kesiminde bulunan bu yapının çok şiddetli bir yangın geçirmiş olmasından tam bir planını elde etmek mümkün olmadı (Resim : 6).

Tepe I'in 2 ayrı kesiminde ortaya çıkartılan bu mimari kalıntılardan ve çok miktardaki ahşap hatıl izleri taşıyan pişmiş kil sıvalardan, İkiztepe'de Eski Tunç Çağı II'de dışları kille sıvanmış, bağımsız ahşap yapılardan oluşmuş bir yerleşim biriminin varlığı açıkça belli olmuştur.

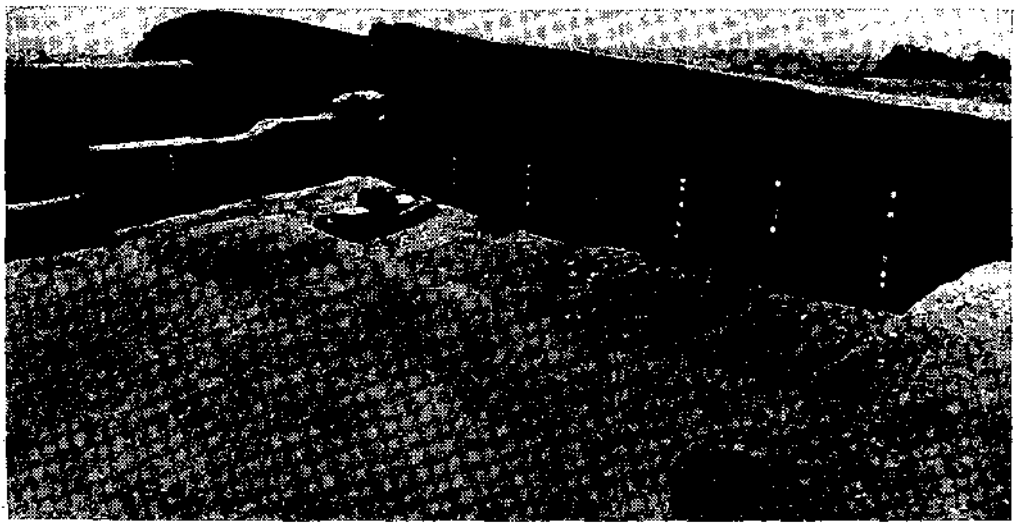
Gerek fırınların ortaya çıkartıldığı, gerekse diğer bastırılmış toprak tabanlar ile bu tabanların moloz toprağı içinde Eski Tunç Çağı II'nin özelliklerini yansıtan çok miktarda tüm ve parçalar halinde çanak-çömleklerle minyatür kaplar, p. t. ağırşaklar, tezgâh ağırlığı ve tarakları, boynuzdan sap delikli çekiç ile deliciler (Resim : 7), çakmaktaşından kesiciler, aşı boyası izleri taşıyan aşınmış el baltası (Resim : 8), kireç-

taşından yanmış topuzbaşı (Resim : 9) ve mezarlardan bilinen tunçtan yassı balta ve zıpkınuçları bulundu.

Bu dönemde ele geçirilen ve 1974 yılından beri gerek kültür katlarında, gerekse mezarlarda ortaya çıkartılan çok sayıdaki, özellikle bakır/tunçtan yapılmış değişik tiplerdeki eserlerden, Orta Karadeniz Bölgesinde yer alan İkiztepe'nin Anadolu maden sanatının gelişiminde çok önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bu sanatın gelişiminin ayrıntılarının açığa kavuşturulması için de önümüzdeki yıllarda bir taraftan İkiztepe kazılarının devam ettirilmesi, diğer taraftan da Bafra Bölgesinin dağlık kesimleri ile Kızılırmak nehri vadisinde yüzey araştırmalarının yapılması planlanarak maden eserlerin imâl edilmiş oldukları atölyelerin saptanmasına çalışılacaktır.

İKİZTEPE I-1986
1974-85' DE AÇILAN ALANLAR
1986' DA AÇILAN ALANLAR
C-AÇMASI
(TRENCH-C)
K-AÇMASI
(TRENCH-K)
H-AÇMASI
(TRENCH-H)
Ä-AÇMASI
(TRENCH-Ä)
D-AÇMASI
(TRENCH-D)
A-AÇMASI
(TRENCH-A)
C
D

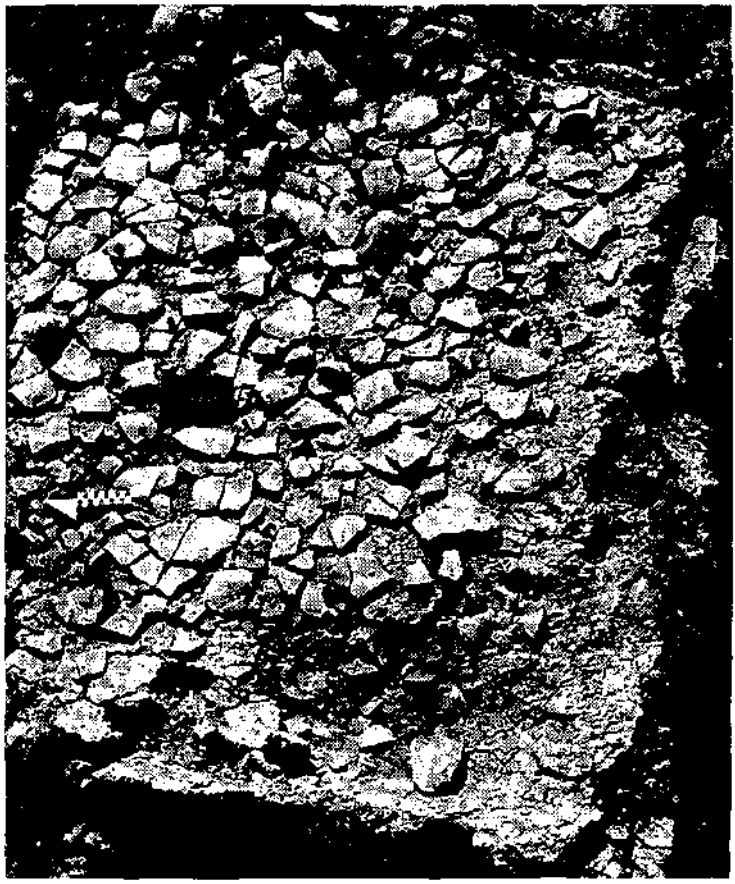
Resim : 1

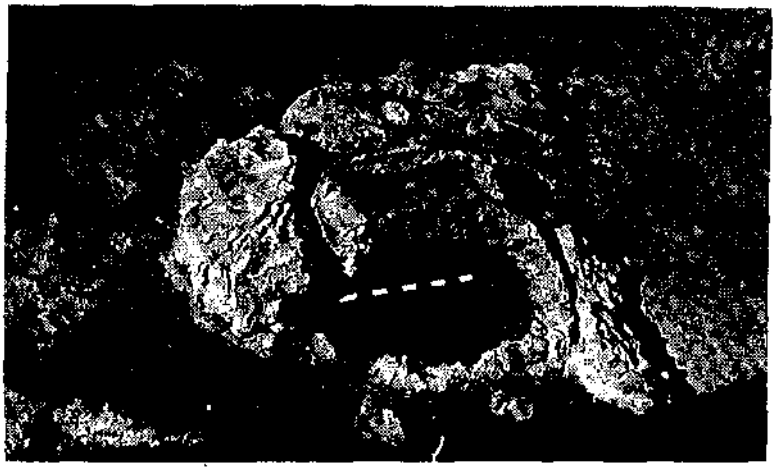
Resim : 2

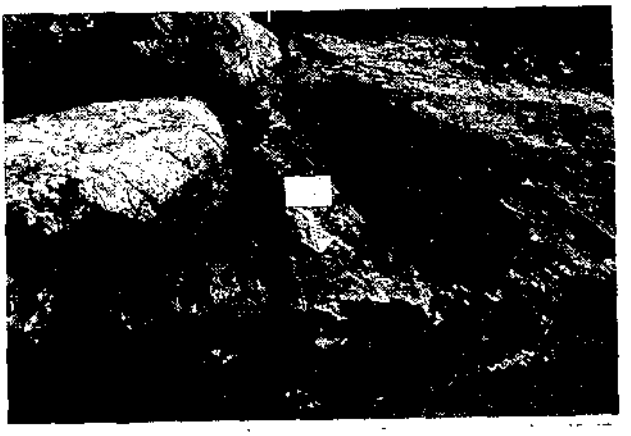
Resim : 3

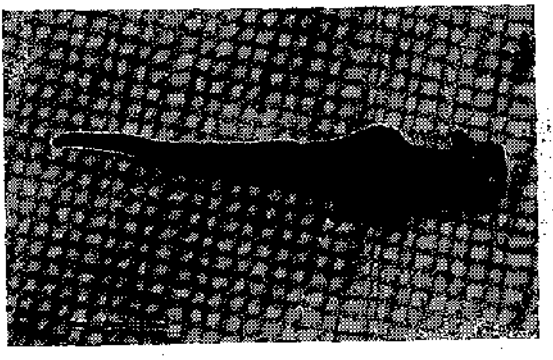
Resim : 4

Resim : 5

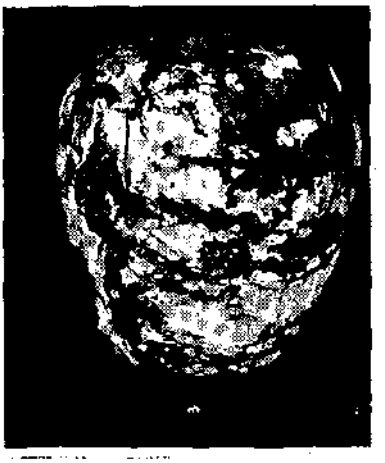
Resim : 6

Resim : 7

Resim : 8

Resim : 9

ŞEMSİYETEPE KAZILARI 1986 YILI ÇALIŞMALARI

Muhibbe DARGA*

Gelecek yıllarda Karakaya baraj gölü içinde ve olasılıkla su altında kalacak höyüklerden Şemsiyetepe'de (Elâzığ ili - Baskil ilçesi, Bilâluşağı köyü) 1986 yılı güz sezonu çalışmaları; 17 Eylül - 15 Ekim 1986 tarihleri arasında, höyük üzerindeki açmalarda kazılar, kampüste çanak çömlek restorasyonu ve çizimlerin yapılmasıyla gerçekleşmiştir. O.D.T.Ü. Rektörlüğü - T.E.K. - D.A.M. Müdürlüğü'nün finanse ettiği 2 milyon TL.'-yi biraz aşan kazı ödeneğimizin 1 milyonu işçi ücretlerine ayrılmıştı. Kazı yapma iznimizi sağlıyan Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve kazımıza parasal desteği sağlıyan Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörlüğü'ne içten teşekkür ederim.

Başkanlığımdaki Kazı Kurulumuzda üç değerli ve deney sahibi genç Arkeolog Hakan Sıvas, Taciser Tüfekçi, Nihal Temuçin yer aldılar ve kazı açmalarında işleri yürüttüler. Arkeolog - desinatris Nihal Temuçin ayrıca çanak çömlek ve küçük buluntuların çizimlerini yaptı. Ayrıca öğrencilerim Eyüp Aydoğdu, Tuğrul Yakarçelik, Kerim Güven daha çok kampüs çalışmaları olan restorasyon, envanterleme ve fotoğraf çekme işlemlerinde çalıştılar. Eyüp Aydoğdu küçük buluntuların restorasyonunu başarıyla yerine getirdi. Bakanlık temsilcimiz Gaziantep Müzesi asistanı Hamza Güllüce, sitadel çevresinde yaptığımız kontrol açmalarına nezaret etti. Adı geçen genç arkadaşlarıma gönülden teşekkür ederim.

Höyük üzerindeki kazı çalışmalarımız 15 işçiyle ancak 19 gün yapılabildi. Bu yıl höyüğün üzerinde, daha evvelki yıllarda gün ışığına çıkardığımız taş duvarlı konut mimarlığının ve Roma kalesinin büyük tahribat görmüş olduğunu üzülerek gözledik. Yeni kurulan köylerin taş gereksinimi bizim yapılardan sökülerek sağlanmıştı. Sitadelin höyük tepesinin batı ve güney kesimi tümden sökülmüştü. İlk iş olarak, taş konut kalıntılarının tahribat yıkıntılarını ve parçalanmış ocak ve fırınların temizlenmesi yapıldı. Höyüğümüz gerçek kazı alanı yüzüne kavuşturulduktan sonra, kazı programımızın gereği 3 kesimde kazı çalışmalarına başladık (Resim : 1, 2, 4, 6, 9) :

(*) Prof. Dr. A. Muhibbe DARGA, Teşvikiye Kalıpçı Sok. Emek Apt. 102/13 İSTANBUL.

1) Höyük tepesinin daha evvelki yıllarda, kuzeybatı ve batı yönlerinde (Fırat yönü) meydana çıkarmış olduğumuz sel taşından kuru örgü duvarlı konut odalarının ve batıdaki büyük fırınlı geniş alanın araştırılmasına devam edildi (Resim : 2-3). Yukarda söz konusu ettiğimiz yıkıntılar kaldırılarak kuzeybatı odasının (CCII-CCI ve DDII-DDI açmaları kazı kodu) güneybatı köşesine hemen bitişik kapı yeri ve geçidinin eski evresi ortaya çıkarıldı. Bu evrenin (İ.T.Ç. II A) kapı geçidinin rampa şeklinde ve odanın zemini gibi çamur sıvalı olduğu saptandı (Resim : 3 a-b). Odamızın kuzey duvarına 1,5 m. yakınlığındaki büyük küllüklü ocak (1.80 m. x 1.50 m.) yıkıntıları kaldırılarak, altındaki bir evvelki kullanım evresine ait aynı ölçülerdeki ocak ortaya çıkarıldı. Kaldırılan ocak tabanının altında, irili ufaklı dere çakıl taşlarıyla döşenmiş olduğu görüldü (Kalınlık 8 cm.). Kuzeye bakan yönü rampalı kapı geçidi (Resim : 3 b) ile aynı erken kullanım evresine ait olan, gün ışığına çıkardığımız eski ocağın daha evvelkilerden farklı bir tipi oluşturduğu gözlendi. At nalı biçimi ocak ve çok geniş küllük kısmı, çamur sıvalı oda tabanının üzerine çok az bir yükseklikle (5-8 cm.) yapılmıştır. Ana ocak parçasının arkasına üç adet kerpiç (20 cm. x 8 cm.) destek yerleştirilmiştir (Resim : 2 b). Bu ocağın açılması sırasında çok sayıda çanak çömlek, özellikle Karaz türü mutfak kaplarına ait, büyük küp ve çömlek parçaları bulundu. İlginç bir şekilde, siyah parlak Karaz parçalarının ocak ile odanın kuzey ve doğusundaki seki önündeki çamur taban üzerinde yeraldığı saptandı (Resim : 2 b, 3 a). Çanak çömlek buluntuları içinde Karaz türünün egemen olduğuna tanık olduk. Kapı geçidini dolduran kerpiç sert blokaj temizlenirken İ.T.Ç. II evresini kanıtlıyan (İTÇ II B-A), açık zemin üzerine geometrik/linear bezekli Altınova boyalıları bulundu (Resim : 10). Böylece, çanak çömlek (Resim : 11) ve kırık bir kaç silex bıçak parçasından başka bir küçük buluntuya raslayamadığımız bu odanın en eski evresinin İTÇ II A'ya tarihlendiğini anlamış olduk.

Daha evvelki kazı çalışmalarımızda açılmış olan ve büyük olasılıkla sundurma ile bir kısmı kapatılmış olduğunu tahmin ettiğimiz büyük mekânın da tahribat yıkıntılarından temizleme işlemleri gerçekleştirildi. Yukarda anımsadığımız İTÇ II evresi konuttan bu büyük, fırınlı mekâna kapıdan geçilerek erişildiğine 1985 yılı kazılarımızda tanık olmuştuk. Aynen, kuzeybatı odası gibi, mutfak gereksinimi için kullanılmış olan batıdaki Fırat boyu bu büyük avlunun da uzun bir kullanım evresini, çeşitli onarımlar geçirdiğini son kazı çalışmalarımız sayesinde açıklığa kavuşturduk (Resim : 4 a-b). Boyutları 5.5 m. x 7.5 m. olan avlunun (DI-DDI ve EI-EEI açmanın kazı kodu) fırınların yaslandığı kuzeydoğu köşesinden başlıyarak, doğu ve güney duvarlarından

derine 20 cm. inilerek 673 m. koduna ulaşıldı. Böylece topoğraflarımızın saptamış olduğu 674 m. Fırat kıyısı konglomera seviyesinden 1 m. daha derine indiğimizde kültür kalıntılarının devam ettiğini saptamış olduk. Alçak kubbeli fırınların dört kez onarım geçirdiği gün ışığına çıkarıldı. Eski fırınların yanında, doğu duvarına yaslanmış bir küçük ocağın kalıntısı da bulundu. Kuzeydoğu köşesindeki büyük fırının güneyindeki oluk şeklindeki kül çekme setinin hemen altında güveçlerin sıcak küle oturtulduğu küçük düzlük ortaya çıkartıldı. Burada kapların diplerinin izleri belli olmaktaydı (Resim : 4 a-b). Tek bir evin olmayıp, olasılıkla birkaç evin ve ailenin mutfak ve günlük işleri için kullanım yeri, bu nehir kıyısı avlunun sert bir balçık blokaj üzerine oturtulduğu ve bu blokajın da Fırat yönünde iri sel taşlarından oluşturulmuş bir teras duvarı ile pekiştirildiği geçen yıl gün ışığına çıkarılmıştı. Adı geçen duvarın iki taş dizisinden örüldüğü (50 cm. - 80 cm. genişlik), güneye doğru hafif bir kavis meydana getirdiği gözlenmektedir. Bu teras duvarı 672.42 m. kodunda Fırat konglomerası içindedir. Bu kesim açılırken kaba Karaz kap parçaları bulundu. Ayrıca avlumuzun güneyinde çakıltaşı döşenmiş nehire doğru hafif meyilli bir alan saptandı (Resim : 5 a-b). Bu fırınlı avlunun küçük buluntuları ise İTÇ II (B-A) evresine özgü Karaz türü küp ve çömlek parçaları, Altınova boyalıları, silex dilgiler, taş çekiç başı gibi buluntulardır (Resim : 11 tek renk ç.ç. parçaları).

Bu yılın çalışmaları yoğun olarak adı geçen fırınlı avlunun doğusunda, bir evvelki yıl küçük boyutlu (3.20 m. x 2.10 m.), OTÇ I odasının açıldığı alanda sürdürüldü (Resim 6 a-b). Bu açmada üstüste dört evre OTÇ I konutlarına ait mimarlık kalıntıları ve ocaklar daha evvel gün ışığına çıkarılmıştı. Bu odanın doğu ve kuzey yönünde çalışmalar sonucu, röper noktası olarak koruduğumuz Demir Çağı duvarı kaldırıldı. Bunun altında, OTÇ I'e ait iki taş dizisinden oluşan duvar açığa çıkarıldı. OTÇ I'de şiddetli yangının yıkıntıları ve onarım malzemesi kerpiç blokaj burada da taş duvarın arasında görüldü (Resim : 7 a). Adı geçen blokaj kaldırıldı ve bu alanda OTÇ I'tipik boyalı kapları, omurgalı ve ağız kenarı basit geometrik bezekli çanakları ve tek renk mutfak kapları (Aşağı çekik, dil biçimi tutamaklı cooking-pot'lar), toplandı. Karaz türü koyu renk açkılı parçalar da adı geçen çanak çömlek parçalarıyla bulundu. Bu alanda (CI-CCI kazı kodu) taban seviyesi inildikçe, odanın boyutları ve biçimi ortaya çıktı. Burada, 5.90 m. x 4.10 m. boyutunda bir oda gün ışığına çıkarıldı. Odanın taş duvarlarının yüksekliği 1.25 m. olarak saptandı. Taş duvar kalınlığı 50-55 cm. dir. Odanın iç tarafında duvarlar üstüste sıvanmadan ve onarımdan ötürü 9.5 cm. lik bir çamur sıva ile kaplıydı. Oda köşeleri yuvarlatılmış ve bu köşelerde

ve kuzey ile doğu duvarında in situ kirli beyaz badana izleri de kendini korumuştur. Şemsiyetepe konut mimarlığında daha evvelki kazılarda aynı durumu ortaya çıkarmıştık. Odanın kapı geçidi 1 m. genişliğinde, güney duvarı içinde ve batı yöndedir (Resim : 8 b, 8 a). Bu alanda, OTÇ I kalıntılarının bulunduğu 675.09 m. kodundan 673.90 m. koduna inilerek ITÇ III B-A evrelerinden İTÇ II kültür katına ulaşılmıştır. Altınova kültürünün İTÇ III evresi için karakteristik ölçüleri sunan bu odanın, daha doğrusu tek gözlü bu evin İTÇ III B ve III A evrelerinde kullanımı hakkında içinde gün ışığına çıkardığımız iç donatım ögeleri ve küçük buluntular tanık olmaktadır. Kuzey duvarına bitişik ve yukarıda anımsadığımız kerpiç blokaj kaldırılırken, bunun altından çok tahrip olmuş bir ocak tabanı ortaya çıkarıldı (674.36 m. kodunda), tabanın çapı 1.40 m. olup çamur tabanın altı çanak çömlek kırıklarıyla döşenmiştir.

Odanın bu seviyesinde topladığımız çanak çömlek arasında çoğunluğu İTÇ III A boyalıları oluşturmaktadır. Boya bezek açısından İTÇ III A ve II'nin özellikleri dikkati çekmektedir (Resim : 15 a - 10). Adı geçen ocak tabanı ile aynı seviyede odanın iç donatımını oluşturan, kuzey duvarına bitişik ve bu duvarı dik kesen 55 cm. x 40 cm. ölçülerinde kerpiçten bir banket, olası işlik bulundu. Batı duvarının, kuzeybatı yönünde, 2 m. uzunluğunda, 35 cm. genişliğinde, kerpiç bloklardan yapılmış ve birkaç kez onarılmış bir seki de ortaya çıkarıldı. Böylece İTÇ III B ve III A evresinde bu konutun kullanılmış olduğu anlaşılmış oldu. Oda tabanından yaklaşık 15 cm. derine indiğimiz zaman, yukarıda anımsadığımız ocak küllüğünün altında (674.19 m. kodunda) odanın kuzeybatı köşesine 60 cm. mesafede bir fırın kalıntısı meydana çıkarıldı (Resim : 9). Alt tabanında küllüğün çapı 90 cm., genişliği 85 cm. saptandı; odanın zemininden 15 cm. yüksekliği olan bu kısım çanak çömlek parçalarıyla kaplanmış ve çamurla sıvanmıştı. Yarım metreye yakın arı kovanı biçimindeki fırın kubbesinin 35 cm. yüksekliğinde küçük bir kısmı kuzey duvarı bitişik olarak bulundu (Resim : 9 b). Bu fırının etrafında kaba mal mutfak kaplarına ait parçalar, Karaz türü omurgalı küp parçaları, İTÇ III A ve II boyalı kaplarının parçaları da gün ışığına çıkarıldı. Odamızın küçük buluntuları arasında başı kırık bir hayvan figürini, beyaz taştan yassı, oval formda ortası delik bir topuz başını, birkaç silex bıçak parçasını, obsidiyen kesici parçaları, obsidiyen çekirdek, taştan sap delikli bir taşçı baltasının yarısını, çan biçimli bir idole ait boya bezekli etek kısmını sayabiliriz (Resim : 15 e).

Adı geçen odanın doğusuna rastlıyan, daha evvelki yıllarda OTÇ I evresine ve İTÇ III B mimarlık kalıntılarıyla zengin küçük buluntular vermiş olan oda da planı saptanacak kadar açılabildi. 5.20 m. x 3.80 m.

ölçülerindeki odanın kapı geçidi güney duvarı içinde batı köşesinde ortaya çıkarıldı (BI-CI kazı kodu) (Resim : 7 b). Burada 675.20 m. kodunda İTÇ III A kültür kalıntıları görüldü. Özellikle, İTÇ III B ve III A boya bezekli çanak çömlek parçaları bu tabanın küçük buluntularını oluşturmaktadır.

Şemsiyetepe 1985 sezonu kazı çalışmalarımızda, höyük tepesinin güneyindeki Fırat'a doğru dik bir eğimle inen sel yatağında, sonradan taşkınlar sonucu burada birikmiş konglomera yükseltisi içinde, olası bir çömlekçi fırınının kalıntısını ortaya çıkarmıştık. Topografik haritamızın G-H/10-11 plânkarelerine rastlıyan fırın tabanı 658.20 m. kodunda yeralmaktaydı. Bu yıl da aynı açmada çalışmalarımız Arkeolog-Tarihçi Hakan Sıvas tarafından 4 işçi ile yürütülerek, burada da evlerin varlığı, ortaya çıkarılan taş temellerle kanıtlandı (Resim : 12 a).

Eski fırın kalıntısı tahrip yıkıntılarından temizlenerek 657.71 m. kodunda, fırının eski evresine ait taban açığa çıkarıldı (1.60 m. çapında). İki evresini saptadığımız fırının dayandığı hafif iç bükey taş duvar-koruma duvarın toprağa yaslanmış olduğu görüldü (658.25 m.).

Bu kesimde geçen yıl olduğu gibi çok miktarda OTÇ I ve İTÇ III'ün son evresine tanık olan çanak çömlek profilleri (Resim : 13 b), fırında kullanılmış olan semer biçimi destek malzemesi (Resim : 13 a), pişmiş toprak ucunun bir kısmı kırık 2 kaşık (Resim : 14 c), silindirik ocak ayakları parçaları ve tek maden buluntusu, yuvarlak kesitli, uçları birbiriyle spiral olarak birleşen bir yüzük (Resim : 12 c) bulunmuştur. Ayrıca fırının Fırat'a bakan batı köşesinde, OTÇ I evresinin tipik bir biçimini belgeleyen tek kulplu, şişkin gövdeli, kırmızı boyalı ve ağız kenarının altında açık renk kalın band arasında üçlü içiçe zigzaklarla bezekli orta boy çömlek meydana çıkarıldı ve tümlendi (Resim : 12 b).

Kazı çalışmaları fırının kuzeydoğusunda belirlediğimiz 5 m. x 5 m. lik açmada sürdürüldü. Buradaki kazının amacı başka fırınların varolup olmadığını saptamağa yönelikti. Çalışmalar sonucunda 660.25 m. ve 659.90 m. kodları arasında, doğu batı doğrultusunda ilerleyen bir taş temel ortaya çıkarıldı. Büyük boy taşlardan örülmüş bu temel 4.40 m. uzunluğunda. 75 cm. genişliğinde, 50 cm. yüksekliğindedir. Açmamızın batı ucunda köşesini bulduğumuz bu duvar, açmanın kuzey kesiminin içinde de devam etmektedir. Bu eğimli alanda çok güç koşullarda ancak 2 m. ileriye kazı genişletildi ve bu taş duvarın konglomera üzerine oturduğu, duvarı ortadan ikiye ayıran bir küçük bölme duvarı 660.70 m. kodunda saptandı (Resim : 12 a). Böylece, fırının hemen kuzeyinde yeralan bir mekânın duvar kalıntıları, burada oturulmuş olduğunu, olası bir keramik atölyesinin varlığını akla getirmektedir. Bu alan-

da geçen yıl ve bu yıl ele geçirdiğimiz çanak çömlekçilikte kullanılmış olan taş aletler bu düşünümüzü pekiştirmektedir.

Güney yamaç (H-G/10-11), fırınlı açmalarımızdaki çalışmalar sırasında pek çok çanak çömlek parçası gün ışığına çıkarıldı. Burada daha çok Altınova boyalılarının OTÇ I ve İTÇ III B-C örnekleri gözlendi. Olası burada yaşamış olan bir aileyi, iki nesli kanıtlayan materiel aynı mekanlarda bulundu. Ayrıca boyanmamış, açık renk hamurlu, açkısız mallara ait kenar parçaları, boyalılardan tanıdığımız tipik kap örneklerini vermektedir. Geniş ağızlı küpler, boyunlu ve boyunsuz çömlekler, tek kulplu şişkin gövdeli çömlekler, tek kulplu kupalar, ağız kenarı omurgalı çanaklar başlıca kap biçimlerini oluşturur (Resim : 13-b). Ayrıca saksı dipli kap parçaları dikkat çekicidir. Bu açmalarda çok az Karaz türü profillere rastlandı.

Çanak çömlek dışında küçük buluntular arasında çok sayıda semer biçimi fırın destekleri, makara biçimi ocak ayakları, pişmiş toprak yine kırık bir kaşık parçası, pişmiş toprak, baş kısmı çok şematize, içi boş çan etekli, boya bezeksiz bir idol (5.5 cm. boyunda, olası boyanmak için hazırlanmış?) ele geçirilmiştir. Taş buluntular arasında, silexden, çift omurgalı, sap kısmı kırık kesici ve volkanik sert taştan yapılmış, burun kısmı özellikle yuvarlatılmış çekiç parçası (Resim : 13 c/2) yeralmaktadır.

Höyük tepesi çevresindeki tarlalarda açtığımız sondaj çukurları 2.5 m. x 2.5 m. boyutlarındadır. Bu açmalarda -kuzey, kuzeydoğu, doğu-, 1 m. ilâ 1.5 m. derinlikte ana toprağa ulaşılıyordu. Adı geçen sondajların birinde mimarlık kalıntılarına rastlandı; ötekilerde ise özellikle OTÇI boyalı çanak çömlek parçaları, **simple ware** ince malları bulundu.

Tek renk çeşitli amorfların yanında ODÇ kenar parçaları ve tek tük Roma Çağı kap parçalarının varlığı gözlendi.

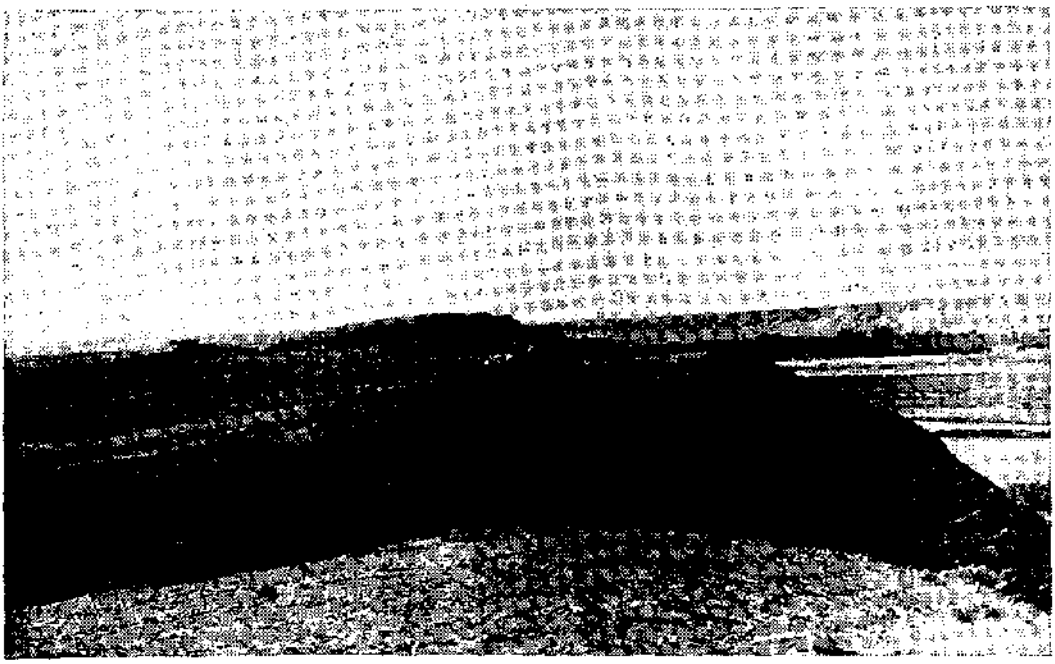
Kuzeydoğu tarla sondajında, Roma Çağı'na ait taş kaplanmış bir yol, olası bir kapının giriş kalıntıları gün ışığına çıkarıldı (Resim : 1a-b). Adı geçen yol döşemesi, höyük tepesi yönünde kuzeye yöneliyordu. Bu açmada birkaç Roma parçası yanında OTÇ I boyalılarından parçalar da bulundu.

Bu yılın çanak çömlek buluntuları içinde en ilgi çeken, ünik örnek, kuzeydoğu açmasında bulundu. Hemen hemen bütün parçaları bulunan kap tümlendi. Yarım küre biçimindeki bu kâse (veya büyük bir kaba kapak olarak da düşünülebilir), el yapımı açık krem zemin üzerine iki renkle boyanmıştır. Kâsenin özelliği, tam ortasında düğme şeklinde (veya Zitzenförmig- memeucu biçimli) küçük, içi delikli bir tuta-

cağı olmasıdır. Hafif açkılı dış yüzeyi üzerine turuncuya bakan kırmızı ve kahverengi boya ile iç içe açılardan oluşan bir çember ve ortadaki küçük tutacak etrafında iç içe dairelerle bezenmiştir (Resim : 14 a-b). Bu kap örneğinin tam bir eşi, İmamoğlu kazılarında OTÇ I kültür katı içinde bulunmuştur. Şemsiyetepe kâsesinin de OTÇ I'e ait olduğu böylece bir kez daha kanıtlanmaktadır.

Böylece Şemsiyetepe'nin sitadeli dışında, etrafındaki tarlalarda da eski yerleşmenin varlığı bu seneki sondaj çalışmalarıyla saptanmış oldu.

1986 güz sezonu Şemsiyetepe kazı çalışmalarında, ortaya çıkarılan taş konut mimarlığı ve küçük buluntuların çoğunu oluşturan boyalı çanak çömlek malzemesiyle; çok az olmakla beraber, Orta Anadolu İTÇ III maden aletlerine koşut maden gereçleriyle (6 adedi geçmez tunç eser), yerel Altınova kültürünü aydınlatıcı nitelikte bulguları açıkça gözlemekteyiz.

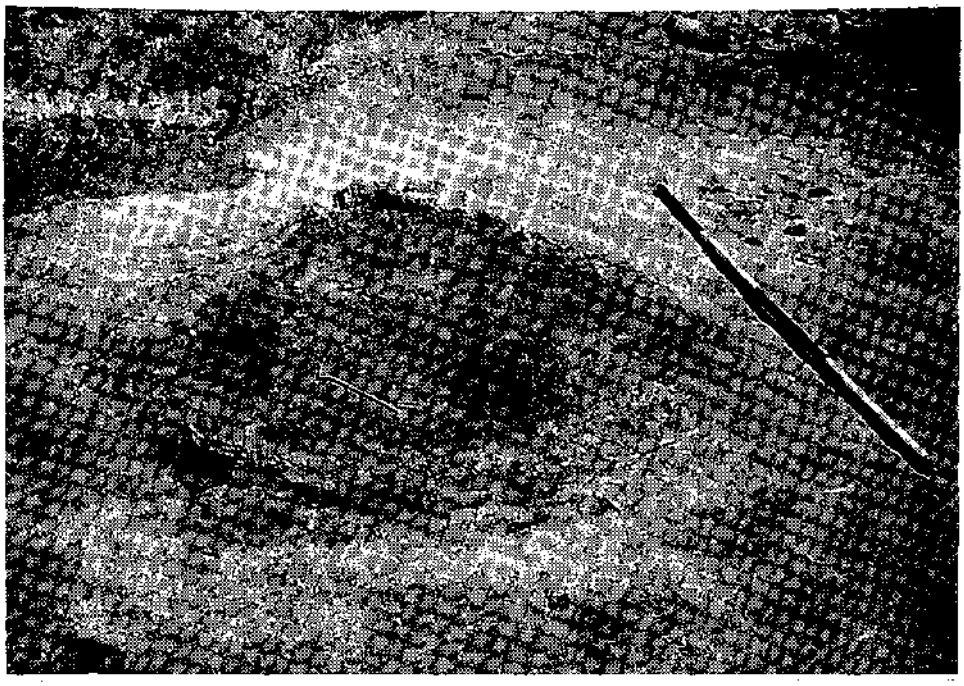
Resim : 1a

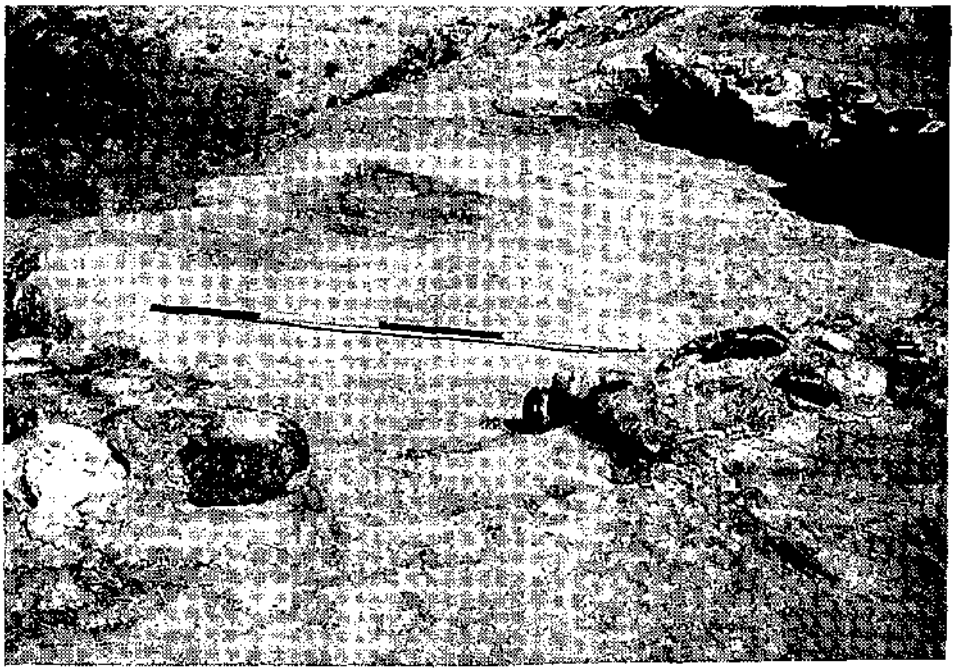
Resim : 1b

Resim : 2a

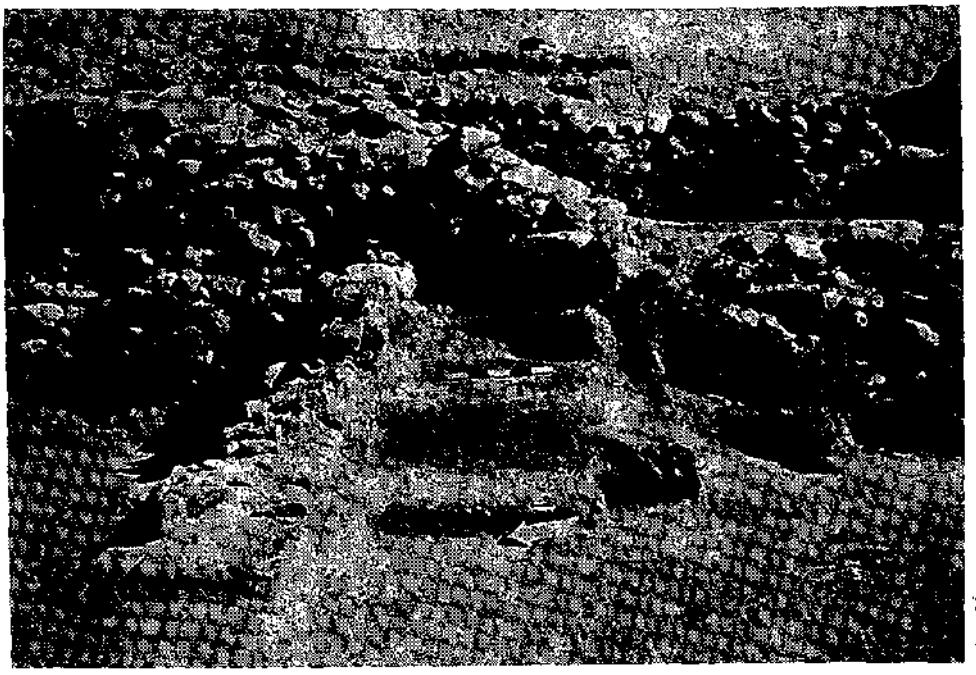
Resim : 2b

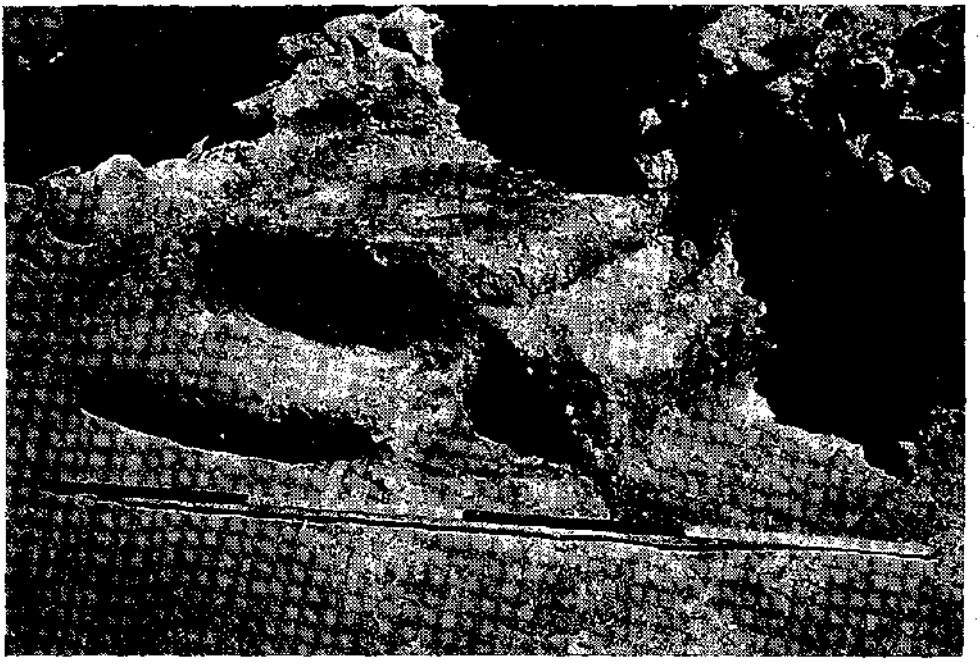
Resim : 3a

Resim : 3b

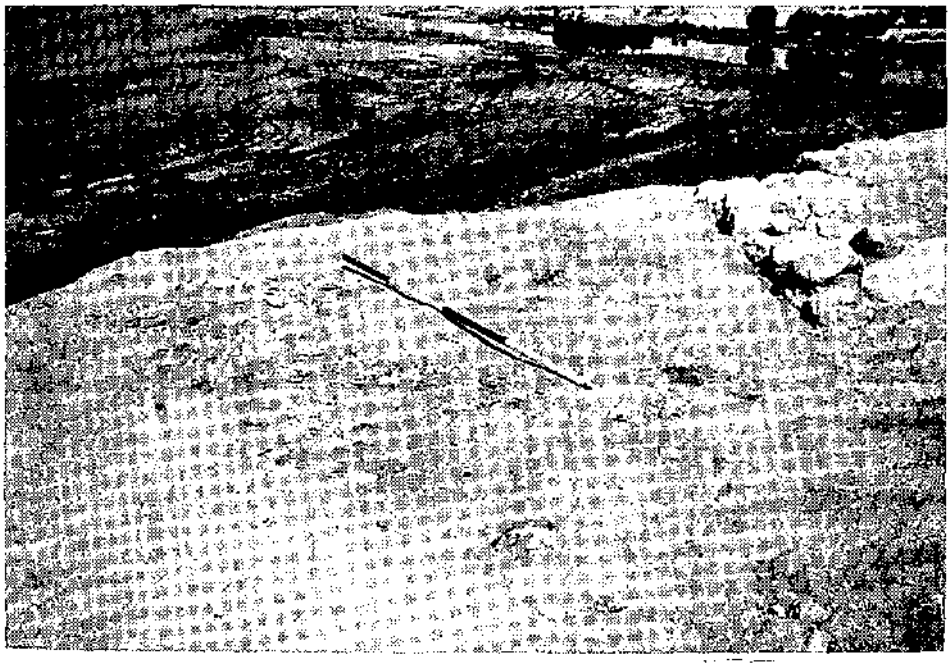
Resim : 4a

Resim : 4b

Resim : 5a

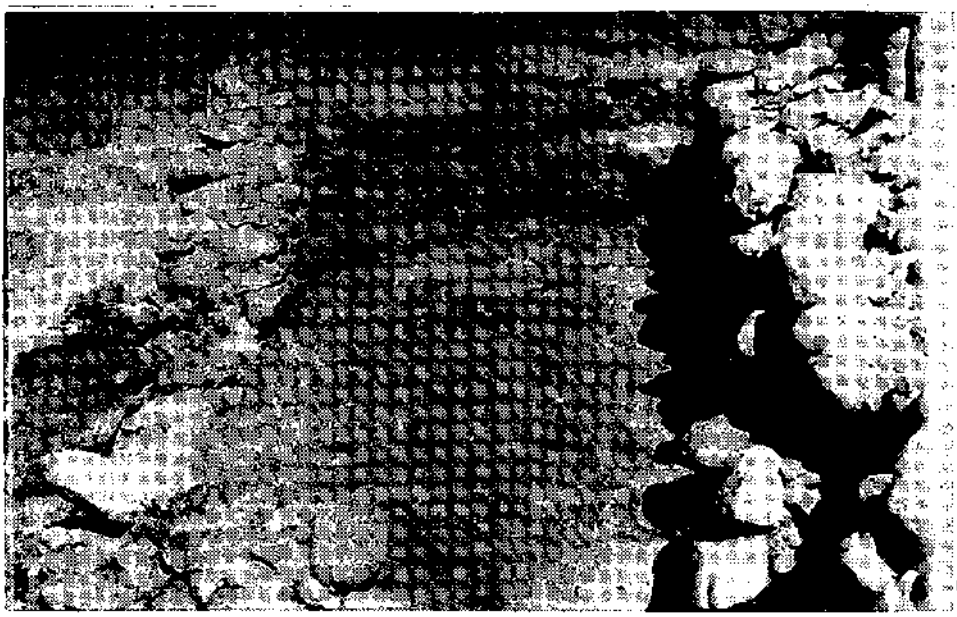
Resim : 5b

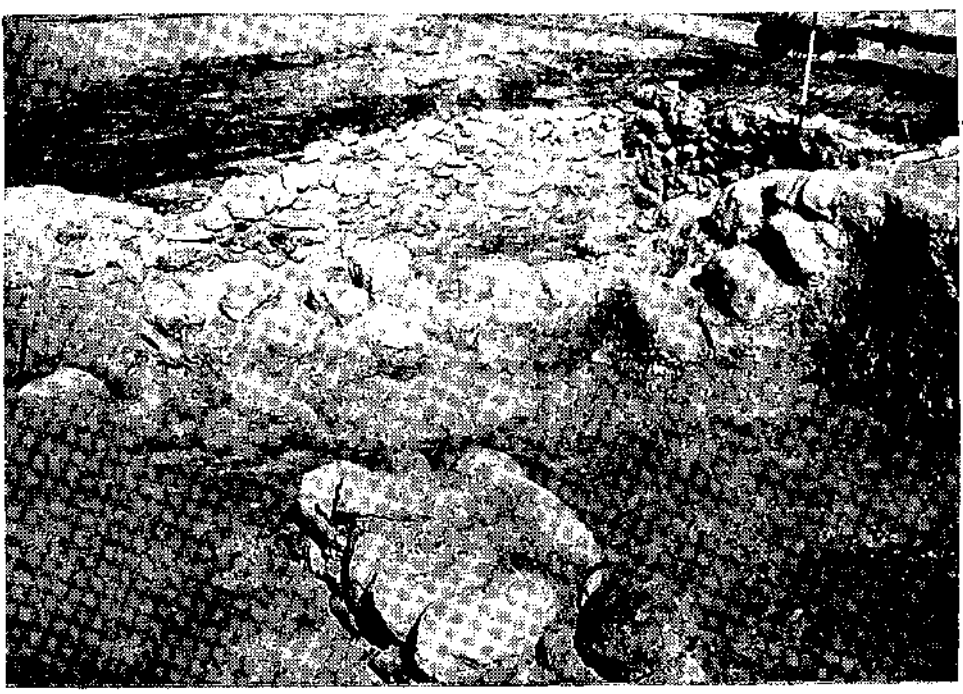
Resim : 6a

Resim : 6b

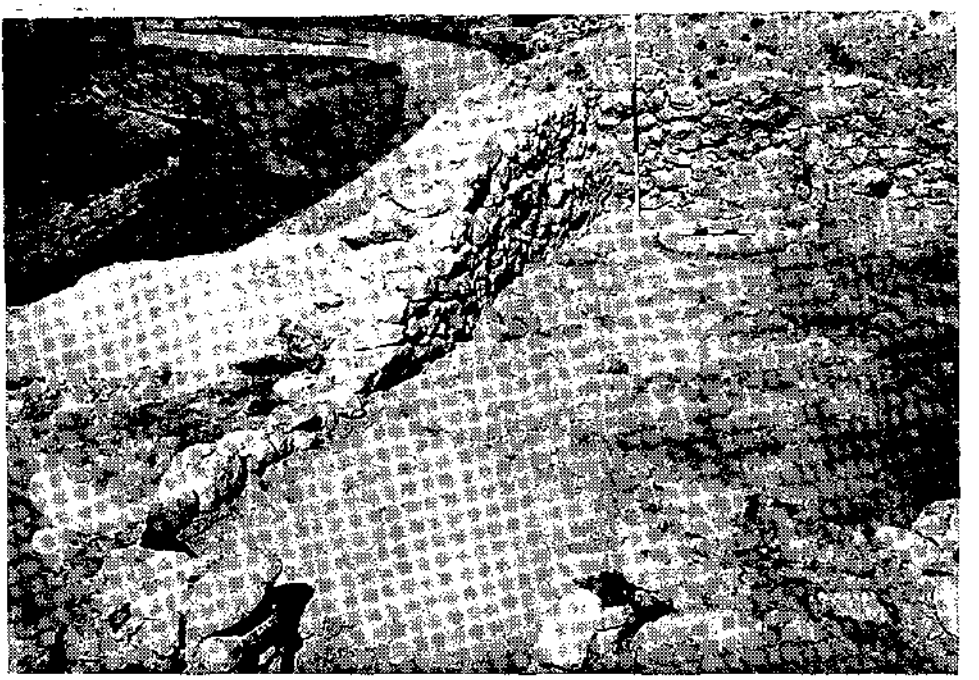
Resim : 7a

Resim : 7b

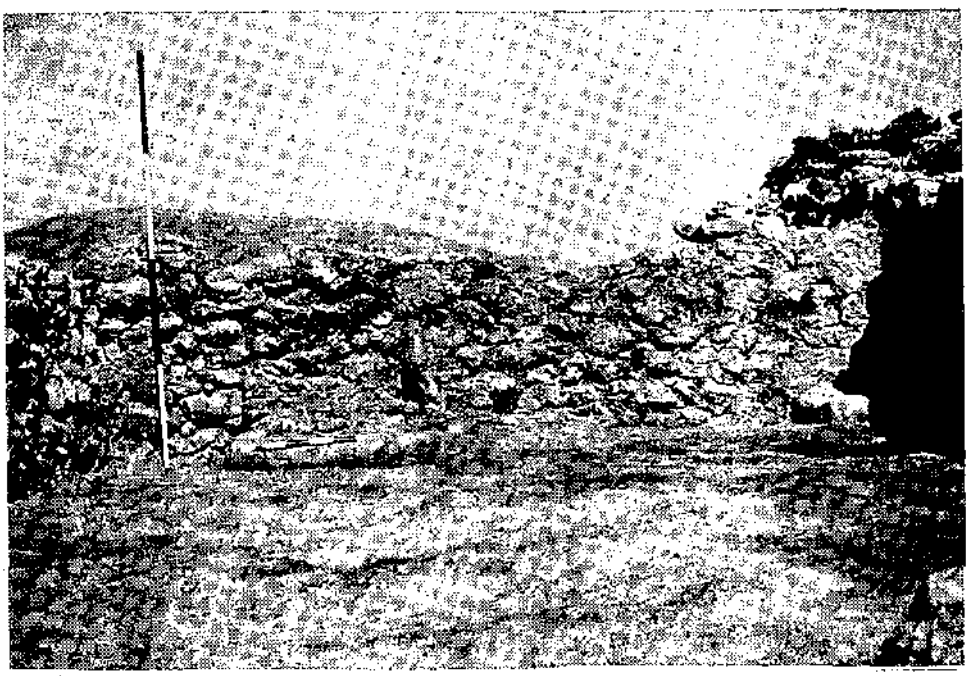
Resim : 8a

Resim : 8b

Resim : 9a

Resim : 9b

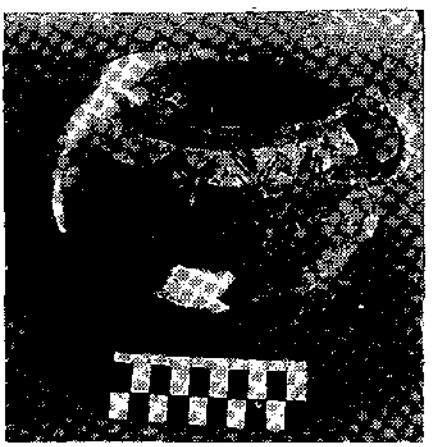
Resim : 10

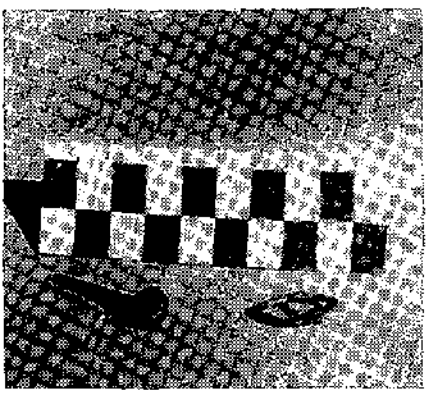
Resim : 11

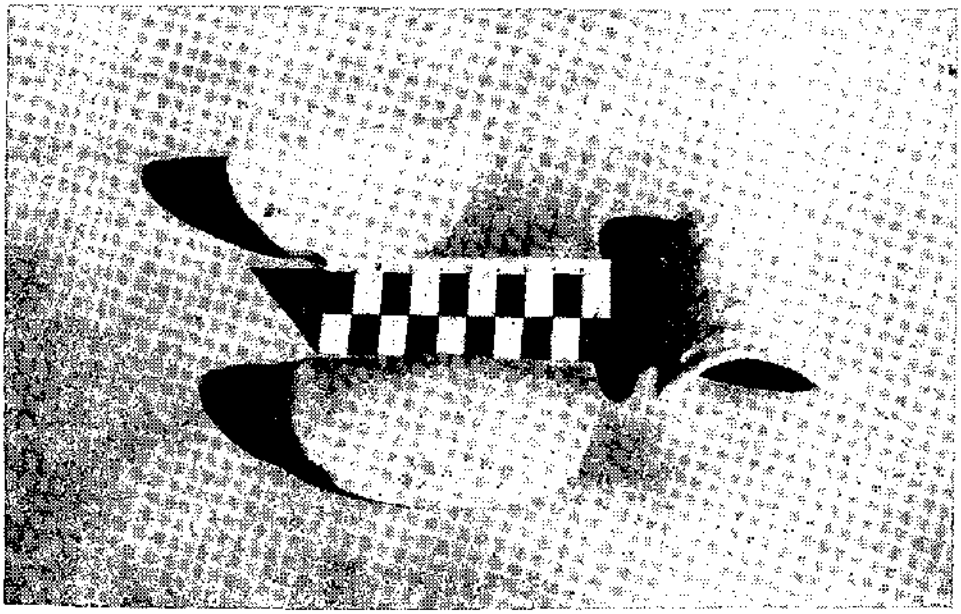
Resim : 12a

Resim : 12b

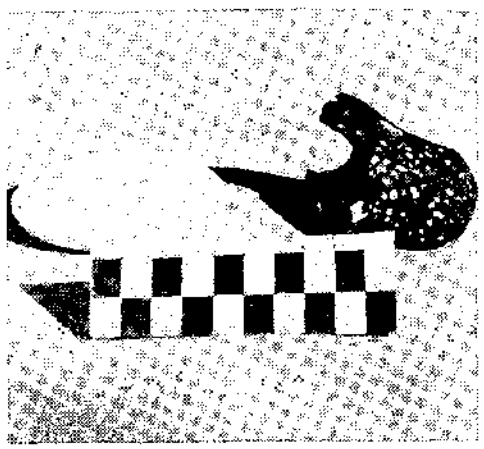
Resim : 12c

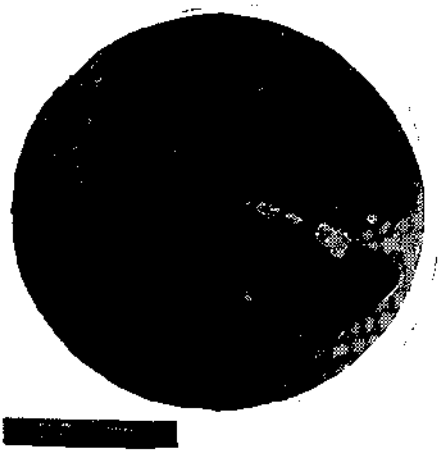
Resim : 13a

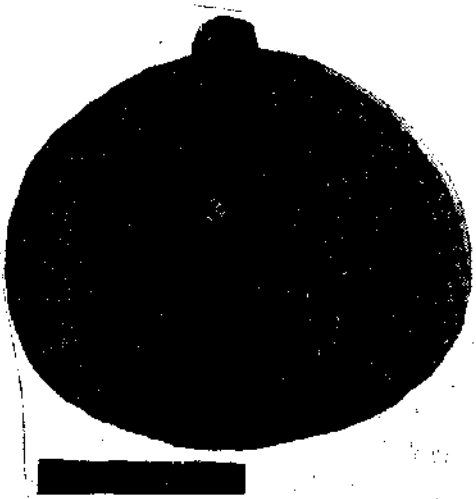
Resim : 13b

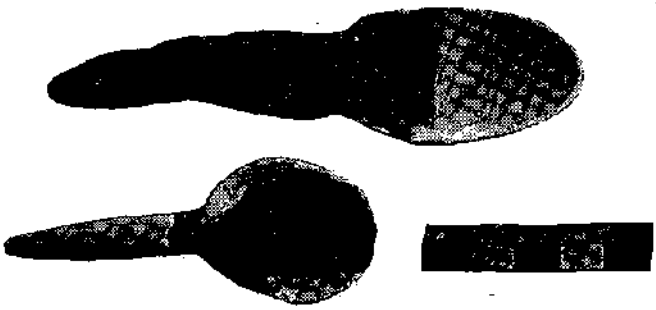
Resim : 13c

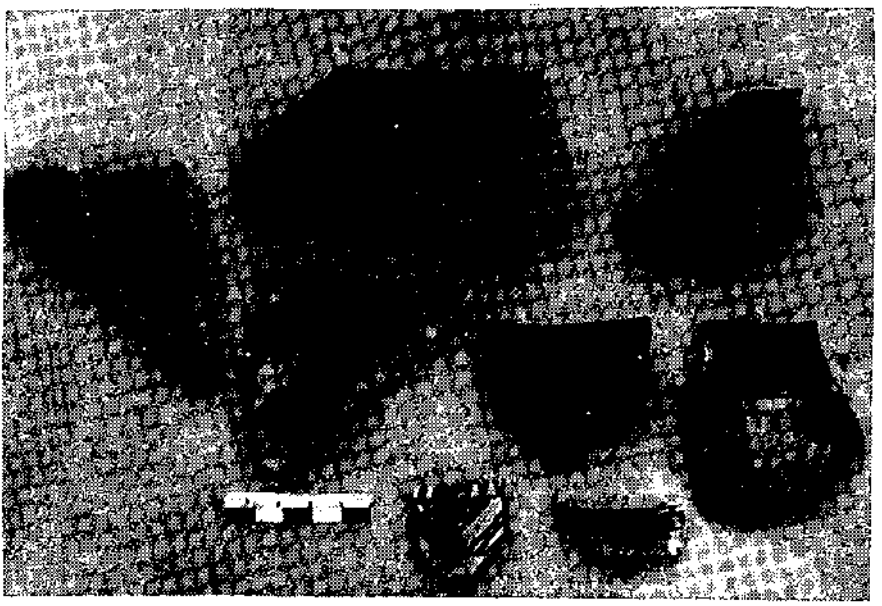
Resim : 14a

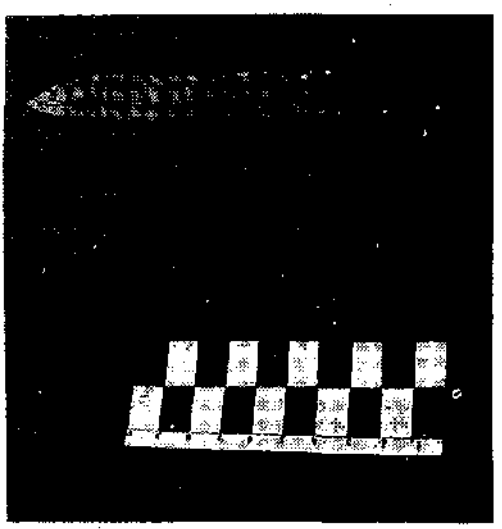
Resim : 14b

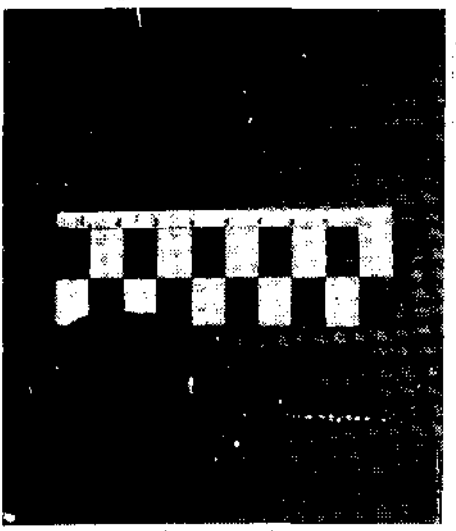
Resim : 14c

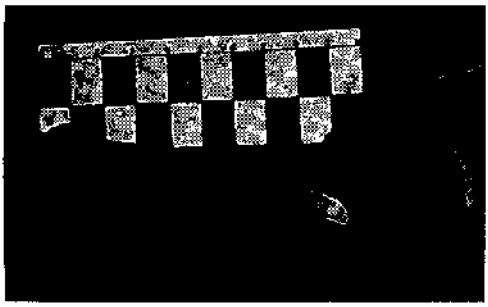
Resim : 15a

Resim : 15b

Resim : 15c

Resim : 15d

Resim : 15e

MALATYA İMAMOĞLU HÖYÜĞÜ 1986 YILI KAZISI ÇALIŞMALARI

Edibe UZUNOĞLU*

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Eski Eserleri Kurtarma, Değerlendirme ve Araştırma Merkezi'nin mali desteği ile gerçekleşen İmamoğlu Kazısı Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile başkanlığımda 1980 yılından beri yapılmaktadır. Bu yıl çalışmalar 16.8.1986 - 23.10.1986 tarihleri arasında 69 günde gerçekleşmiştir. Kazı Kurulu, bu satırların yazarı ile birlikte aşağıda adları ve görevleri belirtilen kişilerden oluşmaktaydı:

Kazı Mimarı: Yük. Mimar Alpaslan Koyunlu (İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü), Alan Yöneticisi: Arkeolog M. Akif Işın (İzmit Müzesi Müdürlüğü), Açma Başları: Arkeolog Meral Gözübüyük (Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü), Arkeolog Çiğdem Girgin (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü), Mustafa Kemal Adatepe (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Tarihi yüksek lisans öğrencisi), Çanak Çömlek Analizi ve Envanter: Arkeolog Yasemin Güner (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü), Çizimciler: Arkeolog Mine Soysal (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü, Desinatör Hande Günyol (Mimar Sinan Üniversitesi yüksek lisans öğrencisi), Fotoğrafçı: Ali Osman Özmen (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü), Restoratörler: Arkeolog Ali Duran Öcal, Ahmet Demirtaş (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı öğrencisi), Öğrenciler: Havva Alemdaroğlu (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi San'at Tarihi öğrencisi), Joachim Meyer (Kopenhag Üniversitesi San'at Tarihi öğrencisi), Maria Fabricius Hansen (Kopenhag Üniversitesi San'at Tarihi öğrencisi).

Her yıl olduğu gibi, çalışmaların her aşamasında destek ve yardımlarıyla kazıya büyük katkıda bulunan arkadaşım Yük. Mimar Alpaslan Koyunlu'ya kalpten teşekkür ederim. Yorulmak bilmeden, bütün kazı boyunca olağanüstü bir özveri ile yaptıkları mükemmel çalışma için kazı kurulunun herbir üyesine ayrı, ayrı en içten teşekkürlerimi ve şükran duygularımı bildirmeyi bir borç bilirim. Ayrıca bütün kazı kurulu

(*) Edibe UZUNOĞLU, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü Eski Şark Eserleri Seksiyon Şefi, İSTANBUL.

adına, kazıya ve kazı kuruluna izin veren, maddi yardımda bulunan, manevi destekleriyle çalışmalarımıza katkıda bulunan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Dr. Nurettin Yardımcı'ya, Genel Müdür Yardımcısı Sayın Nimet Berkok'a, Daire Başkanı Sayın Mehmet Yılmaz'a, Kazılar Şube Müdürü Sayın Mustafa Karahan'a, Kazılar Şubesinin tüm görevlilerine, Yayınlar Daire Başkanı Sayın Ayşegül Uğuroğlu'na ve Yayınlar Şubesinin tüm görevlilerine, ODTÜ Sayın Rektörüne, TEKDAM Müdürü Sayın Prof. Dr. Mustafa Özbakan'a, TEKDAM'ın tüm görevlilerine, TÜBİTAK Arkeometri Ünitesi'ne, Türkiye Turing Otomobil Kurumu Başkanlığı ve Yönetim Kuruluna, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Sayın Alpay Pasinli'ye, İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürü Sayın Muharrem Oral'a, İzmit Müzesi Müdürü Sayın Kemal Can'a, Malatya Valisi Sayın Naim Cömertoğlu'na, Malatya Köy İşleri İl Müdür Yardımcısı Sayın Hamza Kandi'ye, DSİ Malatya Müdürü Sayın Nabi Şavata'ya, Malatya Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Sami Çulcu'ya, Malatya Müze Müdürü Sayın Osman Özbek'e, Müze Araştırmacıları Sayın Baki Yiğit ve Sayın Adnan Erkuş'a, Müze Şefi Sayın Yaşar Gündüz'e kalpten teşekkür ederiz. Ayrıca yeni geliştirdikleri bir sistemle kazımızın kuşbakışı fotoğraflarını çeken Çayönü kazı Kurulundan Dr. Werner Schnuchel ve Sayın Erhan Bıçakçı'ya teşekkürlerimizi bildiririz. Aşağı Fırat Projesi ile ilgili bir televizyon filmi yapan Hasan Özgen idaresindeki Milliyet Televizyon Ekibi İmamoğlu'nda da çekim yamışlardır. Kendilerine teşekkür ederiz.

1986 yılında Karakaya Barajı'nın su tutacağı yılın sonlarına doğru İmamoğlu köyünün ve köyün yaklaşık 500 m. kuzeybatısında bulunan höyüğün su altında kalacağı DSİ yetkilileri tarafından bildirildiğinden kazı planlaması 1986 döneminin son alan çalışması olması olasılığı göz önüne alınarak aşağıdaki amaçlar doğrultusunda yapıldı :

1 — Höyükte şimdiye kadar tesbit edilmiş olan tabakaları ve özellikle İTÇ'den OTÇ'ye geçiş tabakasını denetlemek,

2 — İTÇ III'te bütün höyük yüzeyini kapladığını düşündüğümüz merdivenli ev'in planının daha iyi anlaşılabilmesi için, bu yapı katını olabildiğince geniş açmak,

3 — Höyükteki yerleşmenin yaşını anlamak üzere, batı yamaçta 1985 yılında başlattığımız basamaklı açmada ana toprağa ulaşmak ve başlangıçtan itibaren höyük tabakalaşmasını saptamak,

4 — Höyük çevresindeki yerleşme durumunu anlayabilmek için, doğu ve kuzeydeki tarlalarda sondajlar yapmak,

5 — İmamoğlu köyünde altı yıldanberi kullandığımız kazı evini boşaltmak ve malzemeyi başka bir yere taşımak.

1 — Höyükteki Tabakaların Denetlenmesi

Höyük doruğunda 4, 5, 6, 7, 8 H, 7, 8 İ ve 7, 8 K plankarelerinde yaklaşık-6,60 m. derine inildi (Plan : 1, 2), OTÇ yapı katları ve bunların evreleri denetlendi. İmamoğlu'nda IV. Kültür katı olan OTÇ'nin üç yapı katı ile temsil edildiği kanıtlandı (bk. Uzunoğlu 1987 : s. 214 vd.).

IVa- OTÇ'nin en son ve en genç yapı katıdır. Tepenin kuzey, kuzeybatı, kuzeydoğu kesimlerinde açığa çıkarıldı. Bu yapı katında duvarlar kurutaş temel üzerine kerpiçle yapılmıştır. Birbirinden kopuk parçalar halinde çıkarılan bu temeller daha sonra yapılacak plan çalışmalarıyla birleştirilebilecek niteliktedir. Höyüğün kuzey kesimindeki çalışmalarda bulunan iki çömlek bu katın özgün örneklerindendir (Resim : 1, 2). Bunlardan biri kabartma bezekli, ortasından yarılmış dik makara kulpludur. Benzerlerine Malatya Aslantepe (Palmieri 1973, s. 79-80, Res. 26 «6», 27 «2-3») ve Tepecik (Esin 1971, s. 110, Lev. 90 «4») OTÇ tabakalarında rastlanmaktadır. Diğer örnek, makara kulplu ve üç yatay paralel boyalı band bezeklidir. Kırmızımsı kahverengi boyalı bandlar halen çok soluk durumdadır. Çömlek Habur türü boyalı bandlı mallara benzemektedir. Bu tip çömleklere ait birçok parça daha önceki yıllarda da OTÇ tabakasında bulunmuştur.

IV b, OTÇ'nin ikinci yapı katıdır. Bütün höyük düzleminde saptanmıştır. Yaklaşık -2,60 m. derinlikte, 0,20 m. kalınlığında çok iyi sıkıştırılmış bir tabanla temsil edilmektedir (bk. Uzunoğlu 1987 : s. 214-215). Bu yapı katına ait kurutaş duvar temelleri, ocak, fırın, tandır gibi yapı elemanları fragmanter olsa da ortaya çıkarılmıştır. Ancak bu katın yapılaşma sistemi bilahare yapılacak plan çalışmalarından sonra anlaşılabilecektir.

IV c yapı katı OTÇ'nin İmamoğlu'ndaki en eski yapı evresidir. Bütün höyük düzleminde tesbit edilmiştir. İki evreli olması olasıdır. Ancak çok az bir zaman farkı ile birbirini izleyen bu evreleri ayırmak çok zordur. IV c yapı katı, IVb yapı katının çok özgün bir yapı elemanı olan kalın tabanın kalın kerpiç blokajının altında yer almaktadır. Hatta bu kata ait çanak çömlek parçalarının çoğu bu blokajın içinde bulunmuştur. IV c'ye ait duvarlar, ya çaytaşı temeller üzerine kerpiç veya balçıkla yapılmış, ya da temelden itibaren kerpiçle inşa edilmişlerdir. IV c'ye ait duvarlar (Plan : 2, no. 86, 90, 93, 94, 97) görülmektedir. Bunlardan 86 numaralı duvar, çaytaşlarından tek sıra temel üzerine balçıkla yapılıp üst üste birçok def'a sıvanmıştır. Gün ışığına çıkarılan, doğu-batı doğrultusunda 7,20 m. lik kısmının güney yüzünde boylu boyunca alçak bir seki bulunmaktadır. Seki ve önündeki taban üst üste sıvanmıştır ((Resim : 3).

Bu duvar 23 ve 22 numaralı mekanlara bağlanmaktadır (Plan : 2, M 23, M 22). Adı geçen yapılarda taban üzerinde çok az miktarda çanak çömlek parçası bulunmuştur. Bu parçaların çoğunluğunu iki renk boyalı (bichrome) keramik teşkil etmektedir (Resim : 4). Bichrome çanak çömlek Malatya Aslantepe (Palmieri 1987 : s. 67) ve Keban bölgesi yerleşmelerinde OTÇ'nin habercisi sayılmaktadır. Höyüğün kuzey ve batı kesimlerinde IV c yapı katı, İTÇ III de bütün höyük düzlemini kapladığını düşündüğümüz merdivenli evin yanmış duvarlarının yıkıntıları üzerinde yer almaktadır. Tepenin güney kesiminde ise durum daha başkadır. IV c yapı katının altında ve merdivenli evin yanmış duvarlarının yıkıntıları üzerine inşa edilmiş olan iki yuvarlak yapı ortaya çıkarılmıştır (Plan : 2 de M 24, M 25) (Resim : 5). Her iki yapı da -5,50 m. -6,26 m. kotlar arasındadır. Kuzeyde bulunan M 24 (Resim : 6) merdivenli evin güney mutfağının doğu duvarı üzerine kurulmuştur. Altındaki yanmış duvar yıkıntılarından bir kısmı tesviye edilip düzleştirilmiştir. Her iki yuvarlak yapının da duvarlarında yangın izi yoktur. Tüm olarak gün ışığına çıkartılmış olan M 24 deforme yuvarlak bir biçim gösterir. Güneydoğu-kuzeybatı doğrultusundadır. Boyutları uzun çap : 4,50 m. kısa çap : 3,80 m. dir. Giriş çok büyük bir olasılıkla, güneydoğuda iki yanı payeli kısımdan olmalıdır. İçinde çepeçevre bir seki dolaşmakta, kuzeydoğu kısmında bu sekinin üzerinde ikinci bir kademe ya da basamak bulunmaktadır. İçte, girişin hemen önünde 0,50 m. çapında ve yaklaşık 0,15 m. yüksekliğinde yuvarlak bir yükselti vardır. Büyük bir kısmı balçıktan, kuzeyde küçük bir bölümü taştan olan bu yükseltinin üstü çok iyi sıvanmıştır. Yuvarlak bir işlik veya bir sunak olabilir. Yapının tam kuzeybatı ucunda, giriş ve yuvarlak yükseltinin aksında, sekinin içine oyulmuş bir niş yer almaktadır. Nişin içinde bol miktarda yanmış odun ve kül bulunmuştur. İkinci yuvarlak yapı M 25 birincinin güneybatısında ve hemen yanındadır (Resim : 5). Günümüze kadar ancak 1/5 kalmıştır. Onun içinde de taş ve balçık karışımı yuvarlak bir yükselti vardır. Her iki yapıda da in-situ buluntu yoktur. Yeşilimsi çöp toprağı ile karışık bol miktarda kemik, kül ve yanmış odun parçaları bulunmuştur. Çanak çömlek tek renkli Karaz (Khirbet Kerak) ve boya bezekli parçalardır. Ancak, çanak çömlek parçaları da yeşil çöp toprağı içinde bulunmuş olup, hiç birisi yerli yerinde buluntu değildir. M 24'ün doğusunda yaptığımız araştırmalarda, yuvarlak yapının altında, merdivenli eve ait olduğunu olası gördüğümüz bir oda ortaya çıkarılmıştır (M 26), (Resim : 7). Bu sekili, ocaklı ve kubbeli fırınlı bir odadır. Odanın batı yanında bulunan kubbeli fırın üzerine daha sonra yuvarlak yapı inşa edildiğinden tümünü ortaya çıkartmak mümkün olamamıştır. Yalnızca ağız kısmı ve kısmen içi temizlenebilmiştir (Resim : 8). Odanın içinde, taban üzerinde

yerli yerinde bulunan Karaz mallı çömlek (Resim : 9) ve fırının içinde yine in-situ bulunan boya bezekli çömlek (Çizim : 1) merdivenli evin diğer odalarında bulunan çanak çömleklerle koşut özellikler gösterirler. Merdivenli evin harabesi üzerine inşa edilmiş olan yuvarlak yapıların tam paralelleri Malatya Aslantepe de ortaya çıkarılmış ve İTÇ III zamanına tarihlendirilmişlerdir. (Palmieri 1984 : s. 100, fig. 4), (Palmieri 1987 : s. 67-68, fig. 1). Diğer benzerleri kuzeybatı İran'da bulunmuştur. Yanıktepe (Burney 1961 : s. 139, pl. LXVI-LXIX), Ravaz ve Yakhvalı (Kleiss-Kroll 1979 : s. 27-47) ayni yapı tipinin örneklerine sahip buluntu yerleridir.

İmamoğlu'ndaki yapıların en eskileri (M 24) ve (M 25) höyük tabakalaşmasındaki yerlerine göre İTÇ III C zamanına tarihlenebilir. Ancak bunların üzerinde yer alan diğer yuvarlak yapılar (M 20) ve (M 22) ve uzun duvarlı mekan (M 23) gerek stratigrafideki yerleri ve gerekse taban üzerinde bulunan çanak çömleğin gösterdiği özelliklere göre OTÇ başına aittir. Bu tarihleme Yanıktepe tarihlemesine de uymaktadır (Burney 1961 : s. 139).

6 İ plankarede (M 24) ve (M 25) ile aynı tabakada ancak dörtgen planlı bir yapıda in-situ bir buluntu, Amuk J katının (Simple Ware) kapları arasında tam koşutunu bulmaktadır (bk. Braidwood 1960 : s. 438-440, fig. 338 «15», Pl. 40 «8») (Resim : 10).

İmamoğlu'nda İTÇ'nin sonu, İTÇ'den OTÇ'ye geçiş ve OTÇ'nin başına ait tabakalar ve yapı katları, ileride yapılacak ayrıntılı plan, kesit ve çanak çömlek çalışmaları sonunda daha kesin bir şekilde anlaşılabilecektir.

2 — Merdivenli Evde Yapılan Çalışmalar

Şimdiye kadar yaptığımız kazıların sonuçları ışığında İTÇ III de bütün höyük düzlemini kapladığını tesbit ettiğimiz merdivenli evin güney mutfağı (M 19) ve kuzey mutfağı (M 16) tümüyle gün ışığına çıkarıldı. 7, 8 H ve 7, 8 İ plankareleri içinde yer alan güney mutfağı (M 19), 5×5 m. lik kareye yakın bir plan gösterir (Plan : 2, Resim : 5). Mekana, batıdaki merdivenli odadan (M 18) açılan bir kapı ile girilir (Resim : 11). Batı duvarı önünde, kubbeli büyük bir fırın, doğu duvarı önünde, batıya bakan, önü yuvarlak küllüklü atmalı bir ocak yer almaktadır. Kuzey duvarı önünde, iki yanı öğütme sekili, ortada öğütülen tahılın dökülüp birikeceği bir öğütme teknesi bulunan öğütme birimi vardır. Her iki öğütme sekisi üzerinde öğütme ve ezgi taşları yerli yerinde bulunmuştur. Öğütme teknesinin içinde çok miktardaki yanmış ahşap kalıntısı, buranın tahta ile kaplı olduğu kanısını vermektedir. Bu öğütme birimlerinin

benzerleri Keban bölgesinde vardır (Hauptmann 1979: s. 46). Mutfak olarak kullanıldığını sandığımız bu mekanın bütün yapısal özellikleri, fırını, öğütme sekisi ve çanak çömlek buluntuları ile tam koşutunu Yeniköy Höyük'te bulmaktayız (Koşay-Günay 1976: s. 176-177, 183, Lev. 103-112, 118-119).

Merdivenli evin kuzey mutfağını 5-6 H plankarede bulunan (M 16) temsil etmektedir. Boyutları yaklaşık 5,50×5,50 m. dir. Güney, kuzey ve batı duvarlarında birer paye yer almaktadır (Resim: 12, Plan: 2). Kuzey duvarının doğu kesiminde, önce güneye inen ve daha sonra ucu batıya çevrilen ters (L) biçiminde ince bir duvar vardır. Bu duvarın doğusunda, üçgen küllüklü kubbeli büyük bir fırın ve önünde bazalt bir öğütme taşı bulunmuştur. Duvarın batısında, odanın kuzey duvarı boyunca alçak bir oturma sekisi, kuzey batı köşesi ve batı duvarı önünde yer alan öğütme sekisi ve tahıl teknesinden oluşan bir öğütme birimi, hemen yanında, batıda bir petek bulunmaktadır. Kuzey duvarının batı kesimi boyunca uzanan sekinin güneyinde yuvarlak, çevresi oluklu bir meydan ocağı, Keban bölgesinde bir çok örnekleri görülen tiptedir. (Duru 1979: s. 16, Lev. 12 «2», Lev. 21 «1, 3», Lev. 24 «4, 5») Güney duvarı boyunca uzanan alçak bir oturma sekisi daha önceki yıllarda ortaya çıkarılmıştır. (bk. Uzunoğlu 1987: s. 218, Plan 2). Odaya büyük olasılıkla batıdan girilmekteydi. Ancak, bu kesime OTÇ'nin başında açılan iki büyük çöp çukuru girişi tahrip etmiştir. Oda içinde çok az çanak çömlek parçası bulunmuştur. Bunlar İTÇ III B niteliklerini yansıtan Karaz (Khirbet Kerak) malları ile ayni döneme ait boya bezekli çanak çömlektir. Bunlardan bir kap tümlenebilmiştir. (Resim: 13). (Palmieri 1973: Fig. 30 «4-5, 7»)

Bugüne kadar yapılan kazılarda merdivenli evin 8 odası gün ışığına çıkarılmıştır. Ancak bu büyük yapının daha çok odalarının olması gerektiğine inanmaktayız. Bunlardan bir kısmı, büyük bir olasılıkla tepenin çeşitli yönlerindeki teraslar üzerinde yer almaktaydı. Çanak, çömlek buluntularının ışığında anlaşıldığına göre İTÇ III B döneminde geçirdiği büyük bir yangınla harabolmuştur. Çanak çömleğin büyük çoğunluğu bu döneme aittir.

3 — Basamaklı Açmada Yapılan Çalışmalar

Höyüğün çok dik olan batı yamacında, 8 E-F plankarelerde açılan 5,5 m. genişlişindeki basamaklı açmada -8,95 m. kotundan başlayarak -13,51 m. derinliğe inildi, ana konglemare'ya ulaşıldı (Resim: 14). Merdivenli evin kalın temel blokajı ve İTÇ III A tabakası altında 13 taban temizlendi. Bu arada ortaya çıkarılan taş duvarların, dik tepedeki şid-

detli erozyona karşı yapılmış teras duvarları olduğu anlaşıldı. Bu nedenle farklı kotlarda yer alan tabanların aynı yapı katının farklı teras tabanlarına ait olması tabii görülmektedir. Ortaya çıkan çanak, çömlek parçaları da bunu kanıtlamaktadır. Basamaklı açmadaki tabanların, yukarıdan aşağıya İTÇ II ve İTÇ I'e ait olduklarını söyleyebiliriz. Daha kesin sonuçlar C 14 tetkiklerinden ve keramiğin ayrıntılı bir şekilde çalışılmasından sonra alınacaktır. Yukarıdan aşağıya üçüncü tabanda, ilginç bir mimari eleman, bir pencere gün ışığına çıkarılmıştır (Resim: 15-16). Yamuk-dörtgen biçimindeki pencere batıya açılmaktadır. Ait olduğu mekan içinde, kubbeli bir fırın ve hemen önünde atnalı bir ocak bulunmaktadır. Bu pencereli, fırınlı oda taban üzerinde bulunan keramik ile İTÇ II'ye tarihlenmiştir. Açmada en derinde, ana konglemeranın üzerine oturan teras duvarının hemen üstündeki tabanda 1985 yılında, yerli yerinde ortaya çıkartılan kabartma bezekli bir çömlek İTÇ I'in niteliklerini yansıtmaktadır (Resim: 17, Çiçim: 2). Dışa hafifçe çıkık düz ağızlı, omuza doğru genişleyen uzunca boyunlu, omurgalı omuzlu, armudi gövdeli ve yükseltilmiş düz dipli olan bu Karaz (Khirbet Kerak) çömleğinin karın kısmında kabartma olarak şevron bezeği vardır. Yoğun yangın geçirmiş bir yapı katında ve çok yanmış olarak bulunmuştur. Bu kat aynı zamanda İmamoğlu Höyüğü'nün ilk yerleşmesini temsil etmektedir. Tam koşutunu bulamamakla beraber gerek profili ve gerekse bezeği ile Malatya ovasında Aslantepe (Palmieri 1973: s. 147, fig. 55 «5, 6»), Gelinciktepe'de (Palmieri 1967: Fig. 16). Keban bölgesinde Pulur (Koşay: 1976: Lev. 43 «74, 89, 97», Lev. 48 «24, 59»), Norşuntepe'de (Hauptmann 1982: Lev. 44 «8», Lev. 45 «11», Lev. 47), Tepecik'te (Esin 1982: Lev 66 «5») ve Amuk H katında (Braidwood 1960: s. 362, Fig. 281 «35, 38», Fig. 282 «4») de bulunmuş olan kabartmalı, kabartmasız Karaz çömlek gruplarına ait olmalıdır. Höyükte ana konglomeranın üzerinde yer alan teras duvarı, batı yamaçtan güney yamaca kadar temizlenerek takibedildi. İri taşlarla inşa edilmiş olan duvar, gevşek çakıldan konglemera üzerinde çok iyi bir şekilde izlenmekteydi. Batı yamaçtaki basamaklı açmayı denetlemek üzere güney yamaçta 11 G plankare üzerinde 5×5 m. boyutlarında bir açma açıldı. Höyüğün bu kesiminde ana konglemera -15,75 m. de bulundu. Teras duvarı üzerinde yanmış bir oda gün ışığına çıkarıldı (Resim: 18). Kesif yangın içinde, taban üzerinde yanmış olarak birçok Karaz ve boya bezekli çanak çömlek parçası ele geçti. Bunlar arasından bazı kaplar tümlendi. Bu arada tümlenen boya bezekli çömlek ilginçtir (Resim: 9, Çizim: 3). Açık kahverengi kilden elde yapılmıştır. Dudak kısmı dışa taşkın düz ağızlı, kalın, kısa boyunlu, omurgalı omuzlu, basık kürevi gövdeli, düz diplidir. Ağızda iki üçgen tutamağı vardır. Ağız ve omuzda kırmızımtrak kahverengi boya ile bezeme

yapılmıştır. Ağızda, dudak kısmında koşut çapraz çizgiler ve omuzda şevron bezek yer almaktadır. Kabın paralelleri Malatya Aslantepe yakınındaki Gelinciktepe'de görülür (Palmieri 1967: Fig. 18-21). Kab biçimi ve bezeme İTÇ I-II'ye özgündür. Resim: 17 deki çömlekle çağdaştır.

Batı yamaçta 8 E-F plankaredeki basamaklı açma ve 11 G plankarede güney açmasında yapılan çalışmaların sonuçlarına göre, İmamoğlu Höyüğü'nde, bir çakıl tepesi üzerindeki ilk yerleşme İTÇ I'de, belki bu dönemin sonlarına doğru (Amuk H) ile çağdaş bir zamanda gerçekleşmiştir. C 14 sonuçları ve buluntuların ayrıntılı bir şekilde incelenmesinden sonra daha kesin tarihlendirme mümkün olabilecektir.

4 — Höyüğün Çevresindeki Yerleşme Durumunu Anlamak Üzere Yapılan Sondajlar

a) Tepenin kuzeyinde bir teras görünümündeki yükselti 1984 yılında yapılan dört sondajla kontrol edilmişti. Bu sondajlardan üçünde yalnızca gevşek çakıla rastlanmış, dördüncüsünde ise, yüzeye yakın bir kısımda hiçbir mimari elemana bağlı olmaksızın, İTÇ I nitelikli Karaz ve boya bezekli çanak çömlek parçaları bulunmuştu. Bu defa, yükseltinin en kuzey ve en doğu kesimlerinde, Malatya Köy İşleri İl Müdürlüğü'nden temin edilen bir kepçe ile iki büyük yarma yapıldı. Baştan sona kesin denetimimiz altında yürütülen bu çalışmada yalnızca gevşek çakılla karşılaşıldı ve sonuçta buranın tabii bir çakıl tepesi olduğu anlaşıldı.

b) Höyüğün doğusundaki tarlada, yukarıda adı geçen kepçe ile geniş bir alanda tarım toprağı kaldırıldı ve yoğun İlk Roma Dönemi yerleşmesine rastlandı. Bu, höyük doruğunda daha önce tesbit etmiş olduğumuz Roma iskânı ile çağdaştır. Ancak burada daha derine inilemedi ve alttaki tabakalaşma anlaşılamadı. Kanımıza göre, höyüğün doğusunda ve güneyindeki tarlalarda höyükteki kültür katlarıyla çağdaş yerleşmelerden oluşan bir tabakalaşma vardı. Ancak, artık bunu kanıtlayacak durumda değiliz.

2 — Kazı Evinin Boşaltılıp Malzemenin Hasırcı Köyüne Nakli

1986 ilkbaharında Karakaya Barajı'nın su tutması ile, önce kendi yatağında şişip büyüyen Fırat Nehri, sonbaharda taşmağa başlamış, Ekim ortalarına doğru İmamoğlu bölgesinde sular yükselmiş, höyüğümüzün tepesinden nehrin görünüşü bir göl manzarasına dönüşmüştü (Resim: 20). Her sabah kalktığımızda Fırat'ı biraz daha yakınımızda buluyorduk. Köyde son kalan dört haneden biriydik. Yatakhane olarak kullandığı-

mız okulun, duvar kamşumuz camiin yıkılışını göz yaşları içinde seyrettik. 20 Ekim'de sular, büyük bir uğultu ile, komşumuz Değirmentepe kazısının derin açmalarını, dolduruyordu. Kamyonlar, traktörler, arabalar ve akla gelebilecek her çeşit taşıt aracı, komşu köylerdeki bizim gibi kalan son hanelerin eşyalarını, hayvanlarını ve tarlalarındaki son ürünlerini taşıyordu. Önümüzden geçen köy yolu, belki yol olduğundanberi en yoğun trafik günlerini yaşıyordu. Bu arada biz de göç hazırlığımızı yapmıştık. Altı kazı mevsimi içinde yaşadığımız, herbir köşesini sevgi ile içimize sindirdiğimiz evimizi terketmek zamanı artık gelmişti. Büyük bir bölümü baraj dışında kalan Hasırcı köyünde kiraladığımız bir eve 20 Ekim'de taşındık. Malatya DSİ Müdürlüğü'nün tahsis ettiği büyük bir kamyon iki sefer yaparak eşyamızı yeni kazı evimize taşıdı. Karakaya Barajı'nın maksimum kotu olan 694 m.ye yaklaşan 693 m. yüksekliğindeki İmamoğlu Höyüğü'nde bir dönem daha çalışabilme umudu tek tesellimizi oluşturuyordu. «Daha son değil» diyorduk birbirimize.

21 Ekim'de İmamoğlu'ndan ayrılırken Fırat'ın son taşkını büyük bir hız ve uğultu ile köye yaklaşıyor, yaklaşıyordu...

KAYNAKÇA

Braidwood, R., J., Braidwood, L., S., **Excavations In The Plain Of Antioch I The Earlier Assemblages PHases A - J**, OIP LXI, Üniv. Of Chicago Press. Chicago, Illinois. 1960

Burney, C., A., «Excavations At Yanıktepe North - West Iran» **Iraq XXIII** s. 138 - 154. 1961

Duru, R., **Keban Projesi Değirmentepe Kazısı 1973**, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri III, No. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara. 1979

Esin, U., «Tepecik 1969 «**Keban Projesi 1969 Çalışmaları**, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 107 - 115, Levha 80 - 99. 1971

Esin, U., «Tepecik Kazısı 1974», **Keban Projesi 1974 - 1975 Çalışmaları** ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 7, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 71 - 93, Levha 53 - 78. 1982

Hauptmann, H., «Norşuntepe Kazıları 1973», **Keban Projesi 1973 Çalışmaları** ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 6, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 43 - 60, Levha 16 - 45. 1979

Hauptmann, H., «Norşuntepe Kazıları 1974», **Keban Projesi 1974 - 1975 Çalışmaları**, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 7, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 13 - 40, Levha 13 - 52. 1982

Kleiss, W., Kroll, S., «Ravaz und Yakhvalı, Zwei Befestigte Plätze des 3. Jahrtausends», **Archaeologische Mitteilungen Aus Iran** Band 12, s. 27 - 47. 1979

Koşay, H., Z., **Keban Projesi Pulur Kazısı 1968 - 1970**, ODTÜ Keban Projesi yayınları, 1976a Seri III, No. 1, Ankara.

Koşay, H. Z., Günay, R., «Yeniköy Höyüğü Kazısı 1, 1972», **Keban Projesi 1972 Çalışmaları**, ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri I No. 5, Türk Tarih Kurumu 1976b Basımevi, Ankara, s. 175 - 183, Levha 100 - 119.

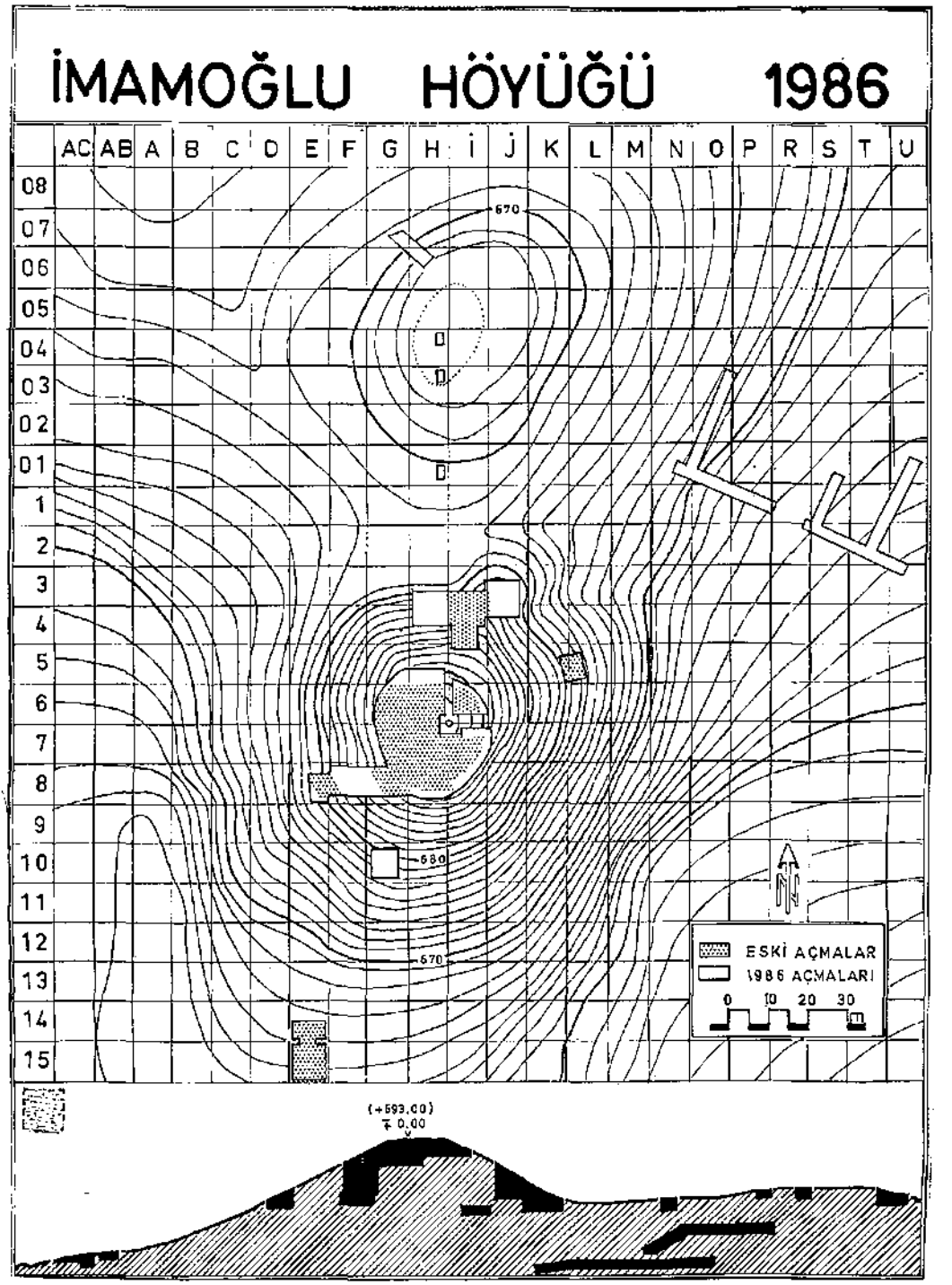
Palmieri, A., «Insediamento Del Bronzo Antico A Gelinciktepe (Malatya), **ORIGINI I**, 1967 s. 117 - 192.

Palmieri, A., Scavi Nell'Area Sud - Occidentale Di Aslantepe» **ORIGINI VII**, 1973 s. 55 - 228.

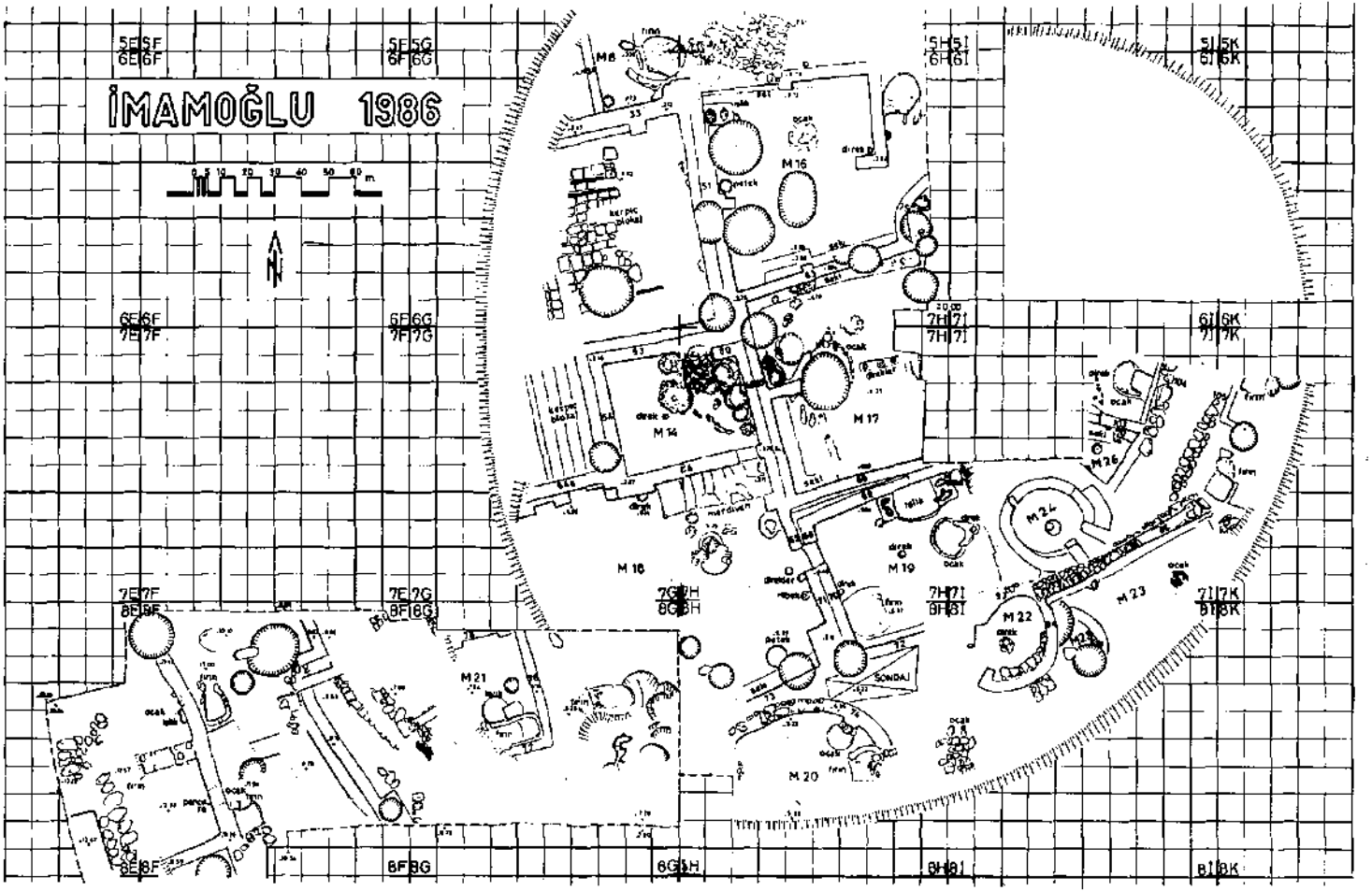
Palmieri, A., «Arslantepe Excavations 1982», **V. Kazı Sonuçları Toplantısı** (İstanbul), 1984 T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 97 - 101.

Palmieri, A., «The 1985 Campaign At Arslantepe», **VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I** 1987 (Ankara), T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 67 - 74.

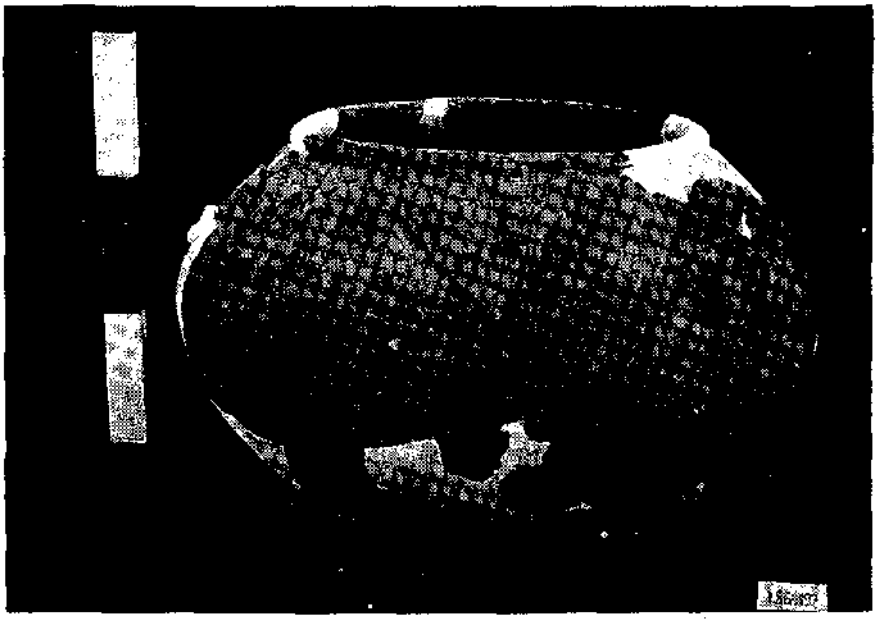
Uzunoğlu, E., «Malatya İmamoğlu Höyüğünde 1985 Yılı Kazı Çalışmaları» **VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I**, (Ankara), s. 213 - 229.

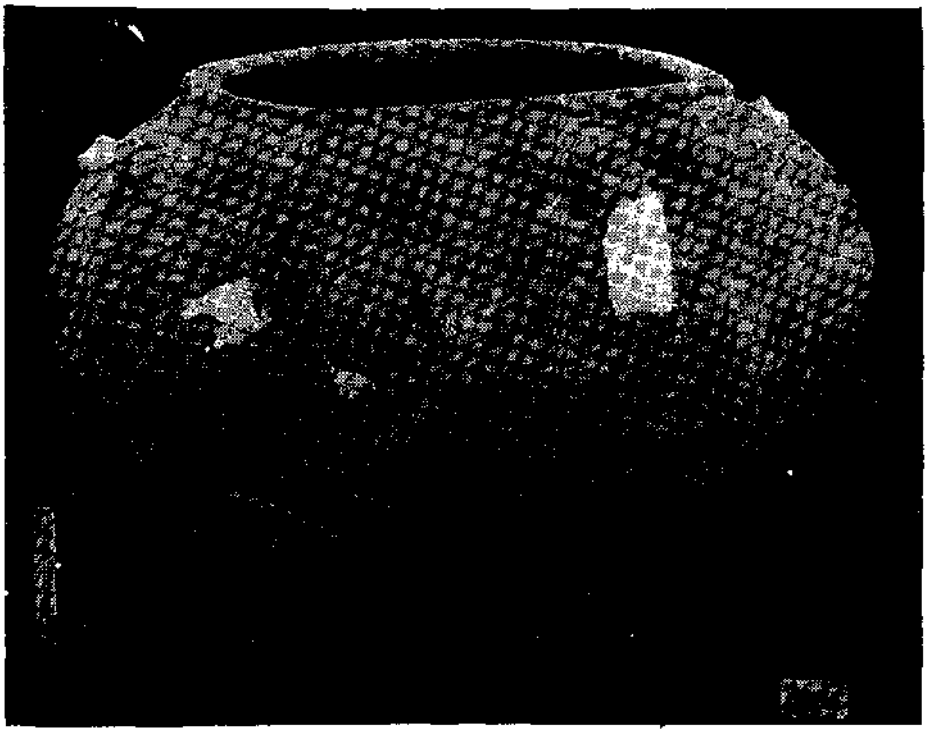
Plan : 1 — İmamoğlu Höyüğü 1986 durum planı

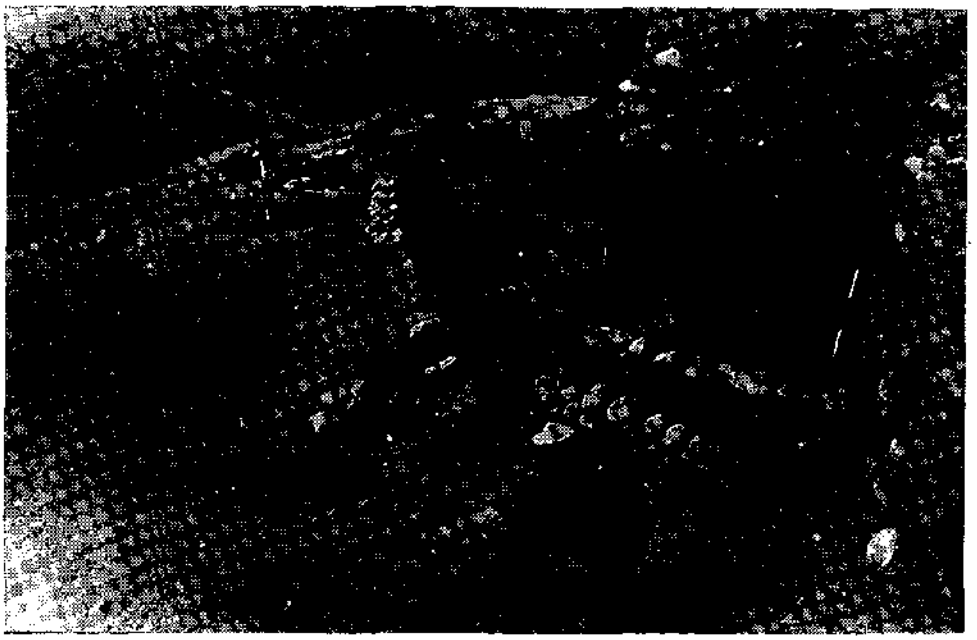
Plan : 2 — İmamoğlu Höyüğü 1986 kazıları mimarı planı

Resim : 1 — OTÇ kabartma bezekli çömlek

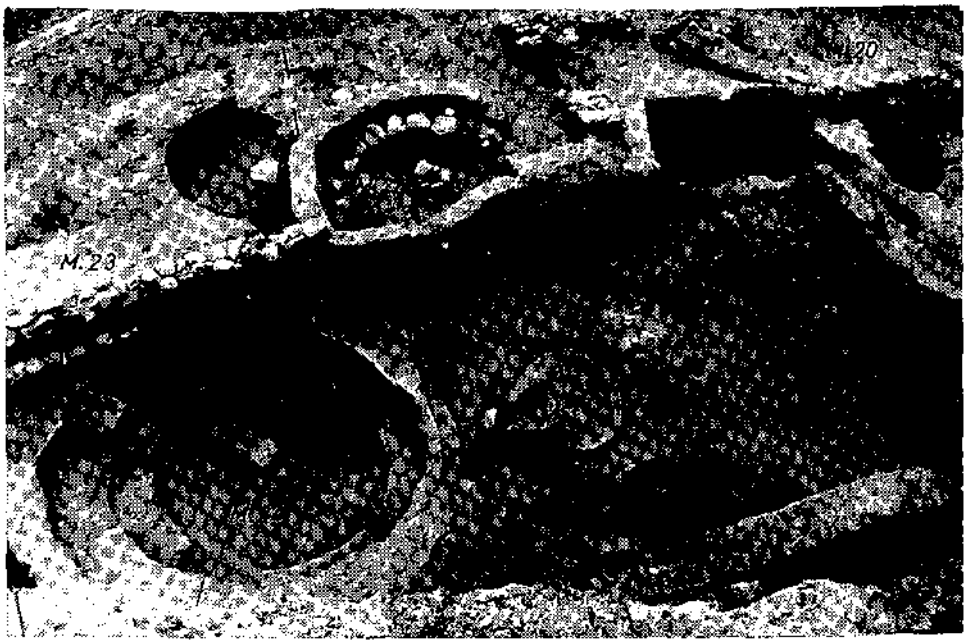
Resim : 2 — OTÇ boya bant bezekli çömlek

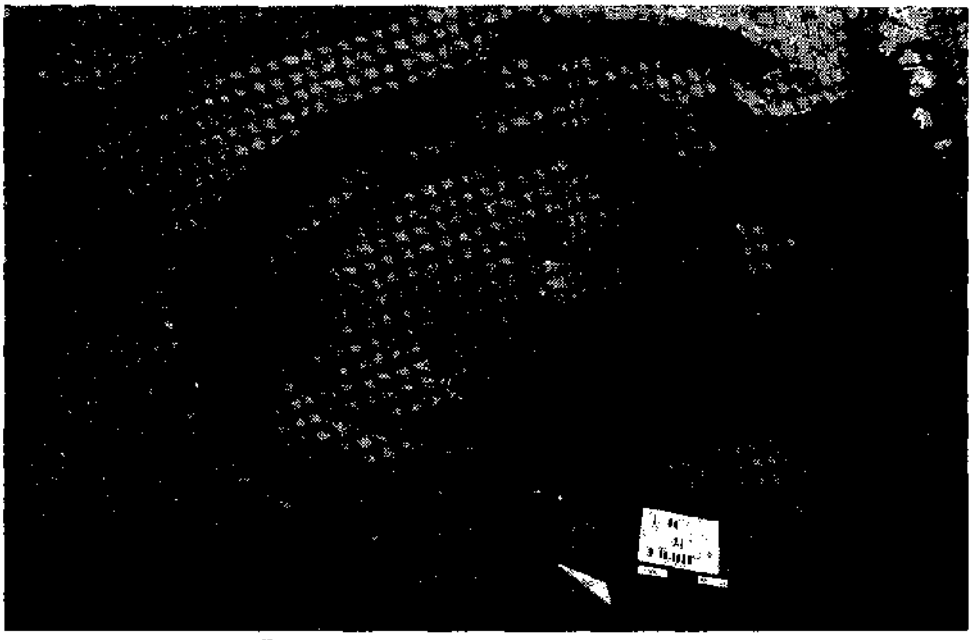
Resim : 3 — OTÇ uzun duvar ve M 23

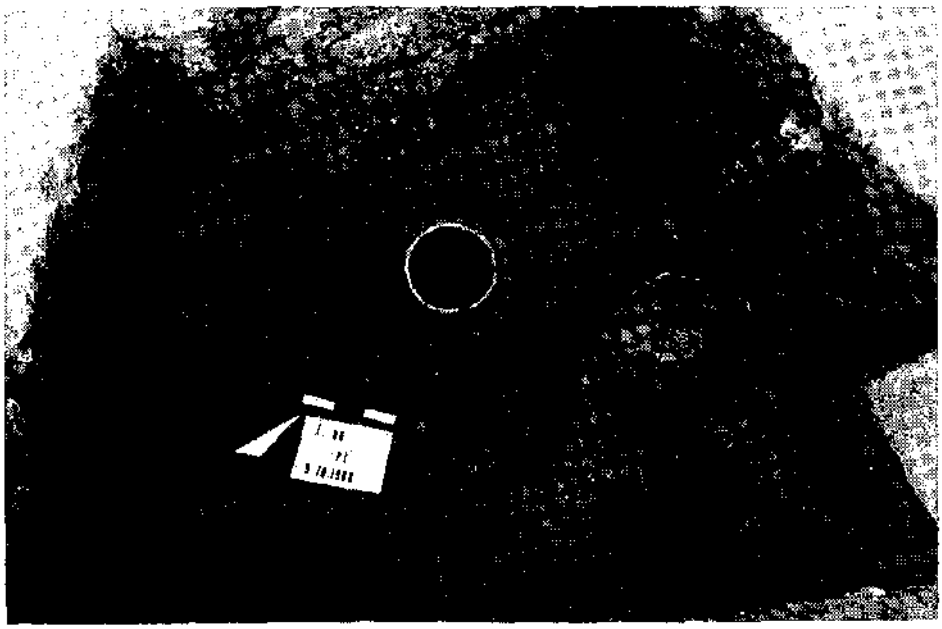
Resim : 4 — OTÇ başı boya bezekli kapak

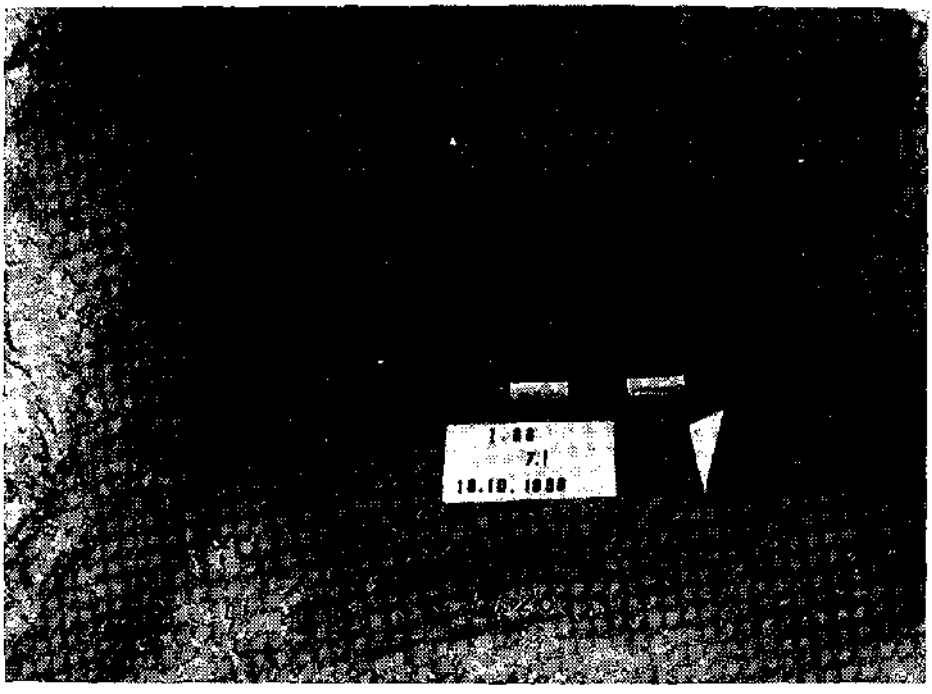
Resim : 5 — Merdivenli ev, güney mutfak, M 19 ve yuvarlak yapılar

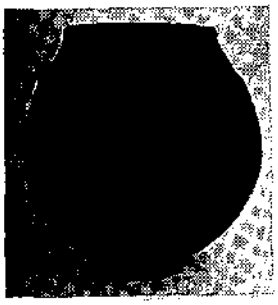
Resim : 6 — Yuvarlak yapı, M 24

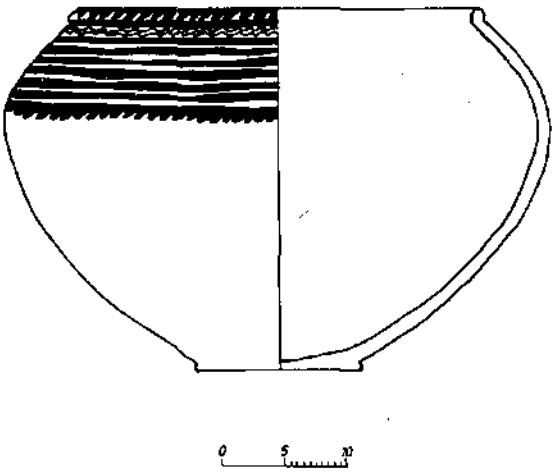
Resim: 7 — Yuvarlak yapı altındaki oda, M 26

Resim : 8 — Yuvarlak yapı altında M 26'daki kubbeli fırının ağzı

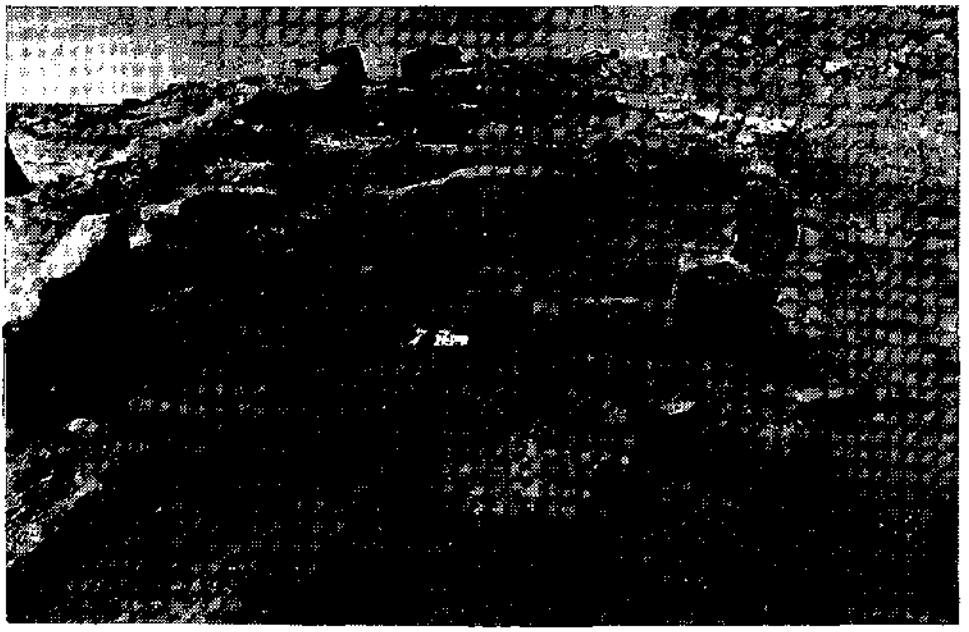
Resim : 9 — İTÇ III B, Karaz çömlek

Çizim : 1 — İTÇ III B, boya bezekli çömlek çizimi

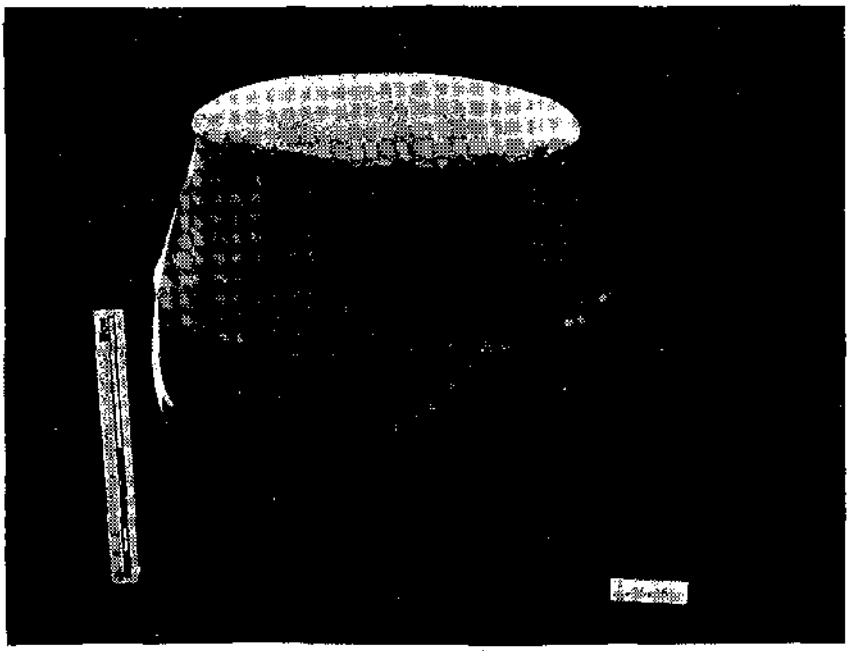
Resim : 10 — İTÇ III C, p. t. bardak

Resim : 11 — Merdivenli ev, güney mutfak M 19

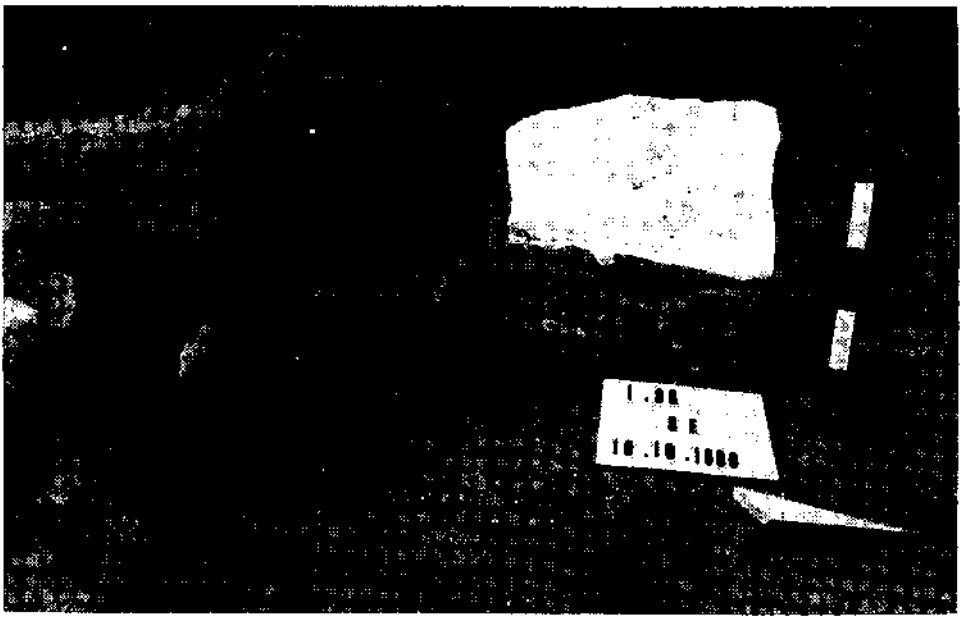
Resim : 12 — Merdivenli ev, kuzey mutfak M 16

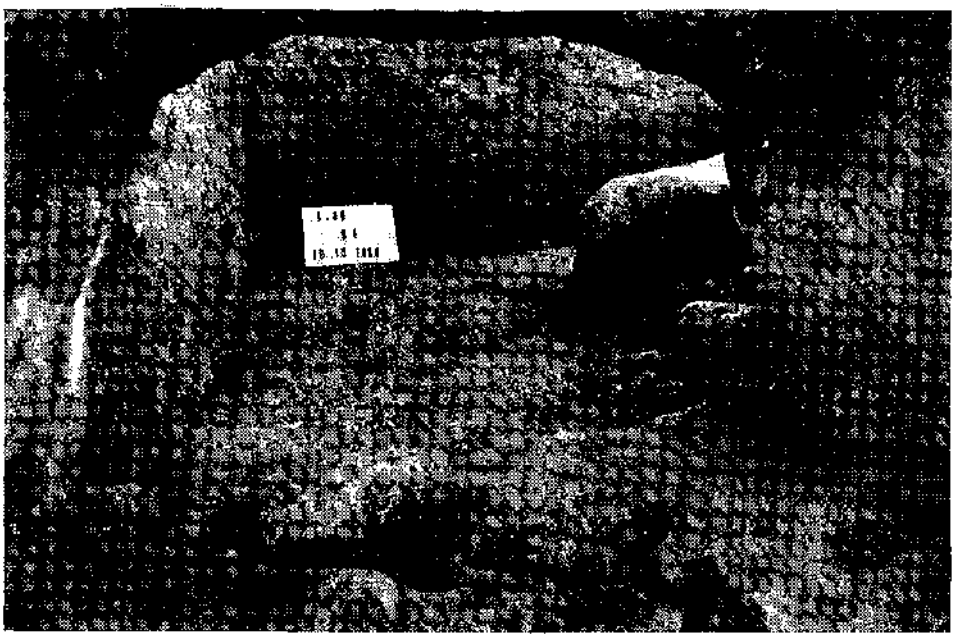
Resim : 13 — İTÇ III B, çömlekçik

Resim : 14 — Basamaklı açma

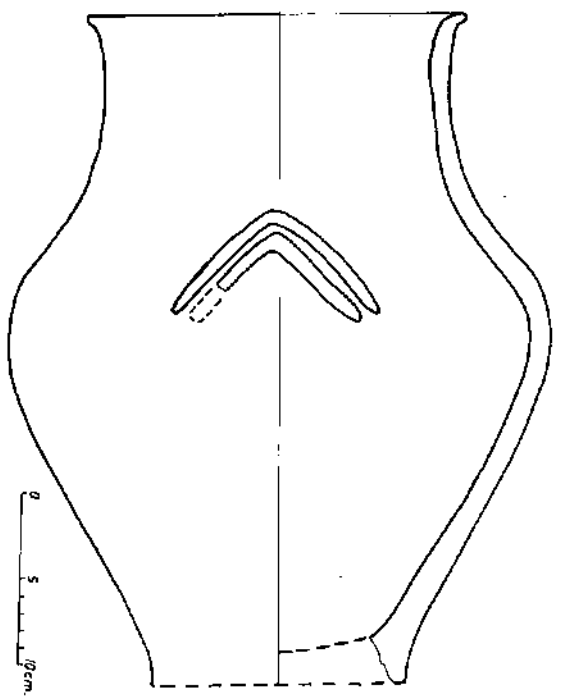
Resim : 15 — İTÇ II pencere, içerden dışarıya bakış

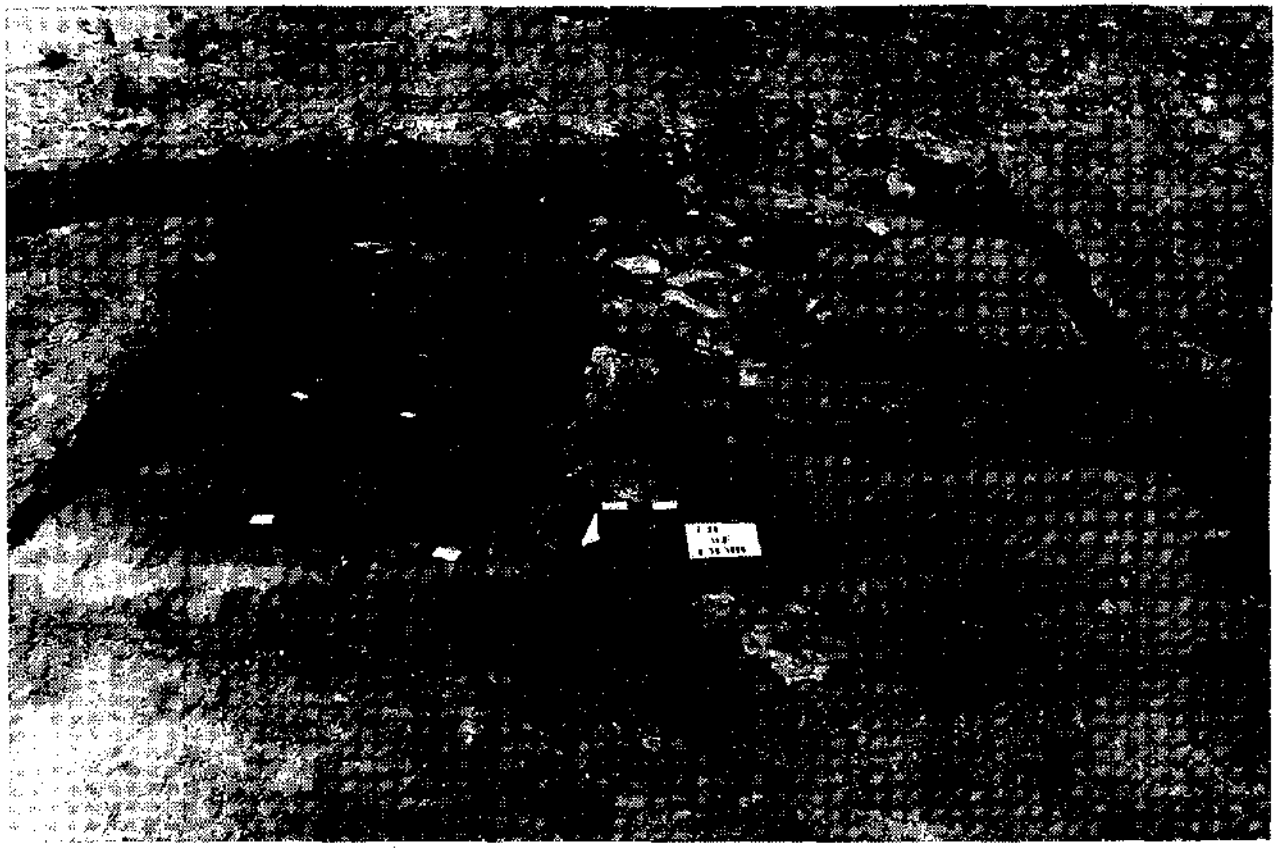
Resim : 16 — İTÇ II pencere, dışardan içeriye bakış

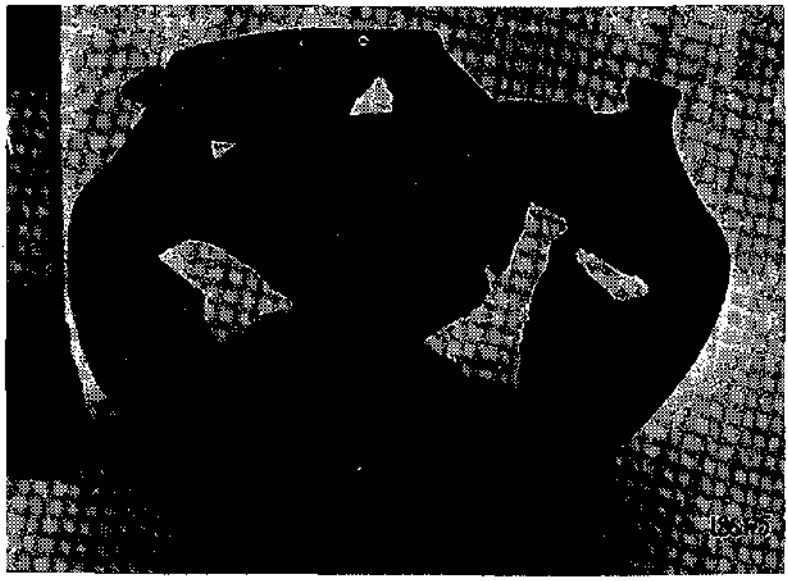
Resim : 17 — İTÇ I, kabartma bezekli çömlek

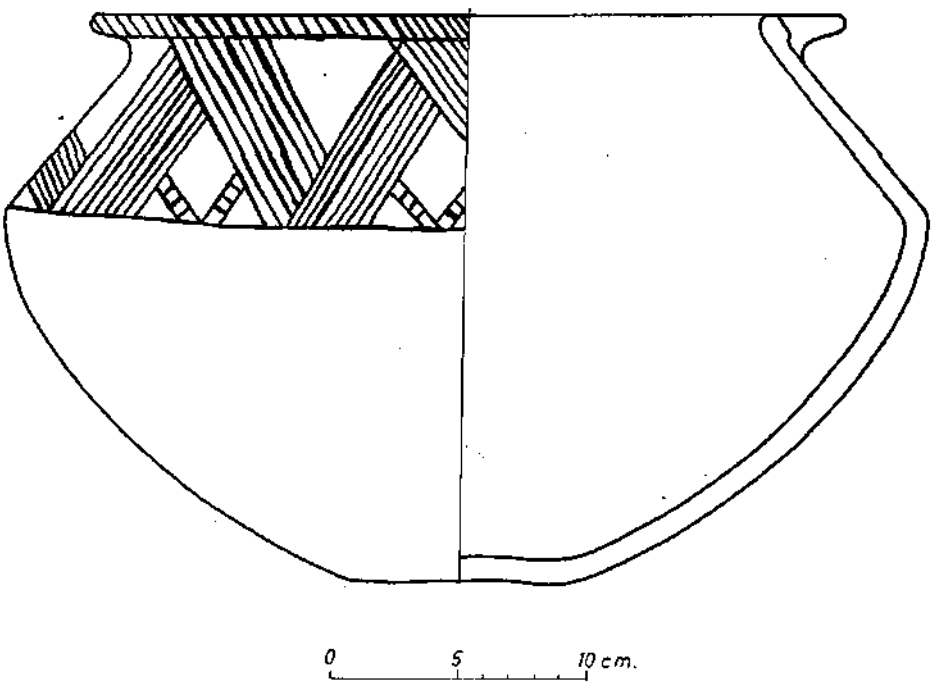
Çizim : 2 — İTÇ I, kabartmalı çömlek çizimi

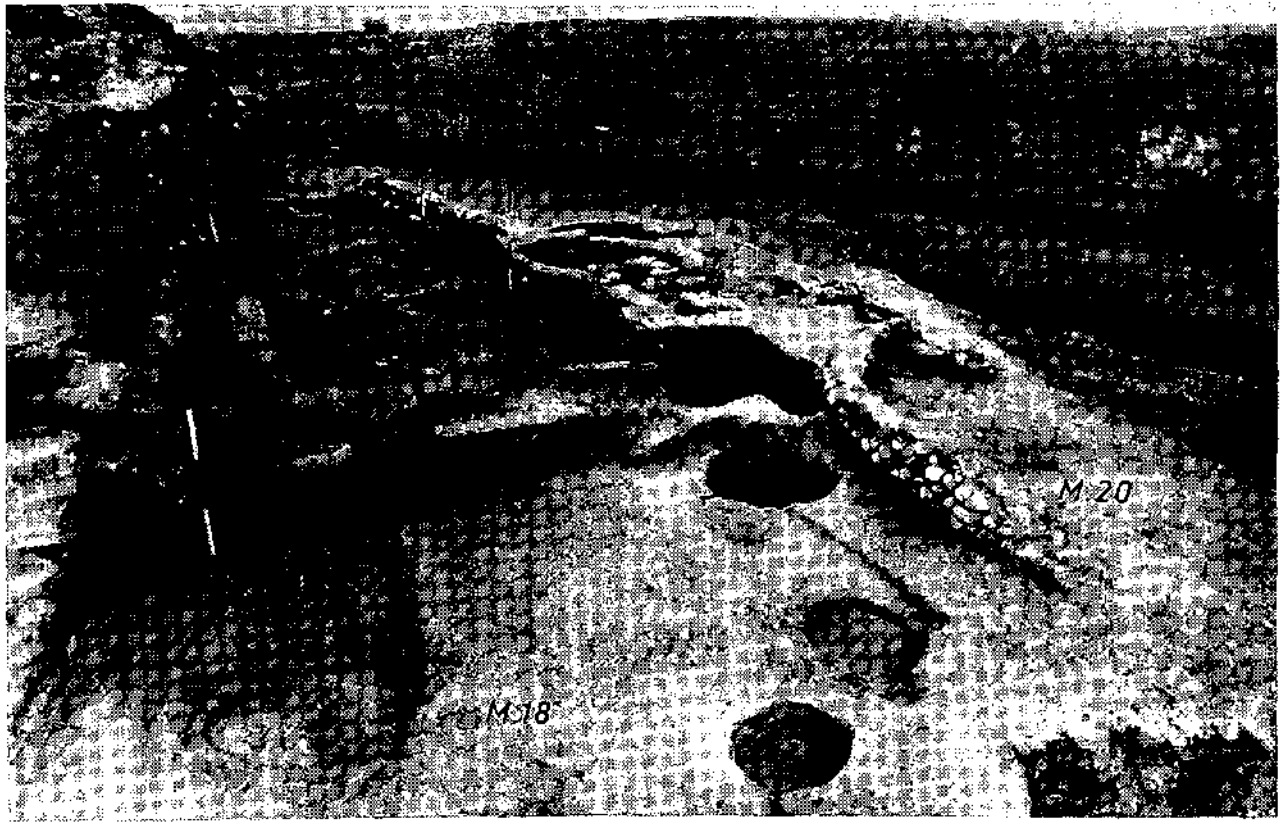
Resim : 18 — Güney yamaç, II G açması

Resim : 19 — İTÇ I, boya bezekli çömlek

Çizim : 3 — İTÇ I, boya bezekli çömlek çizimi

Resim : 20 — Höyükten Fırat'a bakış. 1988 Ekim ayı ortalarına doğru nehrin şişmesi ve göl haline gelmesi

VAN-DİLKAYA HÖYÜĞÜ KAZISI

Altan ÇİLİNGİROĞLU*

E.Ü. Edebiyat Fakültesi ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi adına başkanlığım altında yürütülen Van - Dilkaya Kazısı 5 Temmuz - 10 Ağustos 1986 tarihleri arasında sürdürülmüştür. Araştırma Görevlisi Zafer Derin ve Gülriz Kozbe (Akdenizli) nin de katıldığı kazı İstanbul ve Ege Üniversitesinden 20 kişilik bir öğrenci ekibi ile yürütülmüştür. Kazının Hükümet temsilciliğini Kars Müzesi'nden Ali Ercan yapmıştır. Tüm kazı ekibine, Van'daki merkezi çalışmalarımıza tahsis eden Merkez Müdürü Doç. Dr. Tancr Tarhan'a, her türlü yardımlarından dolayı Van Müzesi Müdürü Ersin Kavaklı'ya ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Dr. Nurettin Yardımcı'ya içten teşekkür ederim.

1986 yılı çalışmalarımız geçtiğimiz kazı dönemlerinde olduğu gibi Höyük ve Mezarlık alanı olmak üzere iki bölümde yürütüldü.

Höyükte geçen yıl çalıştığımız L6, 05 ve N5 açmalarına ek olarak iki yeni açmada daha, M5 ve T8, çalışmalar yapılmıştır (Resim : 1).

L6 Açması : Höyüğün kuzeyinde yer alan L6 açmasında sürdürülen kazılar, önceki kazı döneminde açığa çıkartılan kalıntıların kerpiç bir sur duvarına ait olduğunu göstermiştir. Sur duvarını yerinde tutmak amacıyla bu alandaki kazılara şimdilik son verilmiştir.

N5 Açması : Bu açmadaki çalışmalara doğa ve köylüler tarafından yapılan tahribatın temizlenmesi ile başlandı (Resim : 2). Tahribatın ve düzgün mimari vermeyen taşların altından kerpiç duvarlar ortaya çıkmaya başladı. Kazı ilerledikçe çıkan kerpiç duvarların dikdörtgen ve yuvarlak planlı evlere ait olduğu gözlendi. Dikdörtgen ve yuvarlak planlı yapılar açmanın daha çok kuzey tarafında N5a ve N5c karelerinde yoğunlaşmıştır. Açmanın güney yarısı yani N5b ve N5d kareleri ise çöp çukurları ve silolara ayrılmıştır (Resim : 7 ve 8).

Açmanın N5c karesinde yer alan dikdörtgen mekanlar içinde üstüste ve hemen hemen aynı noktada yapılmış ocak ve tandırlar dikkat çe-

(*) Doç. Dr. Altan ÇİLİNGİROĞLU, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Bornova/İZMİR.

kicidir. Yapıların birden fazla evreli olduğunun güzel bir kanıtı olan ocakların bazıları küllüklüdür.

Açmanın kuzeyinde N5a karesinde yer alan yuvarlak planlı evler 1986 sezonunun önemli buluntuları arasındadır. Duvarlara yuvarlaklık eşkenar yamuk biçimli kerpiçlerin kullanılması ile verilmiştir. 2-2,5 metre çaplara sahip olan yuvarlak evlerin içinde dikdörtgen şekilli ocaklar ele geçmiştir. Gerek yuvarlak planlı evler, gerekse dörtgen planlı evler III. yangın tabakası olarak adlandırdığımız yangının altında bulunmuştur. Her iki ev grubu dönemin iki farklı evresine ait olmalıdır. Gerek keramik buluntular, gerekse mimari kalıntılar bunu göstermektedir. Ancak bu iki evreli yapı grubunda dörtgen evler geç evreyi, yuvarlak evler ise erken evreyi temsil etmektedir. Erken Transkafkasya kültürünün tipik mimari özelliği olan yuvarlak evler kanımıza göre bu kültürün II. evresine aittirler. Dikdörtgen planlı evler de kendi içinde en az iki evreli olmalıdırlar. Mimari kalıntılar ve üst üste inşa edilen ocaklar bunu kanıtlamaktadır. Dörtgen yapılardaki yanık izleri bu evrenin bir yangınla, olasılıkla höyükteki III. ana yangın ile sona erdiğini göstermektedir.

M5 Açması : N5 a ve «c» karelerinde ortaya çıkan yuvarlak ve dörtgen planlı evlerin yayılımını ve planlarını tam olarak saptayabilmek amacıyla M5 açması kazılmaya başlandı. Ancak çalışma zamanının kısıtlı olması nedeniyle açmanın sadece «b» plan karesinde çalışıldı. Dar bir alanda çalışılmasına karşın ortaya çıkan mimari buluntular ilerdeki yıllarda çalışmalarımıza ışık tutacak niteliktedir.

Yüzey toprağının kaldırılmasından hemen sonra höyük nirengi noktasına göre -3.17 metrede (1667,83 metre deniz kodunda) kültür toprağına inilmiş ve at nalı şeklinde bir ocak ortaya çıkarılmıştır. -3.17 m. den sonra yaklaşık 0.50 m. kalınlığında yoğun bir yangın tabakası ile karşılaşılmıştır. -3.17 m. de ise bu yangın tabakasına ait olduğunu düşündüğümüz kerpiç duvarlar bulunmuştur. Kerpiç duvarların oluşturduğu mekan içinde üst üste iki ocak (-4.10 ve -4.20 m. de) tesbit edilmiştir. Mekanın kuzeyi çöp çukurları ile tahrip olmuştur (Resim : 3).

Bir yangın sonucu terk edildiği anlaşılan bu katın altında -4.04 m. de kuzey-güney doğrultusunda uzanan tek sıra kerpiçten yapılmış 0.30 m. kalınlığında bir duvar vardır. Duvarın oluşturlabileceği mekana giriş duvar üzerindeki 0.80 m. genişliğinde bir kapı açıklığı ile gerçekleşmektedir. Mekanın kuzey-doğusunda 0.57 m çapında yuvarlak bir ocak bulunmuştur.

-4.30 m. de ortaya çıkartılan hasır taban ve taban üzerindeki küllüklü ocak bu açmadaki Erken Transkafkasya katının ikinci evresini temsil etmektedir.

M5b karesindeki en sağlam mimari kalıntı -4.51 m. deki kuzey-doğu güney-batı doğrultusunda uzanan bir evdir. Evin kuzey yarısında 0.30 m. yüksekliğinde Erken Transkafkasya mimarisinde de görülen bir platform yer almaktadır. Sözü edilen platform üzerinde bir ocak bulunmaktadır. Bu yapının N5c açmasındaki yapılarla yakın benzerliği vardır (Resim : 4) (Resim : 9 ve 10).

M5 açmasının en ilginç özelliği Urartu dönemine ait kırmızı perdahlı Urartu çanak - çömleğinin ilk kez tahribata uğramış olsa da bir mimari içinde ortaya çıkışıdır. Bu alandaki Urartu yerleşmesine başka bir örnek ise Urartu dönemine ait silindir bir mührün ele geçişidir.

M5 açmasından gözlendiği kadarıyla höyüğün bu bölümünde, Orta Demir Çağ katından önce yoğun bir yangın tabakası vardır. Bu yangın doğrudan Erken Transkafkasya kültür tabakası üzerinde yer almaktadır. Kanımıza göre höyüğün en azından bu kısmında M.Ö. III. bin yılın sonundan sonra Orta Demir Çağ'a kadar başka bir yerleşme yoktur.

T8 Açması : Eteklerindeki kültür katlarını araştırmak amacıyla 1986 kazı döneminde höyüğün güney-doğu eteklerinde 10x10 m. boyutlarındaki T8 açması kazılmaya başlandı (Resim : 5, 11 ve 12).

Açmanın kuzey-batı güney-batı köşeleri arasındaki 3.70 m. yi bulan eğim nedeniyle çalışmalar çoğunlukla T8a ve «b» karelerinde sürdürüldü. Dağınık Ortaçağ malzemesi de veren yüzey toprağının kaldırılmasından sonra ortaya çıkan güney-kuzey doğrultusunda uzanan tek sırası kalmış taş duvar olasılıkla bir teras duvarıdır.

Şimdilik teras duvarı olarak nitelendirilen duvarın altında -15.85 m. de (1655.00 m. deniz kodunda) ortaya çıkan mimari kalıntılar günümüze oldukça iyi korunarak gelmiştir. Doğu-batı istikametinde uzanan kalınlığı 0.80 m., uzunluğu 5.50 m. olan duvar ile bunun dik olarak kestiği güney-kuzey duvarı en az iki mekanlı bir yapıyı meydana getirmektedir. Doğu-batı duvarı arazinin eğimine bağlı olarak doğuya doğru bir eğim yapmaktadır.

Sözü edilen duvarın güneyinde kalan mekana, batı yönde açılmış 0.80 m. genişliğinde bir kapı ile girilmektedir. Ancak bu kapı yapının daha geç bir evresinde küçük taşlarla kapatılıp iptal edilmiştir.

Yapının kuzey mekanında sözü edilen duvarlara ait taban düzgün olarak ele geçmiştir. Taban üzerinde yer alan tandır ve ocaklar oldukça harap olmalarına karşın hala gözlenebilmektedirler.

Her iki mekanın içi 1 metre yüksekliğe kadar yıkıntı ve moloz ta bakası ile doldurulmuştur. Moloz tabakası içinde çok sayıda Ortaçağ çanak-çömleği ele geçmiştir. Ancak tabana yaklaştıkça Ortaçağ malzemesi yerini Orta Demir Çağ malzemesine bırakmıştır. Keramik malzemeyi ve taş işçiliğini dikkate alarak iki evreli olan bu düzgün yapının Orta Demir Çağ'ın sonlarına tarihlenebileceğini, şimdilik kaydı ile önerebiliriz.

05 Açması : Bu sezondaki çalışmalarımız açmanın «a» ve «b» karelerinde yürütülmüştür. Hiçbir mimari kalıntı vermeyen açmanın N5 açmasında bulduğumuz evlerin güneyinde yer alan bir açık avlu olması mümkündür.

Bu alanda bulunan yassı plaka taşlar bu avlunun tabanının taşla kaplı olduğunu gösterebilir. Avlu içinde açılmış çok sayıdaki erzak çukurları avlunun bir anlamda depo olarak kullanıldığının kanıtıdır (Resim : 6).

Mezarlık Alanı : Dilkaya Höyüğü'nün yaklaşık 200 m. kuzeyinde başlayan mezarlık alanında yapılan kazılar bu yıl da Doğu Anadolu Demir Çağ mezar mimarisi için çok önemli sonuçlar vermiştir.

Mezarlık alanında çalışılan alan kuzeye ve güneye doğru genişletilerek inhumasyon mezarlığın sınırları tesbit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar sırasında açmanın daha önceki sezonlarda da olduğu gibi güneyinde doğrudan kuma yapılmış 27 normal gömü ortaya çıkarılmıştır. Doğu-batı yönünde uzanan iskeletlerin kolları önceki yılın aksine göğüste çapraz olarak birleştirilmişlerdir. Bu iskeletlerin 0.60-0.70 m. üzerinde plaka taşlar vardır (Resim : 13).

1985 yılında ortaya çıkartılan büyük oda mezarın doğu sınırı bu yılki çalışmalarla saptanmıştır. Mezarın 2.40 m. genişliğinde 4.60 m. uzunluğunda dikdörtgen bir plana sahip olduğu anlaşılmıştır. Büyük oda mezarın kuzey-doğu iç köşesinde **hocker** durumunda bir iskelet ele geçmiştir. Büyük oda mezar ile ilgili önemli bir nokta mezarın kapatma taşlı ön kısmında (batıda) 1.50 m. genişliğinde 0.50-0.60 m. kalınlığında yarım daire şeklinde bir duvarın yer almasıdır. Mezar kapısının hemen önündeki bu yarım daire duvarın bir dromos olması mümkündür. Oda mezar içinde bulunan çok sayıdaki iskeletler farklı dönemlerde bu dromos yardımıyla mezar içine gömülebilmekteydi (Resim : 14-15).

Büyük oda mezardan 5 m. kuzeydoğuda ele geçen küçük taş mezar Dilkaya'da bulunan yakma gömü tarzına ait bir başka örnek olması bakımından önemlidir. 1.10 m. x 0.65 m. ölçülerindeki taş mezar küçük

taşlarla yapılmıştır. Mezar içinden bir çocuğa ait olan birkaç yanmış kemik ve küçük bir urne ele geçmiştir (Resim : 16).

Dilkaya mezarlık alanında kremasyonun varlığı önceki kazılarda ele geçen mezarlar ile kanıtlanmıştı. Ancak bu yıl kremasyon türdeki mezarların hemen yanında bulunan yakma yeri son derece önemlidir. Geniş bir alana yayılan ve kalınlığı 1 m. yi aşan yakma tabanı içinden kemikler ele geçmiştir. Kemiklerden anlaşıldığı gibi yakma, ya etli ya da etsiz, yığılı odunlar üzerinde yapılmaktadır. Yakmanın mezarlık alanı içinde yapıldığını kanıtlayan bu buluntular Doğu Anadolu Demir Çağ ölü gömme gelenekleri açısından çok önemlidir.

1986 kazı döneminin son mezarı büyük oda mezarın kuzeyinde ele geçmiştir (Resim : 17). Kazı sırasında ortaya çıkan 1.90 x 0.95 m. ölçülerindeki plaka taş kaldırılınca, 0.75 m. kalınlığında duvarları olan 1.70 m. derinliğe sahip bir başka oda mezarın varlığı gözlenmiştir. Antik dönemde soyulduğu anlaşılan mezarda 1.50 m. yi bulan yıkıntı içinde 30'dan fazla kafatası ve çok dağınık kemikler bulunmuştur. Mezarın girişi büyük oda mezarda olduğu gibi batı yöndedir. Girişte bir dromos şimdilik bulunamamıştır. Girişin kapatma taşı ile nasıl kapatıldığı da tahribat nedeniyle anlaşılamamıştır. Mezar içinde yağmacılardan arta kalan yılan başlı iki tunç bilezik, bir demir asa başı ve çeşitli boncuklar tarihleme için önemli kriterlerdir. Sözü edilen mezarın dışında ele geçen tunç bir Urartu fibulası da olasılıkla bu mezara aittir. Bu mezar ile ilgili çok önemli bir nokta mezar içindeki bazı kemiklerin yanmış olmasıdır. Aynı mezar içine hem inhumasyon hem de kremasyon türünde gömü yapılıp yapılmadığı sorununu akla getiren bu durum ancak önümüzdeki yıllarda aydınlanacaktır.

1986 Mezarlık kazıları, mezarlık alanının Orta Çağ'dan Erken Demir Çağ'ın içlerine kadar kullanıldığını göstermektedir. Aynı mezarlık son bulunan oda mezar ile Urartu döneminde de kullanılmıştır. Bu alandaki çalışmalarımız Demir Çağ ölü gömme kültürü ve mezar mimarisi için ilginç sonuçlar verecektir.

1986 Kazı deneminde Dilkaya Höyüğü'nde ve mezarlık alanında ele geçen çanak-çömlek buluntular genelde üç ana evre ile ilgilidir. Höyükte şimdilik en erken dönem olan Erken Transkafkasya kültürüne ait olan çanak-çömlekler sayıca en büyük bölümü oluştururlar.

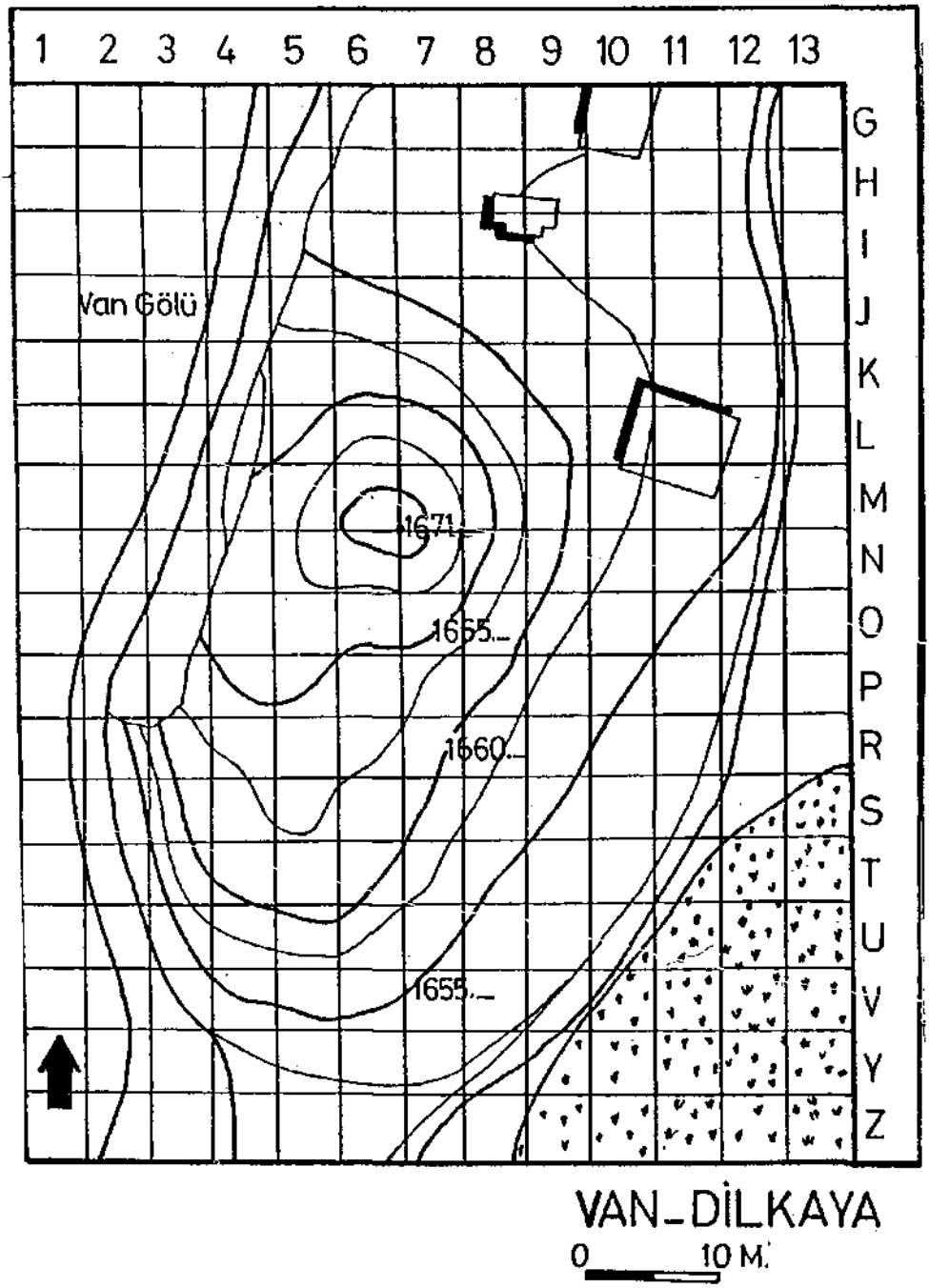
Kâse, çömlek, çanak ve küplerin çoğunlukta olduğu bu dönem keramiklerinin üzerinde dönemin karakteristik özelliği olan kabartma, oluk ve kazıma bezeme yer alır. Erken Transkafkasya II ve III evresinin simgesi durumda olan parmak-delikli kulplar (Nahçevan kulplar) bu yıl da bol miktarda ele geçmiştir (Resim : 18).

Dilkaya'da Erken Transkafkasya döneminden sonra gelen evre şu andaki verilerle Erken Demirçağ'dır. Bu çağın temel kap formlarını ağız kenarları yivli içe dönük kâseler, çanaklar ve çömlekler oluşturur (Resim : 19). Demir Çağ'ın diğer evreleri olan Orta ve Geç Demir Çağ höyükte kesin profili kırmızı perdahlı Urartu keramikleri ile temsil edilirler (Resim: 20). Kazıda çeşitli açmalardan ele geçen kaba mutfak kapları ve sırlı keramikler höyükteki Ortaçağ yerleşmesinin kanıtıdır. Dilkaya Höyüğü'nde ve mezarlık alanında ele geçen çanak-çömlek dışındaki küçük buluntular da höyüğün genel tabakalanmasıyla paralellik gösterirler. Erken Transkafkasya kültürünün karakteristik eserleri olan kemikten yapılmış çeşitli delici aletler; iğne ve ağırşaklar; pişmiş toprak hayvan figürleri bol miktarda bulunmuştur. Demir Çağ'ı temsil eden küçük buluntular arasında pişmiş toprak insan figürünü, çeşitli boncuklardan oluşan kolye ve bilezikler, Urartu dönemine ait yılan başlı tunç bilezikler sayılabilir.

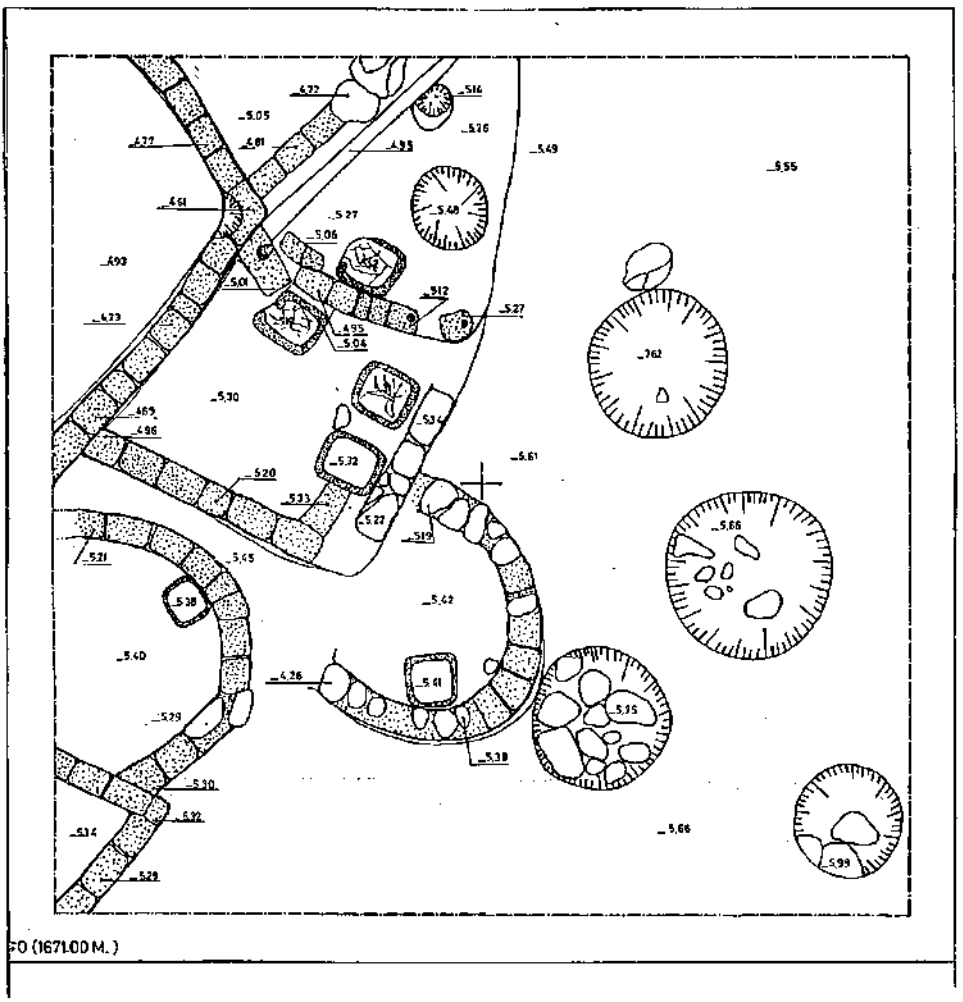
M5 açmasından ele geçen hematitten yapılmış silindir bir mühür ile mezarlıkta bulunan tunç fibula höyükteki Urartu yerleşmesinin kesin kanıtıdır.

Silindir mühür üzerindeki sahnede elinde standart taşıyan giyimli bir insan figürü ve karşısında yine elinde bir kap taşıyan başka bir insan figürü vardır. İki figür arasında ve ikinci figürün arkasında iki adet ağaç motifi ve iki çividen oluşan yazı yer alır (Resim : 21).

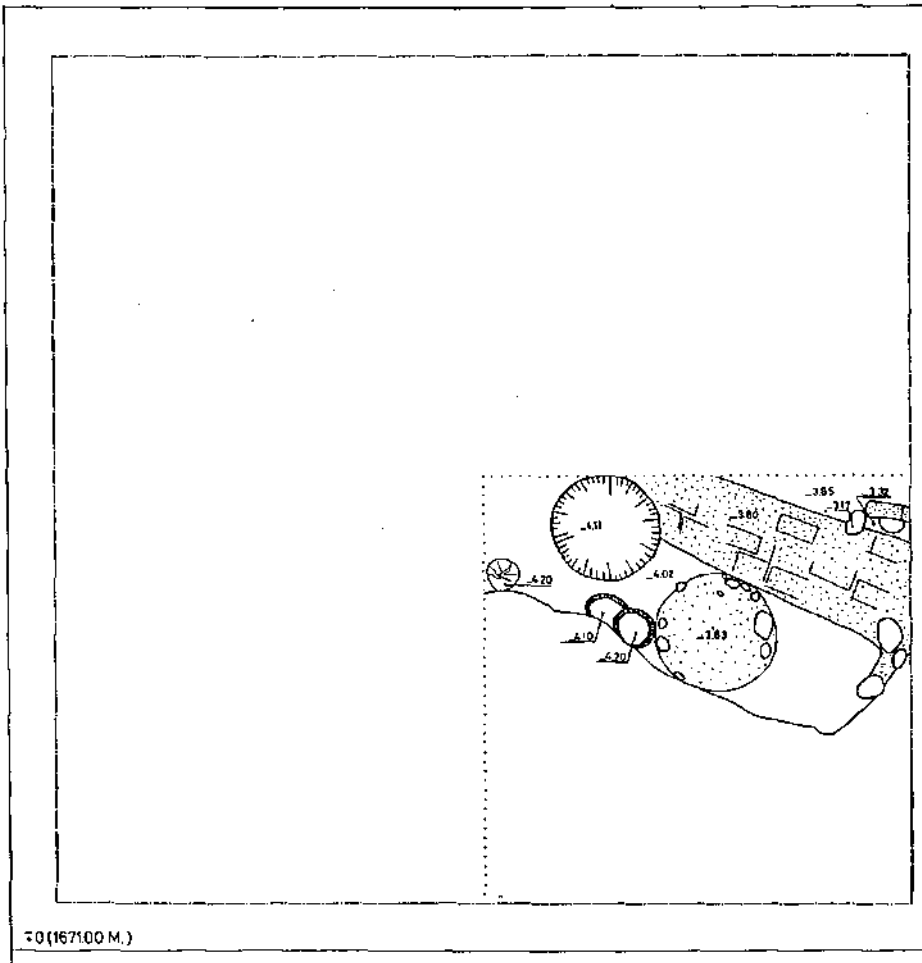
Van Dilkaya Höyüğü ve mezarlık alanında önümüzdeki sezon çalışmalarını bu yılki açmaların dışında R8 ve R5 açmalarında sürdürmeyi planlamaktayız. Mezarlık alanındaki kazılarımızı ise oda mezarların çıktığı mezarlığın kuzey bölümünde yoğunlaştırmayı düşünmekteyiz.

Resim : 1 — Van - Dilkaya topoğrafik plan

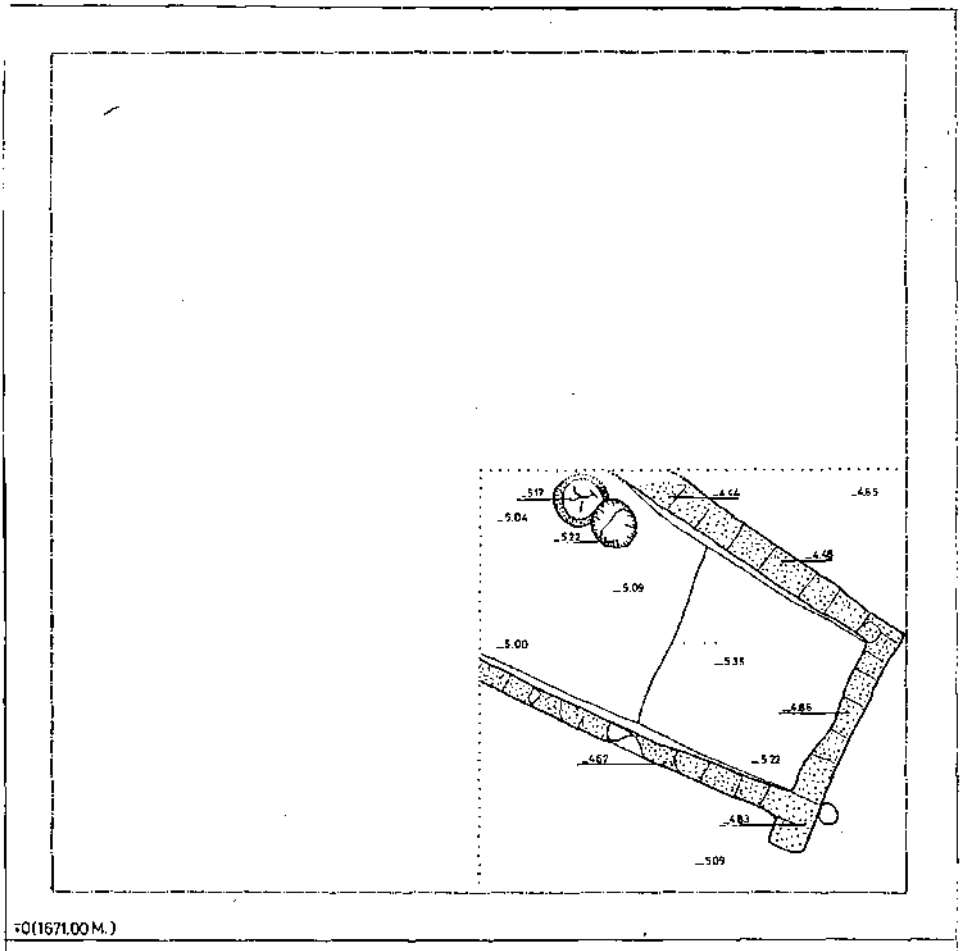

Resim : 2 — N 5 açması

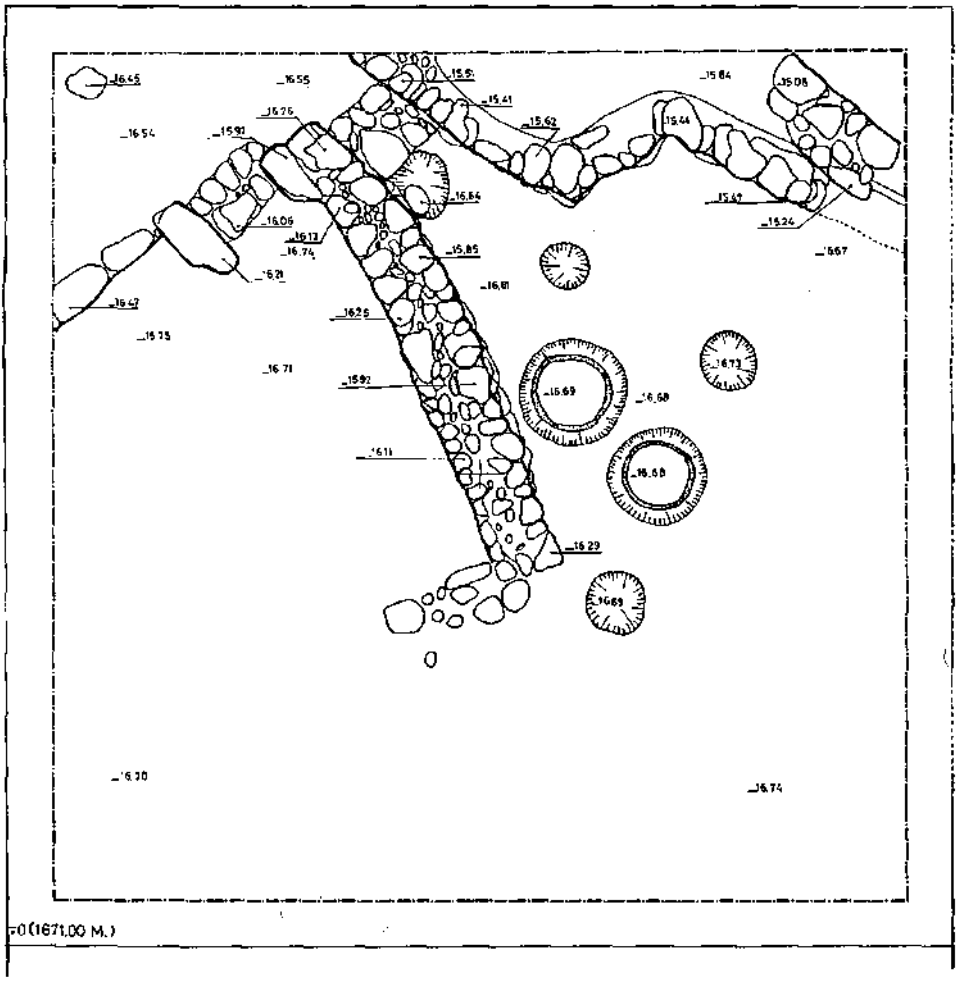

DİLKAYA _ 1986
M 5 Açması
0 1M.

Resim : 3 — M5 açması

Resim : 4 — M5 açması

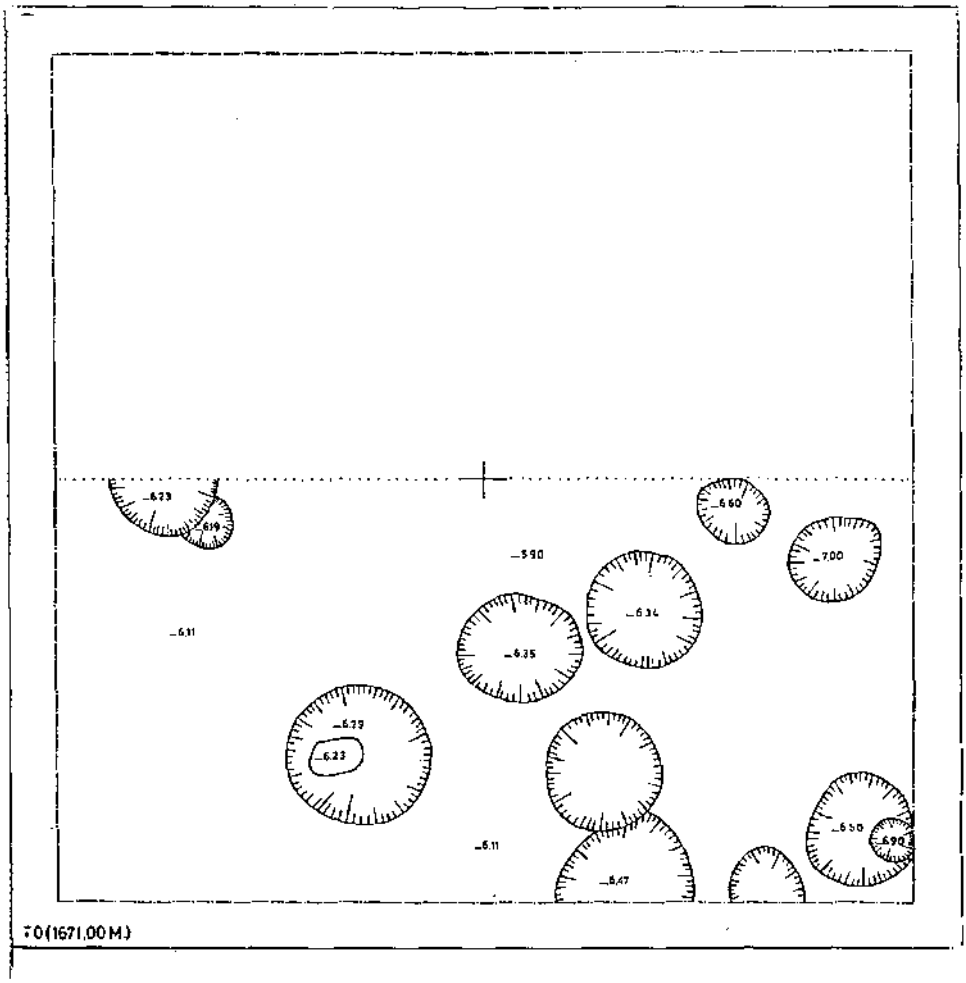

DİLKAYA_1986

T 8 Açması

0 1M.

Resim : 5 — T8 açması

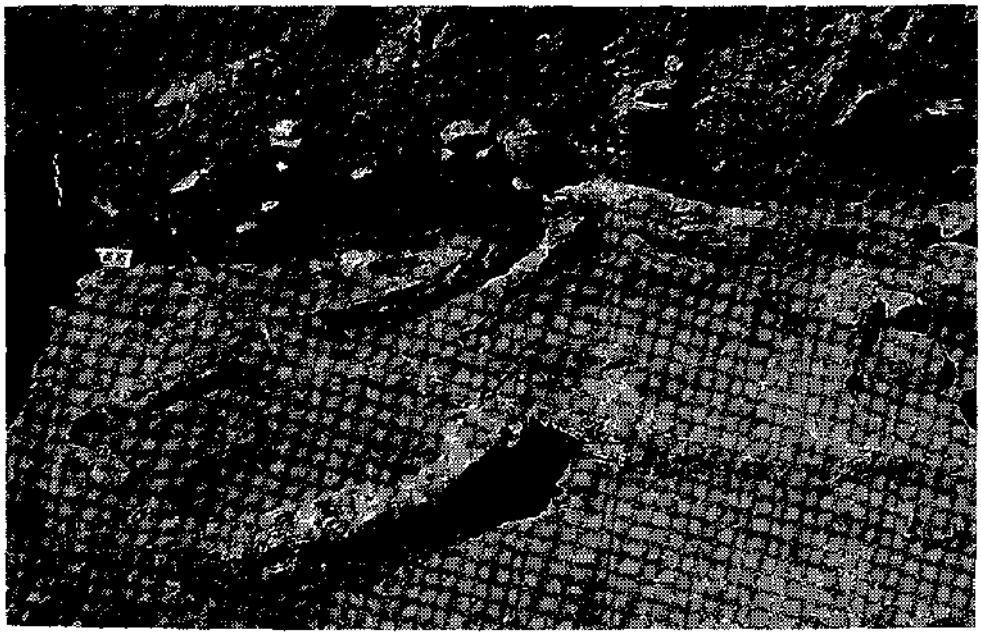

DİLKAYA_1986

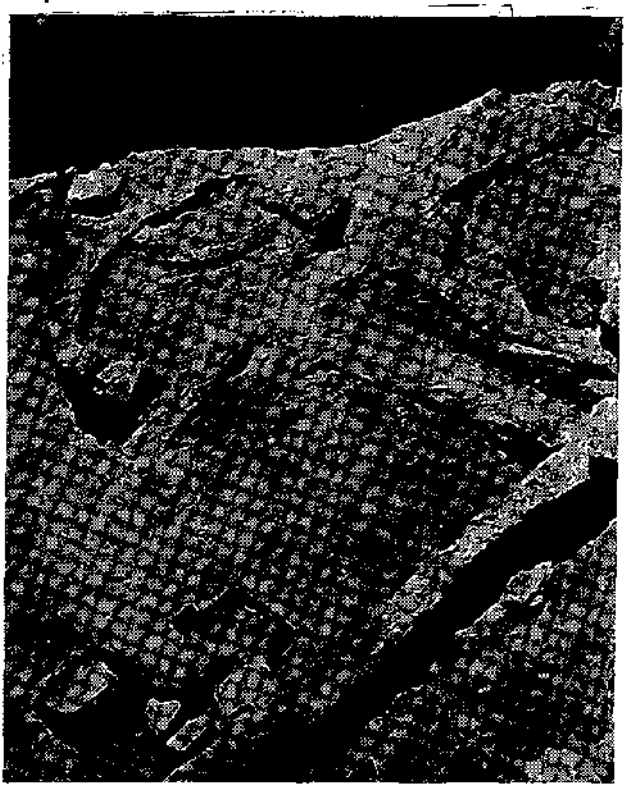
O 5 Açması

0 1M.

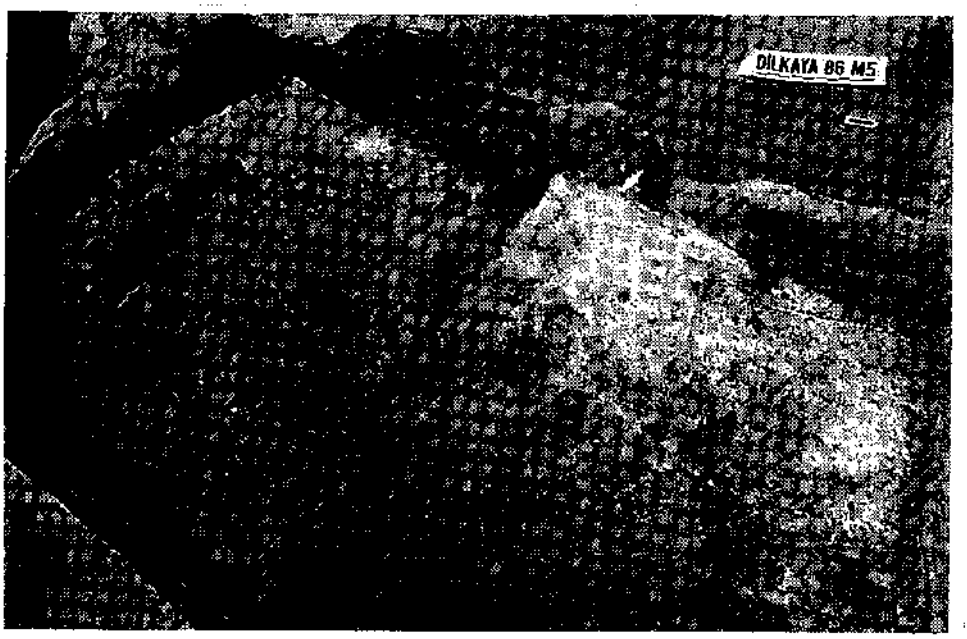
Resim : 6 — O5 açması

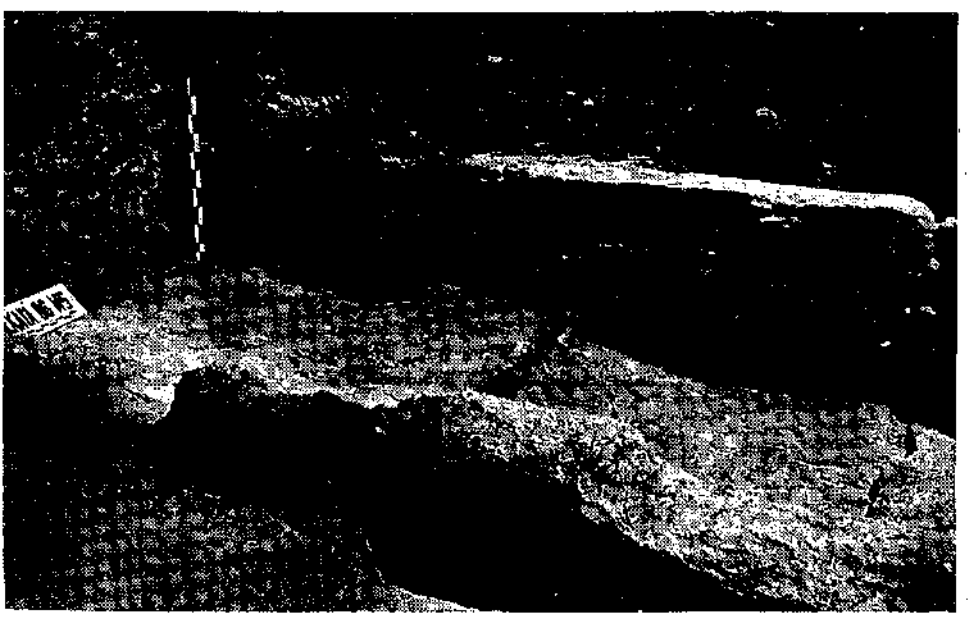
Resim : 7 — N5 açması

Resim : 8 — N5 açması

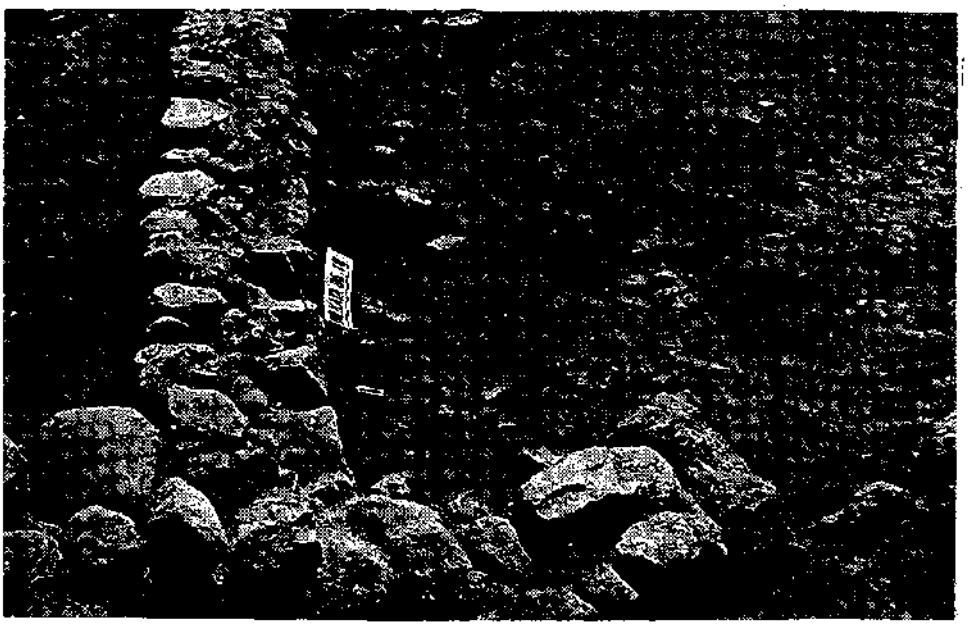
Resim : 9 — M5 açması, dörtgen planlı ev

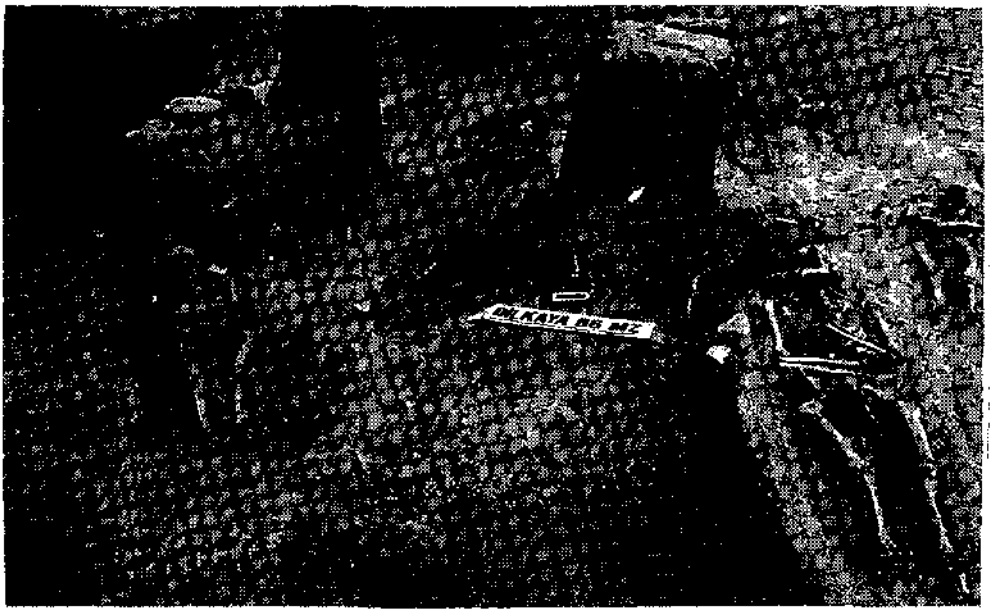
Resim : 10 — M5 açması, dörtgen planlı ev

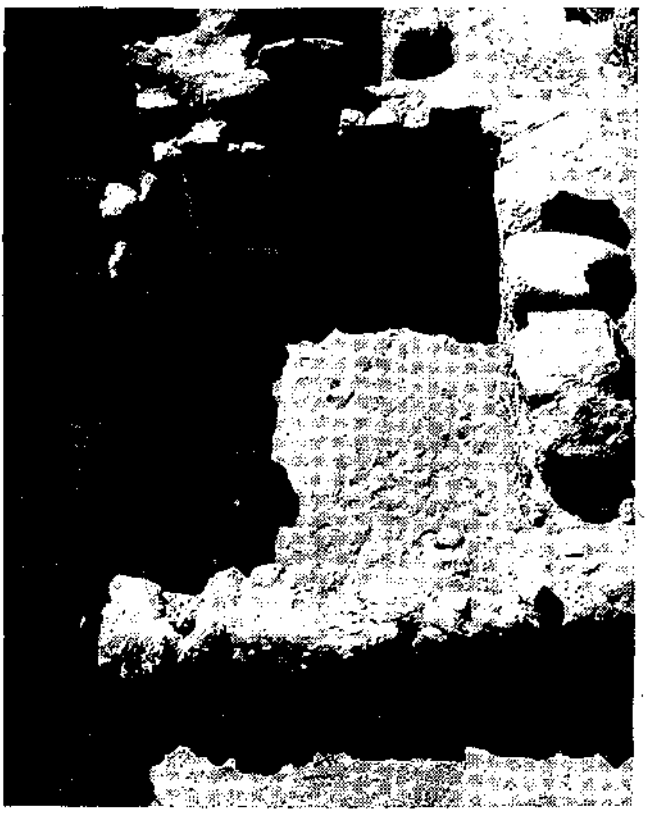
Resim : 11 — T6 açması

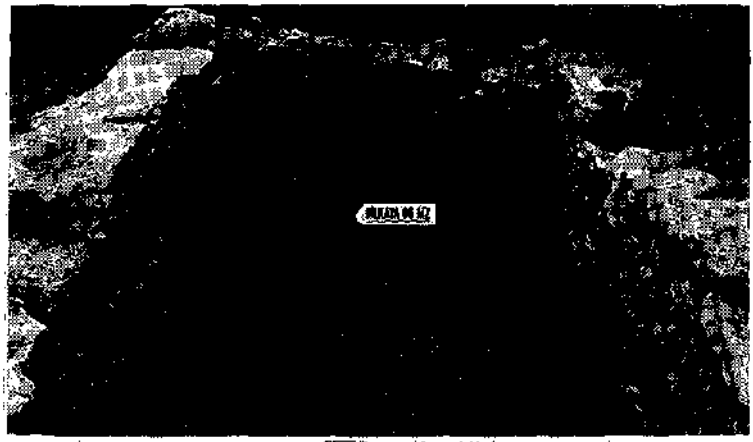
Resim : 12 — T8 açması

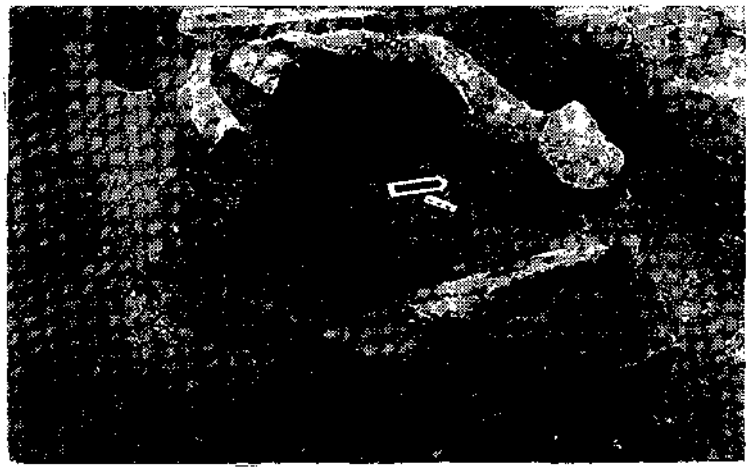
Resim : 13 — Geç dönem mezarları

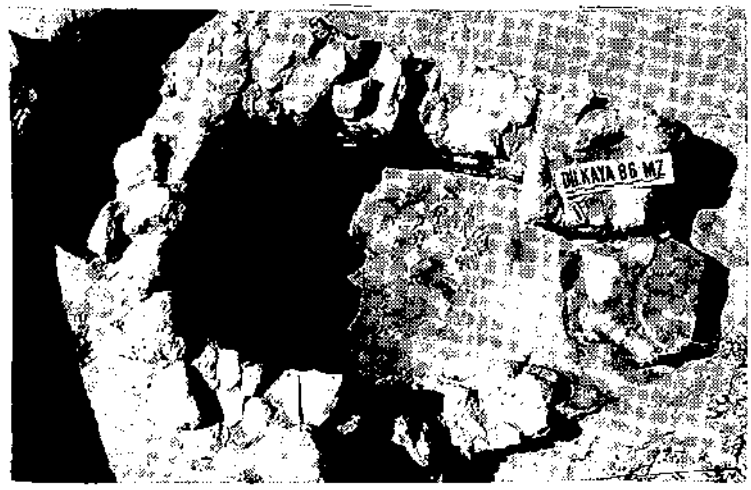
Resim : 14 — Büyük oda mezar

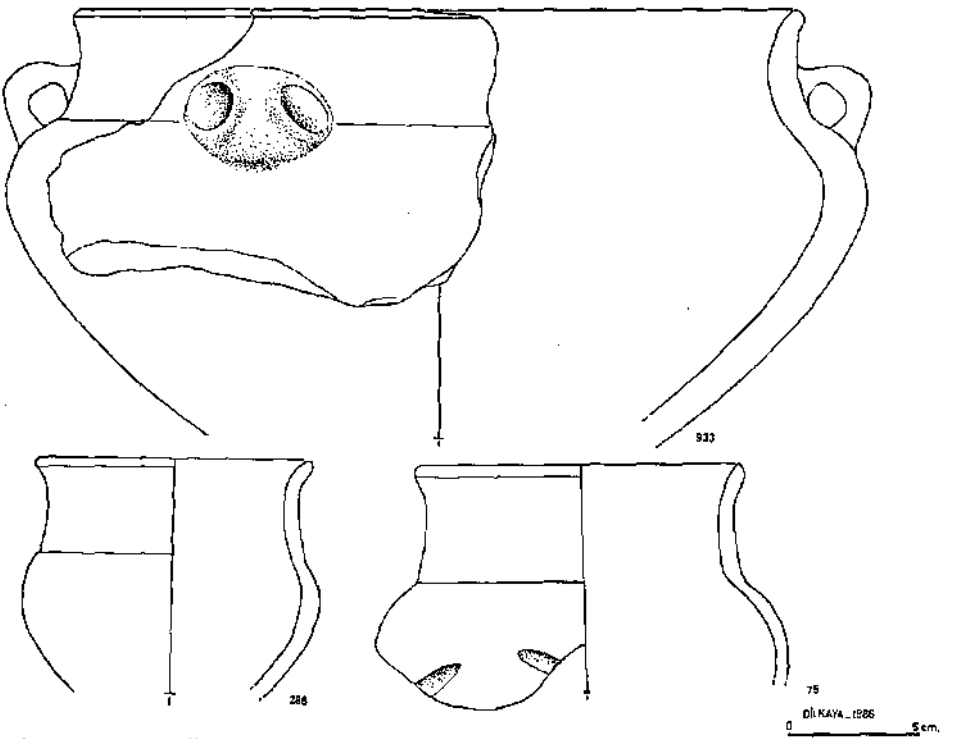
Resim : 15 — Büyük oda mezar

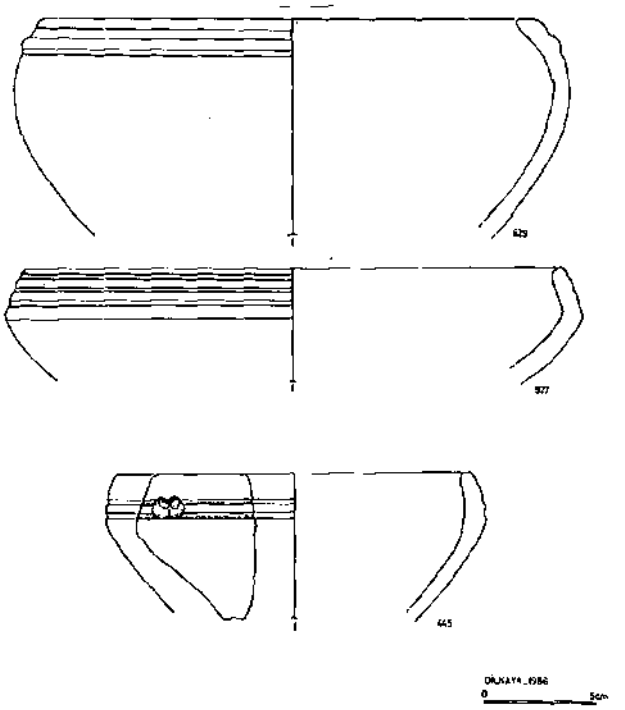
Resim : 16 — Mezarlık alanında yakma mezar

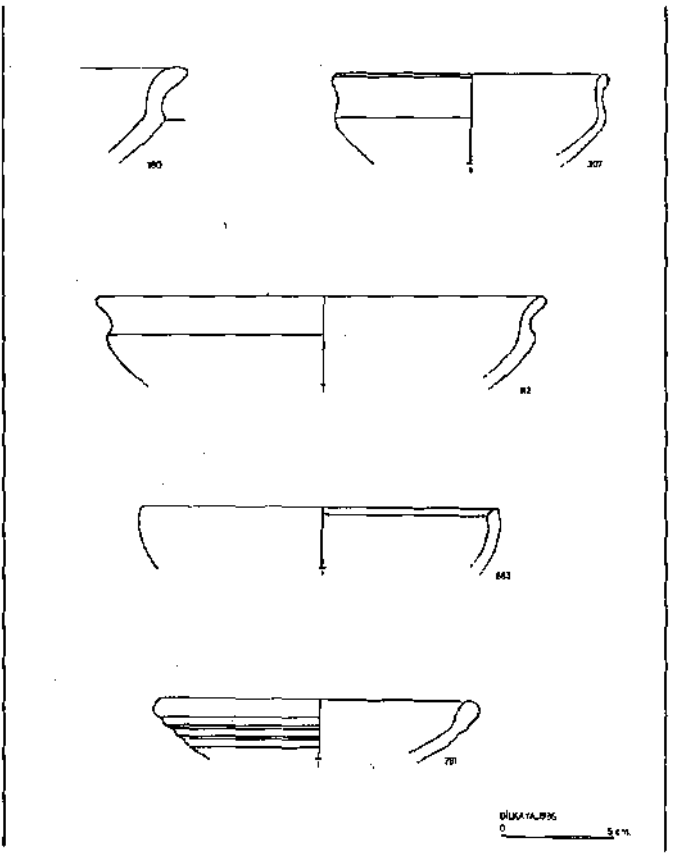
Resim : 17 — Küçük oda mezar

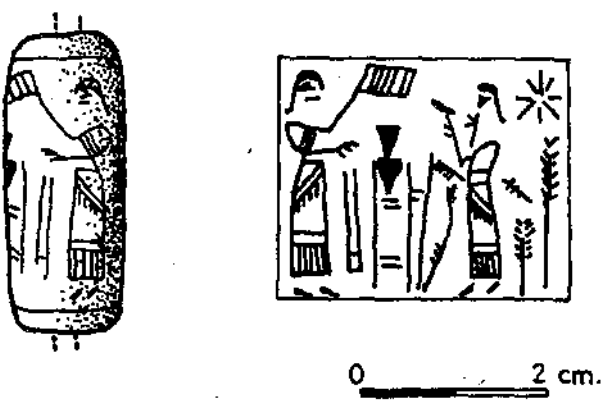
Resim : 18 — Erken Transkafkasya canak - cömleği

Resim : 19 — Erken Demir Çağ çanak - çömleği

Resim : 20 — Orta Demir Çağ çanak - çömleği

Resim : 21 — Silindir mühür

BOĞAZKÖY-HATTUSAS 1986 KAZILARI

Peter NEVE*

Çalışma kampanyasının ana konusunu Yukarı Şehir'in merkezindeki tapınak bölgesinin kazılmasına devam edilmesi ve bitirilmesi teşkil etmekteydi. Ayrıca bu bölgenin yukarısındaki güneydoğu kısmında bulunan 3 nolu tapınakta yapılan kazılara da devam edildi. Restorasyon çalışmaları daha ziyade Sfenks Kapısı bastiyonununun doğu ve batısındaki surlar ile kazı bölgesindeki bina kalıntılarının güvence altına alınması ve konserve edilmesi üzerinde yoğunlaşmıştı. Dışarıdaki çalışmaların yanı sıra Ankara ve Boğazköy müzelerindeki son kampanyalarda elde edilen buluntu malzemeler üzerindeki çalışmalara ve değerlendirmelere devam edilmiştir.

Bu faaliyetin finansmanı Alman Araştırma Birliği (Deutsche Forschungsgemein-schaft) ve Alman Arkeoloji Enstitüsü'nce sağlandı. Her iki kuruma, araştırma faaliyetlerine katılan kazı üyelerine[1], Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Ankara'daki Federal Almanya Büyükelçiliği'ne her türlü yardım ve destekleri için içtenlikle teşekkür ederim.

1. Yukarı Şehir'in Tapınak Bölgesinde Kazılar (K-N/6-9 plan kareleri)

Program tapınak bölgesinin henüz incelenmemiş olan güney bölgesinin araştırılmasına göre düzenlendi. Amacımız burada Hititlerden ve Hitit sonrası çağlardan kalma yapıları tanımak olduğu kadar, şimdiye kadar yapılan kazılara dayanarak elde edilen zamansal sıralamayı da incelemek, gerekirse bunları yeni bulgularla tamamlamak veya tashih etmekti (Resim : 1)[2].

(*) Dr. İng. Peter NEVE, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Kenedi Cad. No. 142, ANKARA.

(1) Kazı heyeti üyeleri şunlardır : Dr. A. Geiger, arkeolog; Dr. P. Neve, mimar/arkeolog ve kazı başkanı; Prof. Dr. H. Otten, Chr. Rüster, Dr. A. Dinçol, B. Dinçol, hititologlar; Dr. G. Krien-Kummrow, D. Özel, fotoğraflar; H. Eibl, H. Özel, ressamlar; G. Özel, seramik uzmanı; O. Demiralan, konservatör; A. Derin, kazı teknisyeni A. Şeker, kazı evi görevlisi; E. Atila, Y. Badak, kazı işçileri çavuşları. Amasya Müzesi araştırmacısı A. Yüce kazı temsilcisi olarak katıldı.

(2) P. Neve, AA 1986, 365 ff.

Kazılar ilk önce geçen yıl son olarak keşfedilen tapınak 26'nın yakın çevresiyle ilgili idi ve daha sonra güney ve doğu taraf ile batıya doğru, tapınak 4'ün güney ve güneydoğu bölgesindeki toplam olarak takriben 7.500 m² lik bir alana yaygınlaştırıldı. Böylece tapınak mahallesi esas bölümleri itibariyle tesbit edilmiş ve kazılmış bulunmaktadır (Resim : 2).

Bölgenin (devre : Yukarı Şehir = O. St. 3-4) asıl yapılarından güney bölümde az miktarda yapı kalmıştır, yani bu yapılar özellikle son Hitit yapı evrelerine ait (O. St. 1-2) yapılar, bir kaç tanesi dışında harap olmuşlardır (Resim : 3).

Bunlar tapınak 26'nın yakın çevresiyle sınırlı olup, burada her tarafı temenos duvarıyla çevreli bir kutsal anıt ve temenos bölgesinin kuzey kısmını içine alan diğer bina olan ev 22 ile temsil edilmektedirler. Gerek temenos duvarının, gerekse ev 22'nin (tapınak 4 veya 6'da olduğu gibi) tapınağı tamamlar mahiyette, çevre duvarı ve iş yeri olarak sonradan yapılan yapılar oldukları anlaşılmaktadır. Tapınak binası içinde yapılan derin sondajlar ayrıca yapının aslında güney bölümünde daha doğuya doğru uzandığını, sonradan da geç yapı tadilatları dolayısıyla dikdörtgen şeklindeki esas ebadına indirgendiğini göstermektedir. Bu daha eski yapı evresi bir tarafa, bundan da daha eski, yani tapınak çağı öncesine ait yapıların varlığını gösterecek hiçbir işaret yoktur. Buna göre, tapınak 26'da, bu bölgede ortaya çıkarılan tüm kutsal anıtlar gibi, bu yerdeki en eski yapı evresini temsil etmektedir (Resim : 4).

Bu çağdan kalan diğer kalıntılar da tapınak 26'nın doğusundaki bölgede, tapınak 22 istikametinde tesbit edilmiştir. Bu kalıntıların, yönelimindeki farklılıktan dolayı açıkça görüleceği üzere, tapınak mahallesini içine alan dairevi sokağın güneydoğu kıvrımına bakan ve sokağın iç tarafında olmaları gereken üç binadan oluşan bir yapı grubuna ait oldukları anlaşılmaktadır. Bunlardan batıdaki iki yapı büyükçe avlulu bir ev ile küçükçe bir ilave yapısından oluşan bir blok teşkil etmekte olup, yatay kesimleri ve ölçümlerinde yakındaki ev 19 ile birlikte tapınak 17 ile mukayese edilebilir ve böylece belki de başka bir kutsal kompleksi (tapınak 27/ev 23) olarak yorumlanabilir[4].

Doğuya komşu olan yapının sadece güney köşesi tesbit edilebilmiştir; kalan kısım erozyon nedeniyle tamamen yerinden sürüklenmiştir. Bulunduğu yer ve elimizde kalan alan itibariyle bu yapının da bir kutsal anıt olması, dolayısıyla tapınak 28'i içermesi ihtimal dahilindedir.

(3) P. Neve, AA 1980, 294 ff.; 1981, 371; 1984, 354.

(4) P. Neve, AA 1985, 339 ff.

Bu eski yapı faaliyetinin varlığına dair belirtiler ayrıca daha geç yapılarda tekrar kullanılan ve kuşkusuz eski yapı elemanlarına ait olan çok sayıdaki yapı taşlarında mevcuttur. Bunlar iki bölgede, tapınak 4 ve 26'nın güneye doğru ön taraflarında bulunan iki sahada yoğunlaşmışlardır. Ancak asıl yerinde mevcut olan eski yapı kalıntılarının varlığına dair herhangi bir kanıt burada elde edilememiştir (Resim : 5).

Genellikle kazılarda elde edilen buluntu malzemesine dayanarak, tapınak mahallesinin güney bölümünde de O. St. 3 ve 4 evrelerinde bir yapı faaliyetinin olduğu, bu yapıların ise dairevi sokak boyunca geliştiği, ancak bunun terasın sadece vadiye bakan bölümüyle sınırlı olduğu, üst kısmın bitişiğindeki sahanın ise mahallenin doğu ve batı kısmının aksine inşaat yapılmaksızın bırakıldığı, bunun da kısmen topografik durumdan kaynaklandığı (tapınak 3'ün altındaki dik olarak inen yamaçta olduğu gibi), kısmen de belki, tapınak 4'ün güneydoğusundaki boş alanda büyük bir su toplama havuzundan arta kalan parçalardan belgelendiği üzere, bu sahanın başka amaçlar için saklandığı sonucuna varılabilir.

Eski çağlara, yani O. St. 3 ve 4 evresine ait az çok boşluklar gösteren yapılar yerine, son Hitit yapı evresi (O. St. 1 ve 2) tamamen değişik bir görünüm arzetmektedir; şöyle ki, tapınak mahallesinin tüm güney alanındaki yapıların üstüne (kısmen defalarca), dış görünüşleri itibariyle ve çoğunlukla atölyeden oluşan buluntu envanteri yönünden ikametgâh bölgeleriyle ilişkileri olduğu anlaşılan yapılar inşa edilmiştir.

Açıkça anlaşılıyor ki yukarıda belirtilen spoliyelerde olduğu kadar güneydoğu köşedeki üstüne tekrar inşa edilmiş olan binadan da görüldüğü üzere, bu, daha eski yapıların sırtından yapılmıştır. Sözkonusu eski yapılardan da burada yalnızca iki yapı, tapınak 4 ve 26 aynıyla kalmıştır. Böylece bu bulgumuz, daha önceki yıllarda elde edilen mahallenin batısındaki ve doğusundaki gözlemlere büyük ölçüde uymaktadır[5]. Bu gözlemler, O. St. 2 geç yapı evresinin başlamasıyla birlikte tapınak mahallesinin strüktüründe aslında yapılması planlanan kült şehrinden sapılarak temelde bir değişme olduğunu, gelişi güzel yapılan, buna ilaveten de daha dünyevi bir etki bırakan ve yalnızca sayıları büyük oranda azaltılan tapınaklarla temsil edilen karışık bir yapı sistemine geçildiğini göstermektedir. Eski yapı maddesinde bariz bir şekilde görülen tahribatlar ayrıca tapınak mahallesinin yeniden inşa edilinceye kadar bir süre yıkık vaziyette bırakıldığını veya en azından geniş çapta ihmal edildiğini göstermektedir.

(5) P. Neve, AA 1980, 300 ff.; 1984, 345 ff.; 1985, 345; 1986, 339 ff. 372.

Son Hitit yapı evresi yer yer en fazla 4 ila 5 değişik yapı safhasıyla temsil edilmekte olup, muhakkak ki birkaç onyıl gibi hiç de az olmayan bir zaman sürecini kapsamış olmalıdır.

Mevcut yapıların üzerine yeniden inşaat yapılması özellikle yoğun bir şekilde tapınak 26'nın güney ve güneydoğu bölgesinde, binaların kutsal anıtın güney cephesinin hemen önüne kadar yayıldığı bölgede görülmektedir. Buna karşılık yan tarafa bitişik olan ve daha önce de tesbit edildiği üzere tapınak mahallesinin merkezi olduğu kanıtlanan bölgelerin ve tapınak 4'ün etrafındaki alanın daha seyrek iskân edilmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Bu farklı sıklıktaki yapı faaliyetinin nedenlerini tesbit etmek, uyulması zorunlu bir genel plan tasarısının mevcut olmayışından dolayı oldukça zordur. Muhtemelen, esas itibariyle yeni inşaatlarda dairevi sokak sistemine sadık kalınmış olup, bu da belki tapınak mahallesinin merkezinde yeni yapı bölgelerinin olmayışının nedenini açıklıyabilir. Gerektiği yerde, örneğin tapınak 26'nın güneyindeki yoğun bir şekilde iskân edilen bölgede, tek tek duran yapılara ve işletmelere bağlanan ek yollar yapılmıştır (Resim : 6).

Yapıları büyük ölçülerde işletmelerin, yani atölyeler veya buna benzer yapıların oluşturduğunu, üzerilerine sık sık inşaat yapılmasından dolayı açık bir inşaat planı ortaya koyamayan binalardan ziyade, bunların donatımları ve binalara ait olan bulunu malzemeleri doğrulamaktadır.

Standart donatım olarak özellikle ocakların kabul edilmesi gerekir. Bunlar yalnızca tapınak 26'nın çevresinde 20 objeyle temsil edilmekte olup, ayrıca bunların bir zamanlar, diğer yanma izlerinden, kül ve cüruf yığınlarından varılacak sonuca göre, tapınak mahallesinin tüm güney çevresine, yani havalandırma koşullarının en iyi şekilde sağlandığı bölgeye yayılmış olmaları gerekir (Resim : 7)[6].

Ocaklıkların cinsine göre bunların değişik fonksiyonlar için yapıldıkları anlaşılmaktadır. Örneğin açıkta duran, çeşitli yapı tarzına ve çeşitli yaşlara sahip çömlekçi ocakları (ocak 6-9, 27) olduğu gibi, ev içinde bulunan ve basit bir ocak veya fırın şeklinde yapılmış ve cüruflardan, şekil dökme kalıplarından ve döküm parçalarından ve balçıktan yapılmış havalandırma ağızlarından da açıkça belgelendiği üzere, daha ziyade metal işleri için öngörülen fırınlar da vardır.

Özellikle dikkati çekenleri ise, çapı hemen hemen 4 metre olan, daire şeklindeki taşlarla kaplı balçıklı döşemeler olup (ocak 11-12), bunlar

(6) K. Bittel - R. Naumann, Boğazköy - Hattusa I, WVDOG 63 (1952) III.

birbirlerine çok yakın olarak ve her biri iki tabaka halinde birbirlerinin üzerine oturtulmuş vaziyette binaların dışında bulunuyorlardı (Resim : 8) Ancak kül ve tozlaşmış odun kömürü tabakalarından başka buna ait cüruf veya başka yanık maddeler şeklinde hiçbir atölye cürufunun ve hatta yıkılmış yapıların da olmaması nedeniyle bunların belki odun kömürü ocaklarının kalıntıları oldukları şeklinde bir açıklamada bulunmak mümkündür.

Taşlardan veya pişmiş toprak borulardan yapılan çok sayıdaki kanalların işletmelere su giriş - çıkışı için öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Ev 37'nin içindeki bir sistem hemen hemen bir soğutma tesisine benzemektedir. Su rezervoiri olarak muhakkak ki, daha eski yapı evresinde tapınak mahallesinin güney kenarına ve en yüksek noktasına yapılan ve halen iki metreye yükselen yan duvarlarından yapılacak değerlendirmeye göre tahminen 1.000 metre küplük istiab haddi olması gereken ve bugün halâ akan doğal kaynaklarla beslenen takriben 500 m² lik dikdörtgen bir havuzdan yararlanılmaktaydı (Resim : 9).

Yeni yapıların daha ziyade zanaata ilişkin fonksiyonları ayrıca zemin üzerinde ve bina yıkıntıları içinde bulunan el aletlerinden de anlaşılmaktadır. Bu aletler, madeni yani bronz kalem keskiler, spatül, iğneler, tığ ve hakkak kalemi ile delici ve çekiçler olduğu gibi; ayrıca taş, pişmiş toprak ve kemikten oluşan ve çeşitli malzemelerin işlenmesinde kullanılan aletleri içeren çok sayıda kolleksiyonlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Tapınak 4'ün önündeki yapıların da daha ziyade el sanatlarına yönelik amaçlar için mevcut oldukları, ancak tapınağın yakın çevresinde toplanmış olmalarından dolayı varılacak sonuca göre esas itibariyle bu kutsal anıta hizmet etmiş olmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Burada özellikle dikkati çeken şey tapınak portalinin hemen önünde bulunan ve iki yapı evresinde oluşan, çok odalı bina kompleksidir (ev 31/32); çünkü burası doğu kanadında kolosal bir yontma taşıyla donatılan ve bir sıra sütunuyla ön ve esas alana bölünen büyük bir salon ihtiva ediyordu. Burada sözkonusu olan, satıhta görülebilen, eski, muhtemelen tekrar kullanılmış olan ve buraya podyum ve postament olarak konan ve odaya, kult resmi konulmak üzere kaidesi olan bir ibadet odası görünümünü veren bir bloktur. Böylece tüm bu aranjmanı belkide binaya eklenen bir küçük şapel olarak görmek gerekir (Resim : 10).

Tapınak mahallesinden elde edilen ve toplam olarak 1.500 envanterize edilmiş maddeyle temsil edilen buluntu malzemesi yönünden, bunların büyük bir kısmının son Hitit yapılarına ait olduklarını belirtmek gerekir.

Daha eski bağlantılara ait oldukları bariz olan malzemeler temenos bölgesindeki ev 22'de, tapınak 26'da ve bir binanın (ev 29) kiler benzeri bölmesinde (bu bölme bir zamanlar tapınağın temenos duvarına giriş yapısı olarak dahil edilmiştir) ve tapınak 27 civarında mevcuttur. Bunlar her halde, yapıları itibariyle diğer tapınak mahallesindeki buluntu tabakalarına benzeyen ve bunun sonucu olarak aynen orada olduğu gibi eski kültür molozu olarak kabul edilmesi gereken buluntu tabakalarıdır[7].

Bu buluntu kompleksinin özelliği, burada da daha geç yapı evrelerinde atölyelerde imal edilen ve bizim tarafımızdan çömlekçi fırın malzemesi olarak adlandırılan kaba çanak - çömleklerin olmayışıdır. Buna karşılık daha ince kap ve kâseler, bunlar arasında matara, «spindle-bottles» ve kabartmalı çanakların yanı sıra kol şeklindeki libasyon çanakları, kısmen eski Hitit menşeyli olmak üzere, büyük çoğunluk teşkil etmekte ve bunlar çok sayıda temsil edilmektedir. Mimari şekil veya mimari motifler içeren çanaklara ait büyük miktardaki parçalar ayrıca dikkati çekmektedir (Resim : 11 a-b).

Bunun dışında buluntu malzemesi içinde çoğunlukla bronzdan oluşan birçok küçük alet mevcuttur. Ancak bunlar sayı yönünden olmasa da, repertuvar ve tipoloji açısından yukarda belirtilen son Hitit Çağı'na ait mevcut yapılar üzerinde yapılan inşaatlarda görülen alet kolleksiyonuna uymaktadır.

Benzerlikler, burada da orada olduğu gibi hemen hemen yalnızca ok uçlarından oluşan silahlarda da görülmektedir. Kanatlı ok uçu olarak tabir edilen ve en çok kullanılan tipin gerek daha eski, gerekse daha geç yapı evrelerinde mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Bu neticelere göre son Hitit tabakalarında elde edilen buluntu malzemesinin yeni ortaya çıkan çömlekçi fırın seramiği hariç eski malzemeden fazla bir farklılık olmadığını göstermektedir. Ancak şimdiye kadarki tesbitlerimizce de doğrulandığı üzere, bu da demektir ki eski ve son yapı evreleri arasında uzun bir zamansal farkın olması mümkün değildir.

O. St. 4 yapı evresinde tapınak mahallesinin inşaatına başlanması yönünden de, yeni kazı sonuçları, şimdiye kadar M.Ö. 13 yy. olarak tesbit edilen son Hitit Büyük Krallık devrine ait tarihi doğrulamaktadırlar. Ancak bu durumda bu yazılı dökümanlara göre değil de, buluntu malzemesinin tiplerinin özelliklerine göre, örneğin «spindle-bottle» ve libasyon kollarına göre mümkün olabilmektedir. Ayrıca yukarda belir-

(7) P. Neve, AA 1986, 386.

tildiği gibi, kazı sonuçları sayesinde tapınaklardan önce daha eski bir yapı faaliyetinin olmadığı belirlenebilmektedir. Bununla birlikte yine katı olarak kanıtlanmış sayılabilecek bir husus da, tapınakların yıkıntıları arasında ve bölgenin diğer kültür molozu içinde bulunan daha eski Hitit kaynaklı eserlerin (çivi yazılı tabletler, mühürler, mühür baskılı bullalar ile kabartmalı çanaklar ve yer yer ortaya çıkan eski Hitit kullanma kapları), eski zamanlardan muhafaza edildikleri ve bizim bölgemizin tarihlendirilmesinde başkaca bir ipucu vermedikleridir.

Hitit yapı faaliyetinin sona erdiği tarih yönünden ise en azından daha geç Hitit yapı evresinde mevcut olan tapınakların istisnasız olarak yangın felâketi sonucu yok oldukları sabittir. Bu yangın felâketi de genel kanıya göre büyük bir olasılıkla M.Ö. 1200 yıllarında meydana gelen ve Hitit başkentinin ve Hitit Krallığının sonu demek olan felâketin aynısıdır. Ancak kutsal anıtların hemen yakınında bulunan profan yapıların kendilerinin ise benzer bir felâketle tahrip oldukları kanıtlanamamıştır. Aynı şey tapınak 1'in yakınındaki son Hitit yapı evresine (evre U. St. la) ait yapılarıyla Aşağı Şehir için de geçerlidir. Bu durumda, Hitit yapılarına ait bazı bölümlerin, başkentin yokoluşundan sonra da bir süre kullanılmış olmaları ve hiçbir belirgin değişikliğin gözlenmemesi nedeniyle bunun, Hitit kültür malzemesi muhafaza edilmek suretiyle, ancak daha değişik iktisadi ve sosyal koşullar altında (özellikle artık mevcut olmayan tapınaklar için üretim merkezleri ve hizmetleri olmaksızın) gerçekleştiği düşünülebilir.

Ancak Anadolu'nun doğusunda ve güneyinde, bilinen Geç Hitit Çağı yönünden, daha uzun süren bir Hitit sonrası çağının varlığını kanıtlayacak emareler yeterli değildir. Buna karşılık, tapınak mahallesinin tam güney tarafında bulunan ve Hitit yapıları üzerindeki yer yer metrelerce yükselen erozyon molozundan da anlaşılacağı üzere, bu bölgenin Hititlerin yerleşmesinin sona ermesinden sonra tamamen terkedilmiş olması daha fazla ihtimal dahilindedir. Yeniden yerleşme olayını ise, güney kısımda yalnızca dağınık duran tek tük buluntu malzemesine göre tahmin edilebileceği üzere, ancak Bizans Çağı için düşünmek gerekir.

2. Tapınak 3'te kazılar

Çalışmalar, 1907'de O. Puchstein ve arkadaşları tarafından tapınak 2, 4 ve 5 ile birlikte ortaya çıkarılan bu yapının, mimarisi hakkında ve muhtemelen kalıntıları arasında bulunan envanterinden daha fazla bilgi edinmek ve hemen önlerinde bulunan tapınak bölgesiyle olan zamansal ilişkileri hakkında bilgi sahibi olmak için detaylı bir şekilde araştırıl-

masına hizmet etmiştir[8]. Kazılara bağlı olarak geçici koruma önlemleri öngörülmüştür. Bu önlemler sayesinde, kaidesi Hitit yontma taş duvar mimarisinin en etkileyici örneklerinden birini temsil eden kalıntının ilk defa ortaya çıkarılmasından sonra geçen yıllar zarfında giderek artan bir şekilde tahribata uğramasını durdurmak amacını taşıyordu (Resim : 12). Girişimimiz tapınağın güney ön alanındaki son kazılar ve asıl restorasyon çalışmaları dışında kampanya sona erinceye kadar bitirilebilmiştir. Yapılan incelemeler sırasında duvarlar ve yakın çevrelerinden başka tapınağa ait geniş alanların ve tüm dış güney kanadın da henüz kazılmadığını ortaya koymuştur. Özellikle bu kısımlarda gerek tapınak binası, gerekse Hitit tarihi için yeni ve beklenmedik bilgiler ileten keşiflerde bulunulmuştur.

Böylece mimarisi yönünden tapınağın iki ayrı çağa ait yapılarla temsil edildiği, bu her iki yapının da yangın felâketi sonucunda yokolduğu kanıtlanmıştır. Burada ikinci yapı yalnızca yeniden inşa edilmekle kalmamış, aynı zamanda değiştirilmiştir de; şöyle ki, daha önce güneyde bulunduğu anlaşılan esas giriş kapısı (tapınak 4'de olduğu gibi) doğu tarafına nakledilmiştir. Ayrıca aslında daha güneye uzanan güney bölüm kapsamı itibariyle küçültülmüş ve iç alan taksimatı itibariyle de değiştirilmiştir (Resim : 13). Ancak buradaki kazılar henüz bu bina bölümünde yapılan değişikliklerin cinsi ve kapsamı hakkında bize nihai bir fikir verebilecek düzeyde değildir.

Kayda değer bir bulgu ise, tapınağın tekrar inşasında çok sayıda yapı taşları spoliyelerinin kullanılmış olmasıdır. Bu spoliyeler de, kısmen yanmış olan satıhlarından da görüleceği üzere, eski yapının kaidesine aittir[9]. Bunlar özellikle iç avlunun duvarlarının üst temel tabakaları (4/5, 4/11) ile güney kanatta (2/3, 3/3a) inşa edilmiş olup, bunların tapınak 3'teki asıl yerinde duran yontma taş kaideden (Resim : 14, 15) ziyade tapınak 4'tekinin gayrimuntazam yapısını andıran bir kesime sahip olması ilginçtir. Birincisinin belki de ikinci yapıya ait olduğu düşünülebilir. Bu da demektir ki, tapınağın yeniden inşa edilmesi işi, doğu ve güney kanatta yapılan değişiklerin ötesinde, çok daha geniş kapsamlı idi, yani bu, kaide ve gördüğümüz gibi kısmen de temelde dahil olmak üzere yapının tümünü içeriyordu. Bu bulgu, dikkati çekecek şekilde ilk yapının tahrip edilmesi dolayısıyla ve ön duvarın yeniden yapılmasına bağlı olarak kent kapıları civarında buna benzer geniş kapsamlı bir tadilat gören kent surlarını hatırlatmaktadır[10].

---

(8) O. Puchstein, Boghazköi. Die Bauwerke, WVDOG 19 (1912) 136 ff. lev. 44.

(9) Puchstein a. O. 140.

(10) P .Neve, AA 1980, 307 ff.; 1984, 377 ff.; 1985, 346 ff.

Bu durumda, yeniden inşa edilen tapınak binaları ile kent surü, yani ön duvarı arasında da yapıları itibariyle benzer detayların bulunduğunun kanıtlanmış olması hiç de şaşırtıcı değildir. Zira bu temeller burada eski yapıların eski yönteme göre yapılan duvarlarına nazaran, çok sayıdaki parke taşlarının tabakalar halinde birbirlerinin üzerlerine oturtulması suretiyle elde edilen düz geniş plakalar halinde yapılmıştır. Bunu da muhakkak ki, yapay olarak doldurulduğu anlaşılan inşaat temelinin üzerine duvarların gayrimuntazam olarak oturmasını önlemek amacıyla yapmış olmalıdırlar (Resim : 16).

Kent duvarlarıyla olan bir diğer paralellik de, kent kapısının sanatsal yapısına benzer olarak tapınak 3'ün de ikinci yapıyla birlikte özel donanıma kavuşmuş olması hususudur.

En azından bununla ilgili parçalar bu ikinci yapının kalıntı yığınları içinde bulunuyordu. Buna mukabil şimdiye kadar ilk ve orijinal yapının donanımıyla kıyaslanabilecek hiçbir emare (spoliyeler arasında da) mevcut değildir.

Özel donanım parçaları 80 yıl önceki kazılarda tesbit edilmiştir. Bunlar giriş kısmındaki teker teker duran pişmiş toprak plakalarının yanı sıra, küçük kireç veya granit küplerdir. Bunlar belki duvar kaplamasına aitti. Özellikle dikkati çeken binanın kuzey kanadındaki kısmen aynı yerinde bulunan yeşil gabbro taşından (O. Puchsteine göre granit) duvar kaidesi, daha sonra kült odasının (13) içinde bulunan ve aynı malzemeden yapılan büyük bir postamentin (ayaklık) kalıntıları, özellikle de kült odasının giriş koridorunun (10) yıkıntıları içinde tesbit edilen ve yine gabbro taşından oluşan hayvan heykellerine ait parçalar (kısmen gövdeleriyle birlikte ön ayakları). Puchstein bunları giriş holünün avluya bakan kısmındaki kapının portal aslanları olarak tanımlamıştır[12].

Pişmiş toprak plakalardan daha birçok örnek tapınağın doğu tarafında, duvarın kaidesinin dibinde, özellikle sık bir şekilde ve çeşitli konumlarda üst üste yığılmış vaziyette bulunmaktadır. Bu nedenle bunların kaldırım taşı artıkları değil de, 3 ve 3a odalarının önündeki bina yıkıntısı olarak yorumlamak gerekir.

Buna karşılık duvar kaplamasının kırıkları tamamen yok olmuştur. Yine duvar kaidesinin kendisi bir kaç kırık parça dışında (duvar 9/10a,

(11) P. Neve, Boğazköy IV, ADOG 14 (1969) 57 plan 11; AA 1980, 308 ff.

(12) P. Neve, AA 1985, 347.

(13) Puchstein a. O. 145. 140 ff. 138. 144 ff. res. 98. 99.

9/14) geçen yıllar zarfında geniş çapta hasara uğramış ve sürüklenmiştir Postamente ait kalıntılar ise dokunulmamış vaziyette, adyton'daki asıl yerinde bulunmaktadır. Puchstein tarafından keşfedilen aslan protomenleri için de benzer bir durum sözkonusudur. Bu aslanlardan üç tanesi 1961 yılından önce kazı evine, daha sonra yeni yapılan yerel müzeye nakledilmiştir. Puchstein'e göre bir aslanın sol ön ayağı olan dördüncü parça ise bulunamamıştır.

Buna karşılık, eski kazı yığını içindeki ve yine ön holün (10) ve ona sınır teşkil eden komşu odanın (10a. b; 11) asıl yerlerinde bulunan kalıntıları ile iç avluda (4) yapılan yoğun araştırmalar sonucunda, yangın sırasında kırıldıkları anlaşılan bu heykellere ait büyüğünden en küçük kırıklara kadar irili ufaklı yüzün üstünde parça çıkarmak mümkün olabilmiştir. Bunlar çoğunlukla şekilsiz kırık parçalardır; ancak figürlerle temsil edilenleri de mevcut olup, bazılarının ise aslan figürüne ait olup olmadıklarını ayırt etmek biraz güçtür. Örneğin Puchstein tarafından kayda geçen ve geçen zaman içinde kaybolan sol aslan ayağının sağ eşi, boyunla birlikte ön gövdenin bir parçası ve en ilginç ve yararlı parçalar olarak ağızın bıyıklı üst kısımlarından oluşan iki aslan kafası (birisi tam olarak, diğeri ise sadece sol tarafıyla ve bir kulakla birlikte olmak üzere). Bunların hepsinin büyüklük oranlarına göre değerlendirilmesi halinde, iki misli insan büyüklüğündeki aslan heykellerine ait olmaları gerektiğini söyliyebiliriz. Böylece bunlar Aslanlı Kapı'nın kabartmalarıyla, şekli değişmekle birlikte, büyüklük açısından hemen hemen orantı içindedirler (Resim : 17).

Bunların okunması sırasında bize en büyük sürpriz ise, iki insan kafasına ait kırıklar teşkil ediyordu. Bu kırıklar ön holün (10) içinde ve yakınında bulunan aslan fragmanlarının aksine avlunun ortasında, nisbeten dar bir alana yayılmışlardı (Resim : 18a, c-b). Konserve çalışmalarının halihazırdaki durumundan da açıkça görüleceği üzere, bunlar hiç kuşkusuz birbirinin tamamen aynı olan heykellerdi. Bunlardan bir tanesindeki öne doğru çıkan boyundan varılacak sonuca göre, bu başlar büyük bir olasılıkla insan gövdelerine değil de hayvan gövdelerine bağlanıyorlardı ve bu nedenle de belki sfenkslerin protomlarını temsil ediyorlardı. Bunlar büyüklüklerindeki oranları itibariyle aslan resimlerine uyum sağlamışlar ve malzeme yönünden de bunlarla uyum içinde bulunmaktadırlar. Böylece, sadece iki aslan kafasına ait fragmanın mevcudiyetiyle de bir noktada doğrulandığı üzere, Puchstein tarafından dört tane olarak düşünülen portal aslanlarının aslında iki aslan, iki de sfenksten oluştuğu ihtimal dahilindedir. Ancak tahmin edilen yerlerde durup durmadıkları henüz açıklık kazanmamış olup, bu husus detaylı bir incelemeyi gerektirmektedir.

Temsili resimler yönünden ilk önce şunu belirtmek gerekir ki, kafalardan bir tanesinde hemen hemen yüzün tamamı (kulaklar ve boyun da dahil olmak üzere) mevcut olup, ancak çene eksiktir. Diğer başta ise alın kısmı, gözler ve sol kulağın bir parçası ve başlık önemli bölümleriyle hala mevcuttur. Her iki baş da her ikisi için de geçerli olan bir resim tekniğiyle yapılmış olup, nerdeyse tam plastik çalışılmış bir baş ortaya koymaktadır.

Başın şekli yuvarlak olup, kalın kulak memeleri ve oval çukurlarla belirlenen kulak kıkırdaklarıyla dik duran büyük kulaklar, özellikle de ihtişamlı bir burun başın karakteristiğini teşkil etmektedir. Burunun belli belirsiz bir şekilde kıvrılan dirseği hiç kırılmadan veya hiçbir girinti olmaksızın doğrudan doğruya alınla ve başlıkla bütünleşmektedir. İyice açılmış olan, ancak Yerkapı ve Alaca Höyük'teki sfenkslerdeki gibi özel ilavelerle belirginleştirilmemiş olan gözlerin üstünde kalın, sık kaşlar bulunmaktadır[14]. Nisbeten küçük olan ağız kapalı olup, sıkı sıkı birbirine kenetlenmiş dudaklar hafifçe dışarı doğru kıvrılmıştır. Çeneye ise, boyun kısmının başladığı yere bakarak, hafif yuvarlakça, hatta belki de çekik bir çene olarak düşünmek gerekir.

Başın etrafını saran ve geniş bir bant şeklinde alına iyice oturan başlık Hitit tanrı başlıkları tarzında, ince konik biçiminde olup, ucu yuvarlak ve iki tarafında birbirinin üzerine oturmuş ikişer boynuz mevcuttur. Boynuzlar önde, burun girintisinin önünde başlamak üzere ve yandan yukarıya doğru giden çift yivlerle çevrilmekte ve başlığın şeklini takip ederek uç kısma doğru gitmekte, burada da kıvrımlarla birleştikleri anlaşılmaktadır. Yerkapı'daki sfenkslerdeki tanrı miğferlerinin altında görülen ve «Hathor» saç şekli olarak yorumlanan özel bir saç şeklinin varlığına dair belirtiler burada yoktur[15].

Böylece tapınak 3'e ait sfenks başlarında başlık yönünden başka bir stil görülmektedir. Bu stil de Yerkapı ve Alaca Höyük'teki fazlasıyla Mısırlaştırılmış kabartmalarla kıyaslandığında, Ön Asya - Hitit sanatının otokton (yerli) yaratısı olarak yorumlanabilir.

Ayrıca başın duruş şeklinde de farklılıklar kendini göstermektedir; ancak bunu stilistik nedenlere değil de resimlerin şekillerine ve konumlarına bağlamak gerekir. Çünkü belirgin bir şekilde öne doğru çıkış yapan baştan dolayı, bunu Yerkapı ve Alaca Höyük'teki örneklere uygun olarak duran bir sfenksle bağdaştırmak mümkün değildir. Zira bunlar-

(14) K. Bittel, Boğazköy. Die Kleinfunde der Grabungen 1906-1912. WVDOG 60 (1937) 6 dip not 3.

(15) Bittel a. O. 8 ff. lev. 4. 2b; 5. 1a b; K, Bittel, Die Hethiter (1976) 288 ff. res. 265. 266; 197 ff. res. 209-211.

da başlar, öne doğru yuvarlaklaşan ön vücutlara nazaran belirgin bir şekilde geriye doğrudur. Aksine bu duruşun yatan veya büzülüp oturan sfenkslere ait olduğu şeklinde yorumlamak gerekir. Yani bir mukayese yapmak gerekirse, Aşağı Şehir'de tapınak 1'de aslanlı havuz tabir edilen yerdeki çömelen aslanların ön gövdeleriyle temsil edilen duruşa benzemektedir[16].

Böyle bir duruşun varlığına portal aslanlar olarak farzedilen aslanların ayakları da işaret etmektedir. Herhalükârda bunlar Hitit kapı aslanları ve sfenksleri tarzındaki sabit resimlerin ayakları olarak yorumlanabilmek için biraz kısadırlar. Böylece bacak çiftlerinden ikisinin aslanlara değil de sfenks heykellerine ait olduklarına dair diğer bir emare daha elde edilmiş olmaktadır.

İkinci sürpriz yazılı buluntu malzemesini içeren bir koleksiyon oluşturdu. Bu malzemeler, büyük bir çivi yazılı tabletin kırık parçaları bir tarafa, mühürlenmiş pişmiş toprak bullaları veya külçeleri içermektedir. H. Otten'in beyanına göre bir kehanet metni içeren ve üslubunun karakteristik vasıflarına göre M.Ö. 13 yüzyıla ait olan tablet oda 11'in yıkıntıları arasında bulunurken, bullalar ve külçeler yalnızca tapınağın doğu tarafındaki uzun odaya (8) ait olup, burada özellikle kuzey köşesinde toplanmışlar, ayrıca odanın ortasına, güney köşeye ve bu odayla komşu oda (10b) arasındaki tahrip olmuş duvar üzerine tek tük dağılmışlardır. Bunlar herhalükârda rekonstre edilmesi gereken zemin seviyesinin altında, sarı topraktan oluşan bir taban dolgusuna ait kalıntıların hemen üstünde duran ve bariz bir şekilde ikincil olarak harekete uğramış bir bina yıkıntısı olarak kabul edilmesi gereken bir buluntu tabakasına aittirler. Bu bina kalıntıları muhtemelen doğal yoldan, yani erozyonlarla, daha yüksekte bulunan batıdaki bina bölümlerinden ayrılarak buraya taşınmış veya akıntılarla sürüklenmiştir. Bu da demektir ki, külçelerin muhafaza edildiği esas yeri buluntu yerinin üst tarafındaki odalardan birinde aramak gerekir. Ancak burada kalıntı yığınının tapınağın ikinci yapı evresine ait olduğunu varsaymak yerinde olur (Resim : 12).

Aralarında 16 mühürlü parça olmak üzere toplam 24 kırık parça tesbit edilmiştir. Herzamanki konik biçimindeki külçelerle temsil edilen örnekler dışındaki bütün parçalar olağan dışı büyüklüktedir. Buna ilaveten sekonder olarak yoğun bir şekilde yandıkları anlaşılan külçelerin, alt taraflarındaki baskılara bakılırsa, belki tahta veya örme kutuların

(16) Puchstein a. O. 134 ff. res. 92. 94; K. Bittel, Boğazköy. Die Kleinfunde der Grabungen 1906-1912, WVDOG 60 (1937) 11 ff. lev. 6, 1a-c. 2. 3.

mühürlenmesine yaradıkları düşünülebilir. Ancak aynı şekilde bunlarla kapı kilitleri arasında da bir bağlantı kurmak mümkündür.

İlk araştırma sonuçlarına dayanarak, mühürler yönünden tesbit edilen husus, bunların hepsinin büyük kralların adlarını taşımalarıdır. Bu da kısmen şimdiye kadarki alışılagelmiş şekillerin dışında, kısmen de şimdiye kadar bilinmiyen kişiler olarak (hiç değilse büyük kralın sembolüyle ilgili olarak) karşımıza çıkmaktadır. Bu husus özellikle büyük külçeler için geçerlidir.

Zira bunlardan sekiz tanesinde iki ayrı mühür (kısmen de daha fazla) mevcuttur. Ancak bunların şekillerinin ve büyüklüklerinin hemen hemen aynı olması nedeniyle muhtemelen tek bir mühürün üst ve alt tarafı olarak (aşağıda a ve b tarafı olarak ifade edilmektedir) düşünülebilir (Resim : 19 a, b). Her mühür tarafı takriben bir «Malteser» haçı biçimindeki beş bölümden kombine olmuştur, yani ortasında bir tane yuvarlak ve yanlarda dört tane trapez şeklinde alan vardır. Mühür baskılarından anlaşılacağı üzere yarım küre şeklindeki orta kısmın, düz bir profile sahip dikdörtgen şeklindeki yan alanların, daire şeklindeki metal bir plakası olan bir mühür tarafından mühürlendiği anlaşılmaktadır[17].

Mühür baskılarının çoğunun sekonder yangından dolayı çok fazla hasar görmelerine rağmen, elde edilen örneklerin çokluğundan dolayı içeriklerinin tamamını çözmek mümkün olacaktır. Şimdiye kadar tesbit edilebildiği kadarıyla on büyük kralın ismi belirtilmiş olup, mühürlerin alanlarının sayısıyla orantılı olarak mühürün iki tarafında beşer tane olmak üzere dağılmıştır. İsimler hiyeroglif yazısıyla yazılmış olup, a tarafında, ortada Suppiluliuma, onun üstünde Tuthaliya, sağ tarafta Hattusili, aşağıda Mursili ve sol tarafta bilinmiyen bir kralın ismi vardır. b tarafında ortada Mursili, onun üstünde Suppiluliuma, sağda Hattusili, aşağıda Tuthaliya ve sol tarafta yine bilinmiyen fakat a tarafındaki bilinmiyen kralla aynı olmayan tanınmamış bir isim bulunmaktadır.

Bilinen diğer isimler karşısında, bunların Büyük Krallık çağındaki kralların bir listesi olduğu ve yazılışlarındaki düzenlemeye göre jenealo-

(17) Aynı tipten oluşan bronz mühür 1967 senesinde tapınak 1'in kuzey depolarında bulundu (İnv. no. 543/z)

jik sıralamaya göre yazıldıkları kuşku götürmez. Buna göre, bu sıralama a tarafının ortasında II. Suppiluliuma ile başlamakta, burada büyük büyük babası II. Mursili'ye kadar devam etmekte ve onu da ismi bilinmiyen bir kral izlemektedir. b tarafında ise yine ortada başlamak üzere tekrar II. Mursili, ondan sonra I. Suppiluliuma, II. Hattusili ile muhtemelen I. Tuthaliya'nın, yani kendilerinden öncekilerden orta Hitit çağına kadar olanların isimleri vardır. Fakat burada da sıranın son kısmı bilinmiyen bir kralın adıyla son bulmaktadır.

İsimler dış taraflarda, her iki tarafta da saat ibresi gibi sağa doğru sıralanmıştır. Tek isimlerde ise orta kısmın dışında bariz bir yön değişmesi görülmektedir; şöyle ki, kralın sembolu soldan (a tarafında) sağa (b tarafında) geçmektedir. İki yüzdeki değişikliğe bağlı olarak ayrıca kralın isminin daima mühürün yalnızca yarısını kapladığı, dikkati çekmektedir. Fakat diğer yarısını muhtemelen ikinci bir isim kaplamakta olup, bu her iki mühür baskısında da, yani gerek a tarafının trapez şeklindeki kısmında, gerekse b tarafının daire şeklindeki kısmında açık ve net olarak büyük kraliçenin, yani II. Murşili'nin eşinin adı bulunmaktadır[18]. Aynı şey a tarafındaki tanınmayan büyük kral için de geçerli gözükmektedir. Buna karşın buradaki diğer isimler yönünden de benzer bir kombinasyonun, yani kral ve kraliçe kombinasyonun olduğuna dair sadece bir şüpheyi ifade edebiliriz. Bunda haklı olup olmadığımızı daha sonraki incelemeler gösterecektir. Umut ediyoruz ki, bu incelemeler sayesinde adı henüz bilinmiyen iki büyük kralın kimler olduklarını tesbit etmek mümkün olabilecektir.

Bu mühürle ilgili henüz çözülmemiş çeşitli sorunlardan bağımsız olarak, büyük kralların sırasına göre, mühürün tarihi yönünden, bunun sadece içlerinden en geç olan II. Suppiluliuma'ya ait olabileceğini söylemek gerekir. Ancak kral da kendisini alışılmışın çok dışındaki bir şekilde taktim etmekte ve anlatım uzunluk ve ayrıntılar yönünden şimdiye kadar bilinen jenealojik büyük Hitit krallarınınkini (Nişantepe'deki kendi yazıtı da dahil olmak üzere) aşmaktadır[19]. Belki de özellikle bu nedenle Hitit mühür tipleri içinde ilk defa böyle ozel bir vesika şeklini keşfetmeye ihtiyaç duyulmuştur.

(18) Th. Beran, Die hethitische Glyptik von Boğazköy, Boğazköy - Hattuša V. WVDOG 76 (1967) 40, 74 lev. 14; X: Büyük Kraliçe Gassulawija (no. 220).
(19) E. Laroche, Anatolica 3, 1969-1970, 93 ff.

Mühür baskılarından oluşan ikinci bir grup şeklinden ziyade kral isimleriyle dikkati çekmektedir. Bu mühürler tek motifler olarak, fakat birden fazla basılmış olarak pişmiş toprak külçelere ait diğer beş parça üzerinde bulunmaktadırlar (Resim : 20a, b). Şekline bakıldığında bunlar bariz bir şekilde IV. Tuthaliya'dan itibaren kullanıldıkları kanıtlanan büyük kral mühür tipine uymaktadırlar; ancak şu farkla ki, burada orta kısmı çevreliyen çivi yazısı mevcut değildir. Bunun yerine iki çizgiyle belirlenen boş bir bant görülmektedir.

Orta kısımda, Hitit kanatlı güneşinin altında ve Büyük Kral/Labarna grubu tarafından simetrik olarak çevrelenen, sağ tarafa bakan bir geyik ve onun üzerinde bir ayak işaretinden oluşan hükümdarın adını taşıyan bir bölüm görülmektedir. Bu hükümdar şimdiye kadar bilinen büyük Hitit kralları arasında temsil edilmemektedir. Ancak Büyükkale ve tapınak 1'de bulunan bazı mühürlerin «Kral oğlu» sembolü ile ilişkili olarak belgelenmiştir[20]. Dikkati çeken şey adamın kendisini Büyük Kral/Labarna olarak tanımlaması ve bununla Hitit kraliyet sarayına ait olduğunu vurgulamasıdır. Ancak mührün kenarındaki anlamlı boş bantta anlaşılacağı üzere bunu kendisinden öncekileri belirtmeksizin yapmaktadır. H. Otten'in fikrine göre bu hükümdarın Tarhuntassa kralı Kurunta olması mümkündür. Kampanyamızın başında tapınak 3'ten 200 m. uzaklıkta yer alan Yerkapı'da tesadüfen bulunan bir bronz tabletle ilgili olarak bu kralı daha yakından tanıyacağız (alta bak). Buna göre gerçekten de Hitit Kral Sarayının bir mensubu karşımızda bulunmaktadır. Bunun, rezidansını Hattusa'dan Tarhuntassa'ya taşıyan Büyük Kral II. Muwatalli'nin bir oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Kurunta amcası III. Hattusili tarafından tahtı zorlanan Urhitesup/II - Mursili'nin kardeşi olması gerekir. Özellikle bu açıdan bakıldığında, mühürlerde de görüldüğü üzere, bunda da belli bir başarı elde etmiş ve taht üzerinde bazı haklar elde etmişdir. H. Otten bu konuda, Kurunta'nın Tuthaliya zamanında bir iç ayaklanma düzenlediği şeklinde bir yorum yapmaktadır. «Assur'a karşı bir savunma savaşına girdiği sırada ve bazı hassas karşı taarruzlar iyi olmayan bir sonucun habercisi olunca» (H. Otten)[21].

(20) H. G. Güterbock, Siegel aus Boğazköy II, 7. Beih. AfO (1942; yeni basım 1967) 10 ff. no. 5-7.

(21) İ. Singer, ZA 75. I (1985) 100 ff.

Muhtemel bir devlet kavgası yönünden, bu, tapınak 3'ün eski yapısında kent suru üzerindeki yanma tabakalarıyla kanıtlanan tahribatın nedeni olarak düşünülebilir[22]. Ayrıca kazı malzemesinden bu olayların yalnızca kısa bir süre devam etmiş olmaları, akabinde yeniden inşaat evresinin başlamış olması gerektiği açıkça görülmektedir[23].

Bununla da, Otten'in yorumunu izliyerek, Tuthaliya'nın Hattusas'daki tahtına dönüşü açıklanmış olmaktadır. Dönüşü de yeniden inşaatın yanı sıra, özellikle Yukarı Şehir'in tapınak mahallesiyle birlikte nihai olarak inşa edilmesini, genişletilip geliştirilmesini etkilemiştir. Bir tarih belirlemek yönünden, bizim tarafımızdan O. St. 3 evresi olarak tanımlanan safhanın Tuthaliya'nın hükmettiği zamanın tahminen ikinci yarısına, yani M.Ö. 1230'dan sonraki zamana rastlaması gerektiğini söyliyebiliriz. Diğer taraftan kentin genişletildiği evre olarak belgelenen O. St. 4 evresinin başının, şimdiye kadar tahmin edilenin aksine babası III. Hattusili'ye değil de, kendi hükümranlığının ilk yarısına, yani M.Ö. 1250-1230 yıllarına tekabül etmesi gerekmektedir. Böylece her iki yapı evresini yalnızca IV. Tuthaliya ile ilgili olarak düşünmek gerekir.

II. Suppiluliuma'nın mühürleriyle ilk kez, Nişantepe yazıtı dışında, Yukarı Şehir'de son Hitit büyük kralının adı dökümanlara geçmiştir. Tapınak 3 yönünden bu yarıda, bu tapınağın bu hükümdarın zamanında tam olarak çalıştığı ve kullanıldığı, yani bunun da tapınak 5 ve yukarda tesbit edildiği üzere tapınak mahallesindeki bazı kutsal anıtlarda olduğu gibi son Büyük Krallık (O. St. 2 evresinde) çağındaki yeni inşaat faaliyeti sırasında zarar görmediği anlamına gelmektedir. Buna göre, tapınağın ikinci ve kesin olarak tahribinin Hitit başkentinin yokolmasına bağlı olarak gerçekleştiği kuşkusuzdur.

Yeni elde edilen kazı sonuçlarına göre Yukarı Şehir'in tüm yapı tarihinin nasıl geliştiğini aşağıdaki kronolojik sıralamadan anlayabiliriz :

(22) P. Neve, Boğazköy IV, ADOG 14 (1969) 57 (Kralkapı); Puchstein a. O. 47 (Yerkapı).

(23) P. Neve, AA 1981, 384; 1984, 377.

Evre	Tarih	Krallar	Yapı faaliyeti			
			Kent surları	Tapınak Mah.	Tapınak 3	Tapınak 5
O.St.4	1250	Tuthaliya IV	Esas duvarla bilinen 1. yapı, kent kapıları, Yerkapı	4 nolu. Tapınak	Eski yapı evresi	Eski yapı evresi
	1250	İç ayaklanma? Tarhuntassa Kralı Kurunta	Yangın tabakası (kent surları, Yerkapı)	Yangın	Tabakası	
O.St.3	1230'dan sonra	Tuthaliya IV.	Kent surlarının onarımı, ön surun yeniden yapılması (sur kapılarının, Yerkapının yeniden yapılması)	Tapınak 6-28, kapı binalarının, ev 21'in yeniden inşaası daha geç evre 4, 6. 26 nolu tapınakların temenos duvarları, ev 2-8, 20, 22. Havuz?	Onarım ve yeni inşaat	Yeni inşaat Temenos ile a-d yapıları
O.St.2	1220'den sonra	Arnuwanda III.		Gerileme		Gerileme
O.St.2	1215	Suppiluliuma II.	Tadilatlar	Yeni yapı faaliyeti (atölyeler, konutlar), tapınak 9-11, 13, 14, 17-19, 21-25, 27, 28'in yıkılması		Onarımlar
	1200	Hitit Devleti ve Hattusas'ın sonu		Yangın Tabakası 4-8, 12, 15, 16, 20, 26 tapınakların tahribi		Tapınaklar 3 ve 5'in tahribi
O.St.1	1200'den sonra	Hitit sonrası evre		Kısmen yerleşmeye devam edilmesi		

3. Yerkapı'daki Bronz Tablet

Yukarıda belirtildiği gibi bu tablet Yerkapı'da kent surları üzerinde yapılan son restorasyon çalışmaları sırasında tesadüfen bulunmuştur. Bulunduğu yer Sfenks Kapısı'nın (23 nolu. kule) 35 metre batısında, ana duvarın iç cephesinin hemen önünde, yani Hitit sokağı alanındadır (ancak bu kısım buradaki yakın tarihlerdeki müdahalelerden geniş çapta hasar görmüştür; Resim : 21).

Tabletin bulunduğu yerin üzerinde meşe fundalıkları yetişmiş, içine kökler salınmış düz bir çukurdu. Halen mevcut olan sokağın parke taşlarının artıklarından ölçüldüğünde, cadde seviyesinden takriben 30 cm. derinlikte ve dibinde balçıklı moloz toprağı ile dolu çukurun altında, bronz tablet hiç bozulmadan ortaya çıkmıştır (Resim : 22).

Bu, 35,0 x 23,5 cm. ölçümlerinde ve 8-10 mm. kalınlığında bir tablettir. Ağırlığı 5 kg. dır. Dar olan taraflarından birinin köşelerinde 1,8 cm. çapında yuvarlak delikler mevcut olup, bunlara, her biri 31 cm. uzunluğunda ve 13 parçadan oluşan zincirler takılmıştır. Bunlar uçlarında uzun, kanca şeklinde kıvrılmış olan ve ince ve bir çok kez kıvrılmış bronz tellere giden halkalarla birbirine bağlanmıştır (Resim : 23a, b)

Tabletin pişmiş toprak tabletlerdeki örneğe göre iki tarafına yazılmıştır. Onlara ilâveten iki kolona ayrılmış, çivi yazısı da, görüldüğü kadarıyla, kalem keskisi benzeri bir aletle, ayna gibi parlatılmış ve arka tarafına kalay (?) izleri gösteren sathına işlenmiştir. Metni 362 satırdan oluşmakta ve Büyük Kral Tuthaliya ile (metne giriş yapan jenealojiye göre hiç kuşkusuz Tuthaliya IV.) Tarhuntassa kralı arasında antlaşmayı içermektedir. Kralın adı burada koruyucu tanrı ideogramı ile tanımlanmış olup, Runta/Kurunta olarak yorumlanmaktadır[24]. Böylece tapınak 3'e ait Labarna mühürlerinin üzerindeki isme olduğu kadar yukarda belirtilen «Kral Oğlu» mühürlerine de benzemektedir. Bu durumda, farklı sembollere rağmen, isim sahiplerinin aynı kişi olduğu sonucuna varılabilir.

Antlaşmanın başına bir bölüm konmuş olup, buradan Runta/Kurunta'nın Hitit krallık sarayı ile sıkı ailevi ilişkiler içinde olduğu, yani II. Muwatalli'nin oğlu olarak kuzeni Tuthaliya ile Hattusas sarayında büyüdüğü, daha sonraları da amcası III. Hattusili tarafından Tarhuntassa kralı olarak atandığı, oradan da (şayet tapınak 3'teki mühür üzerindeki yorumumuz doğru ise) başkente geri döndüğü ve orada kısa bir süre için Büyük Kral olarak hükümranlık yaptığı anlaşılmaktadır.

(24) Güterbock a. O .II 11; E. Laroche, Les noms des Hittites (1966) 101 no. 652 (Kurunta).

Asıl antlaşma metni Hitit İmparatorluğu ile Tarhuntassa Devleti arasındaki sınırın düzenlenmesiyle ilgili olup, alışılagelmişin dışında çok sayıda tanığın isimlerinin (bu tanıklar arasında devlet sarayının alt seviyedeki kişileri de mevcuttur) bildirilmesiyle ve tablette Hava Tanrısının ve Güneş Tanrıçasının mühürlerinin basılmış olduğunun belirtilmesiyle son bulmaktadır.

Dördüncü kolonun son sekiz satırlarıyla bu antlaşmanın yedi örneğinin olduğu bildirilip, bunlardan ikisi her iki krala ait, diğerleri ise belli tapınaklara - örnek Fırtına Tanrısının ve Güneş Tanrısının tapınakları - dağıtıldığı öğrenilmiştir.

Muhtemelen yedi pişmiş toprak tablet örneği için bu bronz tablet orijinal metni temsil etmiş olmalıdır. Hitit metal tabletlerinin yazı plakaları olarak özel vesilelerde kullanıldığı kanıtlanmıştır[25]. Bu tarzın en bilinen örneği gümüş bir tablet üzerine yazılmış III. Hattusili ve II. Ramses arasında imzalanan devlet antlaşmasıdır. Bizim için ayrıca ilginç olan yönü, bunun da Hava Tanrısının ve Güneş Tanrıçasının mührünü taşımış olduğunu eski yani antik kaynaklarda bahsedilmesidir. Onlara göre bu mühürler tabletin ortasında bulunmaktaydı[26].

Ancak bizim örneğimizin ne ön, ne de arka sayfasında buna ilişkin izler tesbit edilememiştir. Bunun yerine burada muhtemelen iki zincirle mühürler arasında bir bağlantı kurulması mümkündür. Zira bunu yalnızca sayıları değil, aynı zamanda özellikle takıldıkları yerde doğrulamaktadır. Zaten arka tarafta, tabletin alt kenarına ve böylece antlaşma metninin sonuna konmuştur. Bu bakımdan mühürlü pişmiş toprak tablet belgeleriyle de benzerlikler görülmektedir. Örneğin, tapınak mahallesinde, tapınak 8'de depo edilmiş bağış belgelerinden birinin alt kenarının ortasında bir bağ deliği görülmekte olup, bağın uçları vaktiyle, bildiğimiz konik şeklindeki balçık külçelerle mühürlenmiştir[27].

Ancak metal tablete ve metal zincirlere bakıldığında, özellikle yazıların özel önemine göre pişmiş toprak mühürler yerine muhakkak ki metal mühür kapsülleri kullanılmış olmalıdır[28].

Özellikle bu mühür kapsüllerinin olmayışını, tabletin serbest duran tellerle birlikte tam olarak kalmış olması yönünden, ne müşterek bir hırsızlığa, ne de tesadüfen kaybolmuş olmalarına bağlamak mümkün-

(25) H. Winckler, OLZ 15.12.1906, ayrı basım (1906) 19. 23.

(26) E. Edel, Texte aus der Umwelt des Alten Testaments, I, lief. 2 (1983) 135 ff.

(27) İnv. no. 84/465.

(28) Örnek : 1986 senesinde tapınak mahallesinde bulunan metal kapsül şeklindeki mühür env. no. Bo 86/357.

dür. Buna karşın, tabletin çukurun içindeki itinalı bir biçimde konulduğu yer (ilâveten ön tarafı yukarıya doğru olmak üzere), bunun bilhassa gömüldüğünü göstermektedir. Bunun da hiç kuşkusuz ki, antlaşmanın geçerliliğini yitirmesinden sonra, yani mühür kapsüllerinin daha önceden resmen çıkarılmasından ve alıkonulmasından sonra yapılmış olması gerekir. Buna, yukarda belirtilen ve IV. Tuthaliya ile Tarhuntassa Kralı Kurunta'nın halefi Ulmi Teşup arasında yapılan yeni antlaşmayla sonuçlanan politik olay neden olmuştur[29].

Böylece tabletin bulunduğu yerle ilgili olarak, bunun yalnızca tabletin saklandığı ikinci bir yer olması gerektiği kuşkusuzdur. İlk, yani asıl saklandığı yerin buradan fazla uzak olmaması, aksine muhtemelen Sfenks Kapının en yakın civarında olması gerekir.

Dökümanların saklandığı yer olarak bir şehir kapısı hiç de olağan dışı bir şey değildir. Örneğin, Hitit başkent surunun alt batı kapısında Büyük Kral I. Arnuwanda'ya ait bir bağış belgesinin buluntusudur[30]. Burası ayrıca Sfenks Kapısı olmayıp, son kazı sanuçlarına dayanarak inançla ifade edilebileceği gibi, çok özel bir ibadet yeriyle ilişkili bir tören kapısıdır. Bu ibadet yerinin de, sadece tüm kente bakan konumundan dolayı, bakıldığında kültsel önemi açısından da üstün bir yer olması gerekir[31]. Tapınak 3'de bulduğumuz mühürlerle ilgili olarak önerdiğimiz tarihi izlersek (yukarı ya bak), tabletin bulunduğu yer olarak yalnızca duvarın eski hale, yani Runta/Kurunta'nın Tarhuntassa'nın kralı olarak bağlı olduğu antlaşma tarafının temsil ettiği O. St. 4 evresindeki durumu söz konusu olabilir.

Tabletin esas yerinden alınıp ve çukura saklanması işinin ise en geç yukarda sözü edilen ve Kurunta'nın hakimiyetinden sonra duvarın ikinci kez yapılmasıyla O. St. 3 evresini başlatan yıkma çalışmaları sırasında olması gerekir. Çalışmalar özellikle eski ana duvarın Sfenks Kapının doğu ve batı kısımlarındaki kesimleri içermiştir. Bunların arasında tableti bulduğumuz yerin hemen yakınında bulunan XXII ve XXIII a kuleleri de vardır. Böylece bu kulelerin de bronz tabletin saklanabileceği diğer yerler olarak düşünülmesi mümkündür[32].

(29) Güterbock a. O. 11.

(30) bak: E. Neu, StBoT 18, 82 ff.

(31) P. Neve, AA 1983, 452; P. Neve, Hattuša, Stadt der Götter und Tempel (X. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1986 - basımda).

(32) P. Neve, AA 1981, 373 ff.

4. Restorasyon Çalışmaları/Arkeolojik Park

Programımız Yerkapı'daki surları ve tapınak mahallesindeki kazı bölgesini kapsıyordu. Yerkapı/Sfenks Kapısı'ndaki restorasyon çalışmaları, bastiyonun taş kaplaması üzerindeki onarımlar bittikten sonra onun doğu ve batı bitişiğindeki şehir surları üzerinde yoğunlaştı. Burada ana duvarın yetmişer metre uzunluğundaki bölümleri kulelerin taş kaideleri ve kurtinlerle (bastiyonları birbirine bağlayan ara bölümler) birlikte restore edildi. Aynı şekilde mevcut durum el verdiği ölçüde, ön duvarın yontma taş kaideleri de restore edildi (Resim : 24, 25).

Sfenks Kapısının batısında, XXII ve XXII a kuleleri arasındaki duvarda şimdiye kadar malzeme nakli için kullanılan son boşluk da kapatılmış ve bir zamanlar önünden geçen, bugün ise bir kaç parçası dışında tahrip olan parke taşlı sokak kapısının doğu tarafındaki hemen hemen tamamen iyi durumda kalmış olan örneğine göre yeniden döşenmiştir. Bununla ilgili olarak sürdürülen toprakdaki çalışmalar sırasında yukarıda belirtilen bronz tablet bulunmuştur.

Tapınak mahallesindeki kazı bölgesinde diğer yapılar, yani doğu sokağında tapınak 21 ve 22 ile ona komşu olan ev 16, ayrıca tapınak 26, daha önce denenmiş ve alışagelmiş yönteme göre (orijinal parçaların konserve edilmesi, ayırma tabakalarının yapılması, duvarın arazinin sathına kadarki yüksekliğe kadar örülerek tamamlanması) restore edildi. Böylece bu bölgenin tümü hakkında daha fazla fikir verebilecek bir görünüm ortaya çıkmış olup, orijinalinin de daha çok zarar görmesi önlenmiş olmaktadır.

Ayrıca 1907'de ortaya çıkarılmasından sonra yontma taş kaidesi, taşların çalınması, hava şartları ve erozyon hareketleri nedeniyle büyük çapta zarar gören tapınak 3 üzerinde de gerekli güvenlik önlemlerinin alınması ve konserve işlemlerine başlandı. Çalışmalarımız duvarın temizlenmesinin yanı sıra daha sonra bir beton korsey ile sıkıştırılacak olan temellerinde ilk kez geçici olarak onarılması işlerini ve çevresinde bulunan alanın asıl büyüklüğünü içerecek şekilde genişletilmesini amaçlayan toprak çalışmalarını kapsıyordu.

DIE BRONZETAFEL

Heinrich OTTEN*

Der Staatsvertrag Tuthalijas IV., über den hier berichtet werden soll, ist auf einer Bronzetafel eingemeißelt, die am 20. Juli 1986 wenig westlich vom Sphinxtor über dem Yerkapı, an der Innenseite der hethitischen Stadtmauer, gefunden worden ist. Für alle Einzelheiten sei auf den Grabungsbericht von P. Neve verwiesen.

Die Tafel ist zweikolumnig mit Keilschrift eng beschrieben, wobei die Zeilenhöhe nur ca. 3 mm beträgt. Jede Kolumne bietet somit rund 100 Zeilen Text, wobei auf der Vorderseite oben links und rechts ein freier Raum rund um eine Durchbohrung ausgespart geblieben ist, durch die eine starke Kette gezogen war. Auf der Rückseite liegen diese Durchbohrungen entsprechend nahe dem unteren Tafelrand, bei Kol. IV unmittelbar nach dem letzten Schriftabsatz.

Die Tafel wurde unter der Nr. Bo 86/299 inventarisiert und bietet in ihrem vorzüglichen Erhaltungszustand nicht nur ein museales Schaustück, sondern auch für den Philologen ein aussagekräftiges Zeitdokument.

Im einleitenden Abschnitt der Urkunde führt sich Tuthalija mit seiner offiziellen Titulatur, «Großer König, König des Landes Hatti, der Held» ein. Die ausführliche Genealogie nennt nicht nur Vater und Vaters-Vater, sondern geht zurück bis zum Urgroßvater Šuppiluliuma und auf einen Eponymos Tuthalija, wobei in dieser dynastischen Folge die Legitimität der Herrschaft eindrucksvoll unterstrichen wird. Wir sind geneigt, sie gleichzeitig als eine Art Selbstrechtfertigung zu verstehen, hatte doch zwei Jahrzehnte vorher sein Vater Hattusili III. den Urhi-Tessup, den Sohn seines Bruders Muwattalli, vom Thron verdrängt. Der Sohn des Usurpators, eben Tuthalija IV., hat diesen Schritt seines Vaters als starke innere Belastung empfunden, wie die Textzeugnisse besagen.

Der Vertrag ist bestimmt für Kurunta, König des Landes Tarhuntassa. Allerdings sind der Personen- wie der Landesname stets ideographisch - d. h. nicht in Silbenzeichen - geschrieben. So basieren die hier verwendeten Namen also auf einer Interpretation, und der Landes- bzw.

(*) Prof. Dr. Heinrich OTTEN, D-6500 Mainz 1 Carl. Benzstr. 1A, B. ALMANYA.

Ortsname - wörtlich «Dem Wettergott gehörend» - erscheint in der wissenschaftlichen Literatur bis in die letzte Zeit häufig als Dattassa, indem man das eine Mal Tarhunt-, das andere Mal Datta - als Name des lokalen Wettergottes annimmt.

Die Grenzbeschreibung, die das Hulaja - Flußland mit einbezieht, beginnt im NW des Territoriums, etwa bei den Ausläufern der Sultan dağları, zieht sich nach Osten zum Karaca dağ, verläuft dann - Ereğli wohl außerhalb lassend - nach SW in Richtung auf die hohen Gebirgszüge des Taurus und diesen folgend nach Westen, ohne daß man aber die Ortsangaben fürs erste topographisch verwerten kann. Die Ruine von Meydancık, 9 km südlich von Gülnar, könnte man in den Grenzverlauf dabei miteinbeziehen.

Die Grenzbeschreibung für den letzten Abschnitt sei im Wortlaut wiedergegeben:

«Vom Bereich von Saranduwa aber ist ihm das Meer die Grenze, vom Gebiet der Stadt Parhâ aus ist ihm aber der Kastaraja - Fluß die Grenze.

Und wenn der König von Hatti gegen die (se) hinauf zu Felde zieht und auch das Land Parha mit der Waffe (in Besitz) nimmt, so wird auch jene (Stadt)

Dem König von Tarhuntassa gehören. Vom Bereich von Walma aus aber (sind) ihm.

(es folgen sechs weitere Ortsnamen I 65 f.) die Grenze.»

Mit der Nennung des Ortes Walma führt die Grenzbeschreibung allmählich an ihren Ausgangspunkt zurück. Dieses Walma liegt im Grenzgebiet von Hatti einerseits, den Arzawa - Ländern andererseits und wird in der Gegend von Akşehir lokalisiert; andere Versuche zur historischen Geographie rücken die Stadt etwas weiter südwestlich in den Bereich von Eğridir - Isparta.

Völlig neu ist die Nennung der Westgrenze, die vom Ak Deniz nach Norden durch den Kastaraja - Fluß gebildet wird. Diesen Namen dürfen wir in Wertung des Silbenschriftsystems, das ja keine inlautende Trikonsonanz ausdrücken kann, lautlich wohl als /Kastraja/ verstehen. Dabei bin ich geneigt, hier im Südwesten Kleinasiens mit einer Kontinuität in der Namengebung zu rechnen und diesen Flußnamen demnach mit dem antiken Kestros, also dem heutigen Aksu, gleichzusetzen.

Die wohl jenseits des Flusses gelegene Stadt Parha - mit Vokallänge im Auslaut - gegen die der Großkönig eventuell «hinaufzuziehen» gewillt

ist, wäre dann mit Perge gleichzusetzen, wozu nicht nur die Sirene des Gleichklanges verlockt, sondern die topographischen Gegebenheiten den entscheidenden Hinweis geben.

Die späteren griechischen Siedler, wohl noch im Zuge der mykenischen Kolonisation, hätten somit von der einheimischen Bevölkerung Fluß-und Stadtname übernommen, nicht anders, als das beim benachbarten Side schon früher angenommen worden ist.

Grenzfestlegungen dieser Art mit genauen Ortsbenennungen sind in anderen Staatsverträgen nicht üblich. Ein Blick auf die Karte aber zeigt, daß wir uns hier im äußersten Grenzgebiet des hethitischen Reiches befinden. Somit mußte gegenüber der konsolidierten hethitischen Herrschaft in Pitassa Ussa und im Bereich von Kizzuwatna erst eine Rechtsbasis geschaffen werden. Dies galt auch gegenüber den Arzawa - Fürstentümern im Westen, die zu Anfang des 13. Jh. nach langjährigen Feldzügen teilweise wenigstens dem hethitischen Staatsverband eingegliedert worden waren. Erst mit diesen Feldzügen Mursilis II. war ein politischer Zustand erreicht, in dem die Residenzverlegung Muwattallis II. von Hattusa nach Tarhuntassa mehr bedeutete als die eigenwillige Entscheidung eines einzelnen Fürsten. Mit diesem König und dem Ausbau der neuen Residenz beginnt denn auch erst die Geschichte von Tarhuntassa.

Kurunta, der Vertragskontrahent, war ein (wohl jüngerer) Sohn jenes Muwattalli, den sein Vater - wie der Vertrag in der Vorgeschichte ausführt - an den Hof Hattusilis zur Erziehung gesandt hatte. Dieser, sein Onkel, sah in dem Prinzen sicherlich sehr bald bei der Planung seines Komplottes gegen den regierenden Großkönig einen nützlichen Parteigänger. Denn die Darstellung dieses Vorganges in der Schilderung Tuthalijas:

«Wie mein Vater den Urhi-Tessup in der Königsherrschaft absetzte, (da) nahm mein Vater den Kurunta und setzte ihn im Lande Tarhuntassa in die Königsherrschaft ein» erweckt gewissermaßen den Eindruck; als ob Zug um Zug die Absetzung des **einen** Sohnes von Muwattalli - eben des Urhi-Tessup - zur Einsetzung des **anderen** Sohnes, Kurunta, als König von Tarhuntassa geführt habe. Die entscheidende Bedeutung dieses Schrittes, daß damit das «Großkönigtum» der Sippe Muwattallis verlorengeht und für Kurunta sowie seine Nachkommen das Königtum von Tarhuntassa neu geschaffen wird, ist bei dieser Formulierung bewußt heruntergespielt.

Dieser Kurunta hatte bereits in jungen Jahren das Vertrauen des Prinzen Tuthalija erworben und ihm treue Anhänglichkeit gelobt; dessen Erhebung zum Kronprinzen, nach Absetzung eines älteren Bruders, hat er sicherlich auch als eine ihn persönlich betreffende Chance gewertet.

Das gute Verhältnis der beiden Vettern findet in vielen Formulierungen des Vertrages seinen Ausdruck. Aber dennoch erkennt man das labile Stabilitätsproblem der hethitischen Dynastie, wenn der Großkönig gegen Ende des Vertragswerkes formuliert: «Wenn du, Kurunta, diese Worte der Tafel nicht bewahrst und meine Majestät, hinterher aber die Nachkommenschaft meiner Majestät hinsichtlich der Herrschaft nicht beschützest oder für dich (selbst) das Königtum des Landes Hatti erstrebst...» - eine für mich einmalige Aussage! - Denn damit wird offen ausgesprochen, daß der Vertragskontrahent trotz aller Schwüre seine älteren Rechte (als Sohn des Muwattalli) gegenüber dem status quo geltend machen könnte.

Im übrigen legt der Vertrag, wie auch sonts üblich, die Herrschaftssicherung für beide Seiten fest und garantiert dem Kontrahenten Wahrung des Besitzstandes.

Tarhuntassa hat seit den Tagen Muwattallis stark belastende kultische Verpflichtungen zu tragen. Jetzt sagt der Großkönig eine jährliche Lieferung von 200 Rindern und 1000 Schafen als Entlastung zu. Das überlassene Personel wird zudem von Abgaben freigestellt. Als Heereskontingent wird die Gestellung von 100 Fußsoldaten auferlegt; nur in Sonderfällen hat der König 200 Mann aufzubieten, die aber nicht als Garnison in Feindesland dienen sollen. Weitere Hilfeleistung kann nicht beansprucht werden, weil - so wörtlich: «das Land insgesamt die vordersten Grenzposten bildet.

Das kann sich nur auf den Grenzabschnitt gegen Arzawa und auf die Meeresküste beziehen. Und daß dieser Schutzwall auch nachher beim sog. Seevölkersturm gehalten hat, zeigt die Tatsache, daß wir noch zu Beginn des 1. Jhts. mit einer hethitisch-luwischen Besiedlung in diesem Bereich rechnen dürfen, wie die Denkmälergruppe vom Kızıldağ, nördlich von Karaman, deutlich zeigt: in der Benutzung der bildluwischen Schrift, der Großkönigskartusche mit dem Emblem der geflügelten Sonnenscheibe und dem darüber gesetzten Symbol des Wettergottes.

Der Vertrag wird geschlossen - wird Schlußparagraph aufzählt - vor «Neriqqa-ili, dem Prinzen» - der in einer späteren Urkunde als «Thronfolger» erscheint -, vor «Ini-Tessup, dem König von Kargamis» - einem Angehörigen der Dynastie -, «Masturi, König des Seha-Flußlandes» - dem Königshaus durch Heirat verbunden -, «Sausga-muwa, Schwager des Königs» usw.

Es werden fast 30 Prinzen, Könige und Amtsträger mit Namen und Titel aufgeführt, dann heißt es zusammenfassend, daß der vorliegende

Vertrag ausgefertigt wurde «in Gegenwart aller Befehlshaber, vor dem Anführer der tausend Würdenträger sowie dem gesamten königlichen Clan.» - Es folgt dann nur noch der Name des Schreibers Halwa-ziti in gewissermaßen notarieller Funktion.

Für das hethitische Herrschaftssystem bestätigt die Zeugenliste nachhaltig, wie stark dieses auf einer einzigen Familie einschließlich der angeheirateten Verwandtschaft beruht. Das bedeutet bei Einvernehmen untereinander eine Stärkung der Herrschaft, bringt aber bei widerstreitenden Interessen ebenso eine besondere Gefährdung des jeweiligen Monarchen. Denn theoretisch kann jeder Angehörige der königlichen Familie einen Thronanspruch geltend machen und gegen den jeweiligen Herrscher konspirieren. Die stets wachsende Zahl von Mitgliedern der königlichen Familie verstärkt diese Unsicherheit, wie aus anderen Äußerungen Tuthalijas IV. deutlich wird.

Ein vom eigentlichen Vertragstext abgesetztes Postskriptum beginnt mit dem Vermerk: «Diese Tafeln (sind in) 7 Exemplaren ausgefertigt und mit dem Siegel der Sonnengöttin von Arinna sowie mit dem Siegel des Wettergottes von Hatti gesiegelt.»

Daß damit ein besonderer Typus «Göttersiegel» vorauszusetzen sei, scheint fraglich angesichts des Fehlens jeglicher archäologischen Zeugnisse. Eher ist - wie beim Vertrag zwischen Hattusili III. und Ramses II. auf der bekannten Silbertafel - von einem großköniglichen Siegel die Rede, wo der Herrscher in der Umarmung seines Gottes erscheint.

Siegel dieser Art von Tuthalija IV. sind z. B. aus Ugarit gut bezeugt, wobei in einem Beispiel gar beide Staatsgottheiten auf dem gleichen Siegel erscheinen, der Wettergott den Herrscher in der Beuge seines Armes hält, wobei die Mitte des Siegelrundes den Großkönig mit Namen und Titulatur mehrfach übereinander nennt, auch dies eine geradezu beschwörende Heraushebung und Glorifizierung der Persönlichkeit des Herrschers, wie sie dann in der Gedenk-Inschrift Suppilulijamas II. für den verstorbenen Vater Tuthalija IV. nachdrücklich in Worte gefaßt wird.

Die neugefundene Tafel trägt kein Siegel, trotz des ausdrücklichen Hinweises im Text, wie wir gesehen haben. Die Schlußfolgerung, die P. Neve in seinem Grabungsbericht gezogen hat, ist überzeugend, daß nämlich die Siegelplomben einmal an den beiden Ketten angebracht waren.

Ein Zerstören der Siegel beendet das Rechtsverhältnis, wie es deutlich in einem frühen Vertragstext aus der Zeit um 1400 v. Chr. zum Ausdruck kommt, wo es von den Kaskäern heißt: «Sie brechen die Eide... und

sie zerschlagen das Siegel des Wettergottes des Eides» bzw. in jüngerer Übersetzung» «and they will nullify(?) the seal of the oath of the Stormgod».

Eine deutliche Sprache spricht auch das Exzerpt eines Vertragstextes für Kurunta, König von Tarhuntassa, wo das auf der Rückseite der Tafel einmal abgedrückte Siegel bewußt zerstört worden ist. Der Vertrag muß aus einem bestimmten Grunde - wahrscheinlich doch von hethitischer Seite - annulliert worden sein.

Und wieder fügte es das Grabungsglück der Kampagne 1986, daß mit den Siegelfunden bei den Nacharbeiten im Oberstadt-Tempel 3 sich ein Hinweis bot, den ich hier an einer provisorischen Umzeichnung mehrerer Abdrücke zum Abschluß erläutern darf (s. Abb.): Es erscheint der bilderschriftlich mit «Hirsch» + ta wiedergegebene Name des Kurunta, der sich als «Labarna (?) Großkönig» bezeichnet. Dieses scheint nur verständlich, wenn er die ihm zugedachte Rolle als «König von Tarhuntassa» abgeworfen hat und sich nun als Rivale gegen Tuthalija stellt. Das kann einen Rechtsanspruch beinhalten, der aus der Ferne erhoben wird, es liegt aber näher, daß erst der faktische Besitz von Hattusa zu dieser Titel - und Siegelführung berechtigt. - Wie auch immer: Der Vertrag war hinfällig, die Siegelung wurde annulliert, die Bronzetafel aus dem Verkehr gezogen und an der Fundstelle deponiert.

Das hethitische Großreich mit seinem Zentrum in Hattusa ist an diesen dynastischen Auseinandersetzungen zerbrochen, die beiden Sekundogenituren in Kargamis und Tarhuntassa haben jedoch überlebt und einen Rest hethitischer Staatlichkeit und Kultur bis in den Anfang des 1. Jht. v. Chr. hinübergerettet. - So rundet sich mit den Neufunden der Grabung Boğazköy 1986 das Bild der historischen Bedeutung der hethitischen Geschichte.

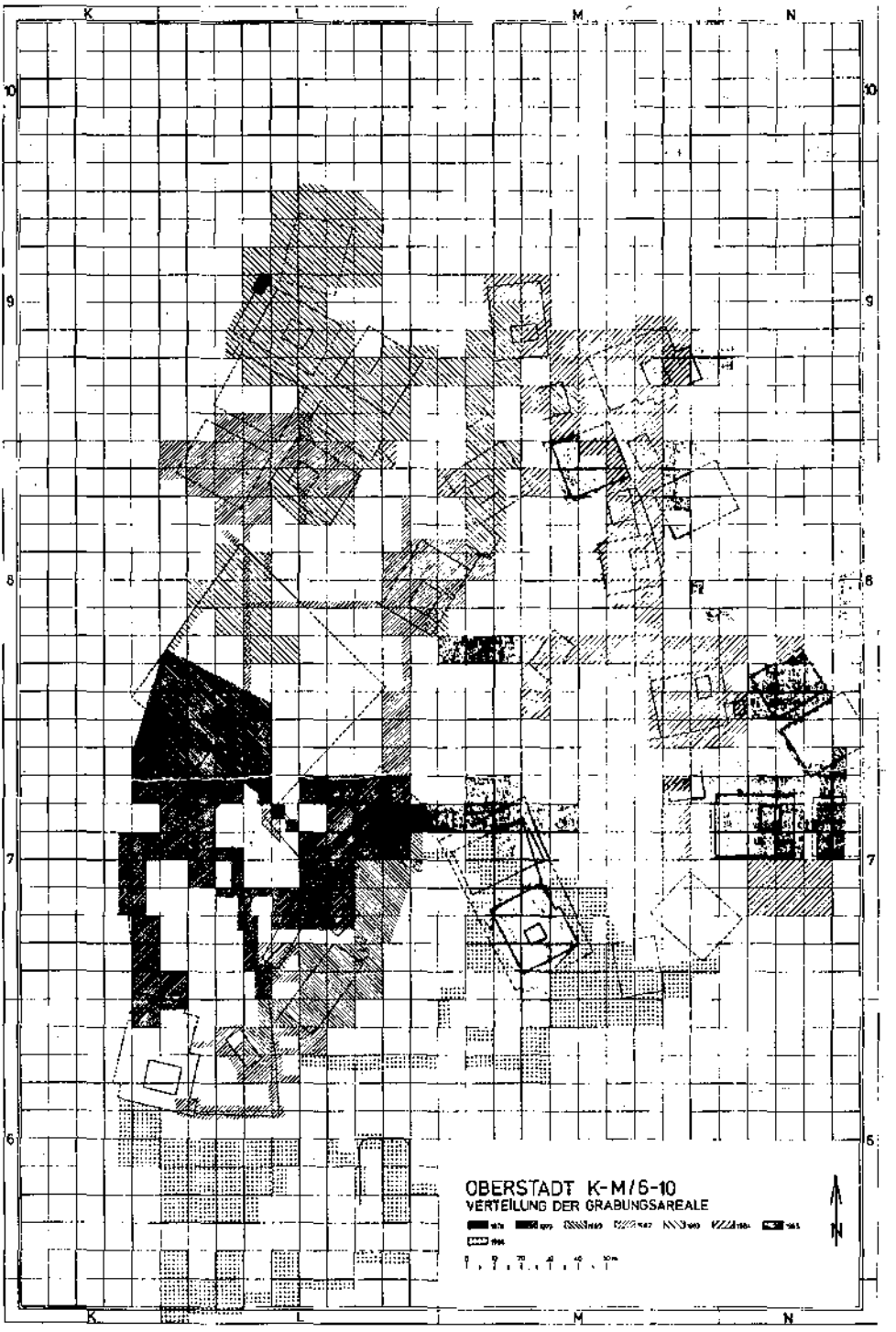
Abb: — Provisorische. Umzeichnung des Siegels von «Meine Sonne, Kurunta, Großkönig, Labarna'»

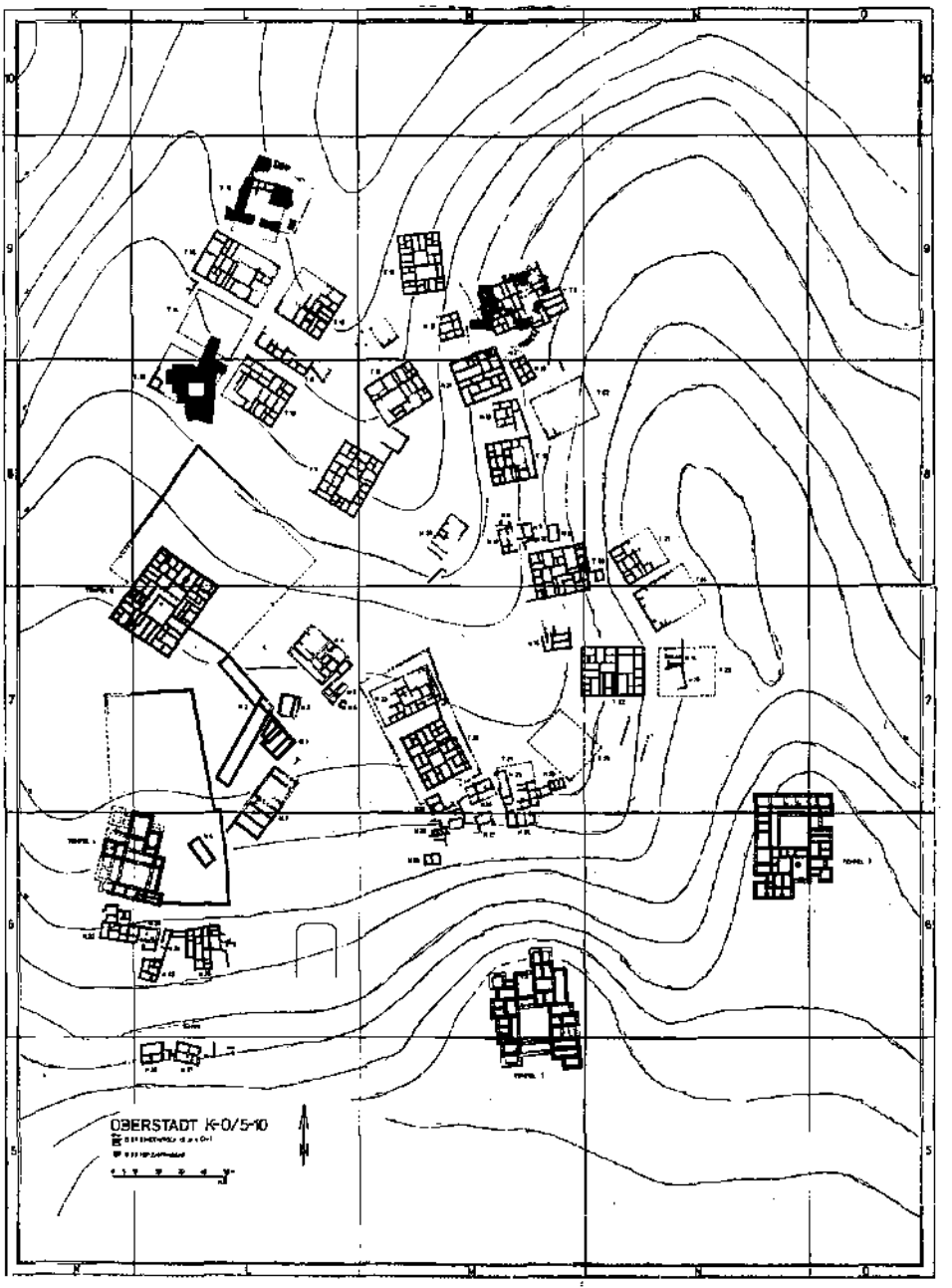
Resim : 1a — Tapınak 26 ile doğu kesimi

Resim : 1b — Tapınak 4 ile batı kesimi

Resim : 2 — Kazı alanlarının taksimi

Resim : 3 — Yukarı Şehir/Tapınak mahallesinin planı (O. St. 3 - 4 evrelerine ait yapılar)

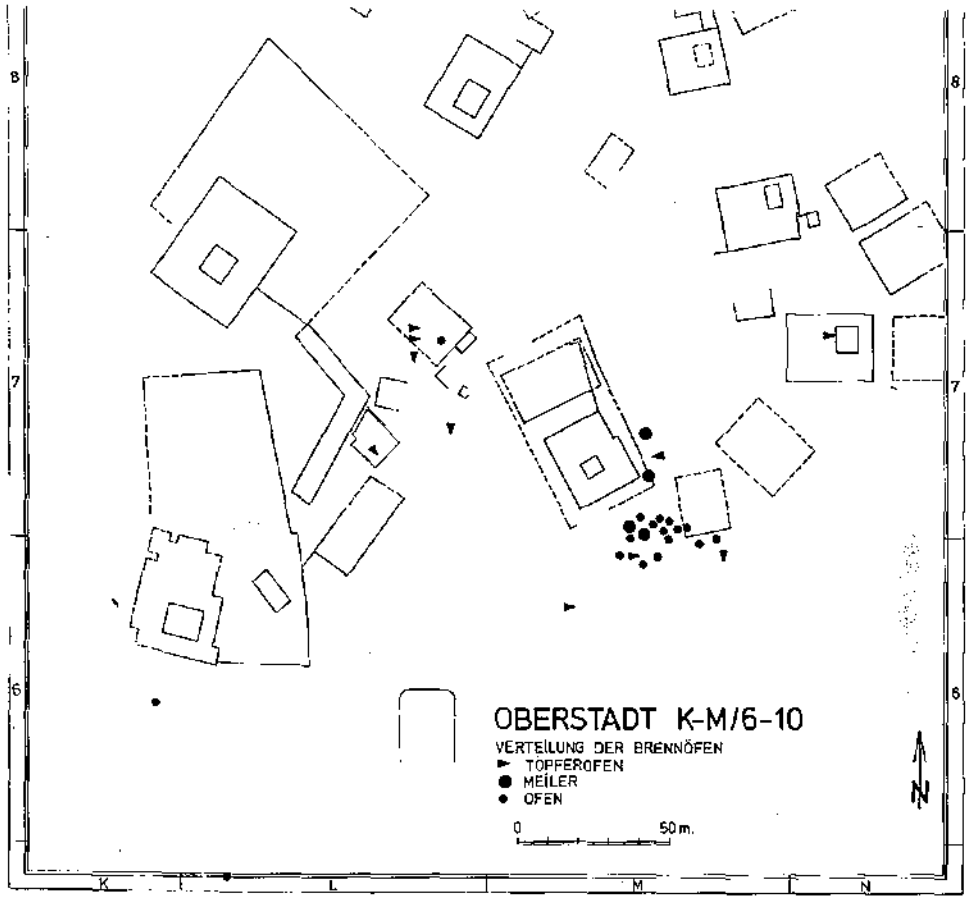
Resim : 4 — Tapınak 26, eski yapısına ait temeller

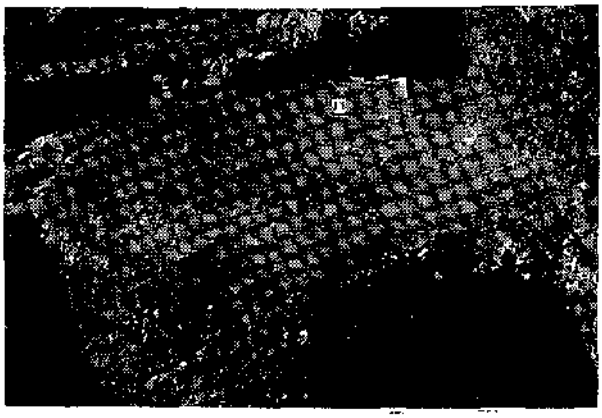
Resim : 5 — Ev 32. Hitit spolliyesiyle duvar

Resim : 6 — Yukarı Şehir. O. St. 2 evresine ait yapı kalıntıları

Resim : 7 — Yukarı şehir, O. St. 2 evresine ait çömlekçi fırınlarının ve ocakların taksimi

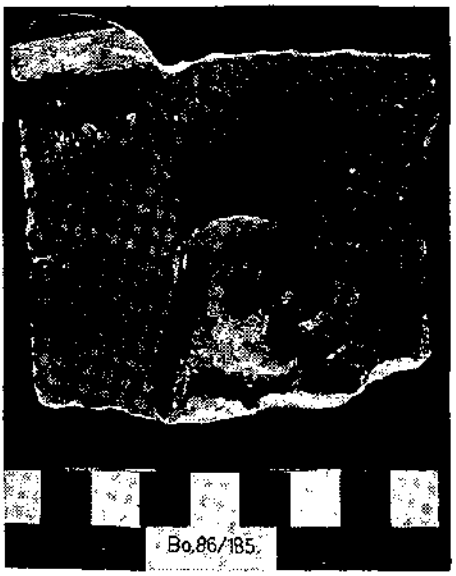
Resim : 8 — 11 nolu, ocak

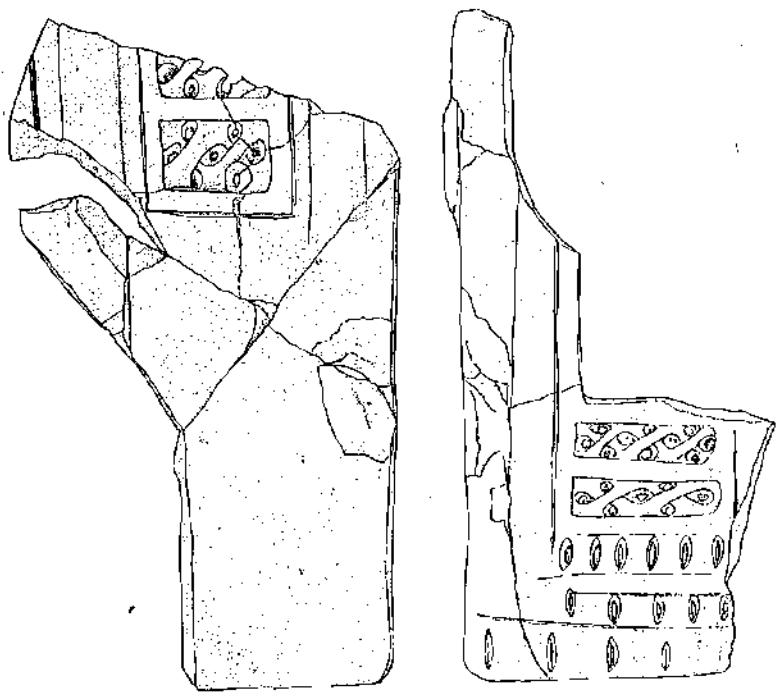
Resim : 9 — Yukarı Şehir, Hitit havuzunun kuzey - doğu köşesi

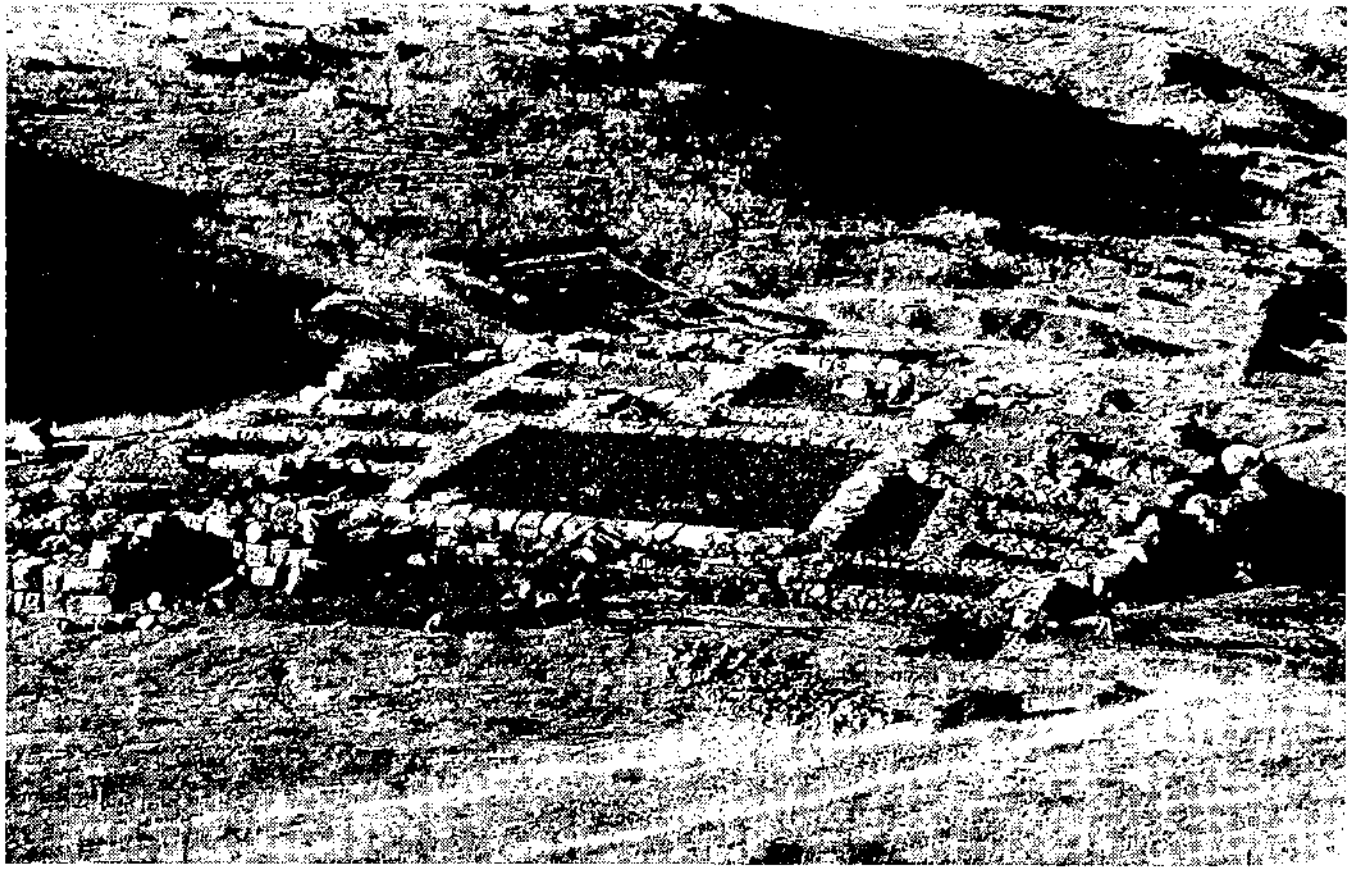
Resim : 10 — Yukarı Şehir, ev 31 postamentle birlikte

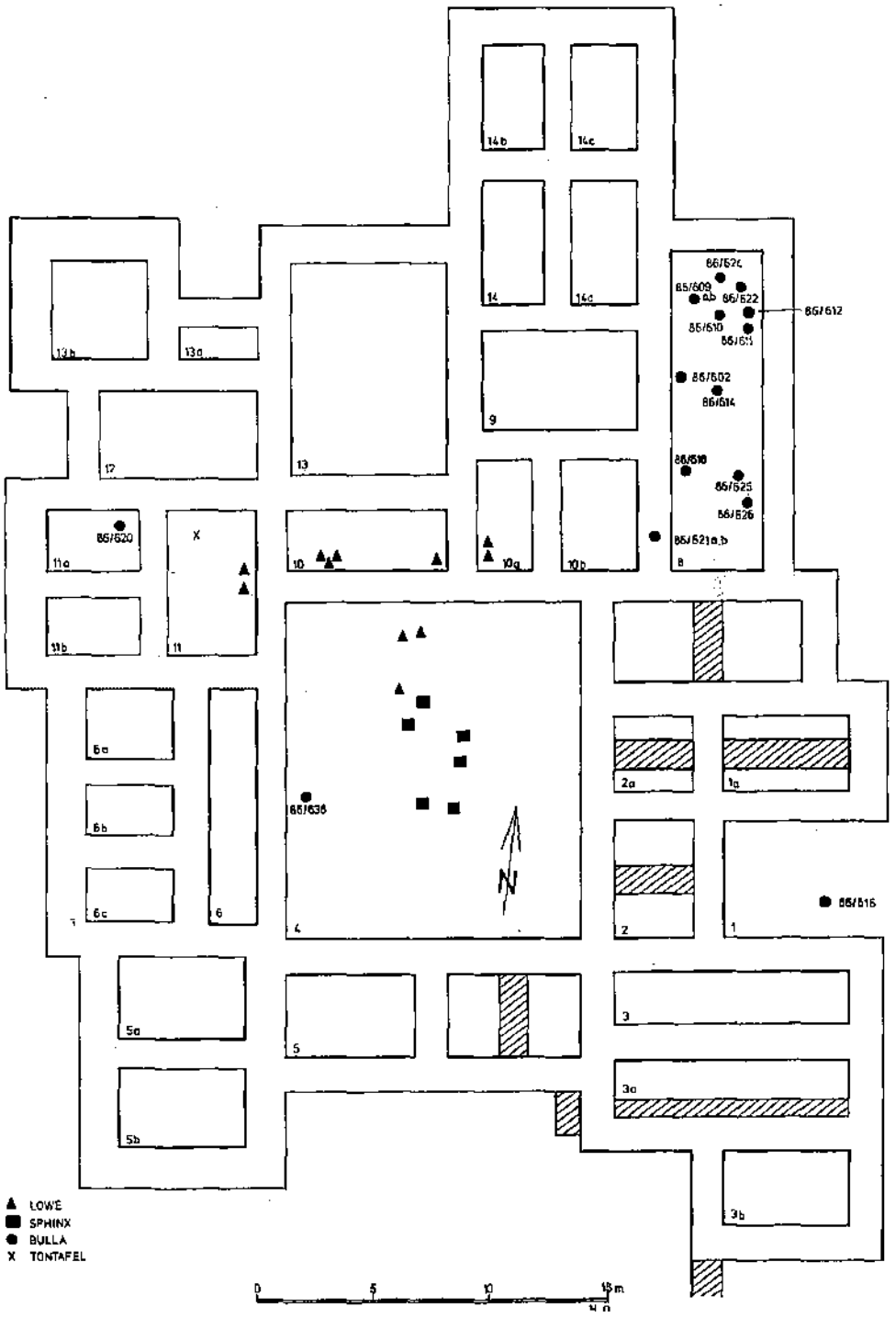
Resim : 11a — Hitit kabartmalı vazoya ait bir parça

Resim : 11b — Pişmiş topraktan bir yapı modeline ait kırıklar (Hitit)

Resim : 12 — Yukarı Şehir, Tapınak 3'e bakış

Resim : 13 — Yukarı şehir, Tapınak 3, 1986 yılına ait tamamlamayla birlikte O. Puchstein'a (1907) göre plan ve buluntuların taksiminin belirtilmesi

Resim : 14 — Tapınak 3, duvar kaidesinin yeni yapısında Hitit spoliyeleri

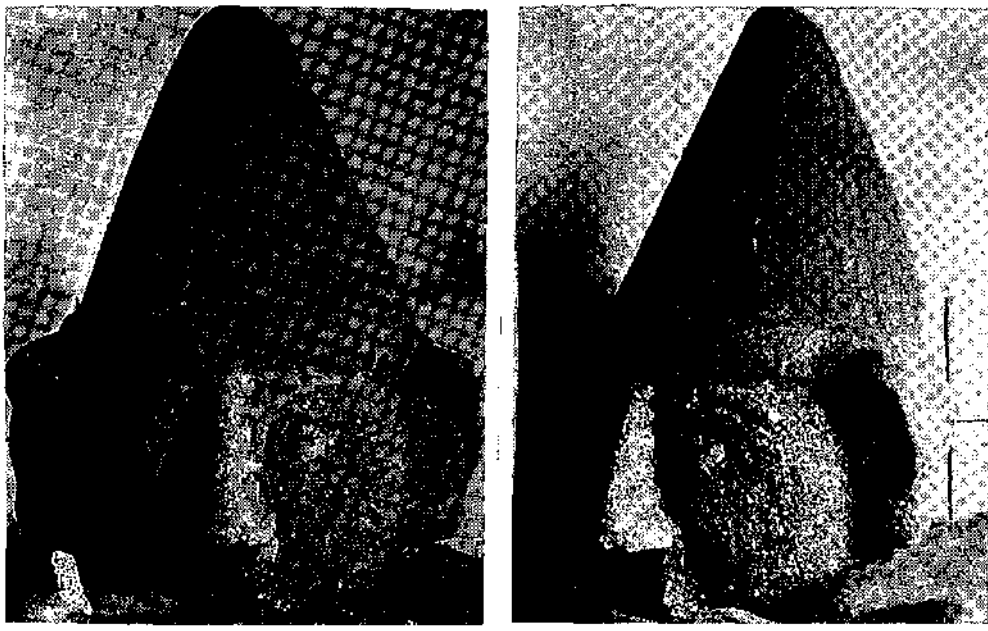
Resim : 15 — Tapınak 3, güney duvarın yontma taş kaidesine bakış

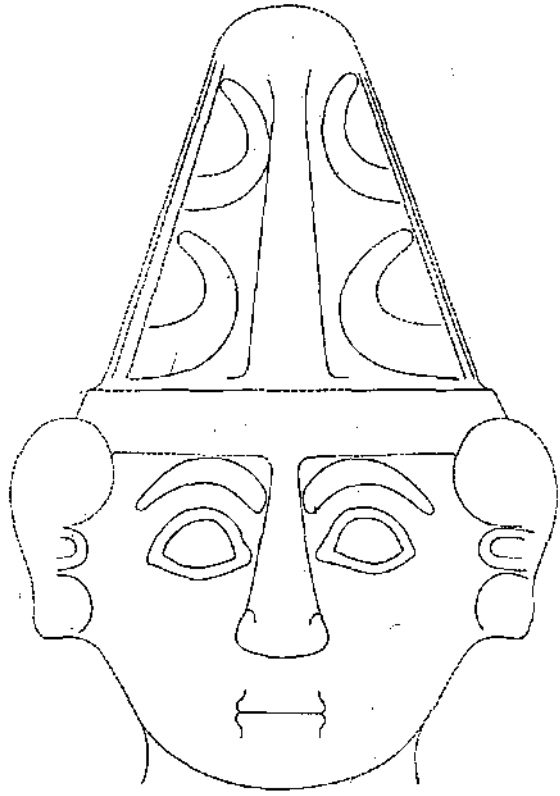
Resim : 16 — Tapınak 3, blokaj yatakla birlikte batı duvarın kaidesi

Resim : 17 — Tapınak 3, portal aslanlarının bir ağız parçası

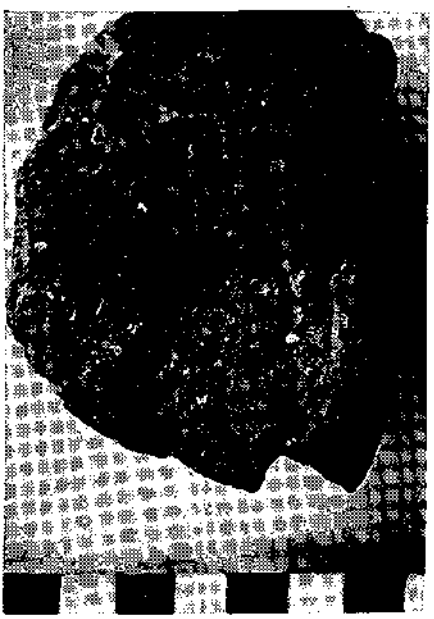
Resim : 18 a - b — Tapınak 3, sfenks 1'in kafası

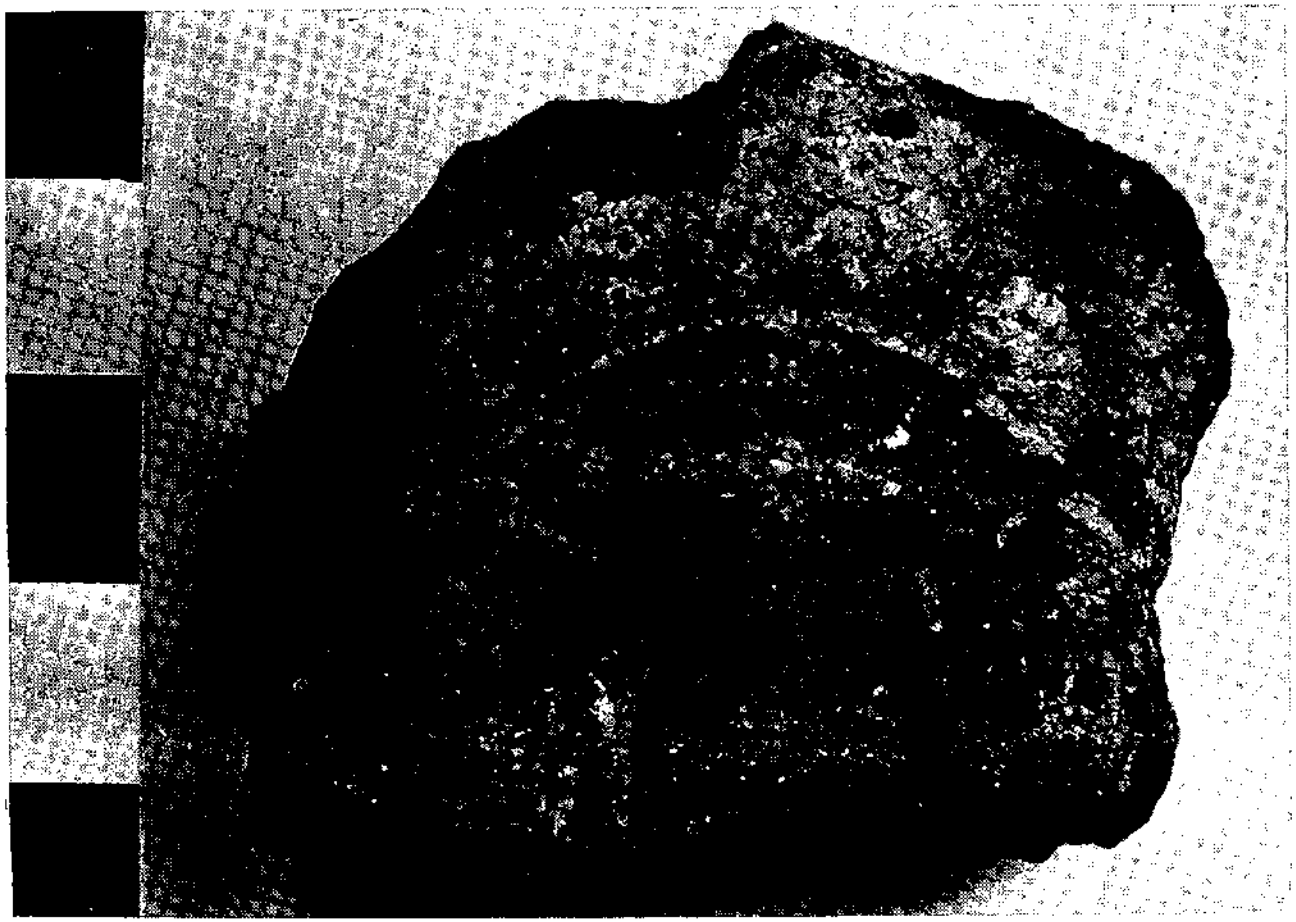
Resim : 18c — Rekonstrüksiyon şeması

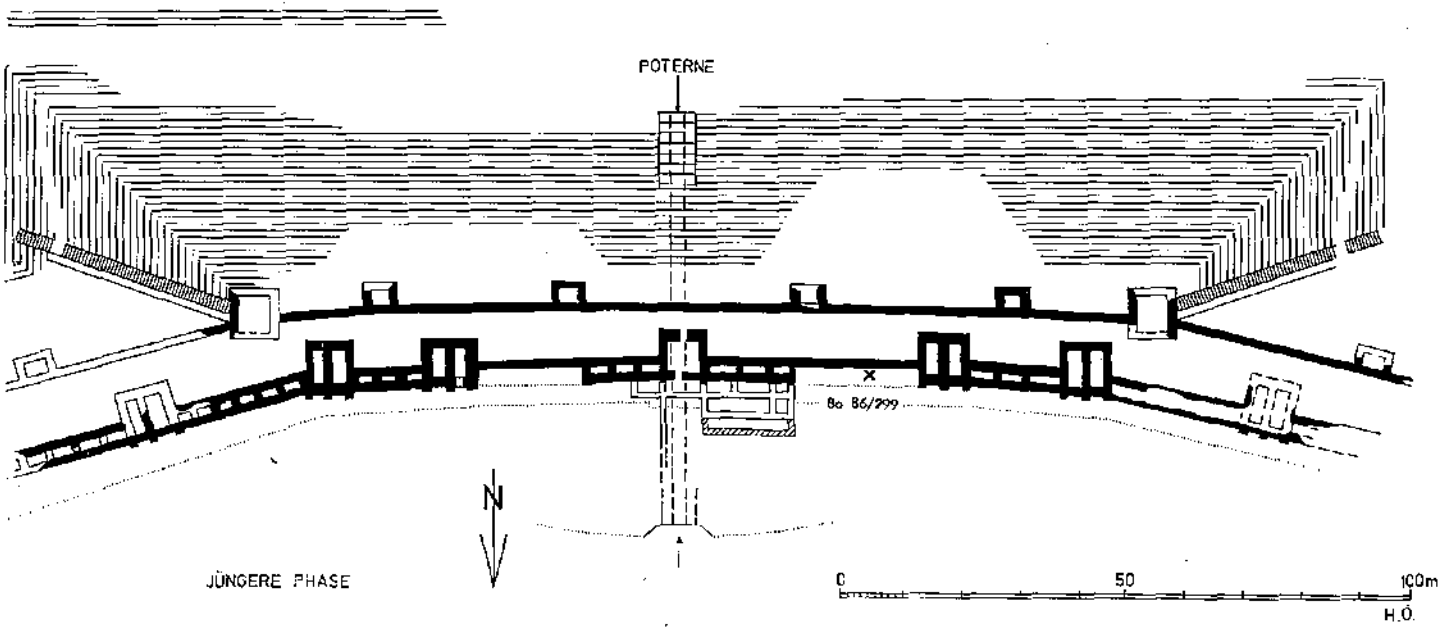
Resim : 19a — Tapınak 3, mühürlü pişmiş toprak külçeler, mühürün ön yüzünün baskısı

Resim : 19b — Tapınak 3, mühürlü pişmiş toprak külçeler, mühürün arka yüzünün baskısı

Resim : 20 — Tapınak 3, Büyük Kral Kurunta'ya ait mühür baskılı pişmiş toprak külçeler

Resim : 21 — Yerkapı, bronz tabletin bulunduğu yerin planı

Resim : 22 — Yerkapı, bronz tablet bulunduğu yerinde

Resim : 23a — Yerkapı,
bronz tablet,
ön tarafı

Resim : 23b — Yerkapı,
bronz tablet,
arka tarafı

Resim : 24 — Yerkapı güneybatıdan genel bakış

Resim : 25 — Yerkapı, restore edilmiş Hitit parke taşlı sokağıyle şehir suru

İMİKUŞAĞI KAZILARI, 1986

Veli SEVİN*

O. D. T. Ü. Tarihi Eserleri Kurtarma ve Değerlendirme Araştırma Merkezi'nin maddi desteği, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından yürütülen İmikuşağı kazıları, 1986 yılında 4 Ağustos - 30 Eylül tarihleri arasında 56 gün sürmüştür.

Bu satırların yazarının başkanlığı altındaki bilim kuruluna, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden Ar. Gör. Zafer Derin, Marmara Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi'nden Ar. Gör. Kemalettin Köroğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Ar. Gör. Oğuz Tekin, Selçuk Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi'nden Ar. Gör. Hasan Bahar ve İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi yüksek lisans öğrencisi Aynur Özfırat katılmışlardır; restorasyon ve konservasyon, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Restoratör Hüseyin Akıllı gözetiminde, Haluk Sağlamtimur ile Eşref Abay'dan oluşan bir kurulca gerçekleştirilmiş, desinatörlüğü ise Banu Soytürk ve Prehistorya lisans öğrencisi Öznur Uysal yapmışlardır. Bakanlık Temsilciliği görevini, Kırşehir Müzesi Araştırmacısı Mehmet Önder yürütmüş, ayrıca kazıya İstanbul ve Ege Üniversiteleri Edebiyat Fakültelerinden Hayri Esenerli, O. Özlem Buyruk, Günhan Tarakçı ve Özgen Demirci stajyer öğrenci olarak katılmışlardır.

1986 yılında İmikuşağı'nı, Değirmentepe kazısı başkanı Prof. Dr. Ufuk Esin ve Dr. Savaş Harmankaya ile Şemsiyetepe kazısı başkanı Prof. Dr. Muhhibbe Darga ve İmamoğlu kazısı başkanı Uzman Edibe Uzunoğlu, ekipleriyle birlikte ziyaret etmişlerdir[1].

(*) Doç. Dr. Veli SEVİN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fen/PTT, İSTANBUL.

(1) Kazı kurulumuzun kamp yeri ile ilgili sorunları çözümlemeye çalışan Baskil Kaymakamı sayın Raif Özener ile Mal Müdürü sayın Ramazan Türkmen'e teşekkürü zevkli bir görev sayarım.

AMAÇLAR

1) Höyüğün doruğunda ve güneyindeki L 14, M 14 - 15, N 14 - 15 ve O 13 - 15 plankarelerinde Son Tunç I ve Orta Tunç II tabakalarını geniş çapta inceleyebilmek;

2) Güney etekteki S 14 ve R 14 plankarelerindeki Orta Tunç II döneminin erken evresine ilişkin büyük yapıyı tümüyle açmak ve S 14/d sondajında da Orta Tunç I tabakalarına ulaşmak (Resim : 1 - 2).

SON TUNÇ I

Geçen yıl ortaya çıkarmağa başladığımız ve dört evreli olduğunu anladığımız 10. yapı katındaki çalışmalara 1986 sezonunda da devam olunmuştur.

Çevresi 12. yapı katına ait erken bir surla kuşatılmış olan 10. yapı katının ilk evresinde (10 d), tepenin doruğundaki M 14 - 15, N 14 - 15 ve L - 14 plankarelerini kapsayan 500 m. karelik alanda, önünde ocak bulunan ve kapısı doğuya bakan tek bir büyük mekan (E 2) ile güneyde, O 14 plankaresinde, bu büyük mekanla ilgili depolar (E1/E 5) yer alıyordu[2]. 1986 yılı çalışmaları sırasında E 2 salonunun, geçen sezon ortaya çıkaramadığımız, L - 14/c - d kareleri içinde kalan kuzey duvarı tümüyle açılmış ve böylelikle yapının tam boyutları (7.50 X 5.35 m.) saptanabilmiştir (Resim : 3). Tabanı sıkıştırılmış toprak olan salonun içinde, girişin hemen sağında 0.90 m. çapında bir ocak bulunmaktadır (Resim : 4).

Geçen yılki raporumuzda da belirtmiş olduğumz gibi, en erken evreye ilişkin bu salonun bir süre sonra, güney - güneybatı yönünde kayarak, üzeri kapalı bir biçimde kullanılamayacak duruma düşmesiyle, ikinci evrede (10 c), erken yapının güneyine, 8.00 X 5.00 m. kadar boyutlarında ve aynı özellikte ikinci bir salon (E 4) bina olunmuştur (Resim : 3). Ancak 1986 dönemi kazılarının gösterdiği üzere, bu son salona, erken evredekinin aksine, doğrudan doğruya girilmemektedir; salonun önünde 3.00 X 3.75 m. boyutlarında ve kuzeydoğu köşesinde 1.50 m. çapında bir ocak bulunan bir giriş odası (E 8) yer almaktadır. Daha sonraki evrelerde kullanılmaz duruma giren ve bu yüzden de aşırı derecede yıkım görmüş olan bu küçük mekâna, açık bir biçimde saptanamamış olmakla birlikte, güney duvarının batı tarafındaki bir açıklıktan girilmiş olduğunu sanmaktayız. Tabanı yine sıkıştırılmış toprak olan salonun girişinin solunda, aynen ilkindeki gibi, yuvarlak bir ocağın yer aldığı, günümüze kalmış olan tablasından anlaşılmaktadır. Bu dönemde kullanımı üzeri açık olarak sürdürülen E 2 mekanının giriş bölümü 0.30 m. kadar yükseltile-

(2) Sevin - Derin 1985, Resim : 11.

rek taş döşeli bir duruma getirilmiştir (Resim : 5). İlginç olan, bu yeni düzenlemede, girişin önündeki eski yuvarlak ocağın yerinin aynen korunarak, daha yüksek düzeyde bir yenisinin yerleştirilmiş oluşudur.

Yapı katının üçüncü evresinde (10 b) yeni bir düzenlemeye gidildiği, E 4 yapısının 1.10 m. genişliğindeki kapı geçidinin taşla doldurularak köreltildiği, buna bağlı olarak, önündeki ocaklı giriş yapısının da kullanılmaz duruma getirildiği anlaşılmaktadır. Bu yeni düzenlemede E 4 salonuna, kuzey uzun duvarının ortasına açılmış, yine 1.10 m. genişliğinde yeni bir kapı geçidiyle girilmekteydi. Ancak bu da doğrudan doğruya değildi; çünkü bu evrede üzeri açık olan E 2 mekanının güneydoğu ucundan dışa doğru yapılan bir eklenti duvarıyla, iki büyük salonun arasına üçgen tasarlı yeni bir hacim (E 3) bina olunmuştu (Resim : 3, 6). Bunun güneydoğu köşesine ise, içten 2.50x2.50x3.30 m. boyutlarında ve kuzeybatı köşesinde yine yuvarlak ocak bulunan bir giriş odası (E 9) yerleştirilmiş, olasılıkla yine bu evrede, kısmen 10 c evresinin ocaklı giriş holünün güney duvarından yararlanılarak yükseltilmiş, kavisli duvarının tümünü ortaya koyamadığımız bir fırın (E 6) inşa edilmişti; fırının ve öteki ocakların çok düzgün olan yuvarlak tablaları çamurla sıkıştırılmış çakıltaşlarındandır. Bu son düzenlemelerle kuzey-güney yönlü, ince-uzun bir koridorla ulaşılabilen, üzeri açık E 2 mekanının önündeki 10 c evresi taş döşemesi ve ocağı, tabanın yeniden 0.30 m. kadar yükseltilmesi ve E 3 mekanının kuzeydoğu köşe duvarının buradan geçmesi nedeniyle toprak ve duvar altında kalmıştır. Ancak aynı yerde üçüncü kez olarak yeni bir ocak daha yapılmış ve böylelikle E 2 mekanının girişi önünde her üç yapı evresinde bir ocağın bulunması sağlanmıştır.

Yapı katının önemini giderek yitirdiği dördüncü evrede (10 a), 10 b evresinde yapılan payandalar ve tavanın ortadaki bir direkle desteklenmesine karşın, E 4 salonu da kullanılmaz duruma düşmüş ve ilki gibi güney-güneybatı yönlerine kayarak büyük çapta tahrip olmuştur. Bu sonuncu evrede ana yapı olarak yalnızca E 3 mekanı kullanılıyor olmalıydı. Ancak bu mekanın önündeki ocaklı küçük giriş holü kaldırılmış, içteki kapı geçidi daraltılarak, ön kısmına, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan ve işlevini tam olarak saptayamadığımız, ince bir duvar çekilmiştir.

Önceden de bildirmiş olduğumuz gibi, höyüğün güney yamaçlarındaki O 14 plankaresinde, doruktaki büyük, bağımsız yapılarla ilgili depo binaları yer almaktadır (Resim : 3). 1985 sezonunda bunlardan ikisini, tümüyle olmasa da incelemiştik. 1986 döneminde bu plankarede geniş çaplı araştırmalarda bulunulmuş ve ayrıntılı bir biçimde incelenen eski depolara ek olarak, batıya doğru O 13 plankaresinde yeni bir depo daha açılmıştır. Bunlardan geçen yıl kazmağa başladığımız doğudaki depo binası

(E 1) 4.50x2.50x1.90 m. boyutlarındadır ve doruktaki büyük, bağımsız salonların aksine, 12. yapı katı suruna yapıştırılarak inşa olunmuştur. Ana yapılarda olduğu gibi, depo binaları da tümüyle taştan, içten ve dıştan sıvalı duvarlara sahipti; kerpiç kullanıldığına ilişkin en küçük bir ize rastlanılmamıştır. Geçen yılki raporumuzda belirttiğimiz üzere, girişi güneybatı köşede bulunan E 1 deposunun batı duvarına, belki biraz daha geç olmakla birlikte, olasılıkla aynı evrede kavisli taş bir duvarla eklenti yapılarak bir yenisi (E 5) daha oluşturulmuştur. Bu kavisli yapının batı iç yüzüne ise, karınlarına değin toprak tabana gömülü ve omuz omuza gelecek şekilde yerleştirilmiş küpler, bunların arasına da yumurta gövdeli, boyundan omuza tek kulplu testiler yerleştirilmiştir[3].

1986 sezonunda O 14/a-c ve O 13/b kareleri içinde ve ilk iki depo binasının batısında, günümüze oldukça kötü durumda kalmış olmakla birlikte, üçüncü bir deponun (E 7) varlığı ortaya konmuştur. Tam bir tasarı elde edilemeyen bu yeni yapının da taştan, kavisli bir duvarı olduğu açıklıkla saptanabilmiştir. İlk iki depoya göre duvarları daha kalın (0.90 - 1.00 m.) olan bu yapının mevcut yüksekliği yer yer 1.15 m.'ye varmaktadır. Kavisli tasar gösteren bu sonuncu depo, önceki gibi bir yapıya bağlı olarak inşa edilmişse, batıda, O 13 plankaresinde olması gereken bu yapı, höyüğün eğimi nedeniyle kayarak tümüyle yok olmuştur. Her üç depoda da **in-situ** durumda bol sayıda kap kacak ele geçirilmiştir. El, E 7 depolarında bulunan, «çeç» olarak da nitelenen, pişmiş topraktan, büyük çaplı birer baskı mühürün varlığı ise ilgi çekicidir (Resim: 13).

Tabanlarından anladığımız üzere, doruktaki büyük, bağımsız yapılarda karşılaştığımız evreler hemen hemen aynen bu kesim için de geçerlidir. Erken sura yapıştırılan doğudaki ilk depo kümesi kanımızca en eski evreye (10 d) ilişkindir ve E 2 salonu ile çağdaştır. Ancak bunlardan birinin (E 5) biraz daha geç yapılmış olduğu, ilk evrenin en erken safhalarında, O 14/d alanında, depodan çok günlük kullanıma ilişkin ocak, çöp çukuru ve kullanım tabanı gibi izler taşıyan küçük bir odaya yer verildiği anlaşılmaktadır (Resim: 7). Çabucak terkedilmiş gibi görünen bu en erken odanın tabanında yanmış çatı kirişleri de ele geçirilmiştir. Kesin bir kanıt olmamakla birlikte ve eğer ilk evrede yapılmamışsa, ikinci depo binası (E 7) ya da kümesinin E 4 salonu ile çağdaşlığı (10 c) düşünülebilir. Depolar kesiminin üçüncü evresinde (10 b) doğudaki kümenin kimi ona-

(3) Sevin - Derin, Resim: 10. Bu depodaki küpler, kurulumuza 1986 yılında katılmış olan restoratör Hüseyin Akıllı tarafından, kendi geliştirmiş olduğu yöntemlerle onarılarak, Elazığ Müzesi'ne teslim edilmiştir: bkz. «İmikuşağı ve Perge Seramiklerinin Onarımında Metal Çubuk Yerleştirme ve Kum Püskürtme Metodu Kullanımı», III. Arkeometri Sonuçları Toplantısı (Ankara 1987) (baskıda).

rımlar geçirdiği ve bunun sonucunda da işlev değiştirerek, içleri küpler dizili kullanımının son bulduğu saptanmıştır. Bu evrede batıdaki depo ya da depoların, yamaçtaki elverişsiz konumları nedeniyle, kısmen de olsa, kullanılmaz duruma düşmüş olmaları çok olasıdır. 10. yapı katının son evresinde (10 d) ise depoların tümüyle terkedilmiş olduğu açıktır.

Başta da belirttiğimiz gibi, 10. yapı katı mimarisini doğudan 2.35 m. genişliğinde bir sur kuşatmaktadır (Resim : 3). Bu sur aslında 12. yapı katına ait olmakla birlikte, çeşitli onarımlarla işlevi 10. yapı katında da sürdürülmüştür. Büyük bir yangınla yıkıma uğrayarak kullanılmaz duruma girmiş olan bu erken sur 40x30x10 cm. ve 40x40x10 cm. boyutlarındaki yanmamış kerpiç bloklarla güçlendirilerek yeniden yükseltilmiş ve 12. yapı katının, güneyde, O 14 plankaresine rastlayan, yangın ve selden ağır yıkım görmüş ana girişi tümüyle köreltilerek, N 15 ve O 15 plankareleri içindeki alanda yeni bir geçit oluşturulmuştur (Resim : 3, 8). Yeni düzenlemede eski surlar kesilerek, 2.35 m. genişliğinde bir eşik açılmış ve bu eşiğin kuzeydoğu dışına, mevcut boyutları 2.20x3.20 m.'yi bulan kulemsi bir mekan eklenmiştir; mekana giriş güneybatı köşeye açılan 1.25 m. genişliğindeki bir geçitle sağlanmıştır. Bu mekanın güneydoğu kenarından, kuzey-güney yönünde, surlara koşut olarak çekilen 0.80 m. kalınlığındaki kerpiç bir duvarla, önde üzeri açık ve dirsekli bir avlu oluşturulmuştur; böylelikle girişin doğrudan doğruya görülebilmesi engellenerek korunma güçlendirilmiştir. Kuşkusuz ki 10. yapı katının dört inşa evresiyle ilgili olarak, bu geçit kapısı da onarım ve düzenlemelere sahne olmuştur. Örneğin bunlardan birinde, kule mekanı doğu kısa yüze çekilen bir duvarla içten daraltılmış, olasılıkla bir başkasında da, öndeki avlu taşla doldurularak, geçidin ön kısmına da at-nalı biçimini andıran bir ocak yerleştirilmiştir; en son evrede ise hem geçit ve hem de kapı kulesi çamur ve kerpiç bloklarla tümüyle köreltilmiştir (Resim : 8). Bu düzenlemelere 10. yapı katı yerleşmesinin en güçsüz olan 10 b-a evrelerinde gidilmiş olduğu açıktır. Yine bu sur onarımları sırasında, 12. yapı katının kapı kulesi kuzey, doğu ve güneyden taş payandalarla desteklenerek ayakta tutulmağa çalışılmıştır (Resim : 3). Ancak bu sonuncu düzenlemenin en erken evrede (10 d) gerçekleştirilmiş olduğu konusu kuşkusuzdur.

Özellikle kuzey ve batıdan Fırat Irmağı'nca yapılmış büyük yıkım nedeniyle höyüğün o zamanki boyutları konusunda fazla bir bilgimiz olmamakla birlikte, incelediğimiz elde kalan kesimin, 10. yapı katının ilk iki evresinde oldukça resmi bir karakter taşıdığı konusu son derecede belirgindir. Nitekim kazı sırasında en erken evrenin, O 14/d alanındaki, iyi incelenemeyen küçük bir mekanı dışında, günlük kullanıma tanıklık eden izlere hiç rastlanmamıştır.

Höyüğün doruğunu kaplayan beş plankarede (L 14, M 14-15, N 14-15) biri yıkılınca yerine yenisi yapılmış olan bağımsız iki salonun önemli bir işlevi olduğu kanımca kuşkusuzdur. Surlarla çevrili ve içine anıtsal bir giriş yapısı ile ulaşılabilen 10. yapı katı yerleşmesinin genelde dinsel bir karakteri olduğuna ilişkin kimi gözlem ve buluntulardan geçen yılki raporumuzda söz etmiştik[4]. 1986 sezonunda ilk gözlemlerimizi destekleyici yeni kanıtlar elde edilmiştir: Bunlardan en önemlisi, üçgen tasarlı hacmin (E 3) kuzeydoğu köşesi yakınına ve taban altına özenlice yerleştirilmiş bir boğa başıdır; yere alnı tam yukarı bakacak biçimde gömülü olan boğa başının üzeri 1 cm. kadar kalınlığında çamur sıva ile kaplanmış ve sıva da isli-siyah bir boya ile boyanmıştır (Resim: 9). Bu buluntu son derecede önemlidir ve yapıların dinsel karakteri konusunda güçlü bir kanıt sağlayacak niteliktedir. Çünkü Hititler'in yapı rituali yazıtlarında, tapınakların yapımı sırasında yapıların çeşitli yerlerine adaklar bırakıldığı anlatılmakta, bu adaklar arasında boğa, sığır, koyun vb. hayvanlardan da söz edilmektedir[5]. **In-situ** durumda ele geçirildiği yeriyle İmikuşağı boğasının bir adaktan başka işlevi olamayacağı konusu son derecede açıktır.

İkinci olarak, geçen yılki raporumuzda sözü edilen, bu sezon kırık durumda bir yenisini bulduğumuz, Hititlerce **bibru** denen rhytonlar gelmektedir. Yapıların işlevini belirlemede bir kanıt olarak ele aldığımız bu türde kapların, Hitit dinsel törenlerinin en vazgeçilmez ögelerinden biri olduklarını bilmekteyiz. 1985 yılında doruktaki yapıların içlerinde ve çevresinde, parçalar halinde olmakla birlikte, son derecede özenli işçilikleriyle dikkati çeken altı adet rhyton ele geçirilmiştir[6]. Bunlardan ayrı olarak, gerek doruktaki açmalar ve gerekse depolar sahasında bulunmuş çok sayıda hayvan ve tanrıça figürini ile aşağıda değineceğimiz kabartmalı kült vazolarına ilişkin parçalar da yapıların dinsel karekteri yolunda bir kanıt olarak kullanılabilir.

Yazılı belgeler 2. binyıl Anadolu'sunda tapınak diyebileceğimiz yapıların eski Assur Koloni Çağı'ndan beri varolduğunu göstermektedir[7].

Orta Anadolu'da 2. binyılda, henüz yayımlanmamış olmakla birlikte, İnandık ve Eskiyapar'daki dışında, günümüze kalmış en eski tapınaklar bu binyılın ikinci yarısındandır. Haklarında çok az bilgimiz olan, 2. binyılın erken dönemlerine ilişkin dinsel yapıların, ilk zamanlarda olduk-

(4) Sevin-Derin 186 vd.

(5) Darga 48. E 2 salonunun eşik taşlarını kaldırarak yaptığımız sınırlı araştırmadan adakların varlığı konusunda olumlu bir sonuç alabilmiş değiliz.

(6) Bkz. M. Mellink, AJA 91, 1987, fig. 12.

(7) Naumann 450.

ça yalın, tek gözlü bir tasar anlayışına sahip olmaları gerektiğine inanılmaktadır[8]. Bütün bu bulgu ve görüşlerin ışığında, İmikuşağı 10. yapı katının erken evrelerindeki dikdörtgen tasarlı salonları (E 2, E 4) en azından kültle ilgili işlevleri olan birer yapı olarak nitelemenin yanlış olmayacağını düşünmekteyim.

1986 yılı kazılarında 10. yapı katında çok ilginç buluntular ele geçirilmiştir. Bunlar arasında kabartmalı iki seramik parçası başta gelmektedir. 10. yapı katının erken evrelerine (d-c) ait olan bu iki parçadan biri, bir arslanın geyiğe saldırışını, öteki ise iki elini yukarı kaldırmış ve diz çökmekte olan bir insanı betimlemektedir. Her iki parça da kalın çeperli, irice bir kap (vazo ?) üzerine, hamur yaşken, baskı suretiyle, pano halinde kabartılmış olup, özellikle teknik açıdan şimdiye değin Anadolu'da bulunmuş vazo kabartmalarından farklıdırlar[9]. Küçük olmakla birlikte, bu iki kabartmanın, burada sunduğumuz örneğe benzeyen (Resim : 17/a)[10] irice iki kült vazosunun parçaları olduğundan fazla kuşku duyulmamalıdır. Baskı-pano tekniğinde yapılmış olmaları açısından benzerleri olmayan ve böylelikle Anadolu'da ikinci bir kabartmalı vazo ekolünün varlığını belgeleyen bu iki parçadan hayvan savaşımını yansıtan, parlak kırmızı astarlı olanı, şimdiye değin bulunan dinsel konulu vazo kabartmalarına kıyasla konu açısından da büyük bir yenilik ortaya atmaktadır; boya bezemeli olan ötekiyse, figürünün çatısı üçgen mazgal dişli bir yapı içinde betimlenmesi nedeniyle, olasılıkla dinsel mimariye katkısı olabileceğinden son derecede dikkat çekicidir[11].

Geçen yılki raporumuzda özelliklerini ayrıntılı olarak tanıttığımız İmikuşağı 10. yapı katı seramiklerinin envanteri 1986 yılında, pek büyük bir bölümü depolarda bulunan, çoğu sağlam durumdaki yeni buluntularla giderek artmıştır : Bu yılın buluntuları arasında, daha çok en erken iki evreye ilişkin, omuzlarında **signe royal** (?) baskısı bulunan, karşılıklı dört dikey kulplu iri vazolar (Resim : 12, 17/c), karşılıklı dikey kulpları çiftli depo kabı (Resim : 11), boya bezemeli ya da bezemesiz iri vazo (Resim : 10, 17/b) ve çömlekler (Resim : 15-16), banyo küveti parçaları, ağız kenarı tek dikey kulplu, üç ayaklı, üzeri kazı bezemeli vazo (Resim :

(8) Naumann 450 vd.

(9) Krş. OIP XXIX, fig. 153-155, Pl. I/3, 6; Özgüç[a], lev. XLVII/1-2; Özgüç[d], fig. 1-2, lev. I-VI; Boehmer, Abb. 7 A, 9, 11, 15 ve Taf. V-XII.

(10) Karşılıklı dört dikey kulbu, oluklu omuzu ve dekorasyon anlayışı ile İmikuşağı örneği Bitik ve İnandık vazolarının yerel bir benzeridir.

(11) Hitit tapınaklarının çatıları konusunda kimi çivi yazılı metinlerin sağladığı kuşkulu veriler dışında hemen hiç bir bilgi yoktur : Naumann 162 vdd., 470; Darga 123 vdd.

18/a)[12], mataralar (Resim: 17/d)[13], dibi süzgeçli maşrapa (Resim: 18/d)[14], uzun boyunlu, yumurta gövdeli testi (Resim: 14), son olarak, benzerleri İnandık ve Kazankaya'da[15] ele geçirilmiş, meyvelik biçimindeki boya bezemeli sunak dikkat çekicidir.

Tüm olarak ele alındığında 10. yapı katı seramiklerinin benzerlerine, geniş anlamda, Kaniş-karum 1 b-a, Acemhöyük III-II, Alişar 10 T, Alacahöyük 4, 3 a-b, Boğazköy Büyükkale IV d-c, Aşağı Kent 4-3 ve Maşathöyük V tabakalarında rastlandığını söyleyebiliriz; Doğuda ise Elbistan/Karahöyük Hitit katı, Malatya/Arslantepe Vb, özellikle Va, Korucutepe H-I, Tepecik 3 a, özellikle 3 b ve Norşuntepe IV tabakaları İmikuşağı 10. yapı katı keramik malzemesine yakın bir akrabalık göstermektedir. Malatya/Arslantepe Va[16], Tepecik 3 b[17], Norşuntepe IV[18], Ağın[19], Korucutepe I[20], Elbistan/Karahöyük[21] ve Maşathöyük V'ten[22] tanıdığımız ve fakat, Orta Anadolu'da Boğazköy[23], Alişar 10 T[24], Alacahöyük[25], Bitik[26], İnandık[27], Yassıdağ[28] ve Yanarlar[29] gibi merkezlerde karşılaşılan, kanımca kökü Kaniş-karum II ila Ib'ye değin uzanan[30] «x or zig-zag painted ware» denen türde kaplarıyla dikkati çeken 10. yapı katı seramiğinin (Resim: 15-17/a-c)[31] esasen Orta Anadolu etkisi altında geliştiği anlaşıl-

(12) Bezemesiz ve daha kaba olmakla birlikte, Afyon Müzesi'nden bir benzeri için bkz. Özgüç[d] 152, Taf. 19/2; ayrıca krş. Özgüç[b] 46, şek. 34; Emre[a], fig. 10 Kt.n/k 30.

(13) Tepecik 3b'den tam bir koşutu için bkz. Esin[a], lev. 94/2.

(14) Boğazköy'den daha ufak fakat süzgeçsiz bir benzeri için bkz. F. Fischer, **Anadolu Araştırmaları** II/1-2, 1965, Abb. 1/a-b.

(15) Özgüç[e] 22, şek. 9, 26, şek. 64.

(16) Palmieri[a] 64, fig. 35. Bu türde bezemenin Vb'de de varolduğuna inanılmaktadır: Palmieri[e] 101, 385, fig. 5-6.

(17) Esin[a] 113, lev. 93/2-3.

(18) Hauptmann[a] 73.

(19) Ü. Serdaroğlu **Keban Projesi 1971 Çalışmaları**, 1974, 14. lev. 37/1-2.

(20) Griffin, Pl. 13/E, 14/C, 26/G.

(21) Özgüç[a] 37, lev. XLVI/2, 4, 6.

(22) Özgüç[f], Pl. 51/1-2, şek. 68-71.

(23) Seidl, Abb. 2/A17; Boehmer, Taf. VIII/17, XVI/53; Fischer, Taf. 14-17.

(24) OIP XIX, 109, fig. 140 b 2801; OIP XXIX, 111, fig. 196-198, Pl. VII c 2377, e 2302.

(25) H. Z. Koşay, **Alacahöyük Hafriyatı 1936**, 1938, lev. XXXIII/Al. a. 256; **Alacahöyük Kazısı 1963-1967**, 1973, 15. lev. LXXIV Al. t 117.

(26) Özgüç[c], fig. 1-2; Bittel, Abb. 144; Boehmer, Abb. 7/a-b.

(27) Boehmer, Abb. 7 A; Özgüç[b] 58. lev. 109/4.

(28) Emre[b] 60, şek. 28-30.

(29) K. Emre, **Yanarlar**, 1978, 28, 33, şek. 76.

(30) Özgüç[b] 78, 81, şek. 309, 360; T. Özgüç, **Belleten** 71, 1954, 366, res. 15; Bittel, Abb. 48; Emre[a] 93.

(31) İmikuşağı 9. ve 10. yapı katlarından bu türde boya bezemeli örnekler için bkz. Sevin-Köroğlu 169, res. 10; Sevin-Derin, res. 14/c, e; M. Mellink, AJA 91, 1987, fig. 13.

maktadır. Çünkü kimi istisnalar bir yana bırakılacak olursa, bulunan seramiklerin büyük bir bölümü, özellikle biçim yönünden batı etkisi altında ortaya çıkmış gibidir. Boya bezemeli kapların Orta Anadolu'dakilere kıyasla daha bol olarak kullanılmış oluşu (% 11) ise yöresel etkinin bir sonucu olmalıdır.

Kültepe - karum Ib türü seramiğin Kuzey, Güney ve Batı Anadolu'ya yayıldığı anlaşılmaktadır[32]. Benzer durum Doğu Anadolu için de geçerlidir. Ancak bölgemiz açısından büyük çapta etkileşimin Koloni Çağı'nda başladığını söyleyebilecek durumda değiliz. Çünkü İmikuşağı'nın Koloni Çağı ile çağdaş 13. ve 12. yapı katlarında Orta Anadolu etkisi son derece de sınırlıdır ve daha çok keskin profilli bir çanak türüne bağlı kalmaktadır[33]. Oysa bunları izleyen 11. ve 10. yapı katlarında kapların büyük bir çoğunluğu, özellikle biçim ve kimi bezemeler açısından tümüyle Anadolulu bir karakter taşımaktadır[34]. Her ne kadar Kaniş - karum Ib - Ia ve hatta II'deki kimi biçimlerle ilişkiye sokulabilmekteyse de, 10. yapı katı seramiğinin Kaniş - karum Ia'dan daha sonraki bir döneme ait olduğu konusu oldukça belirgindir. Örneğin Kaniş - karum'unda hiç görülmeyen türde maşrapa[35], matara (Resim : 17/d), tepsi[36], çanak (Resim : 18/e-f) ve meyvelik - sunak gibi biçimlerin Assur Koloni Çağı'nın bitiminden sonra ortaya çıkmış türler oldukları açıktır; aynı şekilde, kabartmalı kült vazoları[37], son olarak da koşutlarına Tarsus ve Alalah'ın Geç Tunç I katlarında rastlanan[38] kazı ya da baskı bezemeli, kimileri enkrüste kaplar (Resim : 18/a - c) İmikuşağı 10. yapı katının Koloni Çağı'ndan daha sonraki bir döneme tarihlenmesi gerektiğini ifade etmeye yeterlidirler. Nitekim Orta Anadolu Koloni Çağı seramiğinin Eski Hitit Devleti dönemine kesintisiz bir biçimde geçmiş olduğu da ortaya konmuştur[39]. Bu noktadan yola çıkarak İmikuşağı'ndaki Anadolu etkili seramiğin esas olarak Assur Koloni Çağı'ndan sonraki ve fakat Hitit İmparatorluk Çağı'ndan çok önceki bir dönemde bu yöreye ulaştığını söyleyebilirim.

Yavaş yavaş boşalan bölgemizde çekilen işçi gereksinimi sorunuyla ilgili olarak 10. yapı katı mimarisini büyük bir bölümüyle kaldıramamış

(32) Emre[a] 96 vdd.; Özgüç[d] 149 vdd.; ayr. bkz. M. Mellink, **VII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 1985, 287 vdd.

(33) Sevin[a], res. 13; krş. Emre[b], şek. 1.

(34) Sevin - Derin, res. 14 - 15.

(35) Sevin - Derin, res. 15/c - d.

(36) Sevin - Derin, res. 15/f.

(37) Özgüç[a] 422 vd.; Bittel 141 vd.; Fischer 76 vdd.

(38) Goldman, Pl. 314 - 15; L. Woolley, **Alalakh**, 1959, 342 vdd. Nuzi stratum II'den benzer örnekler için bkz. R. F. S. Starr, **Nuzi II**, 1937, Pl. 91 - 92; Stein 20.

(39) Neve 63 vdd.; Özgüç[a] 422 vdd.; Özgüç[b] 58; D. Symington, **III. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, 1985, 281 vdd.

olmamız nedeniyle, bu yapı katının altındaki tabakaları ayrıntılarıyla inceleme olanağı, ne yazık ki, bulunamamıştır. Örneğin O 14/a-b alanında ancak küçük bir bölümünü araştırabildiğimiz, 0.60-0.70 m. kalınlığında duvarları olan, iki sıra taş temelli mekanın (11. yapı katı) Orta Tunç II'den Geç Tunç I'e geçişi yansıtmasına karşın, ayrıntılı bir değerlendirmesi yapılabilmiş değildir. Fırat Irmağı'nın büyük bir taşkını sonucu yıkılmış olan bu yapıdan elde edilen az sayıdaki seramikler bir sonraki 10. yapı katındakilerin özelliklerini göstermekte ve Orta Anadolu etkilerinin bölgeye 10. yapı katının kuruluşundan önce ulaştığına tanıklık etmektedir. Çok kısa ömürlü olmuşa benzeyen 11. yapı katının izleri yalnızca O 14/a-b karelerinde saptanmıştır.

ORTA TUNÇ II

Mimari yöntem, kullanılan malzeme ve buluntular açısından 10. ve 11. yapı katlarından tümüyle farklı özellikler gösteren 12. yapı katı, yukarıda değindiğimiz gibi, ilk bakışta, 10. yapı katı sakinlerinin de onarımlarla kullandığı, taş temel üzerinde yükselen, 2.35 m. kalınlığında kerpiç suru ile dikkat çekicidir (Resim: 19). M 15, N 15 ve O 15 plankareleri içinde hafifçe kavislenerek uzanan surun 30 m.'lik bir bölümü incelenebilmiştir. 4.10-3.20 m.'de bir içte ve dışta 0.10 m.'lik dişler yapan bu kütlesel surun taş temel yüksekliği 0.50-0.75 m. arasında değişir (Resim: 20-21) [40]. Taş temelin en üstteki düzeyine, duvar genişliğince uzanan, araları küçük taşlarla beslenmiş ahşap bir ızgara oluşturulmuş, 40x30x10 cm. ya da 40x40x10 cm. boyutlarındaki kerpiç bloklar bu ızgara üzerine yerleştirilmiştir (Resim: 20); aynı yöntem, 10. yapı katının ağır yıkımı ve yetersiz kazı nedeniyle iyice anlaşılamamış olmakla birlikte, sur içindeki yapılar için de geçerlidir.

12. yapı katı tahkimli kentinin girişi, güneyde, P 14-13 plankarelerini kapsayan alanda idi. Önceki yıllarda bu plankarelerde önce yangın ve kısa süre sonra da sel felaketlerinden olumsuz yönde etkilenmiş büyük bir kerpiç yapıyı ortaya çıkarmış ve bu yapının bir kompleksin parçası olduğunu düşünmüştük [41]. Oysa 1986 sezonundaki gelişmeler, bu yapının olasılıkla bir kapı kulesi olduğunu düşünmemize neden olmuştur; çünkü 9.60x7.80 m. boyutlarındaki iki magazinden oluşan bu yapı, Alişar 10 T Kuzey Kapısı [42], belki biraz daha geç evreye ait olan Alişar Gü-

(40) İyi incelenmemiş olmakla birlikte. Tarsus'un Son Tunç II a dönemi suru bizimkini andıran kimi özelliklere sahiptir: Goldman, Plan 22.

(41) Sevin[a] 141; Sevin[b], res. 10.

(42) OIP XXIX, fig. 112; Naumann, res. 360.

ney Kapısı[43] ve Malâtya/Arslantepe Vb tabakası kapı kulesi[44] ile aynı özellikleri taşımaktadır. Ayrıntıları tam açık olmamakla birlikte, bu kapı kulesi İmikuşağı 12. yapı katı kapısının tümüyle Anadolu etkisi altında, üzeri açık, derin ön-avlulu kapı geleneğine göre bina edildiğine işaret etmektedir.

Aynen çağdaşı Malatya/Arslantepe Vb tabakasındaki gibi[45], ağır bir yangın geçirmiş bulunan 12. yapı katının sur-içi mimarlığı, ne yazık ki, iyi bir biçimde incelenebilmiş değildir. Çünkü bu kerpiç yapılar çoğu 11. ve özellikle de 10. yapı katı inşaatları sırasında, düzgün bir alan elde edilmek amacıyla büyük çapta ortadan kaldırılmışlardır. Bununla birlikte, 12. yapı katı sur-içi yapılarının, tasar vermese de, aynen surlarda ve büyük kapı kulesinde olduğu gibi, taş temel üzerine ahşap ızgara ve kerpiç yöntemiyle yükseltilmiş duvarları bulunduğu, ahşap dikmeye ise hiç yer verilmemiş olduğu anlaşılmıştır[46]. O 14/a-b kareleri içinde temelleri kısmen saptanan ve ancak tasar vermeyen yapının tabanı üzerinde ise tüm kaplar ele geçirilmiştir (Resim : 22).

Görüldüğü üzere, 12. yapı katının inşaası sırasında İmikuşağı, içine anıtsal giriş binası ile girilebilen, tahkimli bir yerleşme yeri durumuna getirilmiştir. Ayrıntıları konusunda hiç bir bilgi olmamakla birlikte, aynı dönemde Malatya/Arslantepe'nin de benzer şekilde tahkim edilmiş olduğu ve olasılıkla aynı yangın felaketiyle son buldukları söylenebilir.

Mimaride Anadolu özelliği ağır basan 12. yapı katı yerleşmesi, keramikleri açısından büyük çapta Kuzey Mezopotamya'ya bağlıdır. Bu ve bundan önceki 13. yapı katının dikkat çekici özelliği, Habur türü denen seramiklerin çok fazla (% 95) kullanılmış oluşudur. Çoğu kez krem ya da devetüyü renginde hamurlu, hamurlarının renginde astarlı, hamuru ince kum katkılı olan Habur seramikleri, kimi minyatür kaplar dışında, tümüyle çark yapımıdırlar ve iyi pişirilmiştirler. Yalnızca bordo renkli mat boya ile ağız kenarları, boyunları ve omuzları yatay hatlarla bezeli olan bu kaplar seri bir üretimin temsilcileridirler (Resim : 22/a-e)[47]. Teknikleri yanında, biçim açısından özellikle dışa çekik ağız kenarlı, alçak boyunlu, kabarık omuz ve halka ya da sözde-halka diye de tanımlanabile-

(43) OIP XXIX, fig. 83; Naumann, res. 361.
(44) Palmieri[c] 203, fig. 3.
(45) Bkz. Palmieri[b] 100; Palmieri[c] 203.
(46) Aynı teknik Arslantepe Vb tabakasında da kullanılmıştır: Palmieri[b], 99 vd.
(47) Habur seramiğinin özellikleri için bkz. Mallowan[b] 102 vd.; Hrouda 22 vdd.; Hamlin[a] 134 vdd.; Hamlin[b] 126 vdd.; Stein 4 vdd., 22 vd.

cek, dipleri kanallı[48], çok ender olarak boya bantlı yüzeyi tarak bezemeli[49] çömleklerin koşutlarını Chagar Bazar[50], Tell Jidle[51], Tepe Gavra[52], Tell el-Rimah[53] ve Dinkha Tepe'nin[54] Habur seramiğinin erken evresine ilişkin tabakalarında bulabilmekteyiz. Bunun yanında, biçim açısından yöreye yabancı olan, dışa kalınlaştırılmış ağız kenarı oluklu, kısa boyunlu, yumurta gövdeli ve düz dipli bir çömlek türü de, daha çok İmikuşağı Habur malına özgü gibi görünmektedir (Resim : 22/b). Yatay bantlar halindeki bezemeleriyle dikkati çeken Habur çömleklerinin bezeksiz olanları da önemli oranda temsil edilirler; çoğu kez keskin profilli olan çanaklar ise daima bezemesizdirler. Bu türdeki çanakların koşutlarını Tell Billa[55] ve Dinkha Tepe[56] gibi merkezlerde bulabilmek olasıdır. Çok sayıda örnekle belgelenen Habur kapları içinde, geç evrenin ayırdedici biçimlerinin hiç bir zaman kullanılmamış olması, 12. ve 13. yapı katlarının tarihlenmesi açısından son derece önemlidir[57].

Höyük konisinin en güney eteğinde, S 14 plankaresinde önceki yıllarda açmağa başladığımız, Orta Tunç II döneminin erken evresine ilişkin (13. yapı katı) çalışmalar geniş çaplı olarak sürdürülmüştür (Resim: 1-2). Bu alanda, bir bölümünü 1985 yılında açtığımız büyük yapının tümünü açığa çıkarabilmek umuduyla S 14/a-b ve R 14/c-d kareleri birleştirilmişse de, 2.50 m. kalınlığındaki bir sel birikintisi altındaki yapının kuzey ve özellikle doğu duvarlarına ulaşılamamıştır. (Resim: 23-24). Ancak böylelikle Assur Koloni Çağı'nın geç evresiyle çağdaş, büyük boyutlu, duvarları içten ve dıştan sıvalı ve kısmen kırmızı boyalı bir yapının (N2) varlığı ortaya konmuştur. 1.10 m. kalınlığında ve 1.50 m. yüksekliğindeki taş temel üzerine kerpiç örgü yöntemi ile bina edilmiş bu mekanın taş duvarlarında ahşap hatıllara yer verildiği saptanmıştır. İki kullanım evresi gösteren bu yapının geç evresinde mekan, büyük bir olasılıkla ortadan çekilen daha ince bir duvarla iki bölüme ayrılmış ve

(48) Kanallı dip erken Habur seramiğinin dikkat çekici özellikleri arasındadır: bkz. Speiser, Pl. LIX/1. 4; Hamlin[a] 120 vd., Pl. I/11, XII/b; Hamlin[b] 129, fig. XII/b.

(49) Kısmen tarak bezemeli seramiğin Lidar Höyük'ün erken Orta Tunç tabakalarında da bulunduğu rapor edilmiştir: H. Hauptmann, AnSt XXXIII, 1983, 255. Ayrıca bkz. Hamlin[b] 129.

(50) Mallowan[a], fig. 14/9-11; Mallowan[b], fig. 22/6, 14.

(51) M. Mallowan, Iraq VIII, 1946, fig. 11/9.

(52) Speiser, Pl. LXXIII/177.

(53) D. Oates, Iraq XXXII, 1970, 17, Pl. IX/2.

(54) Hamlin[b], fig. XII/b, e.

(55) Speiser 255, Pl. LVI/8.

(56) Hamlin[b], fig. V/47-48.

(57) Bkz. Hrouda 22, 35, Taf. 7-8; B. Hrouda, Reallexikon der Assyriologie 4, 1972-75, 30, Abb, 1-2; Stein 23.

bununla birlikte taban düzeyi de yükseltilmiştir. Bu bölme duvarı hacmi gerçekten iki eşit parçaya ayırıyorsa, yapının tüm uzunluğunun 7.00 m. kadar olduğunu söyleyebiliriz. 13. yapı katında, 12. nin aksine, yangına ilişkin en küçük bir iz yoktur.

Orta Tunç II döneminin erken evresine ilişkin 13. yapı katında ele geçirilen buluntular geç evrenin 12. yapı katındakilerden farklı değildir. (Resim: 22/a, c). Yalnızca bu noktadan yola çıkarak her iki yapı katı arasında uzunca bir zaman olmadığını söyleyebilmek olasıdır. 12. ve 13. yapı katlarında kullanılmış olan seramikler,bir-iki yerel biçim dışında, bölgeye tümüyle yabancıdırlar ve Orta Tunç II döneminde Elazığ-Malatya arasındaki bölgede yalnızca İmikuşağı'nda çok yaygın bir kullanım alanı bulmuşlardır[58].

Anlaşılacağı üzere, İmikuşağı 2. binyılın başlarında ve daha çok eski Assur Koloni Çağı'nın geç evresinde Habur türü seramiğin yoğun biçimde kullanılmış oluşuyla, yörenin tüm öteki merkezlerinden farklı bir gelişime sahne olmuştur. Elazığ-Malatya arasındaki yörede yalnızca tek merkeze bağlı olan bu gelişimi, bölgelerarası kültürel bir etkileşimden çok, doğuda, Urmiye Gölü'nün güneybatı kıyılarındaki Dinkha Tepe ve Hasanlu'da olduğu gibi, Kuzey Mezopotamya kültürünün, özellikle I. Şamşi-Adad dönemindeki, kuzeye doğru olan geçici bir yayılımının sonucu olarak nitelemek daha mantıklı görünmektedir[59].

ORTA TUNÇ I

1985 sezonunda S 14/d karesinde Orta Tunç I dönemi tabakalarına ulaşabilmek amacıyla bir sondaj açmaya başlamıştık. Bu sondaja 1986 yılında da devam olunmuş ve -21.43 m. derinlikte, oldukça temiz çamur kullanılarak yapılmış yuvarlak silolar kısmen açığa çıkarılmıştır. 11. yapı katına son veren Fırat'ın büyük taşkınının olumsuz etkileri ve bu sondajın 4.00x4.00 m. lik boyutları gözönünde bulundurularak sağlıklı bir sonuca ulaşılması olası değilse de, elde edilen seramiklerin çoğunlukla Orta Tunç I döneminin özelliklerini gösterdiğini söyleyebilirim. Bu küçük son-

(58) 1985 ve 1986 yıllarında Karakaya Baraj Gölü alanındaki höyüklerde sürdürdüğümüz ayrıntılı yüzey taramaları sırasında, Habur türü boya bezemeli ya da bezemesiz seramiklere, birer küçük parçaya bağlı kalmak üzere, yalnızca Karababa Harabesi (0.50/20) ve Kale III (P 51/5) höyüklerinde rastlanmıştır. İmamoğlu Höyüğü'nde bulunan kırmızı ya da kahverengi bant bezemeli, iyi açkılı mallar, biçim ve teknikleri açısından İmikuşağı'ndakilerden farklıdırlar: bkz. Uzunoğlu[a] 183 vd.; Uzunoğlu[b] 217, res. 14.

(59) Habur seramiğinin kuzey sınırı konusunda bkz. Hrouda, Taf. 17; Hamlin[a] 301; Hamlin[b] 131 vd.; C. Cramer, **Bibliotheca Mesopotamia 7 Mountains and Lowlands**: Essays in the Archaeology of Greater Mesopotamia, ed. by. L. D. Levine and T. Cuyler Young, Jr., 1977, 92, 104 vd.

daj alanında Habur türü seramik ele geçirilmişse de, bunlar daha çok üstteki Orta Tunç II yapı katlarından karışma olmalıdırlar. Tek renkli ve çok renkli olarak iki bölüme ayrılabilecek 14. yapı katı kaplarından ilk kümeye girenleri kırmızı ve kurşuni-siyah metalik renklilerdir; çark yapımı olan bu kaplar, ince hamurlu, kalın astarlı, gayet iyi bir biçimde açkılı ve iyi pişirilmiştirler[60]. İrice vazoların en belirgin özelliği, üzerlerine bezeme olarak yapılmış kabarık silmeler ve memeciklerdir (Resim: 25/a-c). Bu türdeki kapların teknik ve biçim yönünden koşutlarına Norşuntepe V[61], Tepecik 4[62], Korucutepe[63], İmamoğlu[64] ve Malatya/Arslantepe'de[65] rastlanmıştır.

İkinci kümeyi ise açık bej ya da kirli beyaz astar üzerine, koyu kırmızı ve mat mor ya da yalnızca kırmızı boyanın kalınca bir tabaka halinde sürülmesiyle bezenmiş kaplar oluşturur (Resim: 25/d). Bu kümedeki örneklerde bezemeler, İlk Tunç III dönemi sonunda beliren kimi boyalılardaki gibi, çoğu kez omuz üzerindeki yatay bant kuşaklarından aşağı doğru sarkan koşut hatların kapların tüm gövdelerini kuşatacak biçimde düzenlenmesi kuralına bağlı kalınarak gerçekleştirilmiştir; şevron çeşitlemeleri en sevilen bezeme ögesi durumundadır. Bir başka özellik ise çömleklerin ağız kenarlarına fırça darbeleriyle yapılmış diagonal hatlardır[66]. Altınova'da özellikle Norşuntepe V ve IV[67], Tepecik 4[68] ve tabakaları karışık olmakla birlikte Korucutepe'den[69] tanınan bu tür boyalıların yoğunluğu, Karakaya Baraj Gölü alanı ile Elazığ çevresinde sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarından anlaşıldığına göre, batı-güneybatı yön-

(60) Keban kazıları sırasında kırmızı renkte olanlarının Kaniş-karum Ib mallarıyla karşılaştırıldığı bu türde seramiğin, kanımca renk ve parlak açkı dışında Orta Anadolu ile kesin bir ilişkiye sokulabilmesi oldukça risklidir: krş. Esin[a] 110; Hauptmann[c] 92.

(61) Hauptmann[c] 73; Tauptmann[b] 41, Abb. 5/4-5; Hauptmann[c] 9 2, lev. 67/6; Hauptmann[d] 77, lev. 75/4.

(62) Esin[a] 110, lev. 90/4; Esin[b] 143, lev. 103/4.

(63) E. E. Griffin, JNES XXXIII, 1974, 67; Griffin, fig. 29: 24 A.

(64) Uzunoğlu[a] 163 vd.; Uzunoğlu[b] 215, res. 3.

(65) Palmieri[d] (139, fig. 16) bu kazı alanı ve buluntularını Arslantepe Vb. tabakasındakilere benzetmekteyse de, Norşuntepe, Tepecik ve İmikuşağı'ndan sağlanan stratigrafik verilere göre, daha erkene ait olmaları olanaksız değildir.

(66) Bkz. Sevin-Derin, res. 19.

(67) Hauptmann[a] 73; Hauptmann[b] 39 vdd., Abb. 5/8-9; Hauptmann[c] 92.

(68) Esin[b] 143, lev. 103/1-2.

(69) Griffin 67, Pl. 3 N, S, W.

lerine doğru gidildikçe önemli ölçüde artmaktadır[70]. Altınova'nın doğusundaki höyüklerde hiç görülmemesi[71], bu ovanın Orta Tunç I boyalılarının doğu sınırını oluşturduğuna tanıklık etmektedir.

Eğer alt tabakalardan karışmamışlarsa, İmikuşağı'nda gerek çok renkli ve gerekse tek renkli metalik Orta Tunç I mallarının, varlıklarını, çok sınırlı olmakla birlikte, Habur seramiğinin egemen olduğu Orta Tunç II döneminin 13. ve 12. yapı katlarında da sürdürdüklerini söyleyebiliriz. Nitekim aynı sürekliliğin, eskiden yeniye doğru giderek azalarak da olsa, Norşuntepe V-IV ve Tepecik 8-4 tabakalarında var olduğu ortaya konmuştur. Buna karşılık, Orta Anadolu'lu karakteri baskın olan İmikuşağı'nın 11. ve 10. yapı katlarında Orta Tunç I türünde seramiklere hiç rastlanmamıştır. Böylelikle Elazığ-Malatya yöresi Orta Tunç I türü seramiklerine, hiç olmazsa İmikuşağı için, bir **terminus ante quem** sağlanmaktadır. Çünkü 12. yapı katı yangının en geç İÖ. 1600/1550 yıllarından daha sonra olamayacağı konusu, geç Habur türünde seramiklerin bulunmamış olması nedeniyle oldukça belirgindir.

İLK TUNÇ ÇAĞI

Tüm çabalarımıza karşın ne Orta Tunç I dönemini geniş çapta inceleyebilmiş ve ne de bol sayıda yüzey buluntusundan varlığını bildiğimiz İlk Tunç III yapı katlarına ulaşabilmiş değiliz. Buna karşılık, geçen yılki raporumuzda değindiğimiz, höyük konisinin kuzey kesiminde varlığı anlaşılan İlk Tunç Çağ, hatta Geç Kalkolitik yerleşmeye ilişkin kimi mimarlık kalıntılarıyla yeni buluntular özellikle M 14/a-c ve N 14/a-c karelerinde ortaya çıkarılmıştır.

12. ve 10. yapı katlarının inşaası sırasında kısmen traşlanmış olan bu yerleşmeye ilişkin mimarlık kalıntıları, taştan temelleri olmayan, tümüyle blok kerpiç duvarlardan oluşmaktadır; 1.20 ve 0.95 m. kalınlığındaki, dik köşeli mekan duvarları iç yüzden sıvalıdır (Resim: 26). Ağır

(70) Bu türün Fırat'ın doğu kıyısında, İmikuşağı dışında kullanıldığı merkezler Şemsiyetepe (M. Darga, **VII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 1985, lev. IV/b), Maltepe Harabesi (O 50/13), Kale III (P 51/5) ve Giriktepe (P 51/2), batı kıyısındakiler ise İmamoğlu (Uzunoğlu[a] 184. res. 12-13; Uzunoğlu[b] 215, res. 6-8), Karababa (O 50/20), Kösehöyük (O 50/14) ve Kilisetepe'dir (O 50/19). Malatya/Arslantepe'nin «neo-Hittite» tabakasından bulunduğu bildirilen, kırmızımsı kahverengi boya bezemeli küçük şişenin Orta Tunç I boyalıları sınıfından olduğu kuşkusuzdur: bkz. Puglisi-Palmieri 84, fig. 8.

(71) Altınova'nın doğusunda araştırılan höyükler, Palu yakınındaki Pınartepe, Kovancılar'ın doğusundaki Çınazhöyük ile Hoşmat Höyüğü ve Karakoçan yol ayrımı yakınındaki Bahçecik Höyüğü'dür. Yerleri için bkz. V. Sevin, **IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, 1986, res. 1.

yıkım ve 10. yapı katı mimarisini kaldıramamış olmamız nedeniyle tasarları konusunda hemen hiç birşey bilmediğimiz bu prehistorik yerleşmenin daima el yapımı olan seramikleri tek renkli ve çok renkli olmak üzere iki türe ayrılırlar. Beraberce kullanılmış olan saman ve kum katkının sıkça görüldüğü, kötü pişirilmiş bulunan bu kaplardan tek renkliler daha çok siyah ya da devetüyü astarlı, çok iyi açkılı, kalın çeperli, uzun boyunlu ve «rail-rim» denen türde ağız kenarlıdırlar (Resim : 27/a). Kimileri daha ince çeperli ve iyi pişirilmiş olan boya bezemeli kaplar ise daha çok içe dönük ağız kenarlı çömleklerle temsil edilir (Resim : 27/c-f). İçten ve dıştan iyi astarlanmış olan açık bej zeminli bu türde kapların ağız kenarları ve boyunları etrafında, kahverengi boya ile yapılmış bezemelere yer verilmiştir. Yeşilimsi bej astarının üzeri açık kahverengi boya ile yapılmış diagonal hatlarla bezeli bir parça ise Geç Kalkolitik dönemin tüm özelliklerini taşımaktadır (Resim : 27/b).

BULUNTU KATALOĞU*

Resim : 10 Env. No. İU 74. 86. Hamur rengi krem (2.5 Y 8/4 «pale yellow»). Hamurunun renginde astarlı. Yük. 58 cm.

Resim : 11 Env. No. İU 41. 86. Hamur rengi krem (7.5 YR 8/4 «pink»). Hamurunun renginde astarlı. Yük. 73 cm.

Resim : 12 Env. No. İU 30. 86. Hamur rengi krem (2.5 Y 8/4 «pale yellow»). Hamurunun renginde astarlı.

Resim : 13 Env. No. İU 70. 86. Pişmiş toprak. Çap : 17.5 cm.

Resim : 14 Env. No. İU 18. 86. Hamur rengi krem (10 YR 8/4 «very pale brown). Hamurunun renginde astarlı. Yük. 35.5 cm.

Resim : 15 Env. No. İU 75. 86. Hamur rengi krem (7.5 YR 8/4 «pink»). Hamurunun renginde astarlı. Boya bezeme kırmızı (10 R 6/8 «light red»). Yük. 27.5 cm.

Resim : 16 Env. No. İU 13. 86. Hamur rengi krem (7. 5 YR 7/4 «pink»). Astar rengi krem (10 YR 8/3 «very pale brown»). Boya bezeme açık kırmızı (10 R 6/6 «light red»). Yük. 25.5 cm.

Resim : 17a Env. No. İU 64. 86. Hamur rengi koyu krem (7.5 YR 7/6 «pink»). Astar rengi krem (7.5 YR 8/4 «pink»). Boya bezeme kiremit (10 R 6/8 «light red»).

Resim : 17b Env. No. İU 49. 86. Hamur rengi krem (7.5 YR 8/4 «pink»). Astar rengi krem (2.5 Y 8/4 «pale yellow»). Boya bezeme kiremit (10 R 6/8 «light red»).

Resim : 17c Env. No. İU 43. 85. Hamur rengi açık yeşil (5 Y 7/2 «light gray»). Hamurunun renginde astarlı. Kiremit renkli boyası uçmuş.

Resim : 17d Env. No. İU 16. 86. Hamur rengi krem (2.5 Y 8/4 «pale yellow»). Hamurunun renginde astarlı.

(*) Renkler için bkz. Munsell **Soil Color Charts** (Baltimore 1975).

Resim : 18a Env. No. İU 63. 86. Hamur rengi krem (10 YR 8/4 «very pale brown»). Hamurunun renginde astarlı Açkılı.

Resim : 18b Env. No. İU 85 (156). Hamur rengi açık gri (7.5 YR N 7/ «light gray»). İçi hamurunun renginde astarlı; dışı siyah (5 Y 2.5/2 «black»).

Resim : 18c Env. No. İU 86 (7). Hamur rengi krem (10 YR 8/4 «very pale brown»). Astar rengi kiremit (10 R 5/4 «weak red»). Kazımalar beyaz macunla doldurulmuştur. Açkılı.

Resim : 18d Env. No. İU 53. 86. Hamur rengi krem (10 YR 8/4 «very pale brown»). Astar rengi koyu pembe (10 R 6/6 «light red»).

Resim : 18e Env. No. İU 11. 86. Hamur rengi koyu krem (7.5 YR 7/6 «reddish yellow»). Hamurunun renginde astarlı. Boya bezeme açık kahverengi (5 YR 6/4 «light reddish brown»).

Resim : 18f Env. No. İU 86 (97). Hamur rengi krem (7.5 YR 8/4 «pink»). Hamurunun renginde astarlı.

Resim : 22a Env. No. İU 81. 86. Hamur rengi krem (10 YR 8/4 «very pale brown»). Hamurunun renginde astarlı. Boya bezeme bordo (10 R 5/8 «red»).

Resim : 22b Env. No. İU 79. 86. Hamur rengi krem (10 YR 8/4 «very pale brown»). Hamurunun renginde astarlı. Boya bezeme bordo (10 R 5/8 «red»).

Resim : 22c Env. No. İU 82. 86. Hamur rengi krem (10 YR 8/4 «very pale brown»). Hamurunun renginde astarlı. Boya bezeme bordo (10 R 5/8 «red»).

Resim : 22d Env. No. İU 78. 86. Hamur rengi krem (10 YR 8/4 «very pale brown»). Hamurunun renginde astarlı. Boya bezeme bordo (10 R 5/8 «red»).

Resim : 22e Env. No. İU 80. 86. Hamur rengi krem (7.5 YR 8/4 «pink»). Hamurunun renginde astarlı. Boya bezeme bordo (10 R 5/8 «red»).

Resim : 25a Env. No. İU 86 (87). Hamur rengi açık gri (5 Y 8/2 «white»). İçi hamurunun renginde astarlı; dışı metalik gri (2.5 Y N 6/ «gray»). Açkılı.

Resim : 25b Env. No. İU 86 (88). Hamur rengi kırmızımsı kahverengi (5 YR 4/4 «reddish brown»). Astar rengi siyah (5 Y 2.5/2 «black»). Açkılı.

Resim : 25c Env. No. İU 86 (89). Hamur rengi kırmızımsı kahverengi (5 YR 4/4 «reddish brown»). Astar rengi siyah (5 Y 2.5/2 «black»). Açkılı.

Resim : 25d Env. No. İU 86 (90). Hamur rengi krem (7.5 YR 7/4 «pink»). İçi hamurunun renginde astarlı; dışı açık krem (10 YR 8/4 «very pale brown»). Boya bezeme kiremit kırmızısı (10 R 6/8 «light red»).

Resim : 27a Env. No. İU 86 (91). Hamur rengi krem (7.5 YR 8/4 «pink»). Hamurunun renginde astarlı. Boya bezeme koyu kiremit (10 R 5/6 «red»).

Resim : 27b Env. No. İU 86 (92). Hamur rengi pembe (10 R 6/4 «pale red»). Astar rengi yeşilimsi bej (5 Y 8/1 «white»). Boya bezeme koyu kiremit (10 R 5/6 «red»).

Resim : 27c Env. No. İU 86 (93). Hamur rengi krem (7.5 YR 8/4 «pink»). Hamurunun renginde astarlı. Boya bezeme açık kahverengi (5 YR 6/4 «light reddish brown»). Açkılı.

Resim : 27d Env. No. İU 86 (94). Hamur rengi krem (7.5 YR 8/4 «pink»). İçi hamurunun renginde astarlı; dışı açık krem (10 YR 8/3 «very pale brown»). Boya bezeme açık kahverengi (5 YR 6/4 «light reddish brown»). Açkılı.

Resim : 27e Env. No. İU 86 (95). Hamur rengi koyu krem (7.5 YR 7/6 «reddish yellow»). İçi hamurunun renginde astarlı; dışı krem (7.5 YR 8/4 «pink»). Boya bezeme kiremit (10 R 6/8 «light red»). Açkılı.

Resim : 27f Env. No. İU 86 (96). Hamur rengi koyu krem (7.5 YR 7/6 «reddish yellow»). İçi hamurunun renginde astarlı; dışı krem (7.5 YR 8/4 «pink»). Boya bezeme kiremit (10 R 6/8 «light red»). Açkılı.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

Bittel — BITTEL, K., **Die Hethiter** (München 1976).

Boehmer — BOEHMER, R. M., **Die Reliefkeramik von Boğazköy. Boğazköy - Hattuşa XIII** (Berlin 1983)

Darga — DARGA, M., **Hitit Mimarlığı I : Yapı Sanatı Arkeolojik ve Filolojik Veriler** (İstanbul 1985).

Emre[a] — EMRE, K., «The Pottery of the Assyrian Colony Period According to the Building Levels of Kanish Karum», **Anatolia (Anadolu)** VIII, 1963, 87 - 99.

Emre[b] — ————, «Yassıdağ Kazısı, 1969», **Anatolia (Anadolu)** XVII, 1973 43 - 72.

Esin[a] — ESİN, U., «Tepecik Kazısı, 1969», **Keban Projesi 1969 Çalışmaları** (Ankara 1971), 107 - 115.

Esin[b] — ———— «Tepecik Kazısı, 1970» **Keban Projesi 1970 Çalışmaları** (Ankara 1972), 139 - 147.

Fischer — FISCHER, F., **Die Hethitische Keramik von Boğazköy** (Berlin 1963) Goldman

Goldman — GOLDMAN, H., **Excavations at Gözlü Kule. Tarsus, II : From the Neolithic through the Bronze Age** (Princeton 1956).

Griffin — GRIFFIN, E. E., «The Middle and Late Bronze Age Pottery», ed. M. N. van Loon, **Korucutepe 3** (Amsterdam 1980), 3 - 126.

Hamlin[a] — HAMLIN, C., **The Habur Ware Ceramic Assemblage of Northern Mesopotamia : an Analysis of its Distribution** (University of Pennsylvania 1971).

Hamlin[b] ————, «The Early Second Millennium Ceramic Assemblage of Dinkha Tepe», **Iran** 12, 1974, 125 - 153.

Hauptmann[a] HAUPTMANN, H., «Norşuntepe Kazısı, 1969», **Keban Projesi 1969 Çalışmaları** (Ankara 1971), 71 - 79.

Hauptmann[b] ————, «Norşuntepe: Historische Geographie und Ergebnisse der Grabungen 1968/69», **Istanbuler Mitteilungen** 19 - 20, 1969 - 70, 21-78.

Hauptmann[c] ————, «Norşuntepe Kazıları, 1970», **Keban Projesi 1970 Çalışmaları** (Ankara 1972), 87 - 101.

Hauptmann[d] ————, «Norşuntepe Kazıları, 1971», **Keban Projesi 1971 Çalışmaları** (Ankara 1974), 71 - 82.

Hrouda HROUDA, B., **Die bemalte Keramik des zweiten Jahrtausends in Nordmesopotamien und Nordsyrien** (Berlin 1957).

Mallowan[a] MALLOWAN, M. E. L., «The Excavations at Chagar Bazar, and an Archaeological Survey of the Habur Region, 1934 - 35», **Iraq** III, 1936, 1 - 87.

Mallowan[b] ————, «The Excavations at Tall Chagar Bazar and an Archaeological Survey of the Habur Region, Second Campaign, 1936», **Iraq** IV, 1937, 91 - 178.

Naumann NAUMANN, R., **Eski Anadolu Mimarlığı** (çev. B. Madra), (Ankara 1975).

Neve NEVE, P., «Ein althethitischer Sammelfund aus der Unterstadt», **Boğazköy VI** (Berlin 1984), 63 - 89.

Özgüç[a] ÖZGÜÇ, T. - N., **Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Karahöyük Hafriyatı Raporu, 1948** (Ankara 1950).

Özgüç[b] ÖZGÜÇ, T., **Kültepe Kazısı Raporu, 1948** (Ankara 1950).

Özgüç[c] ————, «The Bitik Vase», **Anatolia** II, 1957, 57 - 78.

Özgüç[d] ————, «Five Vessels Belonging to the Late Phase of the Assyrian Trading Colony Period», **Baghdader Mitteilungen** 7, 1974, 149-153.

Özgüç[e] ————, **Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar** (Ankara 1978).

Özgüç[f] ————, **Maşat Höyük II: Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi** (Ankara 1982).

Özgüç[g] ————, «New Finds from Kanesh and What they Mean for Hittite Art», **Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens. Fetschrift für K. Bittel**, 1983, 421 - 426.

Özgüç[h] ————, **Kültepe - Kaniş II: Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar** (Ankara 1986).

Palmieri[a] ————, «Recenti dati Sulla Stratigrafia di Arslantepe», **Origini** III, 1969, 7 - 66.

Palmieri[b] ————, «Excavations at Arslantepe (Malatya) 1968», **Türk Arkeoloji Dergisi** XVIII-I, 1969, 99 - 107.

Palmieri[c] ————, «Two Years of Excavations at Arslantepe (Malatya)», **Türk Arkeoloji Dergisi** XIX - II, 1970, 203 - 211.

Palmieri[d] ————, «Arslantepe (Malatya). Report on the Excavations 1971 - 72», **Türk Arkeoloji Dergisi** XXI-I, 1974, 137 - 146.

Palmieri[e] ————, «Arslantepe Excavations, 1982», **V. Kazı Sonuçları Toplantısı** (İstanbul 1983), 97 - 101.

Puglisi-Palmieri PUGLISI, S. M., - PALMIERI, A., «Researches in Malatya District (1965 - 1966)», **Türk Arkeoloji Dergisi** XV - II, 1966, 81 - 101.

Seidl SEIDL, U., **Gefässmarken von Boğazköy**: Boğazköy - Hattuşa VIII (Berlin 1972).

Sevin[a] SEVİN, V., «İmikuşağı Kazıları, 1982», **V. Kazı Sonuçları Toplantısı** (İstanbul 1983), 137 - 142.

Sevin[b] ————, «İmikuşağı Kazıları, 1983», **VI. Kazı Sonuçları Toplantısı** (İzmir 1984), 93 - 102.

Sevin-Derin SEVİN, V., - DERİN, Z., «İmikuşağı Kazıları, 1985», **VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı** (Ankara 1986), 181 - 204.

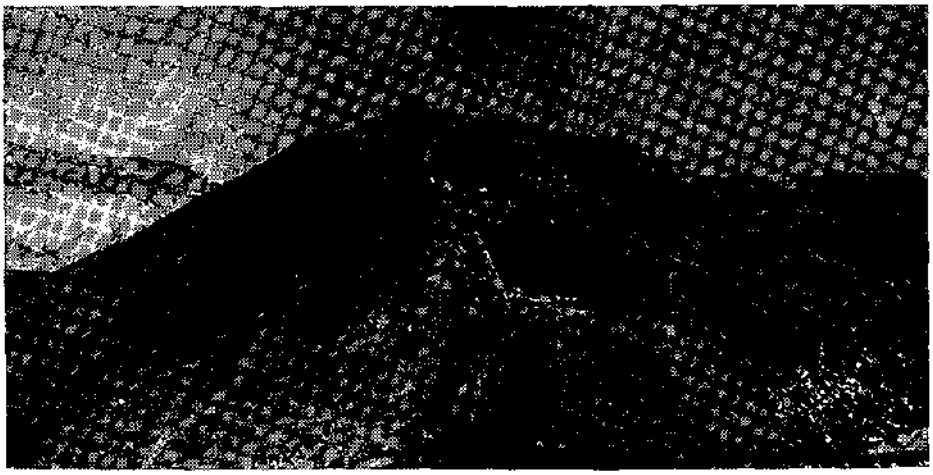
Sevin-Köroğlu SEVİN, V., - KÖROĞLU, K., «İmikuşağı Kazıları, 1984», **VII. Kazı Sonuçları Toplantısı** (Ankara 1985), 163 - 179.

Speiser SPEISER, E. A., «The Pottery of Tell Billa: A Preliminary Account», **The Museum Journal** (Philadelphia) XXIII/3, 1933, 249 - 283.

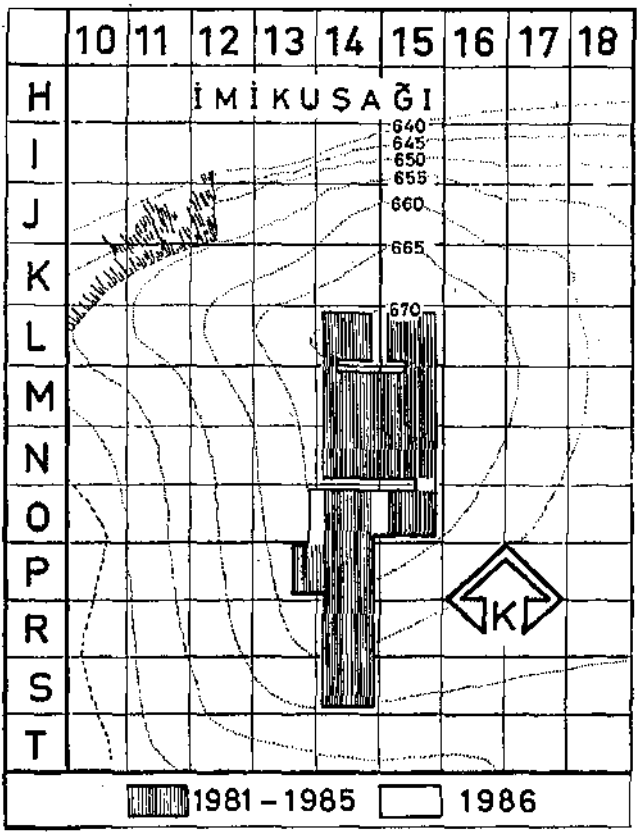
Stein STEIN, D. L., «Khabur Ware and Nuzi Ware», **Assur** 4/1, 1984, 1 - 65.

Uzunoğlu[a] UZUNOĞLU, E., «İmamoğlu Kazıları 1984 Yılı Çalışmaları», **VII. Kazı Sonuçları Toplantısı** (Ankara 1985), 181 - 199.

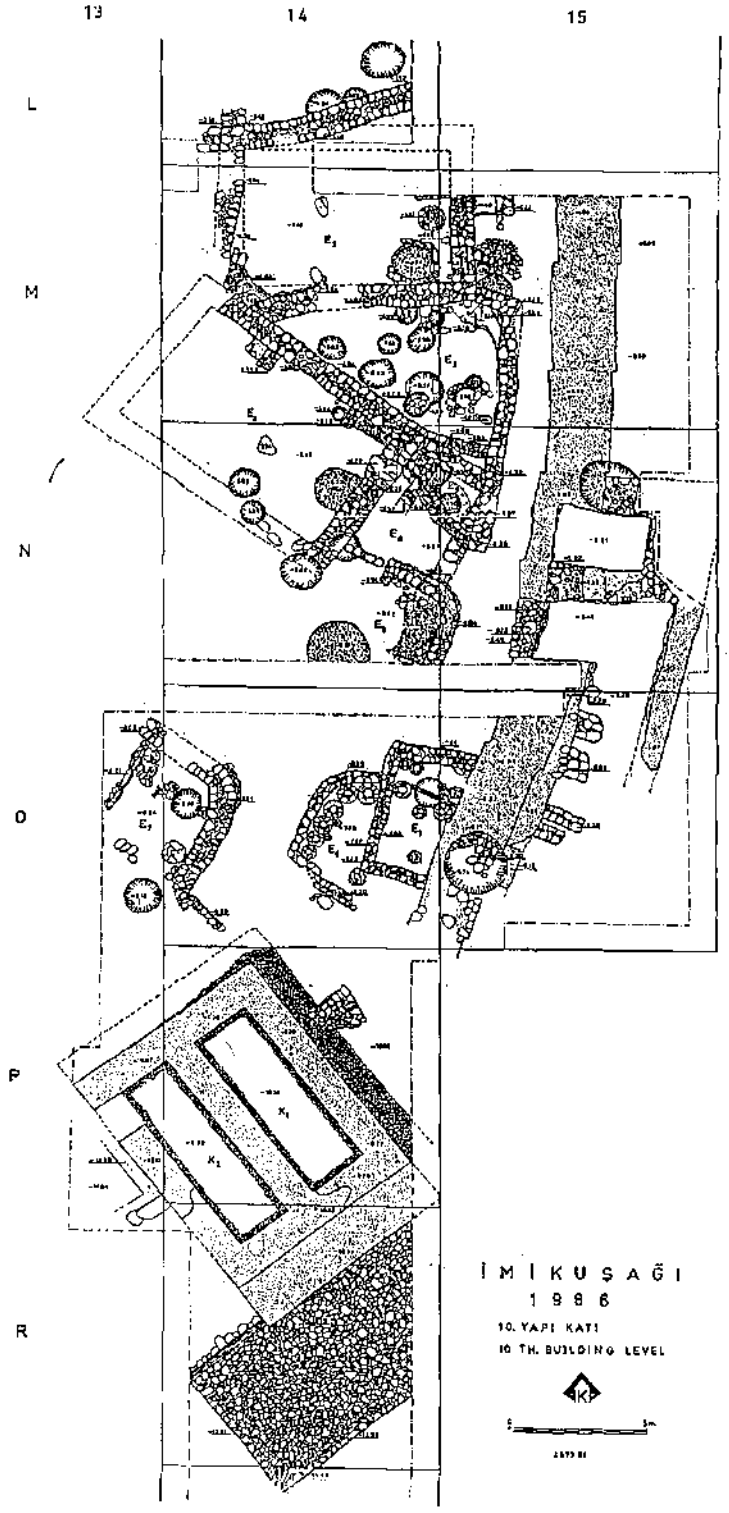
Uzunoğlu[b] ————, «Malatya - İmamoğlu Höyüğünde 1985 Yılı Kazı Çalışmaları», VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I (Ankara 1986), 213 - 229.

Resim : 1 — İmikuşağı Höyüğü, güneyden

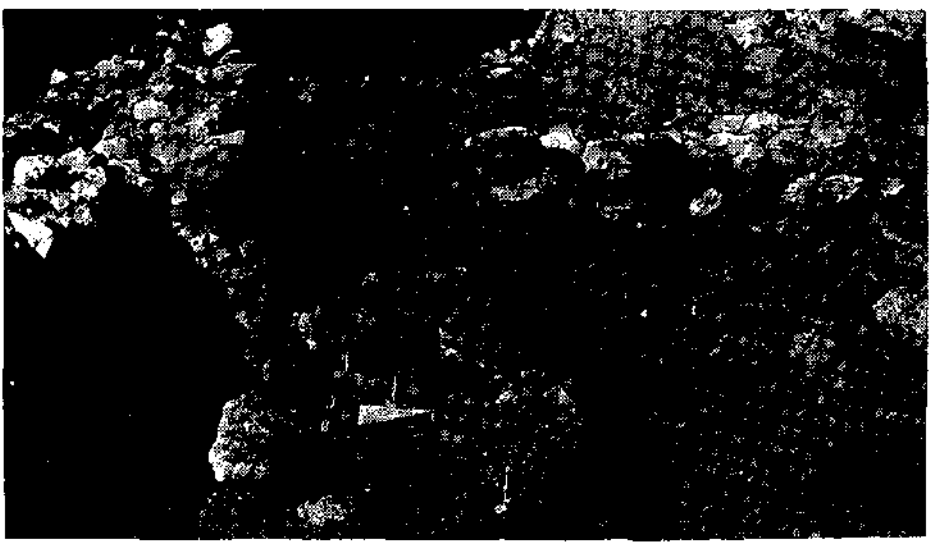
Resim : 2 — İmikuşağı Höyüğü açma anahtarı

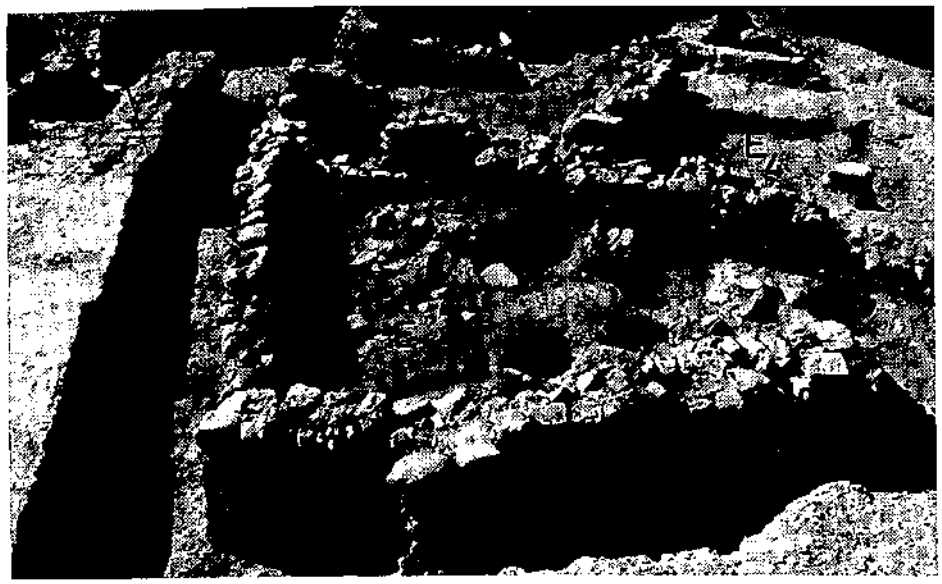
Resim : 3 — 10. yapı katı durum planı

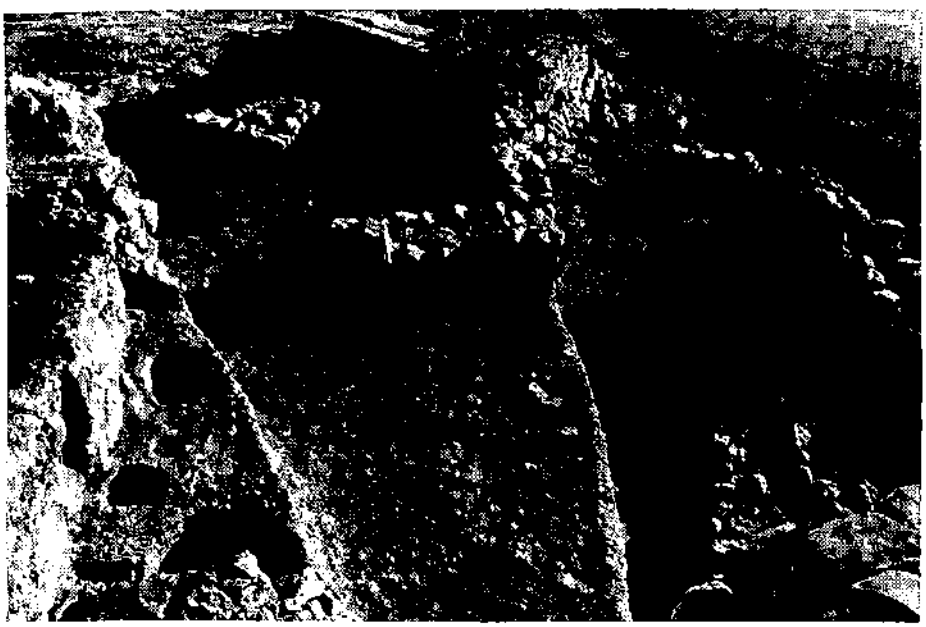
Resim : 4 — E2 salonunun içten görünüşü

Resim : 5 — E2 salonunun girişinden görünüş

Resim : 6 — 10. yapı katı mimarisinden bir görünüm

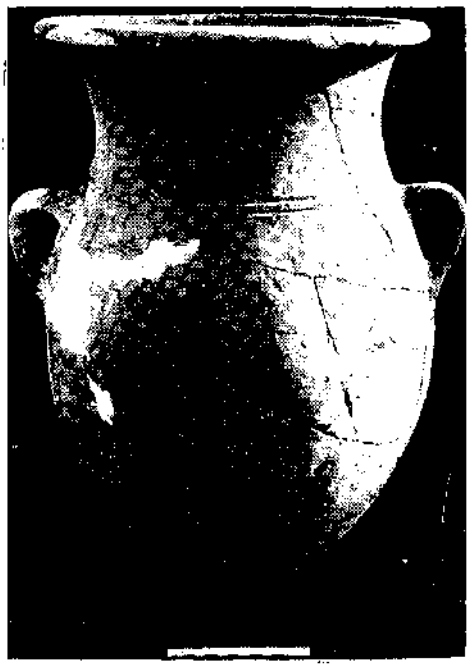
Resim : 7 — O14-P14 karelerinden 10. ve 12. yapı katı kalıntıları

Resim : 8 — 10. yapı katı köreltilmiş girişi

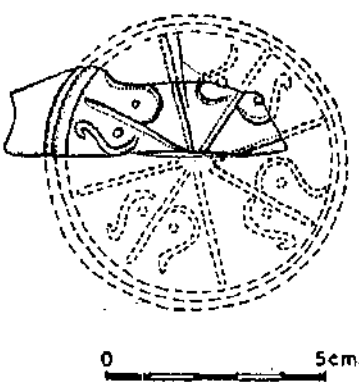
Resim : 9 — Taban altına yerleştirilmiş boğa başı

Resim : 10 — 10. yapı katından iri vazo

Resim : 11 — 10. yapı katından bir depo kabı

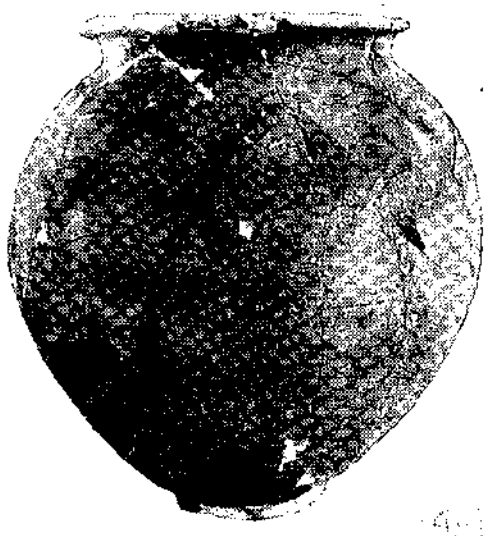
Resim : 12 — 10. yapı katından bir signe-royal (?) baskısı parçası

Resim : 13 — 10. yapı katından bir baskı mühür

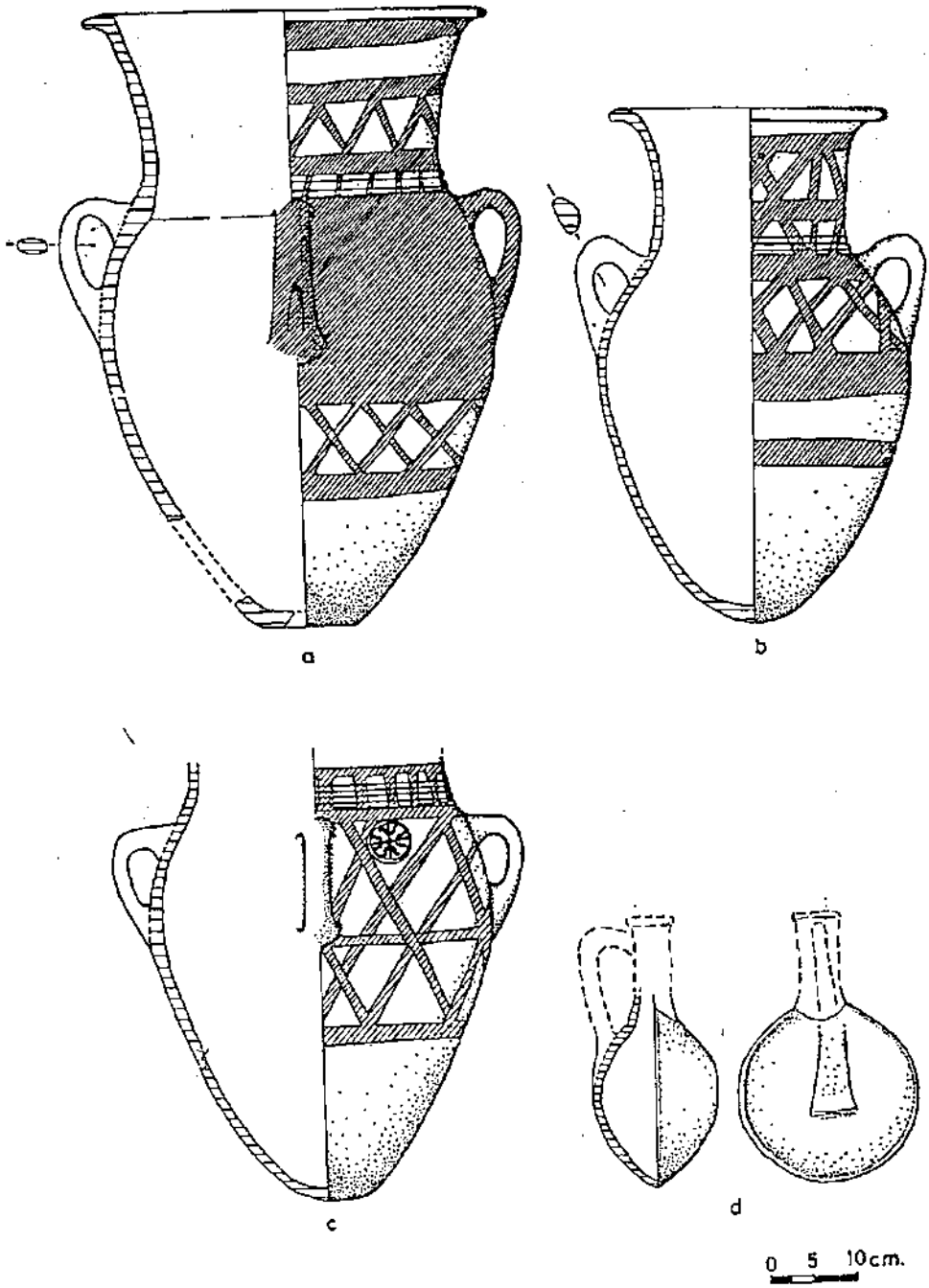
Resim : 14 — 10. yapı katından bir testi

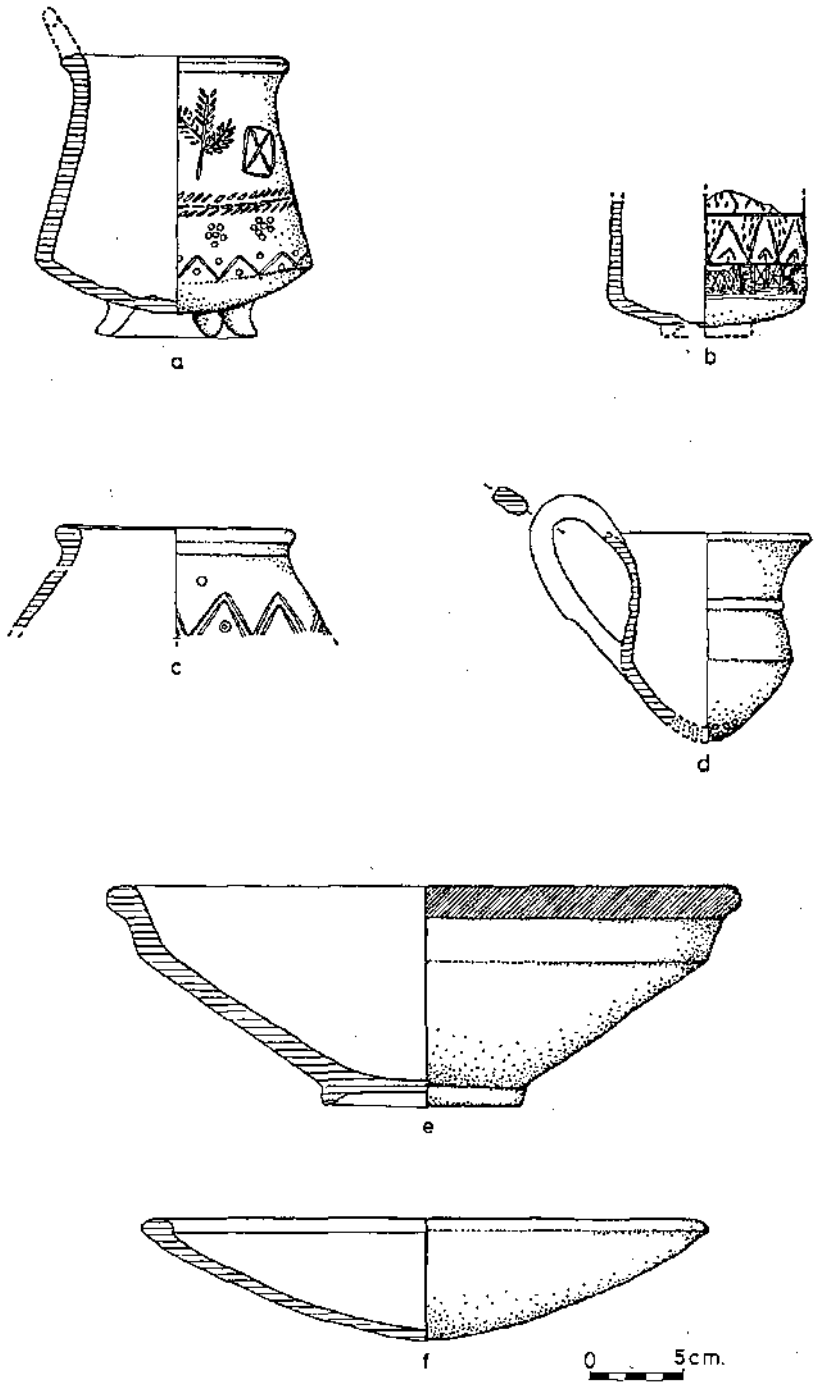
Resim : 15 — 10. yapı katından bir çömlek

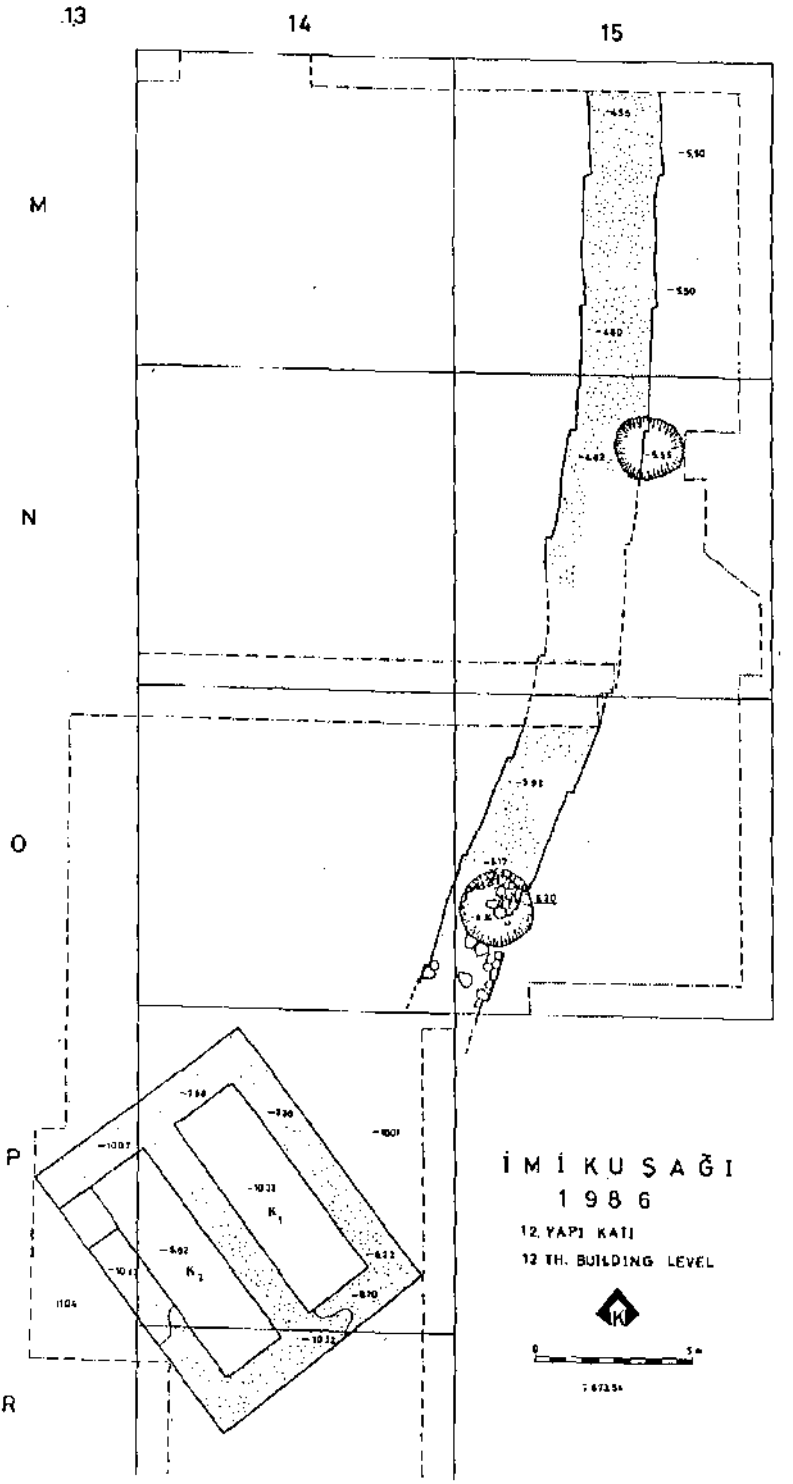
Resim : 16 — 10. yapı katından bir çömlek

Resim : 17 — 10. yapı katı seramiklerinden kimi örnekler

Resim : 18 — 10. yapı katı seramiklerinden kimi örnekler

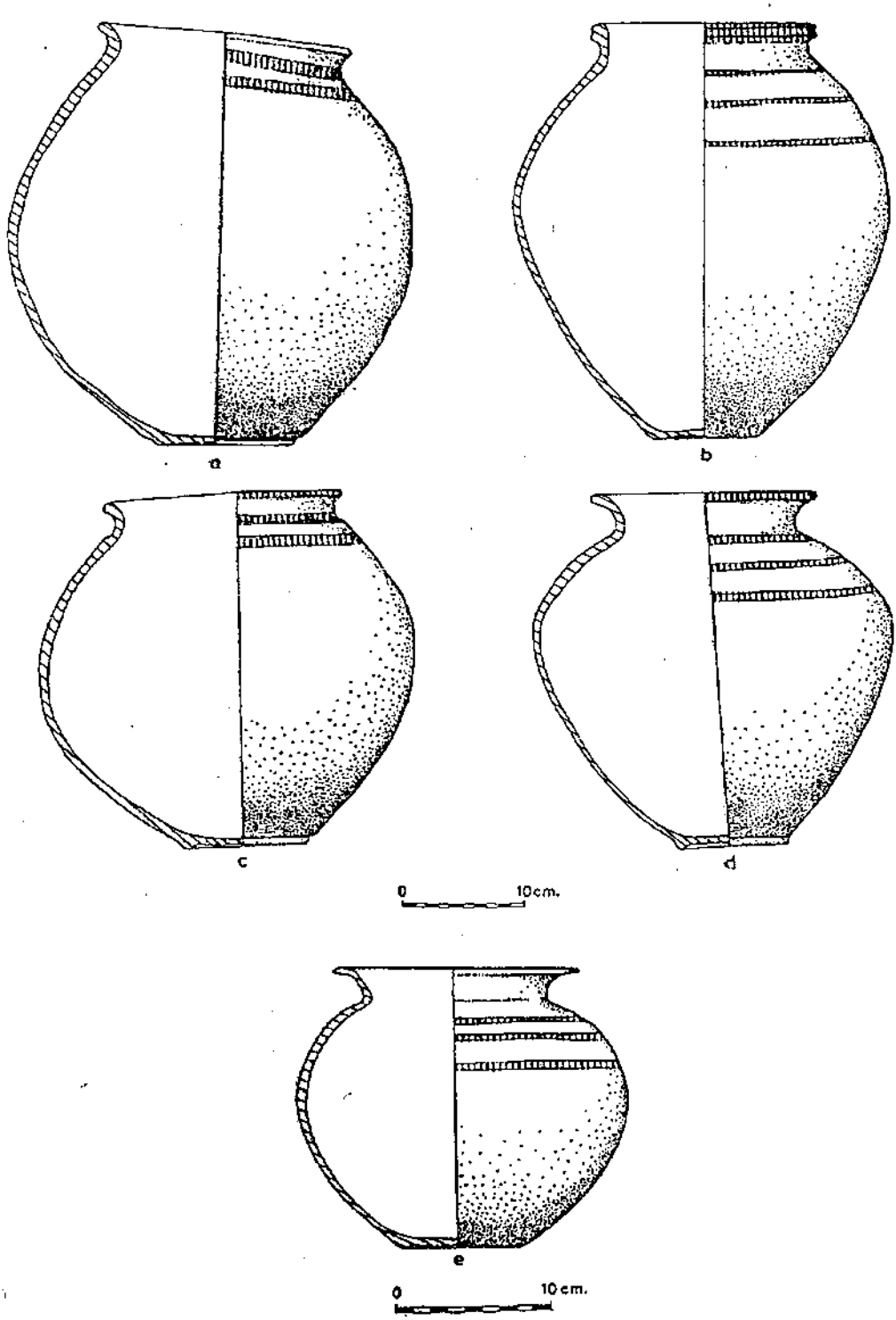
Resim : 19 — 12. yapı katı durum planı

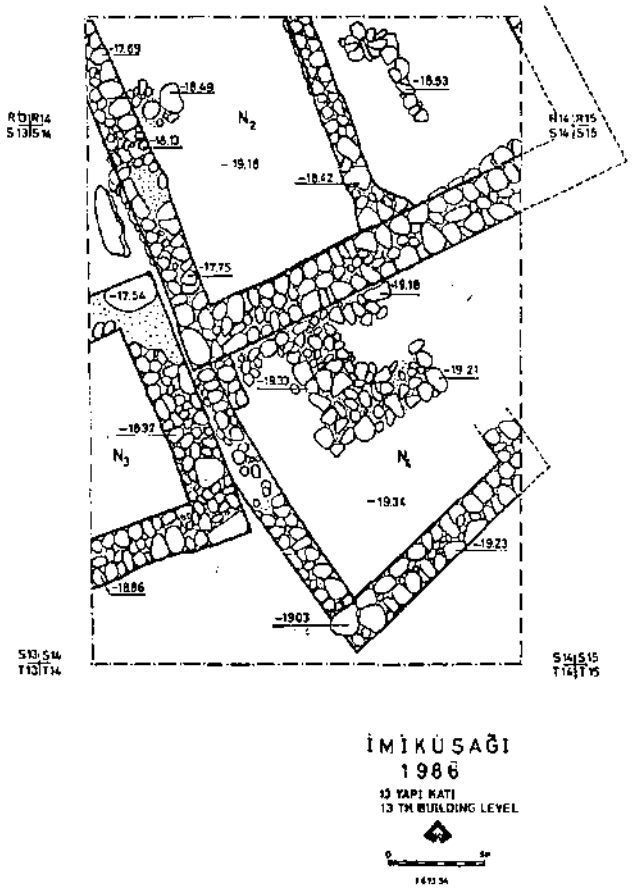
Resim : 20 — 12. yapı katı surundan bir görünüm

Resim : 21 — 12 - 10. yapı katı surunun görünümü, batıdan

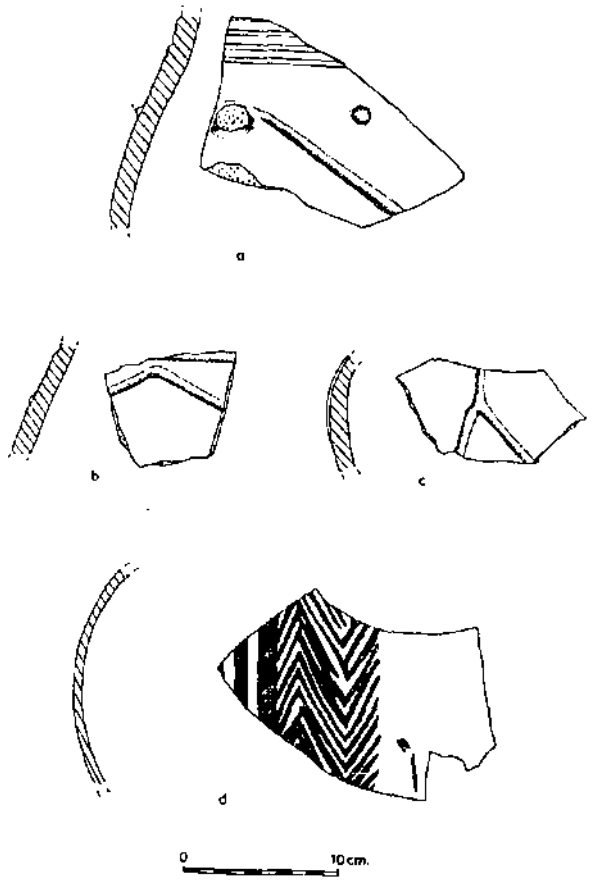
Resim : 22 — 12. ve 13 yapı katı Habur çömlekleri

Resim : 23 — 13. yapı katı durum planı

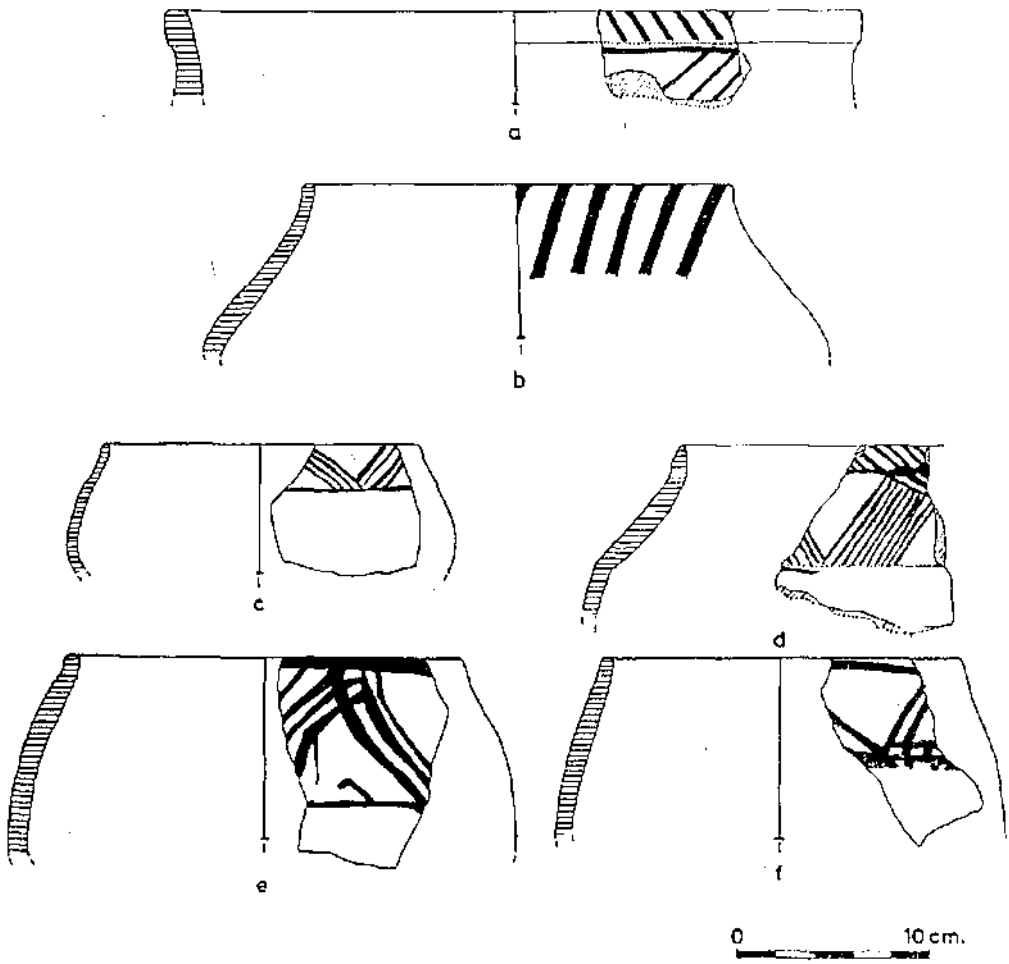
Resim : 24 — 13. yapı katı kalıntılarının genel görünümü, kuzeyden

Resim : 25 — 14. yapı katı seramik örnekleri

Resim : 26 — 10. yapı katı mimarlığı altındaki İlk Tunç Çağ kerpiç mekanları

Resim : 27 — Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağ seramiklerinden örnekler

1986 TİLLE ARKEOLOJİ KAZISI

David H. FRENCH*

1986 yılı Tille Höyük çalışmaları ilkbahar ve sonbahar sezonları olmak üzere iki başlık altında toplanmaktadır. İlkbahar çalışmaları 24 Nisan'da başlamış ve 10 Mayıs'ta sona ermiştir. Bu kısa sezonun amacı Akamenid (?) kata ait ve geçen yıldan kalmış olan duvarların kaldırılması ve yerleşimin uzun bir sonbahar sezonuna hazır hale getirilmesidir. Bu işlem çok kısa bir sürede bitirilmiş ve tabanda bulunan mozaiğin kaldırma çalışmalarına da başlanmıştır. 210 kareden oluşan bu mozaiğin 16 karesi bahar, 69 u sonbahar sezonunda kaldırılmış bulunmaktadır.

Aşağıda isimleri belirtilen şu kişiler ilkbahar sezonunda görev almışlardır :

Katherine Baker (buluntu ressamı), David French (Kazı Başkanı), Geoffrey Summers (Kazı Başkan Yrd.), Anne Sutton (buluntu ressamı), Johanna Pinder-Wilson (konservatör).

Sonbahar sezonu ise 22 Eylül'de başlamış ve 15 Kasım'da sona ermiştir. Kesin planların çizilmesi ve kayıtlara geçirme işlemleri ise kazının bitiminden sonraki hafta içinde gerçekleştirilmiştir. Buluntular, konservasyon ve çizim çalışmaları yapılmak üzere Adıyaman Müzesi'ne götürülmüşlerdir. Bu çalışma ise 1-19 Aralık tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Sonbahar sezonunda ise Stuart Blaylock (Kazı İdarecisi), Trevor Carbin, Tuğrul Çakar (fotoğrafçı), Julie Edwards (buluntu deneticisi), Shanina Farid, David French (Kazı Başkanı), Alison ve Martin Hicks, Shirley Simpson, Anne Sutton (buluntu ressamı), Geoffrey Summers (Kazı Başkan Yrd.), Brian Williams (plan çizici ve ressam) ve Jeremy Youle'dan oluşmuştur. Sonbahar kazı sezonu boyunca Kirsty Norman (konservatör), Adıyaman Müzesi'nde, Tille'den getirilmiş olan buluntular üzerinde çalışmalar yapmıştır.

Bu iki sezonda da Kayseri Müzesi'nden Bay Mürşit Yazıcı Bakanlık Temsilcisi olarak görev yapmıştır.

(*) David H. FRENCH İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Tahran Cad. No. 24 ANKARA.

Sonbahar sezonunun amacı ise 1985 yılında ortaya çıkarılmış olan, tüm Demir Çağ katını (ör. MÖ. 1. bin yıl başları) kazmaktır. Birkaç küçük eksiklik dışında bu amaç başarıyla yerine getirilmiştir. Toplam olarak sekiz haftalık bir sürede (50 çalışma günü) ortalama 40 işçi ile bu çalışmayı tamamladık. Yaklaşık 1000 m^2 lik bir alan açığa çıkarıldı. Bu alan üzerinden yine yaklaşık 1.5 m. kalınlığında bir moloz yığını kaldırıldı. Bu moloz bir başka deyişle yaklaşık 1.500 m^3 veya 30 m^3 p.d. dir.

Akamenid (?) yapılar, daha önceden bu şekilde olabileceğini tahmin etmediğimiz değişiklikler veya plan değişmeleri göstermişlerdir. Yerleşimin güneybatı köşesinde, ana zemin üzerinde bir grup kap bulunmuştur (Resim : 4). Ayrıca pre-Akamenid safha(lar)da, doğu yönüne ve aşağı doğru bir eğim vardır. Bu eğimi yok etmek için birlikte yapılmış olan yıkma ve yapma çalışmalarını gösteren kesin deliller vardır.

Erken Demir Çağ katının birinci ve ikinci olarak adlandırdığımız iki safhası vardır. Bu iki safha yerleşimin kuzeyinde bulunan çevre duvarı ile bağlantılıdır. İkinci safha batıda ve kuzeyde çok az korunmuş durumdadır (özellikle, Akamenid (?) katın temel-açmaları tarafından kesildiği yerlerde). Akamenid (?) yapı için zemin seviyesinin yükseltilmiş olduğu doğu tarafta ise daha iyi korunmuş durumdadır.

Yerleşimin kuzey kısmında görülen yeniden inşa etme veya yeniden kullanma olayının, güney kısımda ana safhanın başlıca özelliğini teşkil eden çok sayıdaki masif yapılarla (ör. ana geçit veya caddenin güneyi) çağdaş olması mümkündür. Genel olarak, yerleşimin kuzey kısmında, birinci ve ikinci safhaların yapısal detayları arasında büyük farklılıklar yoktur. Bu safhalardaki yapılar, güney kısımdaki 1. safhanın yapılarında gözle görülür şekilde daha az masif ve düzenlidirler. Bu yeniden yapılma sırasında, ilk istikametlere ve sıralamalara sadık kalındığına dair elimizde bir takım deliller vardır. İkinci safhanın duvarları, birinci safhanın duvarları üzerinde veya çok yakınında bulunmaktadırlar. Bununla beraber, 2. safhanın ana caddesi üzerinde aşmalar gözükmektedir.

Yerleşimin doğusunda, ikinci safhada, yangın geçirmiş olan bir odada, eksiksiz kap ve kacaklar bulunmuştur.

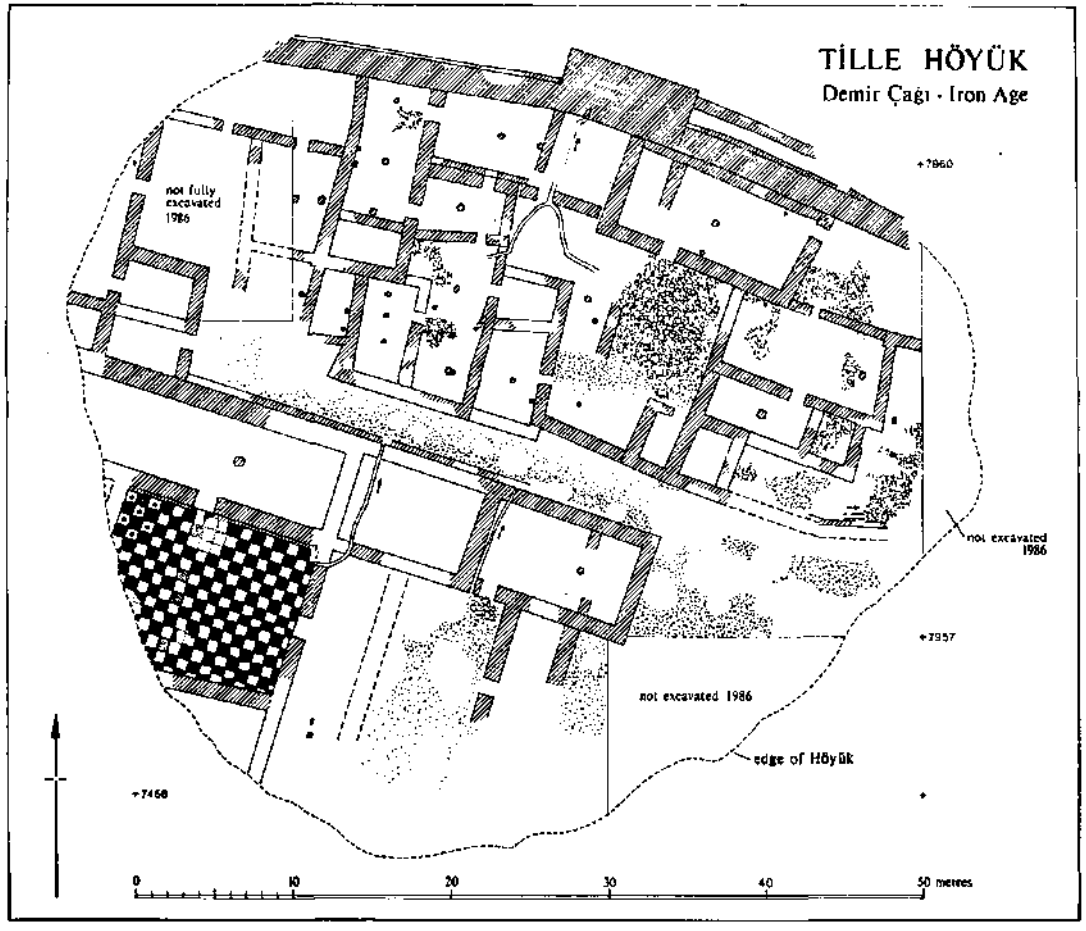
Birinci safhanın yapısal planında (Resim : 1) eksen açık bir şekilde bellidir. Ana geçit veya cadde yerleşimi doğudan batıya doğru tam ortadan bölmektedir (Resim : 2). Güneyde daha masif ve düzenli, kuzeyde ise daha düzensiz ve zengin yapılar mevcuttur. 1985 yılında kuzeydeki bu yapılardan «fakir ve vasat» olarak bahsetmiştik; sanırız yapılmış olan bu takdiri düzeltmemiz gereklidir.

Geçen yıl açığa çıkarılmış olan mozaik, yerleşimin güney yarısında, birinci safha ile bağlantılıdır. Bu yarı kısım, bir terasın üzerine inşa edilmiştir ve kuzey kısımdan daha yüksekte durmaktadır; yapıların yönleri ise yerleşimin uzunlamasına doğru olan eksenine göre ayarlanmıştır. Planda teras başlıca özellik olarak gözükmektedir; fakat kazı sırasında kuzey ve güney arasındaki stratigrafik bağlantı bir çok tartışmanın ve huzursuzluğun nedeni olmuştur. Odalar ve bina mozaik ile kaplı avlunun çevresinde bulunmaktadır. Kuzey yarıda daha az masif ve alçakta olan yapılar, kabaca taş döşenmiş avlular etrafındadırlar (veya gibi gözükmektedirler) (Resim : 3). Bu farklılık, hernekadar yapısal plan bir bütünse de, değişik görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur : Acaba yerleşim, Fırat üzerinde, yolların kesişme noktası olan bir yerde bir sınır kalesi olarak mahalli bir kumandanın ikamet yeri miydi?

1986 yılında çıkarılan buluntuların kaliteleri ve durumları daha önceki senelere nazaran daha iyidir. 1. safhada bulunan bir odada (yangın geçirmiş) birçok tam kap ve kacak bulunmuştur (Resim : 5, 6). Kemik aletlerin (Resim : 7 : 1-3) yanı sıra demir veya bronz (Resim : 7 : 5) aletler ve silahlar da bu yılki buluntular arasındadır. Ayrıca bir kısmı gayet incelikle, bir kısmı ise daha kabaca çalışılmış olan birkaç taş obje bulunmuştur (Resim : 7 : 6). İncelikle yapılmış taş objeler arasında en önemlileri, bir yuvarlak damga mühür (Resim : 7 : 8) ile üzeri işli bir disktir (Resim : 7 : 7).

Geç 2. binyıl stratigrafisi ile ilgili olarak bir ön izah yapmak gerekirse, Demir Çağ'a ait 3 ana yapı katı da M. Ö. 10. ve 8. yüzyıllara aittirler. Son katın ana fazı yangın geçirmiştir (veya M.Ö. 708 yılında Sargon tarafından yıkılmıştır?). Bu katın ikinci safhası ise ince ve dayanıksızdır. 7. yüzyıla tarihlendirilebilinir. Bundan sonraki katın Orta Akamenid Çağ'a veya M.Ö. 4. veya 5. yüzyıllar Akamenid Devri'ne ait olması gerekir. Fakat şu anda elimizde bu katın bu çağa ait olduğuna dair güvenilir bilgiler yoktur. Bu nedenle bu bilginin şimdilik geçici olarak bu şekilde kabul edilmesi lazımdır.

Aynı zamanda, yapı katlarında ve Akamenid binalarda gözüken ek yerleşim birimleri ile ilgili hiç beklemediğimiz deliller elde ettik.

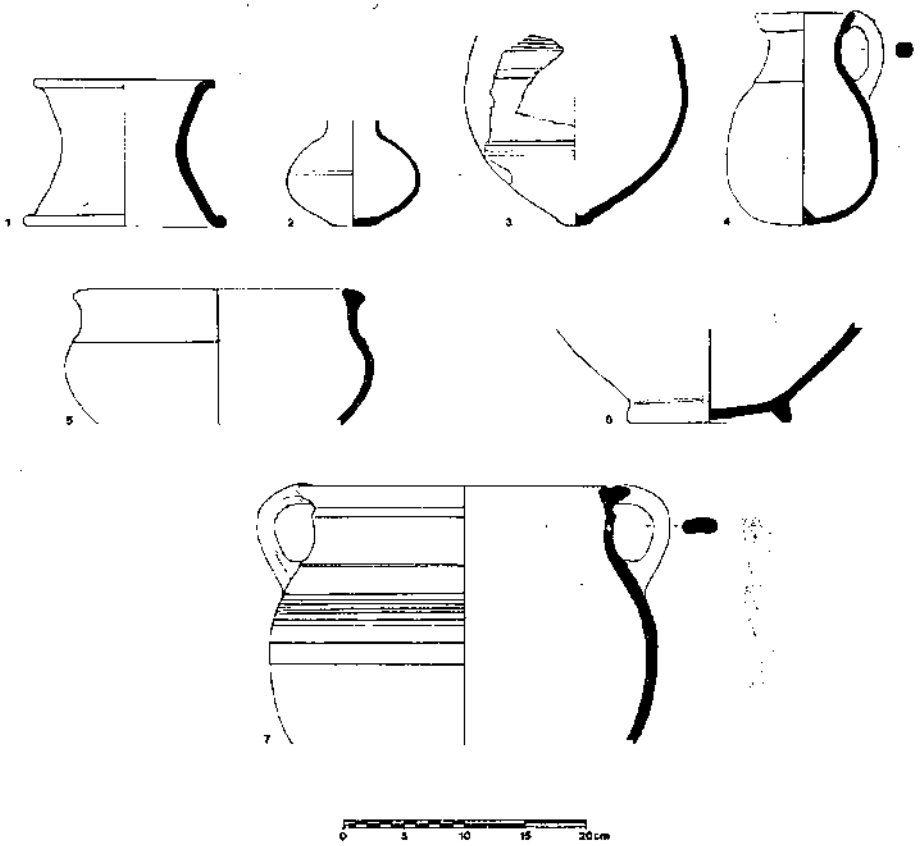
Resim : 1 — Tille Höyük : Demir Çağı planı

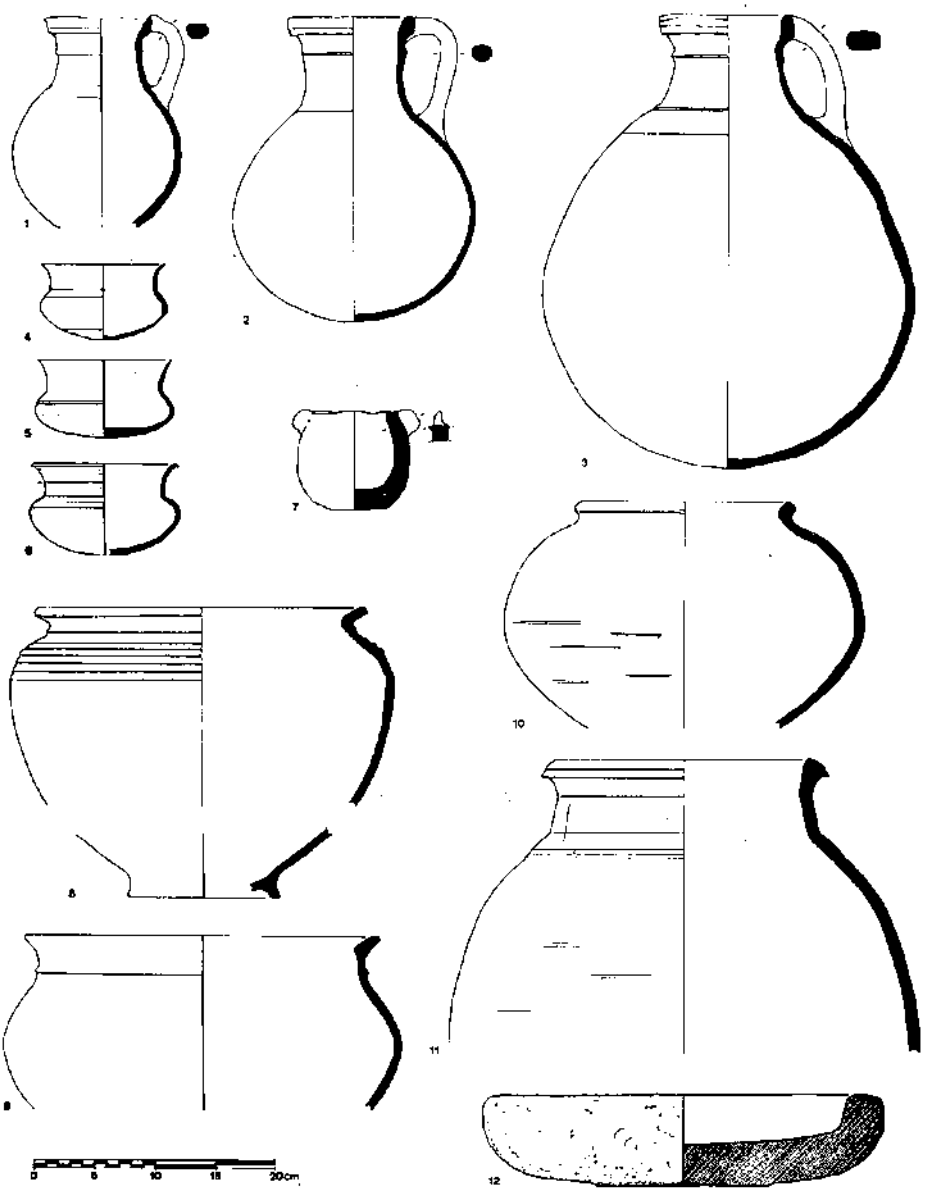
Resim : 2 — Tille Höyük ; Demir Çağı ana cadde

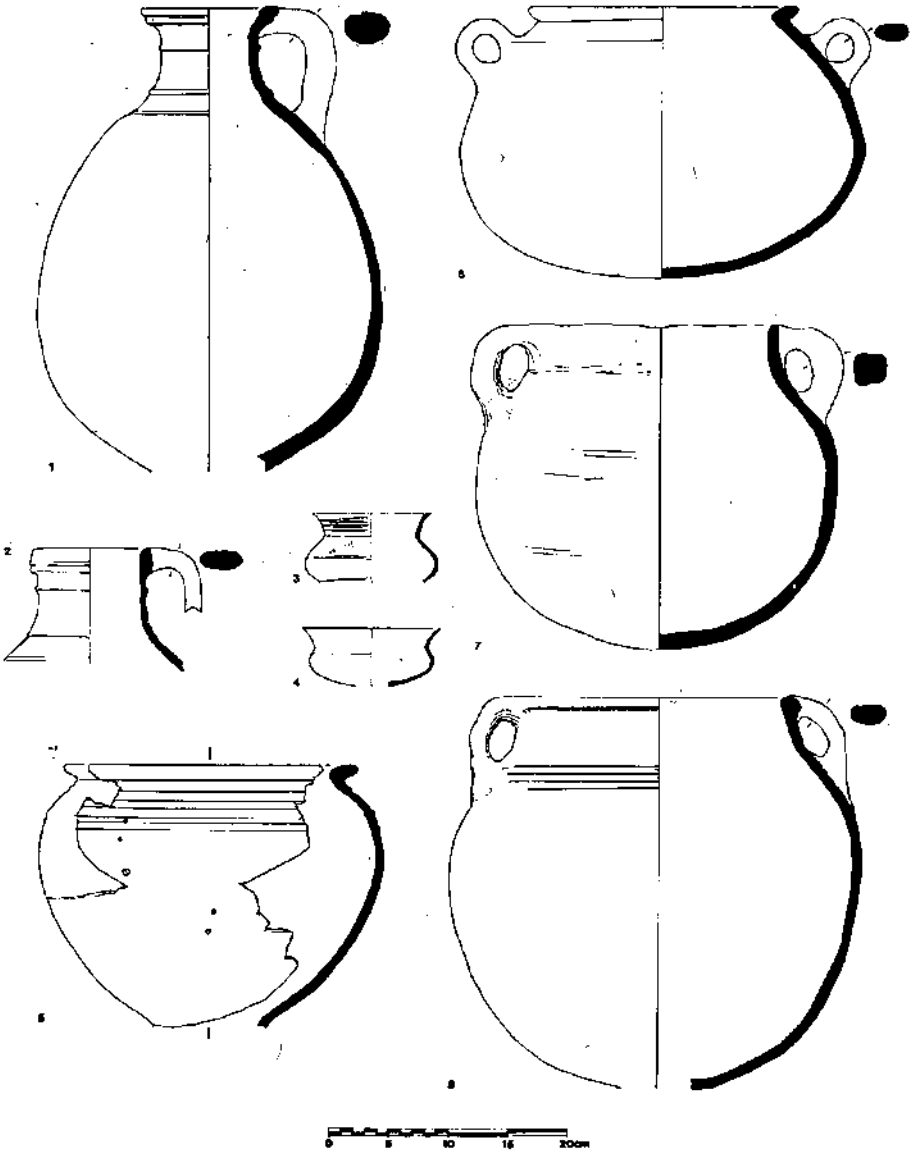
Resim : 3 — Tille Höyük : Demir Çağı yapıları

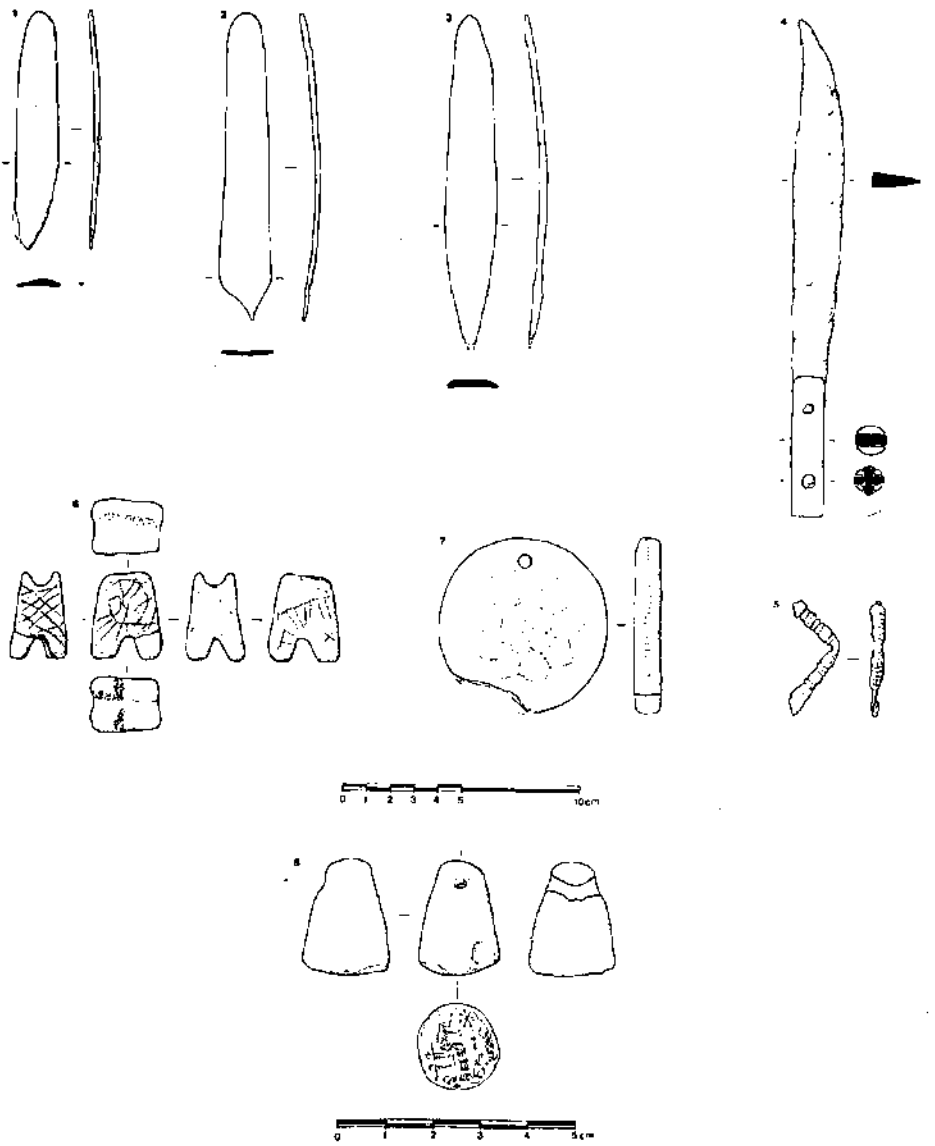
Resim : 4 — Tilȩe Höyük ,: Akamenid seramiği

Resim : 5 — Tille Höyük : Demir Çağı seramiği

Resim : 8 — Tille Höyük : Demir Çağı seramiği

Resim : 7 — Tille Höyük : Demir Çağı eserleri

PANAZTEPE KAZILARI 1986 YILI SONUÇLARI

Armağan ERKANAL*

1986 yılında Panaztepe'de yürüttüğümüz kazının gerçekleştirilmesinde, bize çok yönlü destek sağlayan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Dr. Nurettin Yardımcı'ya, Genel Müdür Yardımcılarından Sayın Nimet Berkok ve Orhan Semerci'ye, Kazılar ve Yayınlar Dairesi Başkanlıklarının değerli elemanlarına, Sayın İbrahim Metiner'e, İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürü Sayın Nihat Sümer'e ve Yardımcısı Okşan Zazaoğlu'na ve müzenin değerli elemanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca, Menemen kaymakamı Sayın Yıldırım Kartal ve Menemen Köy Hizmetleri Eğitim Merkezi Müdürü Sayın Hayrettin Çınar'a da en içten teşekkürlerimi sunarım.

1986 Panaztepe Kazısı Hacettepe Üniversitesi Araştırma Fonu[1] tarafından da desteklenmiş olup, bu konudaki yardımlarından dolayı Sayın Prof. Dr. Emel Doğramacı'ya en derin şükranlarımızı iletmeyi de zevkli bir görev saymaktayım.

Kazı Ekibi, Doç. Dr. Hayat Erkanal, Doç. Dr. Erksin Güleç, Araştırma Görevlisi Sevinç Günel, İzzet Duyar ve Fatih Müderrisoğlu ile, Arkeolog Bahattin Devam ve Ayşe Uğurel'den oluşmuştur. Ayrıca kazıya Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerinden Sevilay Atmaca, Nazlı Çınardalı, Hülya Polat, V. Macit Tekinalp, Türker Türker ve Derya Yalçıklı katılmışlardır. Tolga Yeniyurt fotoğrafçı ve Tevhit Kekeç'te Bakanlık temsilcisi olarak kazıya iştirak etmişlerdir.

(*) Doç. Dr. Armağan ERKANAL, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, ANKARA

(1) Panaztepe Kazısı Hacettepe Üniversitesi Araştırma Fonu tarafından HÜAF 86-02-220-01 numaralı proje olarak desteklenmektedir. (**Hacettepe Üniversitesi Araştırma Fonu Başkanlığı Araştırma Fonu Raporu 1984 - 1985 - 1986**, Ankara, 1987, s. 201).

1986 kazı programı, 1985 yılında açığa çıkartılmaya başlayan, M.Ö. 2. bin mezarlığının[2] yayılış bölgesinin hudutlarını saptamak amacı ile, alanın güneybatısında yaklaşık 800 m² lik bir kesimde sürdürülmüştür. Bu alanda bir zamanlar makinalı ziraat yapıldığı ve burada kepçe ile çalışıldığı, kazılar sırasında kesin olarak belgelenmiştir. Bu nedenle alanda açığa çıkartılan taş mimari kalıntılar, İslâm ve Roma mezarları çok dağılmış olarak ele geçirilmişlerdir.

K-L/13-14 alanlarında, güneybatı - kuzeydoğu yönlerinde gelişen ve muntazam olmayan bir duvarla, buna paralel uzanan bir yol kalıntısı açığa çıkartılmaya başlanmıştır. At arabalarına ait olduğunu düşündüğümüz tekerlek izleri ile çok sayıda ele geçirilen nal çivileri, çalışmalarımız sırasında gözlenmiştir. Kontrol amacıyla K/13 açmasında 1.5x8 m.lik bir alanda kesit çalışması yapılmış ve bu yolun uzun bir süre kullanıldığı anlaşılmıştır. Gerek İslâm gerekse Roma mezarlarının bu yolun çevresinde yer almış olmaları, bu dönemlerde de bu yolun tanınmış olabileceğini ve bir olasılıkla Maltepe köyünün mezarlığına ve çevresinde bulunan antik yerleşme ile Panaztepe'yi bağlayan yol olduğunu düşünmekteyiz.

1986 yılında K-L-M/12-13 plankarelerinde yürüttüğümüz çalışmalarımız sırasında 44 İslâm mezarı açığa çıkartılmıştır. Bunlardan birisi özellikle anılmaya değer. Doç. Dr. Erksin Güleç'ten aldığımız ön bilgilere dayanarak, çift gömünün yapıldığı bu mezara, önce 26-35 yaşlarında bir kadının gömülmüş olduğu, daha sonra onun kemiklerinin bir kenara toplandığı, anlaşılmıştır. İkinci birey, 55-60 yaşlarında bir erkektir. Bu bireyin alnında iki adet yarık gözlenmektedir. Bu keskin bir aletle, muhtemelen, kesici kısmı düz olan bir kılıçla, arka arkaya iki kez vurularak oluşmuştur. Birey ölmemiş daha sonra yaşamını sürdürmüştür. Genç, bu bireyin her iki bacağında da, kaval ve iğne kemiklerinde, ileri derecede şişkinlikler bulunmaktadır. Bu durum simetrik kemik iltihabı (**osteomyelitis** ya da başlangıç safhasında **papets** hastalığının sonucu oluştuğu söylenebilir. Ayrıca bu bireyin omurlardında da **Schmorl-Nodul'ü** hastalığına rastlanmıştır.

Çiftlik yolunun güneybtısında kalan kesimde ayrıca 6 Roma mezarı bulunmuştur. Çok tahrip olmuş olarak ele geçirilen bu mezarlardan 5'i çatı kiremitleri ile örtülmüş basit mezarlardır. 6. mezar ise bir pit-

(2) Karş., A. ve H. Erkanal, «A. New Archaeological Excavation in Western Anatolia; Panaztepe», **Turkish Review Quaterly Diegest**, Ankara, 1986 Vol I/3, s. 67-76; A. Erkanal, «Panaztepe Kazısının 1985 Yılı Sonuçları», **VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1987, s. 253-259; a.y., «Panaztepe Kazısının Tarihsel Açıdan Değerlendirilmesi», **X. Türk Tarih Kongresi. Kongreye Sunulan bildiriler** (baskıda).

hos ve bir çatı kiremiti ile oluşturulmuş bir birleşik mezardır. Ölü pithosun içerisine yatırılmıştır. Ancak dışarıda kalan ayaklarının üzeri tek bir çatı kiremiti ile kapatılmıştır. Mezar kötü korunduğu için, kemikler de çok kötü bir biçimde bulunmuştur. İskelet muhtemelen 18-28 yaşları arasında bir kadına aittir. Bu mezarda kullanılan kiremitin boyutları ise 0.5 m.x0.67 m. dir. Mezar kuzeydoğu - güneybatı yönündedir. Ölünün ağzında bronzdan bir sikke bulunmuştur. Bu sikke, yeraltı ülkesindeki Akheron ırmağını geçirsin diye, Kharon'a verilmek üzere hazırlanan obalos olmalıdır. Eser temizlendikten sonra mezarın kesin olarak değerlendirilmesi yapılabilecektir. Bu mezarda ayrıca küçük bir cam şişe ile iki bronz yüzük ele geçirilmiştir. Bunlardan birisinin üzerinde okside olmuş cam bir yüzük taşı bulunmaktadır.

K-L/12-13 alanlarında karşımıza çıkan dağılmış mimari kalıntıların seramiğe dayandırılarak yapılan tarihlendirmesi, bunların M.Ö. 2. bine ait olduğunu göstermektedir. Ne yazık ki, bunlar düzgün bir plan vermezler. Bu alanda fırın ya da ocak olabilecek yuvarlak planlı bir taş kümesi ile, hemen yanında ele geçirilen çok sayıda deniz kabuğunun bulunduğu alan, bu bölgenin de işlik olarak yorumlanabileceğini düşündürmektedir.

K-L/14-15 plankarelerinde yürüttüğümüz çalışmalarımız sırasında, M. Ö. 2. bine tarihlendirdiğimiz soyulmuş bir ve çok tahrip olmuş bir pithos mezar bulunmuştur. Bu mezar, 1985 yılından tanınan mezarlık alanının güneybatıya doğru devam ettiğini göstermesi açısından büyük bir önem taşır. Mezarın ağzı güneydoğuya yönlendirilmiştir. Bu özelliği ile mezar, Beşik Tepe mezarlığında ele geçirilen pithos mezarlarla benzeşir[3] ve bu açıdan Batı Anadolu kültürel etkinliğinin değerlendirilebilmesinde önemli bir ipucu oluşturur.

Bu pithos mezarındaki kemikler çok dağılmış ve kötü durumdadır. Ancak yapılan tespitlere göre, burada en az üç bireye ait iskelet kalıntıları vardır. Bunlardan birisi 3-8 yaşlarında bir çocuğa, birisi 40 yaşlarında muhtemelen bir erkeğe ve sonuncusu da genç bir kadına aittir. Ölü hediyeleri arasında, iki boncuk ve gümüş bir halka parçasının dışında, bir de bronzdan bir alete (?) ait sap parçası bulunmuştur.

(3) Karş., M. Korfmann, «Beşik Tepe: New Evidence for the Period of the Trojan Sixth and Seventh Settlements», **Troj and the Trojan War. A. Symposium Held at Bryn Mawr College, October 1984**, Bryn Mawr 1986, s. 22, fig. 14; a.y., «Beşik -Tepe. Vorbericht über die Ergaebnisse der Grabungen von 1984. Grabungen Beşik- Yassıtepe, Beşik - Sivritepe und Beşik- Graeberfeld», **Archaeologischer Anzeiger**, 1986/3, s. 320; a.y., «Beşik -Yassıtepe ve Beşik Mezarlığı 1985 Ön Raporu», **VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I**, Ankara, 1987, s. 264.

L/14 plankaresinde, yapılan derinleşme işleminde, genişliği 1.30 m.x 2.60 m.; yüksekliği ise 0.70 m. -0.395 m. arasında değişen yarım daire biçiminde yüzeyi olan ve masif taş örgüden oluşan ünik bir mimari kalıntı bulunmuştur. Bu eserin kuzeydoğu tarafından taşlarının bir kısmının antik dönemde söküldüğü anlaşılmaktadır. Önce mezar olduğunu düşündüğümüz bu eserin, üst kısmında iki yerde ve altından açılan küçük bir tünelle yapılan incelemelerinden sonra, iç kısmında, herhangi bir boşluk olmaksızın, masif taş örgüsünden oluştuğu anlaşılmıştır. Tarihlendirmesini henüz kesin olarak yapamadığımız, ancak M. Ö. 2. bine ait olduğunu düşündüğümüz bu eserin, mezarlıkla ilgili olduğu düşünülmektedir. Bu eserin ölü kültünde bir işlevinin olup olmadığı ise, bu alanda ileride yapılacak kazılar sonucunda kesin olarak belirlenebilecektir.

1986 yılı çalışmalarının ikinci grubunu, 1985 yılında açılan mezarlık alanının, çiftlik yoluna kadar genişletilmesi oluşturmuştur. Amacımız yolun altına giren mezarların bulunup bulunmadığının incelenmesi idi.

Kazılar sırasında, 1985 yılında kazılan A ve B tholoslarının arasında bulunan ve iri taşların çevresinde yoğunlaştırılan çalışmalarımızda, burada soyulmuş, çevresi mimarili bir pithos mezarın yer aldığı anlaşılmıştır. 1985 yılında çok az sayıda iri pithos parçaları gözlemlenmiş olmasına karşın, ölü hediyelerine ait olabilecek bir-iki boncuk dışında hiç bir buluntunun olmaması, buradaki pithosun kepçeli bir araçla alınıp, başka bir yerde soyulmuş olabileceğini akla getirmektedir. Bu mezar çok bozulmuş olmasına rağmen, Panaztepe'de, türünde şimdiye kadar saptanabilen, en iri pithoslu ve çevresi en iyi bir biçimde düzenlenmiş olması gereken mezarlardan birisini oluşturmaktadır.

Ayrıca bu bölgedeki çalışmalarımız sırasında, A ve B tholoslarının dromos kısımlarının üzerlerinin yığıntı taşlarla nasıl kapatıldığı da anlaşılmıştır.

Bu alan çalışmaları sırasında da İslâm mezarları karşımıza çıkmıştır. Bunlar çevrede pek de küçük olmayan bir Cumhuriyet öncesi yerleşmesinin varlığına işaret etmektedir. 1986 yılında çevrede sürdürdüğümüz sörvey sırasında, bu yerleşmeye aday olabilecek bir alan, Panaztepe'nin kuzeybatısında saptanmıştır.

1986 yılında, 1985 yılına ait bazı önemli buluntuların değerlendirilmeleri de yapılmıştır. Bunlara kısaca bir iki örnek vermek istiyorum.

1985 yılı kazılarında açığa çıkarttığımız en önemli buluntulardan birisi, 8.5 cm. çapında 0.8 cm. kalınlığında, içi boş, boru biçiminde bronz bir bilezik mühürdür. Bileziğin üst kısmına yarım küre biçiminde, içi boş, bronz bir mühür kısmı monte edilmiştir.

Yoğun bir korrozyon tabakası ile kaplı olan bu eser, 1986 yılında Franca Callori di Vignale tarafından kısmen temizlenmiştir[4]. Callori di Vignale eserin kırmızı gümüşsü metalik parlak kısımlarına dikkati çekmiş ve bileziğin bir gümüş kaplamasının olabileceğini belirterek, eserin özel bir korumayla sağlamlaştırılması gereğini vurgulamıştır. Bu nedenle kendisi, eserin mühür kısmının tümünü ve sap kısmının da yarısını temizlemiştir. Bu çalışma sonucunda, mühür kısmında kazıma tekniğinde, iki konsantrfik daire ile yüzeyin üç farklı bölgeye ayrıldığı, en üstteki kısmın boş bırakıldığı, onun çevresindeki, ince şeritte, çivi yazısına çok benzeyen, ancak sadece, süsleme amacı güden bir bezeme ortaya çıkartılmıştır.

Mühür üzerinde en geniş alan olan, en alttaki şeritte ise, üç yivli bir burma bezeği ile, dönüşümlü olarak, stilize bir ağaç bezeği, dörder kez, betimlenmiştir. Bu şerit ana bölmeyi oluşturur. Bu ünik eserin mühür kısmının en yakın benzeri Kanada'da Royal Ontario Müzesi'nde korunan, Borowski koleksiyonundan tanınan, bir gümüş mühürdür[5]. Piero Meriggi ve Massimo Poetto tarafından Hitit döneminc tarihlendirilen bu mühür, görüleceği gibi, Panaztepe eserine orantılarıyla, bezeme programı ve bezeme ögeleriyle çok benzemektedir.

İlginç bir başka buluntu ise, genc 1985 yılında açığa çıkartılan kremasyonla ilgilidir. Bu eser 1986 yılında yanmış kemiklerin incelenmesi sırasında, labaratuvarda dikkati çekmiştir. Kemikten yapılmış olan ve iğne başı olarak kullanıldığını düşündüğümüz bu eser, insan kemikleri ile birlikte yanmıştır. Eserimizin en yakın benzeri geç VI. Truva evresine verilen, 14 numaralı urneden tanınmaktadır[6]. Her iki merkezde de, bu objelerin, ölü yakılırken birlikte yakıldıkları anlaşılmaktadır.

1985 yılında açığa çıkartılan bir diğer önemli buluntu ise, dağınık bir biçimde ele geçirilen ve kısmen tamamlıyabildiğimiz bir Miken amphorasıdır. 1983 yılında Panaztepe'de yaptığımız sörvey sırasında toplanıp, Manisa Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilen seramik parçalarının, 1986 yılında, kazı evine getirilmesi sonucunda, bu kabın gövde ve dip kısımlarına ait diğer parçaları bulunmuş ve kabın tamamlanabilmesi sağlanmıştır.

---

(4) Bu konudaki yardımlarından dolayı sayın Prof. Dr. M. J. Mellink'e ve sayın Franca Callori di Vignale'ye sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

(5) M. Poetto ve S. Salvatori, **La Collezione Anatolica di E. Borowski**, Pavia, 1981, s. 24 vd, lev. XVI, 16 A-B ve lev. XVI B, 16 a-b; **Archaeologie zur Bibel. Liebighaus Museum Alter Plastik. 5. Juni-30. August 1981**, Mainz am Rhein, 1981, s. 177, res. 135.

(6) C. W. Blegen, J. L. Caskey ve M, Rawson, **Troy. The Sixth Settlement** Vol. III 1-2 Princeton, 1953, s. 373 vd, res. 346, 34-473, e.

Bu kabın üzerindeki iç içe açılardan oluşan bezeklerle birleştirilerek kullanılan kavisli çizgi bezeme (tricurved arch), Arne Furumark tarafından Miken III B evresine tarihlendirilmiştir[7]. Ancak, bu alanda en son P.A. Mountjoy'un[8] Furumark'ın eserini düzeltici nitelikteki yeni çalışmada bu bezemenin Geç Hellas III A_2 evresine özgü olduğu, kazıların en son değerlendirmeleri göz önünde bulundurularak, saptanmıştır.

İzmir Arkeoloji Müzesi sikke uzmanı sayın Pınar Aydemir'den aldığımız ön bilgilere göre, 1986 yılında Panaztepe'de ele geçirilen sikkeler, bazı önemli ipuçları vermektedir. Bunlara göre, Panaztepe Arkâik, Hellenistik, Roma ve Geç Roma dönemlerinde, yerleşme yeri ya da mezarlık alanı olarak kullanılmıştır.

Şüphesiz, Panaztepe M.Ö. 2. binden muhtemelen Bizans Dönemi'ne kadar süreklilik gösteren bir antik yerleşmedir.

Sardes'le Suza kentlerini bağlayan ünlü kral yolunun, daha eski bir yol güzergâhı olduğu düşünülürse, bu yolun batıda, denizle bir bağlantısının olduğu da şüphe götürmez. Sardes'i denize bağlayan en kısa ve doğal yol güzergâhı ise, Gediz vadisi boyunca uzanmış olmalıdır. Bu gün, Gediz nehrinin denize ulaştığı bölgenin çevresinde, Buruncuk[9], Geren Köy[10], Kayıktepe[11] ve Kumtepe[12] gibi M.Ö. 2. bine tarihlendirilen merkezlerin de bulunması, bu yörenin M.Ö. 2. binde önemli bir deniz ticaretine dayalı yer olduğunu ve denizle İç-Anadolu'yu bağlayan önemli bir yolun da başlangıç kısmında, ya da yakın çevresinde olması gerektiğini düşündürmektedir. Panaztepe buradaki konumu nedeniyle, Batı-Anadolu tarihsel coğrafya araştırmalarına da büyük katkılarda bulunacak önemli bir merkez görünümündedir.

---

(7) A. Furumark, **The Mycenaean Pottery. Analysis and Classification**, Stockholm, 1941, s. 392 vd, fig. 68, 30, motif no: 62.

(8) P. A. Mountjoy, **Mycenaean Decorated Pottery. Studies in Mediterranean Archaelogy** Vol. LXXIII, Göteborg, 1986, s. 67 vdd, fig. 77, 29.

(9) J. Boehlau ve K. Schefold, **Larissa am Hermos III. Die Kleinfunde**, Berlin, 1942, s. 22.

(10) R. Meriç, «1984 Yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırmaları», III. **Araştırma Sonuçları Toplantısı**. Ankara, 1985, s. 199.

(11) J. Mellaart, «The End of the Early Bronze Age in Anatolia and the Aegean» **AJA** 62, 1958 (Harita 2, buluntu merkezi no: 13); D. French, «Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II. Balıkesir and Akhisar/Manisa Areas», **AnatSt** XIX, 1969, s. 69, fig. 6.

(12) R. Meriç 10, s. 199.

KEMERHİSAR-AMBARTEPE 1986 KAZISI

Aykut ÇINAROĞLU*

Hitit yazılı vesikalarında Tuvanuva olarak geçen, Roma Çağı'nda da Tyana adı ile eyalet merkezi olarak varlığını sürdüren bu şehir, Orta Anadolu'nun en büyük yerleşim birimlerinden bir tanesidir. Roma Dönemi'nden sonra, Bizans - Selçuklu ve Osmanlı çağlarında da önemini muhafaza eden, geçen yüzyılda da Kilisehisar olarak anılan eski şehrin üzerinde, günümüzün Kemerhisar Kasabası yer almaktadır. Çağdaş yerleşim; özel evleri, sosyal tesisleri, idare binaları, çarşısı ve karayolu ile antik şehrin üzerine yerleşmiştir. Bu yerleşimlerde, her yapının temelinde ve özellikle de duvarların kesiştiği noktalarda antik Tuvanuva ya da Tyana'nın işlenmiş taşları kullanılmıştır. Kemerhisar ya da 19. yüzyılın Kilisehisar'ı, bünyesinde bulundurduğu ve Anadolu'da az olarak rastlanan su kemerleri ile tanınmıştır. Bu eşsiz sayılabilecek eski su yolundan arta kalmış kemer örneklerinden bir kaçı, toprak dolgunun da yapay yükseltilmesi sonucu, kısmen yol seviyesi hizasına kadar inmiş ve çağdaş elma bahçelerine kemer-kapı görevini üstlenmiş durumda işlevini değiştirip, varlığını sürdürmektedir. Bazıları, ise, günümüzde kullanma suyu bol ancak; içme suyu sıkıntısı ile karşı karşıya kalan Kemerhisarlılara, antik çağlarda kaliteli suyun 5 km. kadar uzaklıktaki «Roma Havuzundan» nasıl getirildiğini öğretircesine direnerek ayakta kalmayı başarmıştır.

Günümüzde Kemerhisar olarak anılan Hitit Çağının Tuvanuva'sı, Roma ve Bizans dönemlerinin Tyana'sı Niğde İli, Bor İlçesinin Kemerhisar Kasabasıdır. Tuvanuva, Hatti Ülkesini Kilikya ve Arzava'ya bağlayan tabii yolun üzerindedir. Ayrıca Kizuvatna ile Hititlerin «Kur-Uru Sap-Li-Ti» diye andıkları aşağı ülkeyi Kayseri'ye ya da Tabal'a bağlayan yolların üzerinde yer almıştır.

Tuvanuva, Boğazköy'deki Hitit krallarının devamlı kontrolları altında bulundurmak istedikleri bir şehirdi. Kral Labarna'nın zaptettiği kentler arasında Tuvanuva da vardı. Labarna söz konusu şehri zaptettikten sonra oğlunu bu şehre vali tayin etmiş ve aşağı ülke ile Boğazköy arasında adeta bir tampon bölge oluşturmuştu. III. Tutḫalya zamanında

(*) Doç. Dr. Aykut ÇINAROĞLU, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, ANKARA.

iyice zayıflayan Hitit Devleti'nin bu durumundan faydalanmak isteyen Arzavalılar bir ara, Tuvanuva'yı işgal etmişlerdir.

Tuvanuva'nın önemi M.Ö. I binde de devam etmiş hatta, Geç Assur kaynaklarında «Tuhana» olarak geçen bu şehir, Yeni Assur Krallarını da uğraştırmıştır. Luvi hiyeroglifi ile aynı zamanda Frig ve Arami yazılarının kullanıldığını ispatlayan belgelerin elimizde bulunduğu bu şehrin arazisinde Assur çivi yazısı ile yazılmış belge ya da yazıtların bulunması da mümkündür. Tuvanuva'nın bu özelliği Eski Anadolu Şehirleri arasında üniktir.

Tuvanuva'ya verilen önem, yöresindeki maden yatakları zenginliklerini, özellikle de gümüş yataklarını kontrol etmesinden gelmektedir. Son yıllarda yörede keşfedilen kalayın varlığı eğer M.Ö. III., II. ve I. binde de biliniyordu ise, Hitit Kralı Labarna'nın oğlunu Tuvana'ya vali tayin etmekle gerek askeri gerekse iktisadi açıdan ne kadar isabetli karar verdiğini anlamak mümkündür. M. Ö. I. binde de Yeni Assur Çağı Kralları aynı amaçla bölgeyi kontrolleri altında tutmayı zaman zaman başarmışlardır.

Asıl Kemerhisar Höyüğü, Orta Anadolu'nun diğer eski iskân yerleriyle kıyaslandığında, en büyük yerleşim birimlerinden bir tanesidir. Üstündeki Kemerhisar'ın çağdaş yerleşiminin tahribatına rağmen, adı geçen höyüğün boyutları 1120x1140 m. dir. 1956 yılına kadar höyüğün 2/3'si çağdaş iskâna sahne olmuşken, geri kalan 1/3'ü'de 1986 yılına kadar tamamen yeni yerleşimle örtülmüştür. Böylece; antik şehrin üzerinde boş bir alan ya da parsel kalmamıştır. Bu tür yapılaşmalar sonucunda Kemerhisar Höyüğü üzerinde kazı yapılabilecek alanlar tamamen kapanmıştır. Bu açıdan kamulaştırma yapılmadıkça arkeolojik bir kazıyı yürütebilmek imkânsızdır.

Kemerhisar'ın kuzeydoğu kesimine düşen ve Ambartepe olarak adı geçen alan her ne kadar yerel belediyece parsellenip halka dağıtılmışsa da, eski «Yüksek Anıtlar Kurulu» bu alanda yapılaşmayı kesinlikle durdurmayı başarmıştır. Ayrıca; Ambartepe'de bir arkeolojik kazı yapılması için de tavsiye kararı almıştır.

«Yüksek Anıtlar Kurulu»nun kazı yapılması için tavsiye kararı aldığı Ambartepe, Kemerhisar Höyüğü'nün uydusu gibi oluşmuştur. Arkeoloji alemi ise, asıl Kemerhisar Höyüğü'nü ele geçirilen ve Geç Hitit Dönemi Kralllarından Varpalavaş'a ait stelin ve içinde Frig Kralı Midas'ın da adının geçtiği Frigçe yazıtın bulunduğu yer olarak 19. yüzyıldan bu yana tanımaktadır. Heyetimiz hem «Yüksek Anıtlar Kurulu»nun tavsiye kararını yerine getirmek, hem de Tuvanuva'nın bünyesini/stratigrafisini

anlayabilmek ve bazı problemleri açıklığa kavuşturmak amacıyla Ambartepe'de kazıya 1984 yılında Niğde Müze Müdürlüğü elemanlarıyla birlikte başlamıştır. 1985'deki aradan sonra kazıya 1986 yılında yeniden devam edilmiştir. Kazıdaki esas amaç ise yukarıda da değinildiği gibi Tyana'nın altında yatan ve sadece yazılı belgelerden tanınan Tuvanuva'yı açığa çıkartabilmektir.

İmkânlarımız 15, 16/J plânkarelerine oturan ve sadece 5x10 m. boyutlarında bir alan açmamıza olanak sağlamıştır (Plan : 1). Niğde Müzesi elemanlarıyla birlikte yürüttüğümüz kazıya, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı'nın 11 öğrencisi de bilgi ve görgülerini arttırmak amacıyla katılmıştır.

Ambartepe'nin satıh toprağı küllüdür. Bu satıh toprağında az olarak Demir Çağı ve Hellenistik, Roma, Bizans/Selçuklu seramik parçalarıyla sikkeler vardır. Ürgüp, Göreme, Soğanlı, Ihlara gibi yörenin kaya içi Bizans Çağı iskânları fresklerle bezenirken, çağdaşı yapıların Tyana'da mozaiklerle bezendiği anlaşılmaktadır. Yer yer kalınlığı 50 cm. yi bulan satıh toprağının hemen altında çok zayıf ve toplama taşların seyrek düzenlenmesi şeklinde yapılmış temele oturan kerpiç duvarlı bir yapıya rastlanmıştır. Bu zayıf ve tek odalı mimarinin karakterine uygun küçük eser sayısı da azdır. 16. yüzyıla ait gümüş bir Osmanlı sikkesi, Hicri 918-926 tarihlerinde Sultan Selim adına «Kostantiniye» baskılı olarak bu seviyede ele geçmiş. Bununla beraber bir kaç sırlı seramik de bulunmuştur.

Söz konusu basit mimarinin altındaki seviyelerde Roma ve Bizans çağları cam eserleri parçalar halinde karışık olarak ele geçmiştir (Resim : 1, 5, 21-46).

Orta Anadolu Bölgesinin diğer kazı alanlarının üst tabakalarında da ele geçen seramik örneklerinin benzerleri Ambartepe'de parçalar halinde bulunmaktadır (Resim : 1, 1-32; Resim : 2, 33-43). Kemik eşya, yakın çağdaşı şehirlerde olduğu gibi bol kullanılmış ve Bizans kartalının sevilen bir motif olduğu, Ambartepe'de ele geçen figürden de anlaşılmaktadır (Resim : 5, 19, 20).

Seramik ve kemik eşya örnekleri yanında tunç sikkeler, halkalar, cımbız, çeşitli taşlar ve kaya kristali/kuvartz boncuk taneleri çok sayıda ele geçmiştir.

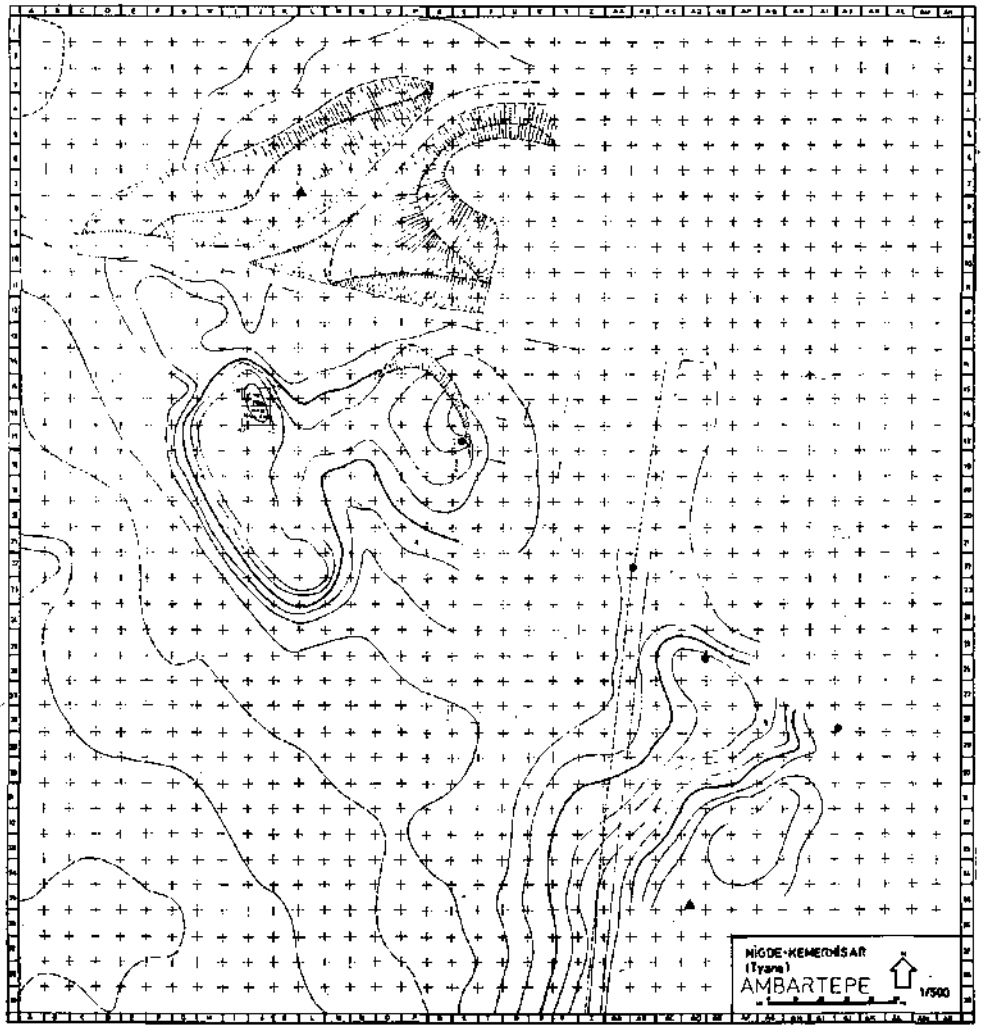
Tyana'nın M. Ö. I. binin son çeyreğindeki iskânına tanıklık eden seramik örnekleri (Resim : 3, 1-24) ait oldukları iskânın yoğunluğu hakkında bir şey söyleyebilmemiz için yeterli değildir. Buna karşın, M.Ö. I. binin ilk yarısına yani, şehrin Tuvanuva adını taşıdığı çağa ait yazılı

belgelerin verdiği bilgileri teyid edecek eserlerin varlığı ortaya çıkmaktadır. Parçalar halinde ele geçen seramik örnekler, Gordion'un tahrip tabakası, bir başka deyişle Kral Midas ile yaşıt, Mushki Ülkesi, Tabal'ın boyalı seramikleridir (Resim : 4, 1-15; Resim : 5, 18). Bunlar; Luvi Hiyeroglifini kullanan kavmin seramiğine örnektir.

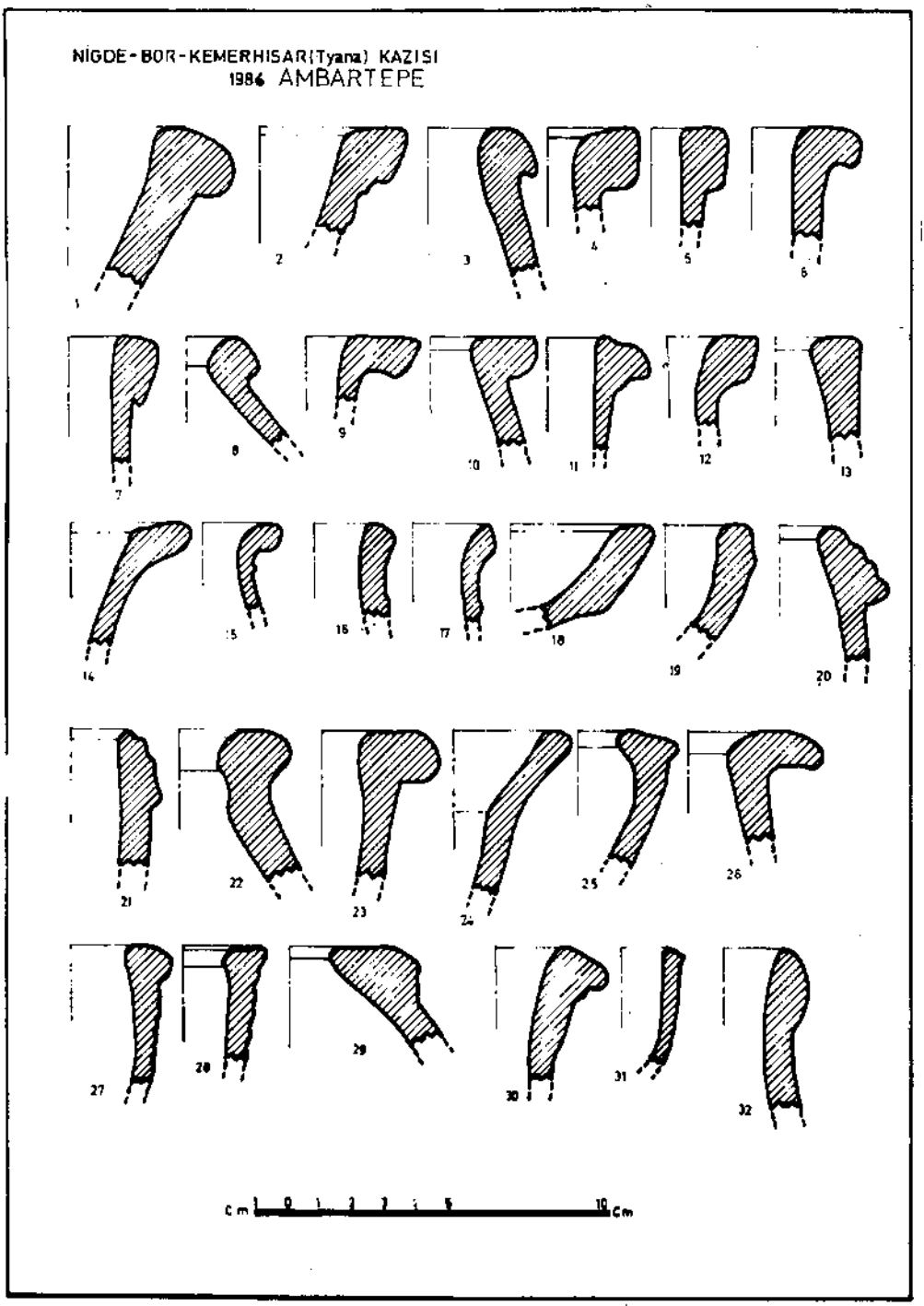
Kemerhisar'ın alt katmanlarında Midas ile çağdaş çok sayıda eser yatmaktadır. Tuvanuva Kralı Ambaris, IV. Sargon'un damadıdır. Ancak kayınpederini kızdıran Ambaris, Tuvanuva'nın Geç Assur Kralı Sargon tarafından zaptedilmesine engel olamamıştır. Assur Tuvanuva ilişkileri dikkate alındığında, Kemerhisar'da Assur eserlerinin bulunabileceği düşünülebilir. Ancak Kemerhisar'ın uydusu Ambertepe için de aynı şeyleri söyleyebilmek şimdilik erkendir.

Bu yıl yaptığımız çalışmalarda bölgeye has olduğunu sandığımız ve M. Ö. III. bine ait olması muhtemel iki seramik parçası da ele geçmiştir. Bej zemin üzerine bordo renkli çizgilerin kesişmesi şeklinde bezekli bu parçalar (Resim : 4, 16-17) şehrin Eski Tunç Çağı'nda da iskân edildiğini de göstermektedir.

Yukarıda kısaca değinilen ve satıhın hemen altında yer almış M.S. 16. yüzyıla ait Osmanlı Çağı'nın zayıf iskânının altında 5 m. derinliğe kadar durgun bir iskân tabakasına rastlamak mümkün olamamıştır. Satıhtan itibaren 5.5 m. derinlikte ilk kerpiç duvarların varlığı tespit edilmiş ve kazıya 1987'de devam etmek üzere son verilmiştir.

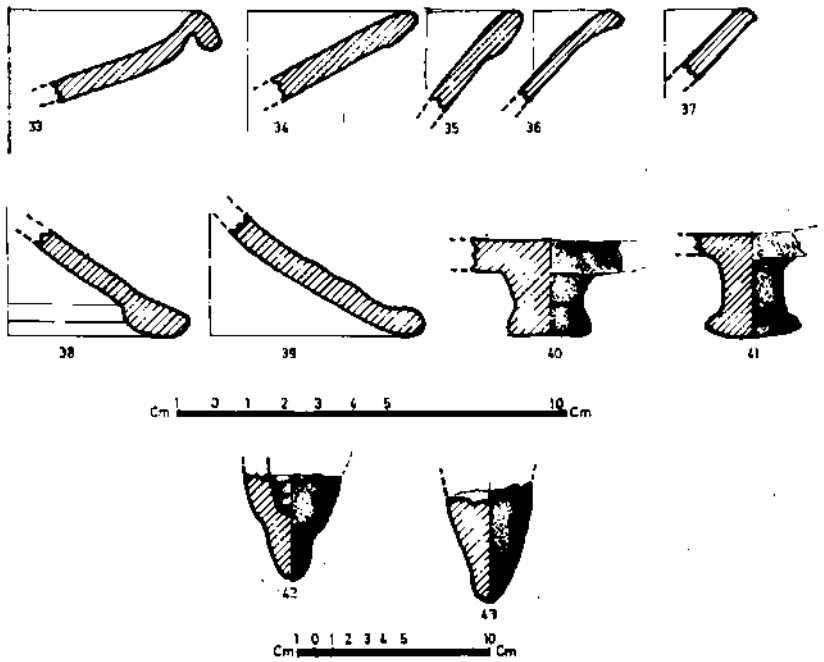

Plan : 1

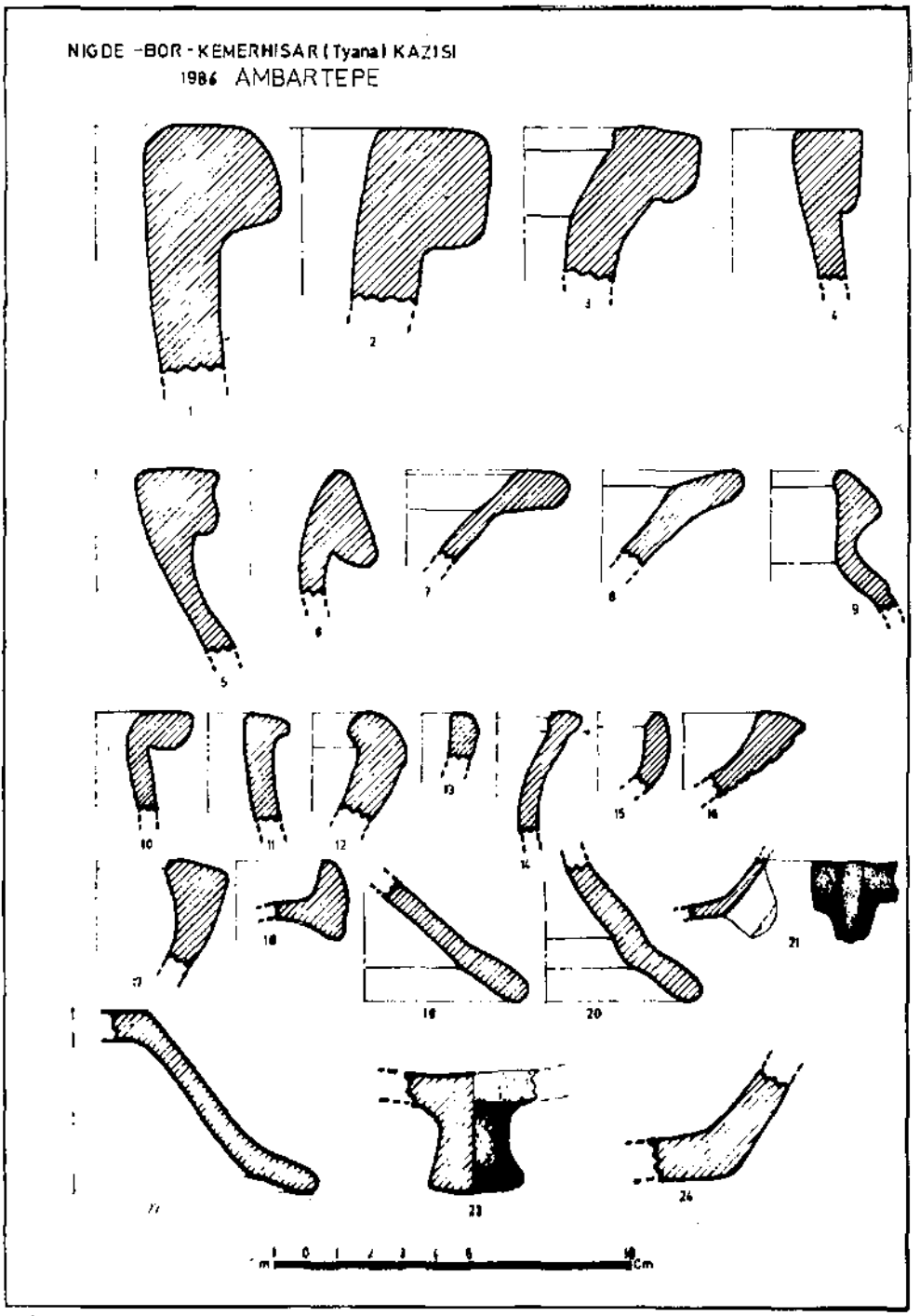

NİĞDE - BOR - KEMERHISAR (Tyana) KAZISI
1986 AMBARTEPE
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
0 m
0
1
2
3
4
5
10
Cm

Resim : 1

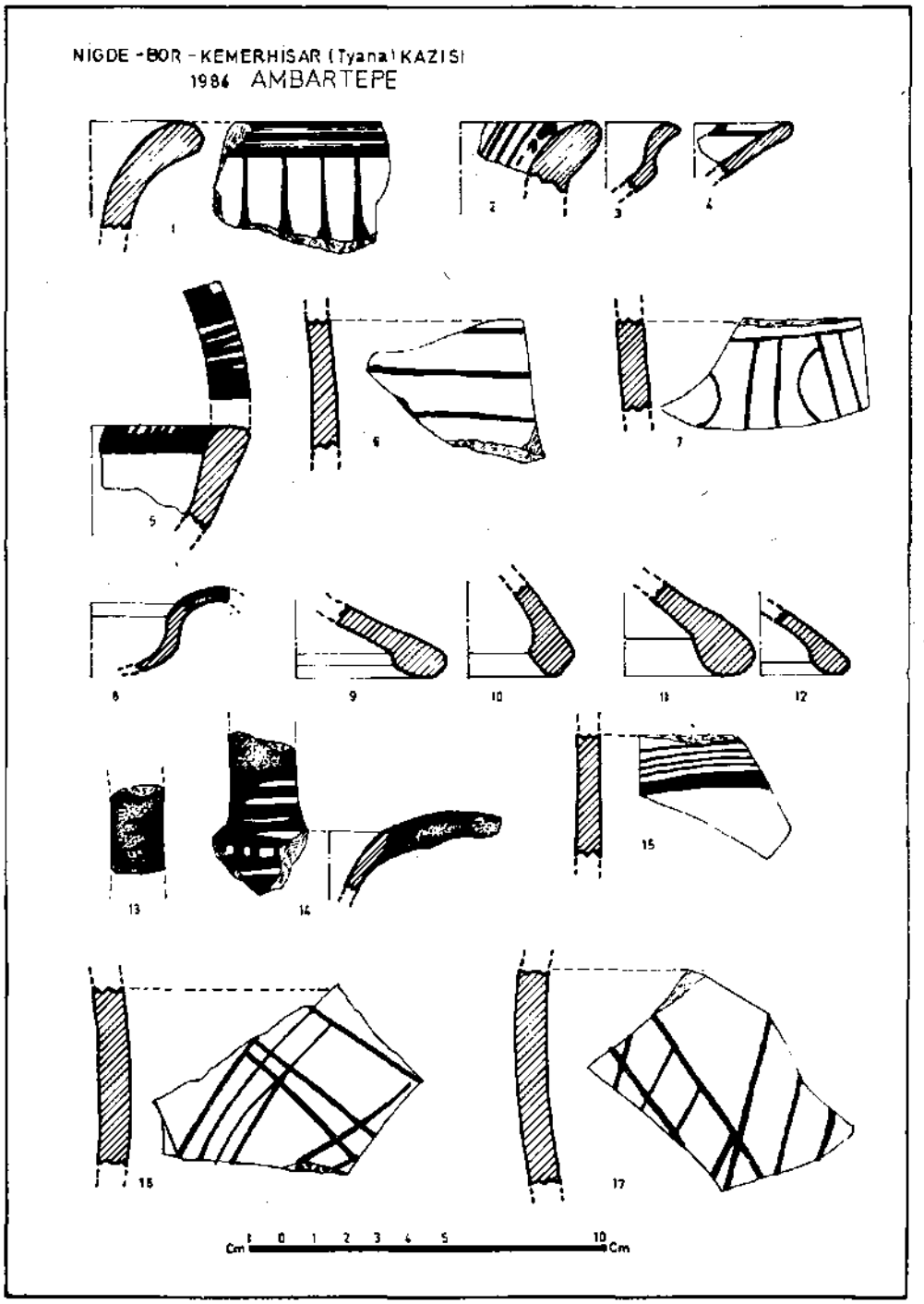
NİĞDE - BOR - KEMERHİSAR (Tyana) KAZISI
1986 AMBARTEPE

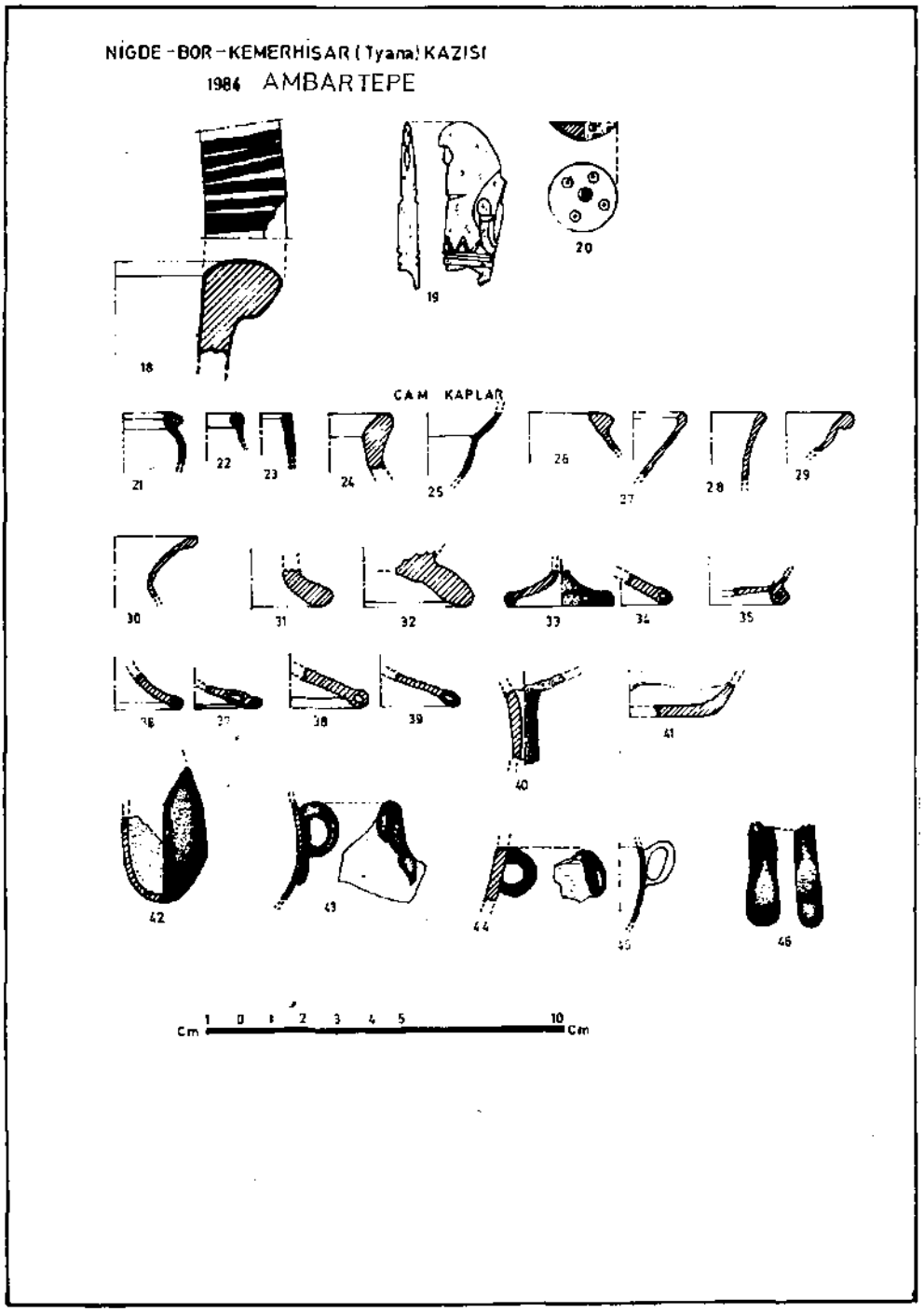
Resim : 2

NIGDE -BOR - KEMERHISAR (Tyana) KAZISI
1986 AMBARTEPE
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
0 1 2 3 4 5 10 Cm

Resim : 3

NIGDE - BOR - KEMERHİSAR (Tyana) KAZISI
1986 AMBARTEPE
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
Cm 0 1 2 3 4 5 10 Cm

Resim : 4

NİĞDE - BOR - KEMERHİSAR (Tyana) KAZISI
1984 AMBARTEPE
CAM KAPLAR
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
Cm 1 0 1 2 3 4 5 10 Cm

Resim : 5

1986 GİRVANAZ KAZISI

Hayat ERKANAL*

Tüm kazı heyetinin Menemen-Panaztepe'de görevlendirilmesi üzerine, 1985 yılında ara verilen Girnavaz kazılarına 1986 yılında devam edilmiştir[1]. Nusaybin'in 5 km. kuzeyinde, Çağ Çağ Vadisinin ağzında yer alan Girnavaz, farklı açılardan taşıdığı önem nedeniyle bazı bilimsel çalışmalarda ele alınmış, daha çok bölgenin tarihi coğrafyası yönünden değerlendirilmiştir. 1982 yılında başlatılan ilk arkeolojik kazılara, 1985 dışında dört mevsim devam edilmiştir.

Daha önceki yıllarda planlandığı gibi 1986 yılı çalışmaları höyüğün kuzey terasının doğu yamacında yoğunlaştırılmıştır. Bu şekilde sratigrafik yapıya açıklık getirilmek istenmiştir.

Yamaçta farklı seviyelerde açılan karelerin en üstte bulunanlarından on adet islami mezar açığa çıkarılmıştır. Höyük yüzeyini kaplıyan mezarlığın dış sınırını oluşturan bu mezarlar iki farklı şekilde tespit edilmiştir. Bunların bir kısmı basit toprak mezar görünümünde olup, diğer kısmı taş yığma mezar şeklindedir (Resim : 1). İkinci gruba giren mezarlarda, mezar çukurları eğik veya küme şeklinde gelişigüzel taşlarla kapatılmıştır. Mezarlar içinde tespit edilen iskeletlerin tümü islami geleneklere uyum sağlar. Baş batıda olmak üzere, doğu-batı istikametinde uzanan iskeletlerin yüzü güneye çevrilmiştir.

Önümüzdeki yıllarda daha eski katlarda çalışmayı planlıyan kazı heyeti, en üst seviyede ele geçen mezarları genel bir değerlendirmeye tabi

---

(*) Doç. Dr. Hayat ERKANAL, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, Dekan Yardımcısı, ANKARA.

(1) 1986 yılı Girnavaz Kazısı Kurul Üyeleri : H. Ü. Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Armağan Erkanal; A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Berna Alpagut; A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Araştırma Görevlisi Yücel Şenyurt; H.Ü. Edebiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi Sevinç Günel; Arkeolog Bahattin Devam; Arkeolog Güzen Kaya; Arkeolog Belma Kulaçoğlu; Arkeolog Reyyan Yapıcı; A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Öğrencileri Kenan Araz, Eyyüp Ay, Rıdvan Aydın, Soner Ateşoğulları, Şüheda Büyükerdem, Nazlı Çınardalı, Fariz Demir, Hülya Polat, Hikmet Sönmez, Haluk Tercan, Derya Yalcıklı; Kültür ve Turizm Bakanlığı Temsilcileri Özgür Çavga ve Selâhattin E. Aksu.

tutmak üzere ilk çalışmalara başlamıştır. Şimdiye kadar açığa çıkarılan 138 mezardan elde edilen iskeletler, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleriyle A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü Laboratuvarına nakledilmiştir. Antropolojik çalışmaları yürüten ekibin başkanı Doç. Dr. Berna Alpagut'un verdiği bilgiye göre, çalışmalar üç yönden yürütülmektedir :

1 — İskeletlerin metrik ve morfolojik karakterlerinin ışığında ırk tipleri ve Eski Anadolu toplumları ile olan biyolojik yakınlıkları;

2 — Demografik sonuçların değerlendirilmesinde yararlanılan metodlar. Mikroskobik ölüm yaş tespiti, mikroskobik ölüm yaş tespiti ve bunların korrelasyonu;

3 — Girnavaz toplumunda sağlık sorunları, görülen hastalıklar ve ölüme neden olabilecek hastalıkların tespiti.

1986 yılında açığa çıkarılan bir basit toprak mezar içindeki iskelet, B. Alpagut'un verdiği bilgiye göre bazı ilginç özellikler göstermektedir. 50 yaşlarındaki bir erkek ferde ait iskeletin dişlerinde yaygın kök apsesi tespit edilmiştir. Fakat asıl ilginç olan taraf, aynı iskeletin kafatası arkasında bulunan beş adet kılıç yarası, veya başka bir deyimle beş adet kılıç kesidiğir. Kesiklerin yönünden bu şahsın arkadan saldırıya uğradığı ve aldığı yaralar neticesi yaşamını yitirdiği anlaşılmaktadır.

Mezarların elde edildiği en üst seviyede, kuzey ve güneyde iki kare kazılarak değerlendirilmiştir. Kuzeyde bulunan karede iki tabaka açığa çıkarılmıştır. Buradaki ilk tabaka karenin batısında yoğunlaşan basit bir taş döşeme ile temsil edilmektedir. İkinci tabakada ise, höyük kuzey terası üzerinde 1982 yılından beri kazılan büyük yapının devamı elde edilmiştir. 1984 yılında açığa çıkarılan iki kerpiç sırasından oluşan duvar, kuzeydoğuya bu kare içine kıvrılmış, böylece oldukça geniş bir mekân ortaya çıkmıştır. Bu mekân, karenin kuzey kesiminde bulunan iki paralel duvarla sınırlanmaktadır. Karenin kuzeydoğu köşesinde arazi düşmeye başladığı için mimari tümüyle kaybolmuştur. Bu alanda kullanılan kerpiçler 40x40x13 cm. boyutlarındadır. Tek sıra düzensiz taşlardan oluşan temel üzerine inşa edilen kerpiç duvarlar kireç karışımı bir sıva ile kaplanmıştır. Ayrıca tabanlar da kireç katkılı kalın bir harç ile sıvanmıştır.

Güneyde yer alan diğer karede, kazı alanının en üst iki tabakasını teşkil eden yerleşim alanları iç içe girmiştir. Seviyesi düşen I. tabaka, islami mezarların da tahrip ettiği II. tabaka binası içine girmiş, önemli bir yapının mimari özelliklerinin bozulmasına neden olmuştur. Karenin güneybatı köşesinde görülen kerpiç duvar kalıntıları, II. katın tek mi-

mari özelliği olarak değerlendirilebilir. Bunun dışında görülen bazı taş döşeme kalıntıları, artık suları atmak için yapılan kanal sistemleri ve güney-kuzey istikametinde uzanan bir kerpiç duvar parçası, seviyesi düşen I. tabaka özellikleridir (Resim: 2).

Bu iki karenin doğusunda, daha alt seviyede yer alan iki kareden kuzeyde olanında derinleşilmiş, daha eski tabakaların özellikleri araştırılmıştır. Bu alanda III. tabakanın iri taşlardan oluşan bir döşeme ile temsil edildiği görülmüştür. Hemen bu döşemenin altından kısmen kerpiç, kısmen de taş kullanılan bazı mimari kalıntılar açığa çıkarılmıştır. Düzensiz duvarlarla burada inşa edilen bir küçük mekâna açıklık getirmek mümkün olamamıştır. Yamaca yakın olduğu için sık sık tadil edilmiş veya onarılmış olmalıdır. Daha çok temel karakteri arz eden duvarlar, daha alttaki tabakanın, yani V. tabakanın hemen üzerine inşa edilmiştir. V. tabaka boşlukları kısmen taş, kısmen kerpiç, kısmen de dolgu toprağı ile tesviye edilmiş, IV. tabakaya ait mimari özelliklerin bu şekilde sağlam bir zemin üzerine oturması sağlanmıştır. IV. tabakada kullanılan kerpiçler 40x40x13 cm. boyutlarındadır. En iyi korunan duvarın yedi kerpiç sırası tespit edilmiştir. Aynı duvarda yan yana dizilen tam veya yarım altı kerpiç, düzensiz bir kalınlığın oluşmasına neden olmuştur.

1986 yılında çalışılan alanın en alt seviyesini teşkil eden karede karşılaşılan mimari özellikleri, belli bir tabakaya bağlama imkânı elde edilememiştir. Karenin güney kesiminde açığa çıkarılan taş döşemeli alan bir kapı ile geniş bir mekâna açılmaktadır. Bu taş döşeli alanın doğusunda bulunan bir tandır kümesi taban seviyesinin altında yer almaktadır. Küme altında görülen tandır kalıntıları, aynı yerin aynı amaçla sürekli kullanıldığını göstermektedir. Küme içinde bulunan bir kül boşaltma sistemi teknik bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Çevrede bulunan kül yığınları ve muhtelif ev aletleri, bu alanı daha çok mutfak olarak tanımlamamıza neden olmaktadır (Resim: 3).

Taş döşemeli bu alanın güneye açılan kapısından geçilince, pisé duvarlarla çevrili dikdörtgen planlı büyük bir mekâna geçilir. Kireç katkılı basit bir sıvayla kaplı tabana sahip bu mekânın güney duvarı kenarında, ağız kenarına kadar tabana gömülü bir banyo kabı açığa çıkarılmıştır. Oldukça derin bir yapıya sahip olan bu kabın bir dar kenarı yuvarlak, diğer dar kenarı düzdür. Ağız kenarı altına bir yatay ip kabartması işlenmiştir (Resim: 3). Aynı alanda bu kabın dışında daha bir çok banyo kabı parçası açığa çıkarılmıştır. Hatta bunlardan bir tanesi yarı yarıya korunmuş olup, içinde bir taş kapla beraber elde edilmiştir. Bu tür buluntular nedeniyle, bu kesim daha çok toplu banyo açısından değer taşır.

1984 yılında bir kaç metre uzaklıkta tespit edilen su toplama havuzu, aynı amaca hizmet etmiş olmalıdır.

Görüldüğü gibi 1986 yılında yürütülen çalışmalar, bir tür yamaç kazısı niteliğini taşımaktadır. Açığa çıkarılan tabakalar arasında zaman zaman 7-8 m. ye varan seviye farkı mevcuttur. Fakat bu farklı seviyelere rağmen farklı kültür katlarından söz etmek mümkün değildir. Hernekadar yamaç kazılarında malzemenin karışma oranı çok yüksek olursa da, 1986 kazı alanında Yeni Assur Devri'nden daha eski malzeme, ancak kazı alanlarındaki temel temizlikleri sırasında ele geçirilebilmiştir. Tüm kazı alanı seramiği seviye farklılığına rağmen Yeni Assur Devri'nin geç safhalarına, daha çok M.Ö. 7. asra tarihlendirilmektedir. Bu durumda farklı seviyedeki tabakaları aynı kültür evresinin sınırları içinde değerlendirmek gerekir. Höyüğün en azından bu kesiminde, topografik yapıya uygun olarak Yeni Assur Devri yapıları teraslar üzerinde yaygınlaşmış ve belki ovaya kadar inmiştir. Teraslar arasındaki bağlantı ancak önümüzdeki senelerde açıklık kazanabilecektir.

1986 yılında ele geçen küçük buluntular farklı seviyelerde bulunmuş olsalar da, aynı kültürü temsil etmektedir ve bu özellikleriyle yukarıda açıklanan hususları teyit etmektedir. Ele geçen küçük buluntular arasında seramik eserler ve en büyük grubu oluşturmaktadır. Devir için karakteristik özellikler taşıyan kaplar yanında, bölgeye yabancı örneklere de rastlanabilmektedir. Kaideli bir kap, özellikle kaidesi açısından önem taşır. Bu kabın kaidesi, uzun etekli, üst kısmı çıplak bir kadın figürini şeklinde düzenlenmiştir. Her iki eliyle göğüslerini tutan bu figürinin başında bulunan polos tipi bir başlık üzerine kabın üst kısmı yerleştirilmiştir. Bu tür örnekler değil bölgede, Mezopotamyada bile tanınmamaktadır.

Mühür, bulla, taş kolye taneleri dışında, madeni eserler de 1986 yılında önemini muhafaza etmiştir. Demirden yapılmış orak (Resim: 4), mızrak ucu, ok ucu; bronzdan yapılmış fibula (Resim: 5), bıçak, hançer gibi alet ve silahlar bol miktarda ele geçmiştir.

1986 yılının kültür tarihi açısından en anlamlı buluntusu bir Yeni Assur tabletidir. Daha önceki tabletlerin bulunduğu bölgeden, satıh toprağı altından ele geçirilen bu tablet de diğerleri gibi in situ değildir. Kazı Kurulu Üyesi Veysel Donbaz'ın verdiği bilgiye göre, bu tablet de diğerleri gibi bir bahçe satış belgesidir. Burada söz konusu edilen bahçenin konumu diğerleriyle uyum içindedir. Hatta şahit isimleri bile aynıdır. Bu yeni tabletin bir yerinde «Anlaşmayı bozan taraf Urakka'da oturan Adad'ın kucağına 1 mana altın, 10 mana gümüş koyacak ve satış

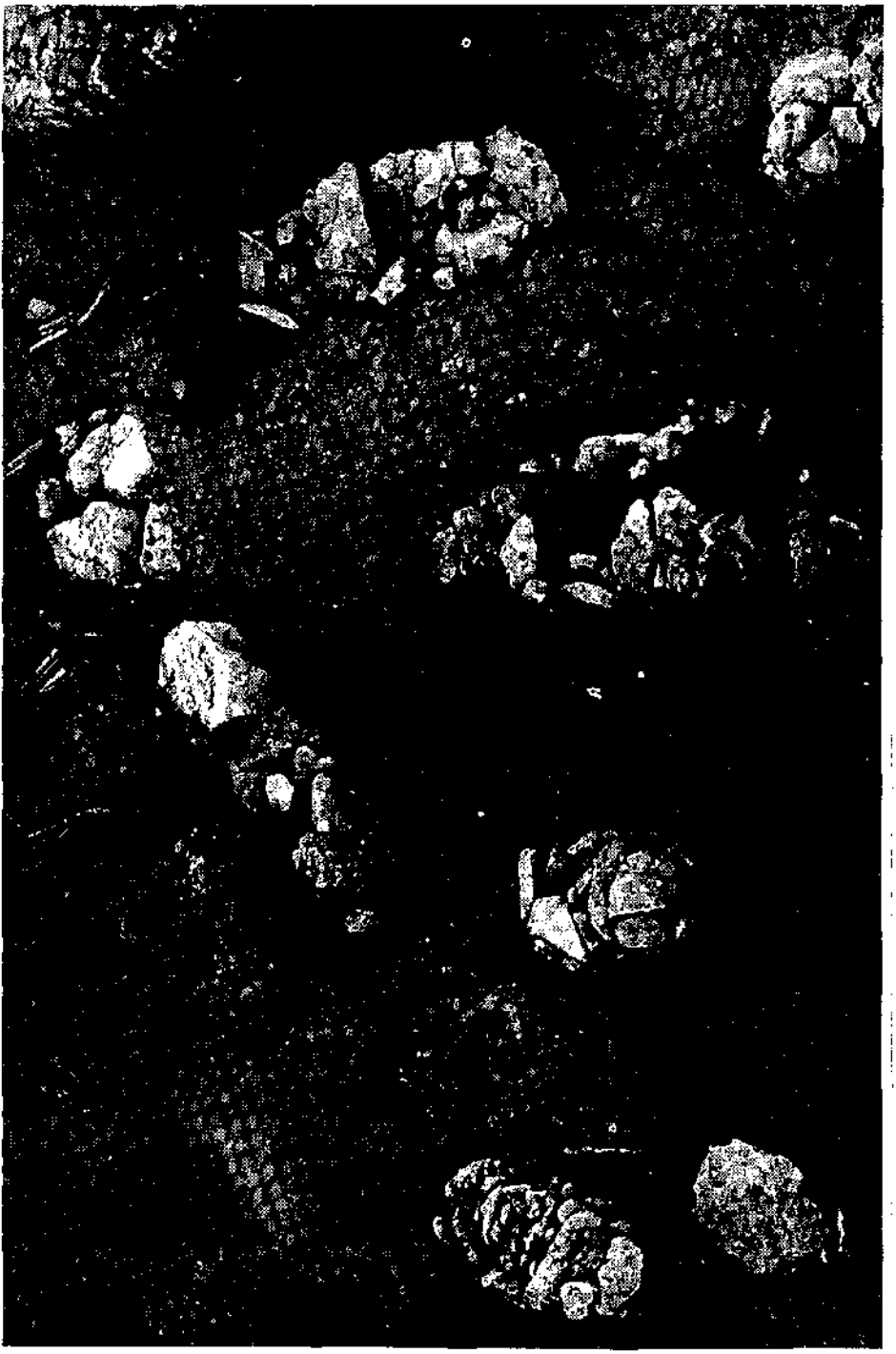
fiatının 10 mislini sahibine ödeyecek» ifadesi yer almaktadır[2]. Bu ifadeden Adad ve Şala'nın kült merkezi Urakka şehrinin Girnavaz'a çok yakın olduğu anlaşılmaktadır. Kessler'in değerlendirmelerinden anlaşılacağı üzere, Urakka Naşibina'yı batıya bağlayan kral yolunun (harran şarri) üzerinde, batı istikametinde ilk istasyondur[3]. Bu nedenle Naşibina'ya bir günlük mesafededir. Kessler, Suriye sınırları içinde bulunan Tell Amuda'yı Urakka olarak tanımlamak istemektedir. Bize göre Nusaybin ve Kızıltepe'nin tam ortasında bulunan Kemaliye Höyüğü de Urakka için aday olabilecek arkeolojik niteliklere sahiptir.

Görüldüğü gibi Girnavaz Kazıları sadece arkeolojik açıdan değil, filolojik açıdan da bölgenin bazı önemli problemlerine açıklık getirebilecek neticeler vermeye başlamıştır. Bu tür neticelerin her sene daha da yoğunlaşarak artacağı inancındayız.

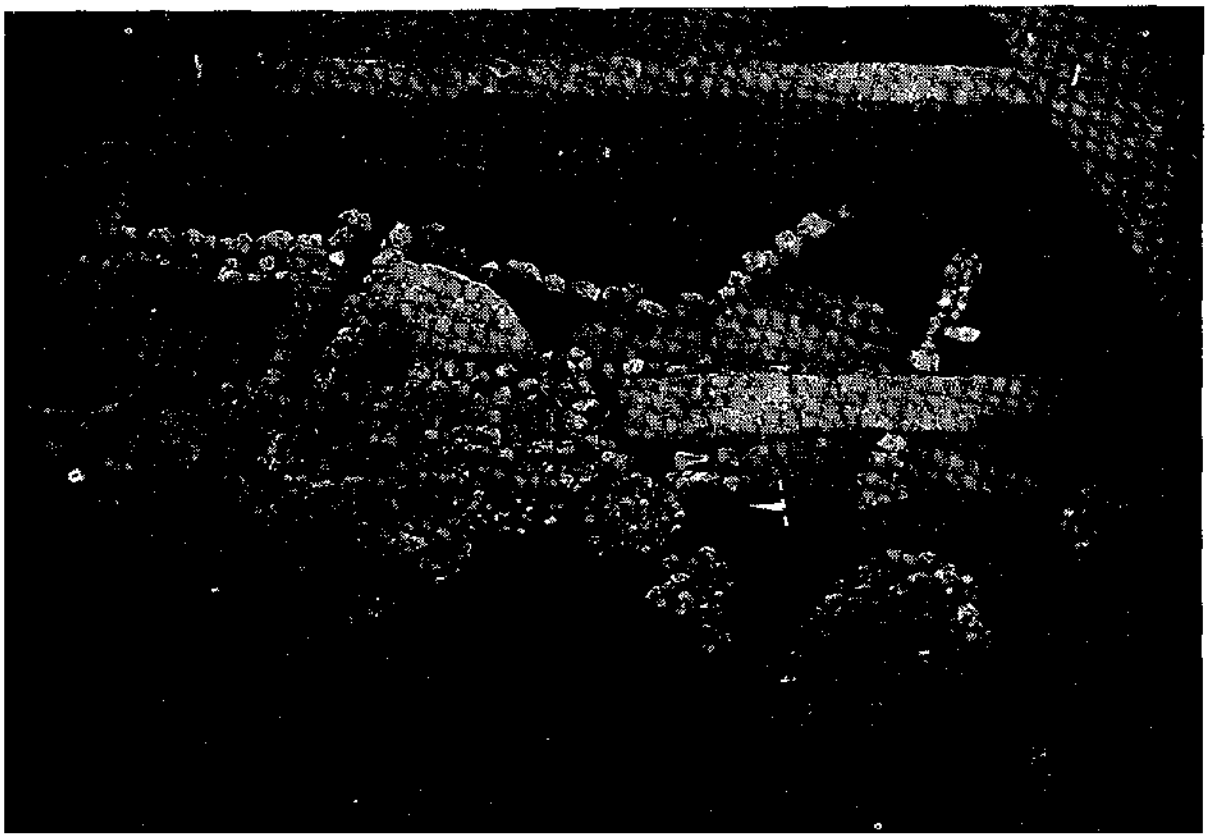
---

(2) V. Donbaz bu tabletle birlikte tüm Girnavaz tabletlerini değerlendirmiş ve Anatolica'nın 1988 sayısında yayınlanmak üzere teslim etmiştir.

(3) K. Kessler, Untersuchungen zur historischen Topographie Nordmesopotamiens, 1980, 106 v.d.

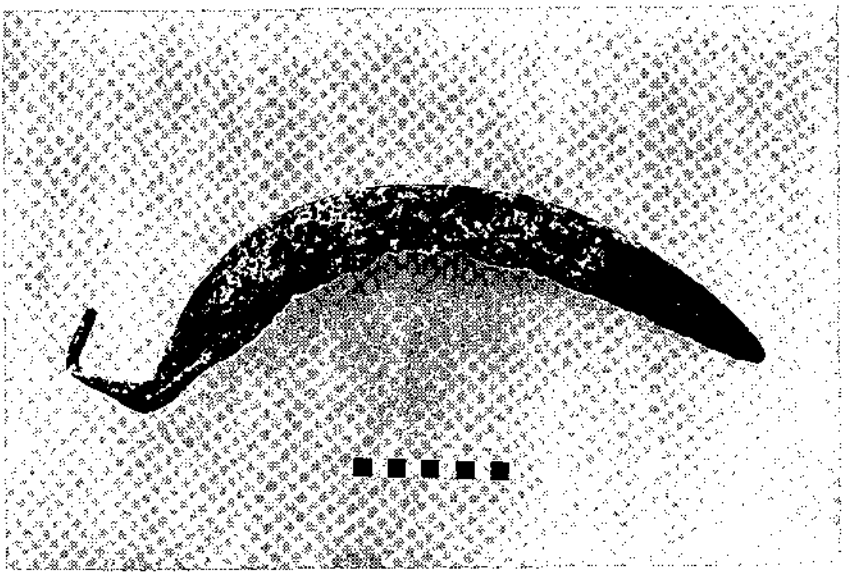
Resim : 1

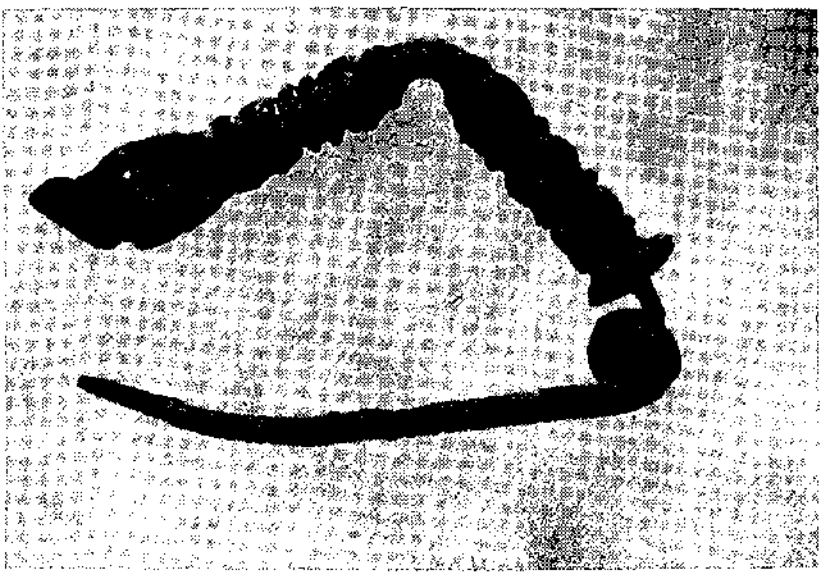
Resim : 2

Resim : 3

Resim : 4

Resim : 5

EXCAVATİONS AT ULU BURUN (KAŞ): 1986 CAMPAİGN

George F. BASS*

The Institute of Nautical Archaeology (INA) in 1986 conducted its third excavation campaign on the Late Bronze Age shipwreck off Ulu Burun, near Kaş [1]. Diving began on 7 June 1985 and continued until the end of August. Excavators comprised G. F. Bass, director; Cemal Pulak, assistant director; Donald A. Frey, photographer; Robin C. M. Piercy, chief of operations; Tufan Turanlı, captain of INA's research vessel **Virazon**; Murat Tilev, engineer; and Yancey Mebane, Karl Ruppert, and David Perlman, physicians. Staff also included archaeologists Douglas Haldane, Faith Hentschel, Lisa Shuey, and Shelley Wachsmann; Texas A&M graduate students Nicolle Hirschfeld, Ralph Pedersen, Lillian Ray, and Steve Vinson; conservators Jane Pannell and Robert Payton; and illustrators Netia Piercy and Sema Pulak. Yaşar Yıldız represented the Turkish General Directorate of Antiquities and Museums. Part of the staff lived ashore in a camp built onto the southeastern face of the rock promontory, while others lived aboard the **Virazon**, again moored semi-permanently above the site. Diving, mapping and excavating techniques were the same as those used in previous campaigns.

Diving twice daily, with nearly six hours between dives, six days a week, we compiled 60 dives to between 50 and 140 feet (15 and 43 m.), 1125 dives to between 140 and 150 feet (43 and 46 m.), 1580 dives to between 150 and 160 feet (46 and 49 m.), and 2 dives to 170 feet (52 m.), totalling 512 hours on the site in 1986.

Work was again concentrated on the shallower half of the site west of the large rock outcrop (see Fig.: 1, made in 1985; the 1986 plan is still being prepared for publication). We hoped to excavate completely the area upslope of the uppermost rows of amphoras and copper

(*) Prof. Dr. George F. BASS, İnstitute of Natutical Archaeology P.O. Drawer Au/College Station Tx 77840, U.S.A.

(1) G. F. Bass, D. A. Frey & C. Pulak, «A Late Bronze Age Shipwreck at Kaş, Turkey», **International Journal of Nautical Archaeology** 13 (1985) 271-279; C. Pulak, «The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun, Turkey: 1985 Campaign», submitted to **American Journal of Archaeology.**

ingots, approximately grid squares L-N 10 to L-N 11, where many small finds had been recovered in 1985, including a scarab and a plaque with Egyptian hieroglyphs as well as all of the gold jewelery found that year. This goal was not realized because the area continued to be surprisingly rich in small artifacts, and because newly discovered deposits of artifacts extended its known boundaries. We continued mapping and removing the aforementioned rows of amphoras and ingots, which had been discovered under a thick layer of marine encrustation in 1985. To the south of these regions, we completed excavation of the narrow, sand-filled gully that had in 1984 produced such diversified finds as a gold chalice, a falcon-shaped gold pectoral, elephant and hippopotamus tusks, glass ingots, amber and faience beads, an amphora filled with glass beads, and several bronze weapons, and which in 1985 had yielded two bronze swords and scrap silver in the vicinity of pithos KW 250. Excavation was extended below this gully to the rock outcrop, as excavation was continued across the remainder of the upper half of the wreck. During this time the rows of ingots extending downslope to the north of the rock outcrop were mapped but not removed. Lastly, toward the end of the campaign, exploratory dives at the deepest point on the site revealed two previously unknown anchors at a depth of 51 meters; these may mark the westernmost extent of the site. During these exploratory dives, a pithos, which seems to have rolled down the steep slope, was spotted lying far below the rest of the wreck, at an estimated depth of 58 meters (190 feet).

Grid square M-11, in the first area mentioned (L-N 10 to L-N 11), continued to yield gold jewelery. This includes pendants of four known Canaanite types :

KW 703 is a pear-shaped sheet of gold, 9.1 cm. high, its ribbon loop for suspension rolled forward and scored vertically (Fig. : 2). The pendant bears the framed repoussé figure of a nude woman holding a gazelle in each raised hand. The figure faces forward, wearing a crown, but her feet are in profile to her right. She wears four bracelets on each wrist, and pairs of anklets. The figure is almost certainly that of a deity of uncertain identification, being a good example of Ora Negbi's «Pictorial Qudsu» group[2], as well as of K. R. Maxwell-Hyslop's group b of nude goddess pendants[3]. Four are in sheet gold from Minet el-Beida and one in cast bronze from Akko; another, of cast gold from Zincirli in Ana-

(2) O. Negbi, Canaanite Gods in Metal, An Archaeological Study of Ancient Syro-Palestinian Figurines (Tel Aviv, 1976) 99 - 100.

(3) K. R. Maxwell-Hyslop, Western Asiatic Jewellery c. 3000 - 612 B. C. (London 1971) 141.

tolia, may be of later, Iron Age date[4]; one parallel from Minet el-Beida has gazelles and a crown somewhat similar to those on the Ulu Burun medallion[5].

Sheet-gold pendant KW 756 is a roundel, 4 cm. in diameter, with its suspension loop also rolled forward (Fig.: 3). It is decorated in repoussé by a four-pointed star with curved rays between its straight rays, all outlined by incised lines; single repoussé bosses are centered in the fields between the rays, and the pendant's edge is outlined by repoussé dots. This star-with-curved-ray motif is much more like the common motif seen in various materials at Ugarit, Alalakh, and Shechem than is that on gold roundel KW 138, found on the wreck in 1984[6]. Two gold roundels from Shechem provide parallels for KW 756[7].

Rectangular pendant KW 757, with rounded corners, is 2.5 cm. high (Fig.: 4). The figure of a standing woman, facing right, is scratched on its surface. Her hair hangs straight behind her ear to below her shoulder. Three horizontal scratches cross her waist. Her skirt is flounced, with three horizontal lines above the hem, like those of the wife of the Syrian merchant, shown newly arrived in Egypt by ship, in the 15th-century Tomb of Nebamun at Thebes[8]. The figures resemble one another also in that on each the arm farther from the viewer is down but slightly forward, whereas the arm nearer the viewer is held forward and upward. The Ulu Burun pendant is similar to but slightly smaller than a sheet-gold pendant found at Hala Sultan Tekke, thought to be perhaps as 1500 B. C.[9]. On the Cypriot example, the woman's hair is similar, but her lower skirt, perhaps an underskirt, is cross-hatched, and there is only one line above this, perhaps the hem of an outer garment; two lines cross her waist; both elbows are bent sharply, the forearms held up with the palms of the hands seeming to face away from the body. Another pendant, from the same hoard at Hala Sultan Tekke, has a male figure on

(4) Negbi (supra n. 2) 99-100.

(5) F. A. Schaeffer, «Les fouilles de Minet-el-Beida et de Ras Shamra, troisième campagne», Syria 13 (1932) pl. IX: 1.

(6) G. F. Bass, «A Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun (Kaş): 1984 Campaign», American Journal of Archaeology 90 (1986) 239-90.

(7) Maxwell-Hyslop (supra n. 3) 144, pl. 115.

(8) T. Säve-Söderbergh, Four Eighteenth Dynasty Tombs (Private Tombs at Thebes, vol. I) (Oxford 1957) pl. XXIII; G. F. Bass, Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck (Transactions of the American Philosophical Society 57, part 8, 1967) 65

(9) K. Nicolaou, «Archaeological News from Cyprus, 1977-1978», American Journal of Archaeology 84 (1980) 67, pl. 13: 24.

its surface[10], as does another pendant of the same family, from Tell Abu Hawam[11]. All these pendants have their suspension loops rolled forward. It is of interest that the two females face to the right, whereas the males face left.

The fourth gold pendant from Ulu Burun, KW 892, is of Maxwell-Hyslop's horn-shaped type[12], with solid-cast horns and a rolled-over hollow loop for suspension; its crescent is 4.4 cm. wide. Maxwell-Hyslop says the type was especially popular in the 15th and 14th centuries[13]. Good parallels appear in the hoard at Shechem that produced the best parallels for roundel KW 756, above. The type also occurs at Megiddo[14], Tell el-Ajjul[15], Beth Shan, Gezer and Ras Shamra[16].

A solid gold scarab of Queen Nefertiti (KW 772: Fig.: 5; 1.4 cm. long), was found in the same area of the wreck. According to James Weinstein[17], who is studying it for publication, the scarab offers evidence that Nefertiti served as co-regent of Egypt. Weinstein offers several explanations for its occurrence on the ship. The scarab could have belonged to an Egyptian official on a royal mission. It might have been an heirloom, although Weinstein considers this unlikely since an object with Nefertiti's name on it would have been unpopular after her time. Or it could have been scrap metal, perhaps looted from an Amarna tomb during the reign of Horemheb. Because there was scrap gold in the same general area of the wreck, the likelihood of the scarab being part of a jeweler's hoard on board would seem to be the most promising explanation, were it not for the early LH IIIA: 2 kylix also on board.

Also in the area were two cylinder seals. Rock-crystal seal KW 714 (Fig.: 6) is 2.8 cm. high, with an off-center string hole 3 mm. in diameter. Gold caps on the ends of the seal extend over the heads of its engraved figures. According to Joan Aruz, who visited Ulu Burun and commented on the seal for us[18], they indicate the seal's re-use, being too large to have been made originally for it; the seal shows some signs of wear.

(10) Nicolaou (supra n. 9) pl. 13: 23.

(11) R. W. Hamilton, «Excavations at Tell Abu Hawam», **Quarterly of the Department of Antiquities of Palestine** 4 (1935) no. 416 on p. 64.

(12) Maxwell-Hyslop (supra n. 3) 149-50, pl. 115.

(13) Maxwell-Hyslop (supra n. 3) 151.

(14) Maxwell-Hyslop (supra n. 3) 150-51.

(15) F. Petrie, **Ancient Gaza IV. Tell el Ajjul** (London 1934) pl. XX. 168 and 174.

(16) Maxwell-Hyslop (supra n. 3) 151.

(17) G. F. Bass, D. Collon, C. Pulak and J. Weinstein, «The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun, Turkey: 1986 Campaign», forthcoming.

(18) Personal communication.

Aruz also says that technical details of the carving are characteristic of 16th - 15th century Kassite seal carving, and that the procession of figures is most characteristic of the Late Kassite period. The iconography and style of the seal suggest to her a possible date in the 13th century B. C., and its presence on our westward-bound ship reminds her of the great number of 14th - 13th century Kassite cylinder seals found at Thebes in Greece.

Hematite cylinder seal KW 881 (Fig.: 7) is 2.8 cm. tall and 1.2 cm. in diameter, with a string hole 4 mm. in diameter. Dominique Collon, who will publish the seals fully in our more detailed excavation reports, dates the original carving of the seal, with the three worn figures, to the Old Babylonian period, probably in the second half of the 18th century B. C. She notes that a three-line inscription has been abraded and the seal recut, with the rosettes and stars masking the remains of cuneiform signs; she believes that the tubular drillings between the original, Old Babylonian figures were added at this time, which may have been in the 14th century B. C., based on the style of the monster or griffin. Collon also identifies seal KW 714 as Kassite, suggesting a tentative date for it in the second quarter of the 14th century.

In this same deposit were bronze arrowheads, quartz and faience beads, lead fishing-net weights, a few small bronze tools, a whetstone, and stone balance-pan weights.

Less than half a meter upslope from these remarkable finds were three bits of scrap gold. Two are the joining halves of roundel KW 956, identical to the pendant with granulated butterfly-motif found here in 1985[19]. The third is part of a possible gold bar or disc (KW 928), its edges removed by chisel. In this same deposit were a hoe, three sickles, several arrowheads, a knife, and four fish hooks, all of bronze. Here, too, was found a bronze finger cymbal (KW 923) to match that found in 1984[20]. Other finds include lead fishing-net weights, a lead and several stone balance-pan weights, and faience beads of a type recovered during previous campaigns.

In neighboring squares N-11 and N-12 were seven fragmentary tin ingots, some easily recognized as having been cut from the typical four-handled «ox-hide» shape.

Fourteen Canaanite amphoras and two pilgrim flasks were raised from the heavily encrusted deposit just downslope; other amphoras re-

(19) Pulak (supra n. 1).

(20) Bass (supra n. 6) 290, ill. 28.

main embedded in the concretion. Here, also, was a nearly intact faience rhyton (KW 707; 18.5 cm. long) in the shape of a ram's head (Fig.:8). This is the third rhyton of this type found on the wreck, and its condition allows us to note that it is similar to, but not identical to, faience rhyta in the same form from Enkomi[21] and Tell Abu Hawam[22]. Conservator Robert Payton notes that it seems to have been broken and mended in antiquity.

Close to this area was the joining fragment of a stone mace-head (KW 278) found in 1985.

In disassembling the row of copper ingots marking the lower border of the amphora deposit, we discovered that they were stacked neatly on a cushion of thorny burnet (**Sarcopoterium spinosum**)[23], reminiscent of the dunnage found beneath copper ingots on the Cape Gelidonya wreck[24]. Seeds of this species, common throughout the eastern Mediterranean, have been found on virtually all of the shipwrecks we have excavated in the Mediterranean, as well as in many amphoras of various periods recovered during INA's annual surveys, but this is the first time that we have direct evidence of the plant's use. Preserved by copper corrosion products between the ingots were many more murex opercula like those noted previously[25]. Perhaps preserved in the same way were numerous tiny faience beads in several colors, shaped like those found in 1984, the latter seemingly bleached of color.

Below these ingots were three pairs of anchors, one anchor in each pair resting on the other. A newly uncovered anchor, far down the steep slope in area P-19, may be a missing mate for the solitary, northernmost anchor in this row, making a fourth pair.

In the approximate area from which pithos KW 251 was raised in 1984, a number of Cypriot ceramic pieces were found; these may well represent contents of the pithos, from which identical types were removed in 1984[26]. The new finds were White-Shaved juglet KW 1058, Base-ring II bowl KW 730, and a fragmentary White-Slip milk bowl, along

(21) A. S. Murray, A. H. Smith, & H. B. Walters, Excavations in Cyprus (London 1900) 33, pl. III.

(22) Hamilton (supra n. 11) 65, pl. XXX.

(23) C. W. Haldane, «Archaeobotanical Remains from Four Shipwrecks off Turkey's Southern Shore», Proceedings of the Fifth Conference of the Organization for the Phyto-Taxonomic Investigation of the Mediterranean Area, Istanbul, 12 September 1986, in press.

(24) Bass (supra n. 8) 49.

(25) Pulak (supra n. 1).

(26) Bass (supra n. 6) 279-81, ills. 10, 11, 12, 14.

with saucer-shaped lamp KW 1059 and pitcher KW 812 with trefoil mouth. In the same general area, but slightly to the south, were pilgrim flasks in at least three sizes (large KW 747; medium KW 795; small KW 761 and 776), wall brackets KW 759 and KW 1001 saucer-shaped lamp KW 760 with fire-blackened nozzle, a badly damaged stirrup jar (KW 905), four amphoras, a glass ingot, fragments of tin ingots, over 100 lead fishing-net weights in two sizes, a few balance-pan weights (KW 873 is shaped like a duck, KW 727 like a recumbent young animal, perhaps a calf or colt), several small bronze tools, and parts of what may be a pair of bronze tongs. Among a number of glass, faience and stone beads (Fig.: 9) was a blue glass relief bead (KW 829) of seeming Mycenaean manufacture[27]. A broken ostrich egg and a meter-long, unworked piece of Dalbergia melanoxylon (Fig.: 10), the African wood which the Egyptians called ebony[28], represent additional luxury goods. Lastly, scarab KW 904 (Fig.: 11), of a pinkish stone, is of the Second Intermediate Period, according to James Weinstein.

Before being raised, seemingly intact but badly cracked pithos KW 252, just south of pithos KW 251 (Fig.: 1) was emptied of sediment and then disassembled under water. The sediment contained numerous pomegranate seeds and other parts of the fruit, suggesting to Cheryl Haldane that the jar contained whole pomegranates. Also recovered from the jar were several ballast stones, bronze chisel KW 748, bronze razor KW 749, and wooden diptych KW 737 (Fig.: 12).

The diptych, reasssembled from more than 25 fragments, is of obvious importance for our knowledge of Bronze Age literacy. It consists of two rectangular wooden leaves, 6.2 cm. wide by 9.5 cm. high, joined by a three-piece, cylindrical ivory hinge; plugged holes indicate that the hinges had been replaced or repaired in antiquity. The central piece of the hinge could not be located, despite our efforts. The inner faces of the leaves were slightly recessed, and scored with cross-hatching for the retention of wax writing surfaces. The innermost margin of one leaf was incised with a geometric decoration. A pair of small holes piercing this leaf may have been for a device to keep the diptych closed. It is probable that the diptych was closed while in the pithos, for its inner faces had not suffered as much erosion as the outer surfaces. The earliest previously known writing tablets of this sort were found in a well at Nimrud, from the late 8th century B. C.[29]. On the walnut Nimrud diptych, traces

(27) V. R. d'A. Desborough, **The Last Mycenaeans and their Successors** (Oxford 1964) pl. 20. a.

(28) The wood was identified by Donna Christensen. For ebony see A. Lucas, **Ancient Egyptian Materials and Industries**, 4th ed. (London 1962) 435-36.

of beeswax bearing cuneiform inscriptions were preserved; analysis of the beeswax showed it to be mixed with about 25 % orpiment[30], and this may explain why an amphora of orpiment was on the Ulu Burun ship[31]. The Ulu Burun tablet demonstrates that Homer's mention of folding wooden tablets (II.6.169) was not anachronistic.

Removal of the fragments of pithos KW 252 revealed three more hippopotamus teeth, one incisor and two canines (Fig.: 13); the four hippopotamus teeth so far recovered[32] do not seem to come from the same animal. Recent discoveries of hippopotamus teeth at other Bronze Age sites in the eastern Mediterranean suggest that hippopotamus ivory was used more extensively than previously known[33]. Pottery discovered under the pithos included two pilgrim flasks (KW 791 and 1183), several Canaanite amphoras, spindle bottle KW 844, and coarse-ware stirrup jars KW 1188 (44 cm. high) and KW 1198 (45 cm. high); KW 1198, which contained almost every type of seed we have recovered from the wreck, as well as several dozen faience and stone beads and a large fleck of orpiment, is similar in shape and painted decoration to LH IIIA: 2-IIIB stirrup jars from the House of the Wine Merchant at Mycenae[34]. Also in this area were two rings, most likely fashioned from Mediterranean top shells[35], one found in the mouth of stirrup jar KW 1198. A central groove inscribed completely around each ring preserves a black substance probably intended for affixing pre-cut inlay parts to the ring. One ring preserves an impressed zigzag pattern in this bitumen-like material that probably corresponds to the triangular shapes of missing inlay pieces, while the second has impressed alternating rectangles and circles.

A meter to the south, pithos KW 253 (not included in Fig.: 1) was chiseled out of the crevice in which it was concreted. Preliminary examination of its sediment revealed no artifacts or seeds. In the crevice were four Canaanite amphoras, tera-cotta pilgrim flask KW 1084, and metal

(29) M. E. L. Mallowan, «The Excavations at Nimrud (Kalhu)», **Iraq** 16 (1954) 98; D. J. Wiseman, «Assyrian Writing Boards», **Iraq** 17 (1955) 3.

(30) Wiseman (supra n. 29) 5.

(31) Bass (supra n. 6) 278-79.

(32) Bass (supra n. 6) 283, ill. 19.

(33) D. S. Reese, «Hippopotamus and Elephant Teeth from Kition», Appendix VIII (D) in V. Karageorghis, **Excavations at Kition** V, part 2 (Nicosia 1985) 391-93.

(34) H. W. Haskell, «Coarse-Ware Stirrup-Jars at Mycenae», **Annual of the British School at Athens** 76 (1981) 226.

(35) D. S. Reese, «Topshell Rings in the Aegean Bronze Age», **Annual of the British School at Athens** 79 (1984) 237-38.

pilgrim flask KW 1085, visually identified as tin, which reminds us of the tin pilgrim flask from 18th-Dynasty Egypt[36]. Large rim fragments found here and elsewhere may be from the broken pithos spotted far below the site, at a depth of approximately 58 meters, a discovery that brings the number of pithoi on the wreck to seven.

In cleaning the rows of copper ingots north of the rock outcrop for mapping, coarse-ware stirrup jar KW 790, several tin ingot fragments, two pilgrim flasks, and a dozen copper bun ingots were chiseled free. The ingots of the uppermost of these rows, stacked eleven deep in places, rest directly on large, unidentified ship timbers. Two stone anchors lying deeper than the lowest coherent rows of ingots, but not as deep as the pair found during the exploratory dives mentioned above, bring the total number of anchors on the wreck to twelve.

An isolated find, beaked jug KW 725 (Fig.: 14; 26.2 cm. high), of LH IIIA: 2 type, was chiseled out of a pocket on the eastern side of the large rock outcrop.

(36) Lucas (supra n. 28) 253.

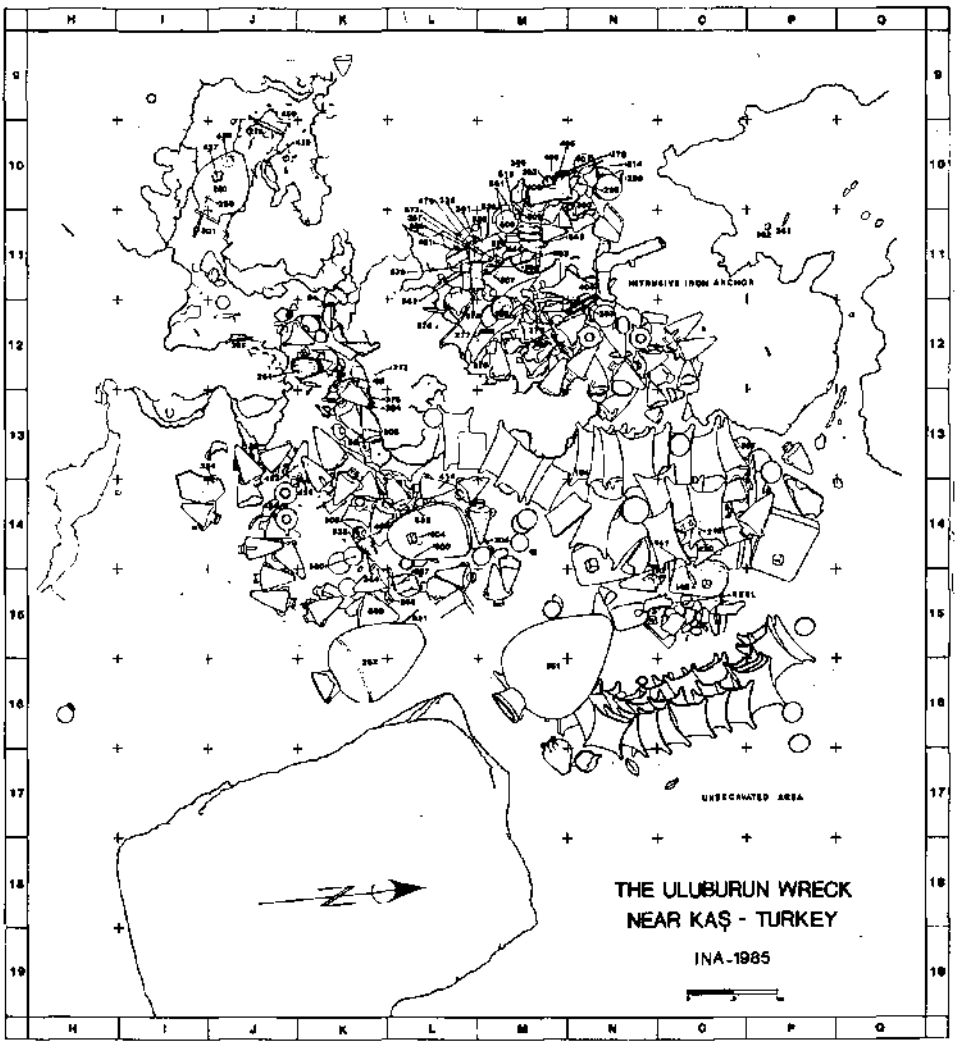

H
I
J
K
L
M
N
O
P
Q
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
MASSIVE IRON ANCHOR
KEEL
UNEXCAVATED AREA
THE ULUBURUN WRECK
NEAR KAŞ - TURKEY
INA-1985

Fig. : 1

Fig. : 2 — Gold pendant with nude woman holding gazelles (KW 703)

Fig. : 3 — Gold roundel with four-pointed star (KW 756)

Fig. : 4 — Rectangular gold pendant with figure of standing woman (KW 757)

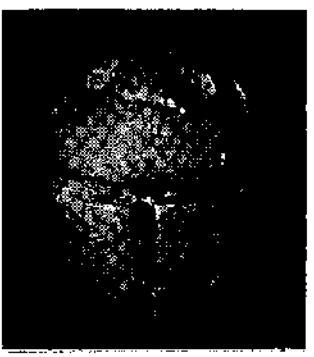

Fig. : 5 — Gold scarab of Queen Nefertiti (KW 772)

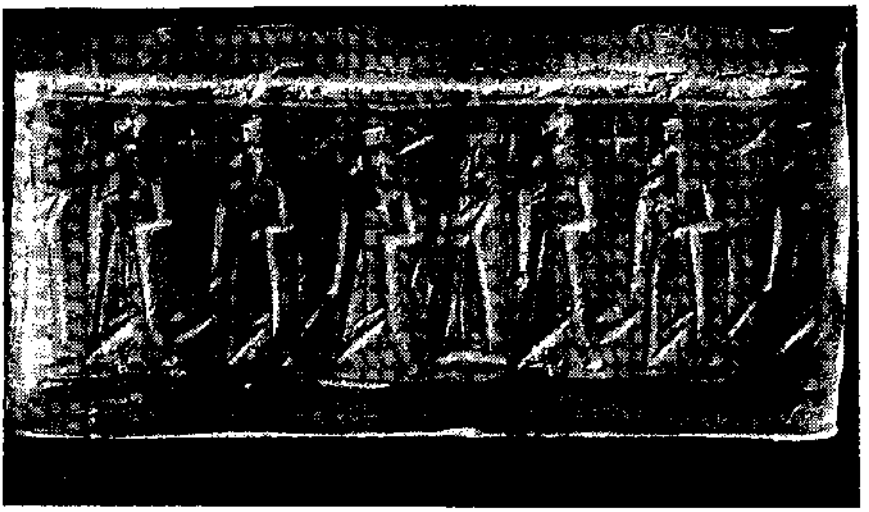

Fig. : 6 — İmpression of rock crystal cylinder seal (KW 714)

Fig. : 7 — İmpression of hematite cylinder seal (KW 881)

Fig. 18 — Faience rhyton in the shape of a ram's head (KW 707)

Fig. : 9a

Fig. : 9b

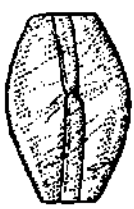

Fig. : 9c

Fig. : 9 — Various beads of facience (a), agate (b), and rock crystal (c)

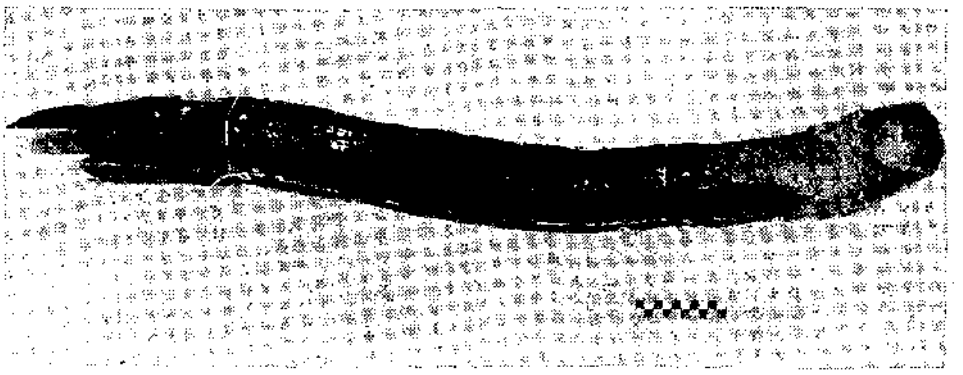

Fig. : 10 — Unworked piece of ebony. Length 106.6 cm.

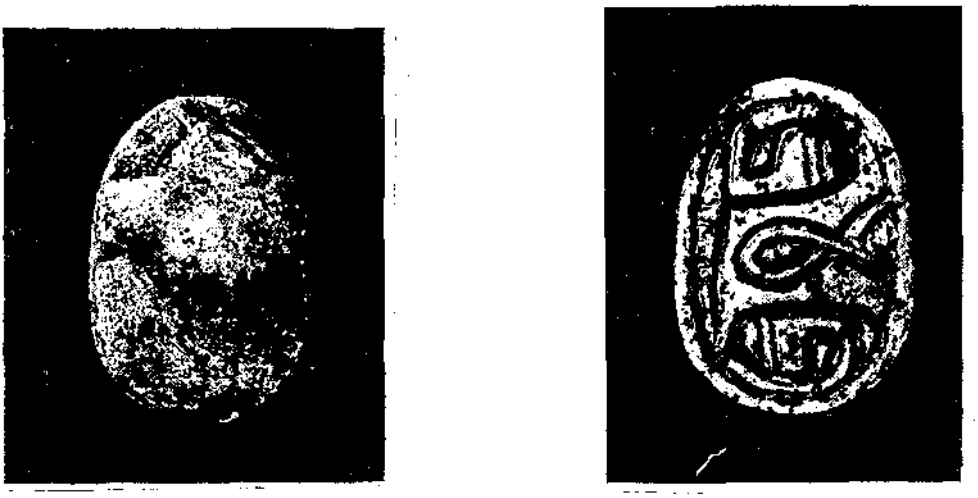

Fig. : 11 — Scarab of pinkish stone (KW 904)

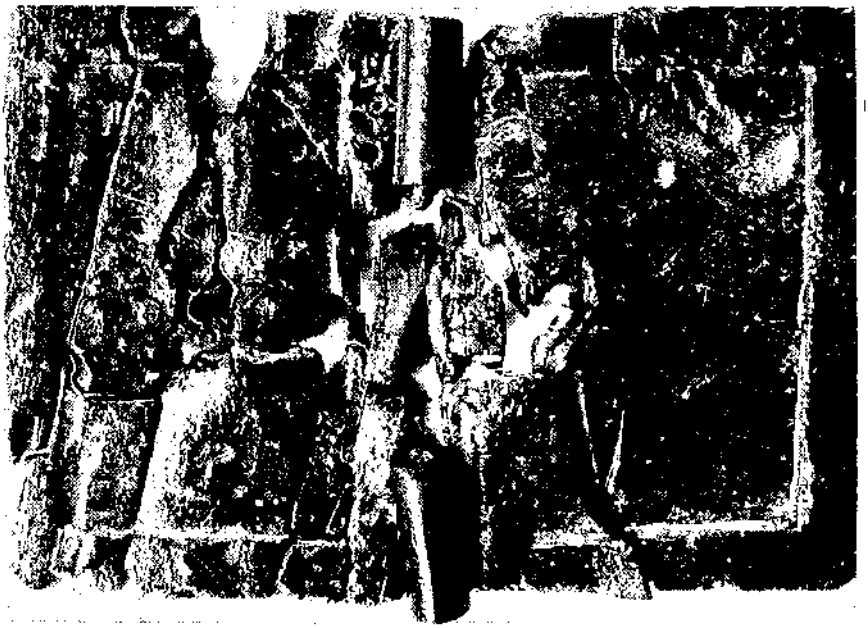

Fig. : 12 — Wooden diptych with ivory hinges (KW 737)

Fig. : 13 — Hippopotamus tooth (KW 1192)

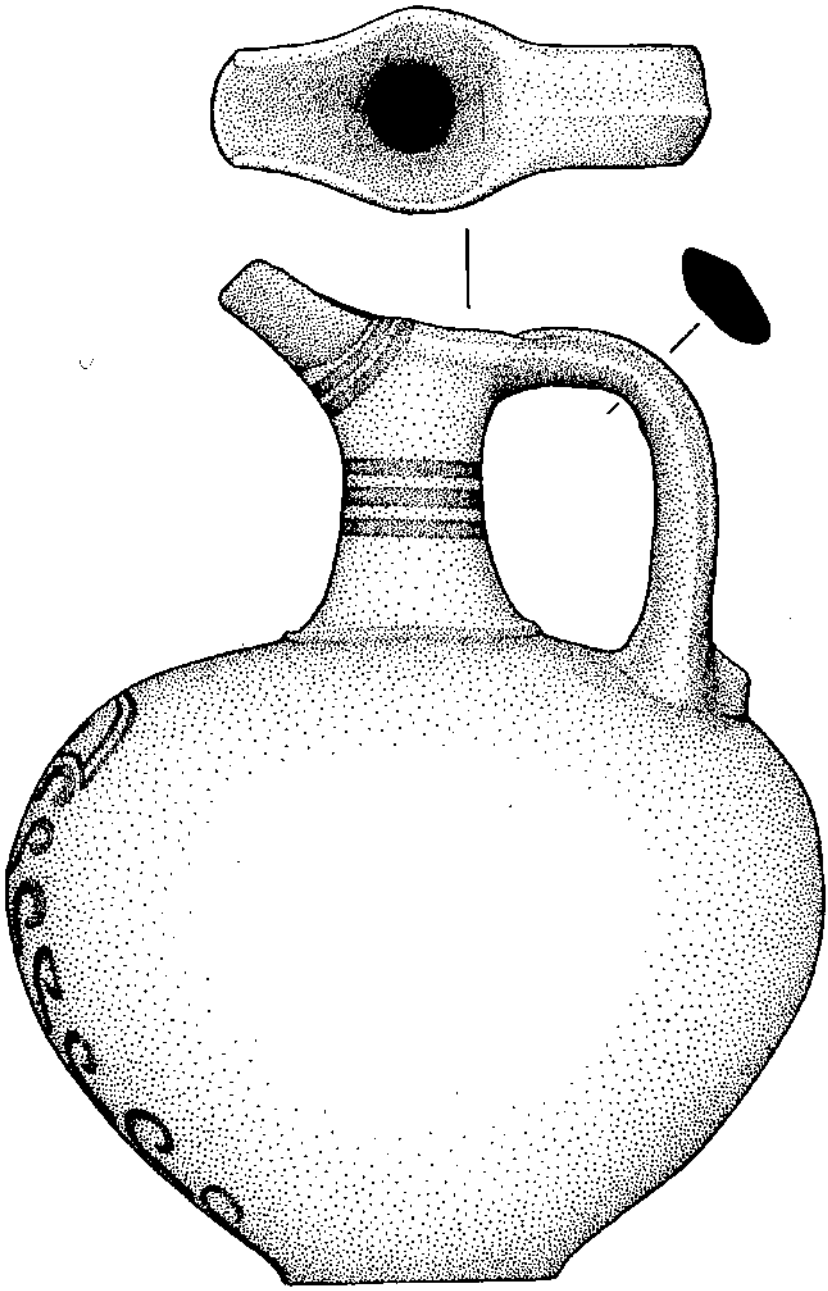

Fig. 14 — Mycenaean beaked jug